PROF. GAETANO MOSCA

SİYASÎ DOKTRİNLER TARİHİ

ESKİ ÇAĞLARDAN
GÜNÜMÜZE KADAR

VARLIK YAYINLARI

SİYASİ DOKTRİNLER TARİHİ
FAYDA KİTAPLIĞI
26
VARLIK

Prof. GAETANO MOSCA

SİYASÎ DOKTRİNLER TARİHİ

(Eskiçağdan zamanımıza kadar)

Çeviren
SAMİH TİRYAKİOĞLU

VARLIK YAYINEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

FAYDALI KİTAPLAR : 26

Varlık Yayınları, sayı : 990
İstanbul'da Ekin Basımevi'nde basılmıştır
Haziran, 1963

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Son üç yıldan beri VARLIK Yayınlarının "Faydalı Kitaplar" dizisine yaptığım çevirilerden bir amaç güttüğüm, dikkatli okuyucuların gözünden kaçmamış olsa gerek.

Gerçekten, "Milletlerin Karakterleri" bize bellibaşlı insan ırklarının vasıflarını; "Dinler Tarihi" bunların dinsel inançlarını; "Siyasi Doktrinler Tarihi" ise siyasal inançlarını anlatmaktadır.

"Avrupa Milletleri Mukayeseli Tarihi"nde dünyanın gidişine yön vermiş, çağdaş meydeniyete beşik olmuş bir kıtada tarihöncesinden bugüne kadar olup bitenleri görüyoruz.

Son olarak "Fransız İhtilâli Tarihi" de XVIII. yüzyıl sonundan günümüze kadarki bütün sosyal, siyasal ve ekonomik olayların köklerini, nedenlerini incelemektedir.

Yazarları başka başka olmakla birlikte bütün bu eserler birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler.

İşte bu zincirin yeni halkası, şimdi elinizde bulunan "Siyasi Doktrinler Tarihi" dir.

Bunu yapmaktan amacım, tarih boyunca yaşamış ve sırasına göre tarihin akışına yön vermiş milletlerin yaşayış ve davranışlarına hâkim olan unsurları en yetkili kişilerin kaleminden ortaya sererek kafası işleyen, meraklı ve dikkatli bir okuyucunun bunlar üzerine düşünüp sonuca varmasını sağlamaktır.

Siyasi doktrinler, hele yurdumuzda, günün konusu halindedir. Gazetelerden, dergilerden tutun da broşürlere; kitaplara kadar türlü yayınlarda uluorta, rastgele ve bazen de yalan-yanlış, bu doktrinlerin sözü edilmektedir.

Gündelik sohbetlerde bile kimimiz sosyalist, kimimiz liberal, kimimiz devletçi, kimimiz ırkçı... geçinip duruyoruz. Fakat acaba bu sözlerin anlamlarından, tarihteki yerlerinden, toplum hayatındaki etkilerinden ve yarattıkları sonuçlardan haberimiz var mı?

İşte ben, dünya çapında ün sahibi Prof. Gaetano Mosca'nın artık klâsikleşmiş, konusunda emsâl haline gelmiş bu kita-

bını, aylar süren çetin bir çalışmadan sonra dilimize bu amaçla çevirdim.

Boş bir iş yapmadığıma da inanmış bulunuyorum.

★

Sırası gelmişken, bu çeviride rastladığım güçlükleri sözkonusu etmeden yapamıyacağım. Belirli konular henüz yurdumuzda çok derbiliğine işlenmemiş olduğundan, bunlarla ilgili yerleşmiş, kökleşmiş ,herkesçe anlaşılır terimler, deyimler de hemen yok gibidir.

Gerçi yabancı sözlüklerde bunları enine boyuna tarif edilmiş görürsünüz ama, hangi dildeki sözlüğe baktıysanız o dilin içinde "mahpus" kalırsınız, Türkçe ile bir bağ kuramazsınız. Eldeki Türkçe sözlükler de çok değerli, yararlı olmakla beraber bu bakımdan çoğu zaman yetersizdir, işinize yaramaz. Bu, özellikle felsefe, sosyoloji, iktisat, hukuk... terimleri için böyledir.

Onun içindir ki kimi yabancı terimleri - bunların karşılıkları hattâ Osmanlıca olarak dahi, dilimizde bulunmadığından - uydurmak demiyeceğim ama, "yakıştırmak" zorunda kaldım. Ancak, bunların yerinde olmalarına da çok özen göstermeğe çalıştım. Böyle davranırken - inşallah - bir yanlış yapmamışımdır.

İstanbul, Mayıs 1963

S. T.

ÖNSÖZ

Uzun yıllar Roma Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmış olan Prof. Gaetano Mosca, Alplerötesinde büyük önem kazanmış olup İtalya'daki birçok Üniversite kürsülerinde öğretimi yapılan bir disiplinin kurucularından biri sayılabilir.

Bu disiplin, sıkı bir bilimsel eleştirimin kurallarını uygulayarak, tarih boyunca milletlerin siyasi doktrinlerini incelemektedir.

Prof. Gaetano Mosca, birkaç baskısı yapılmış olan "Elementi di Scienza Politica" adlı büyük eserinin ilk bölümlerinde "siyasal bilim"e uygulanması gereken metodu uzun uzadıya ortaya serip tartışmıştır. Bu metod ,özellikle siyasi doktrin kitaplarında sık sık rastlanan yanlış kıyaslama ve benzetmeleri ortadan kaldırmak amacını gütmektedir. Bu yanlışlıklar, terimlerin yerinde kullanılmayışlarından ileri gelmektedir, çünkü aralarında ancak uzak bir benzerlik bulunan kurumları anlatmak için çoğu zaman aynı sözler kullanılmaktadır. Uygulama alanında bu yanlış benzerlikler, müphemlik üzerine kurulu oldukları için temellerinden kusurlu bir takım ideolojilerin doğmasına yol açabilir. Georges Sorel'in sosyolojiye soktuğu bir söz yeniden kullanılarak denebilir ki, birçok milletlerin hayatına hâkim olma amacını güden ve çoğu zaman tarihsel bakımdan rastgele kökler üzerine kurulu bulunan birçok "mitos"ların kökü, işte buradadır.

Metodolojik ve eleştirimsel muazzam çalışmalarının ışığı altındadır ki Prof. Gaetano Mosca en eskilerinden en yakın olanlarına kadar siyasi doktrinlerle siyasi kurumların tarihini anlatan bu eseri meydana getirmiştir. Bu kurumların olumlu izahına paralel olarak, yazar aynı çağda ele aldığı milletlerin yapılarıyle sosyal durumlarındaki başlıca olayları anlatmakta; onların yaşayışlarının bu iki esaslı görünüşü arasındaki bağları, ya da hiç değilse bu bağların en şüphe götürmez olanlarını göstermeğe çabalamaktadır.

Mevcut sosyal ve siyasal durumu anlatıp haklı göstermek, ya da hattâ bunun aleyhinde bulunmak üzere benzeri (herhangi bir kınayeli anlamda olmaksızın) -"ideoloji" diye adlandırılabilecek- nesnenin, yani o çağda geçer akçe olan düşünce ve yargı sistemlerinin hangileri olduklarını da Prof. Gaetano Mos-

ca aynı zamanda göstermektedir.

Uzun çalışmasının sonucu olarak Prof. Gaetano Mosca'nın ortaya koluduğu varsayı (faraziye) şudur ki, her çağda ve aynı anda (kendisinin "politik sınıf" diye adlandırdığı) bir politik idareci sınıfla bir düşünceler sistemi her zaman varolagelmiştir. Yürürlükte olan ve aynı zamanda uygun düştüğü toplumsal ilkeyi ifadekendiren, işte bu düşünceler sistemidir. Profesör bunu "politik formül" ya da sistem diye adlandırmaktadır.

Bu iki terim, çağlara göre yavaş ya da hızlı olarak, sürekli bir değişme yolundadır. Biri ötekini etkiler, yani idareci sınıfın içindeki değişmeler politik formül üzerinde de yankı yapar ve karşılıklı olarak, doktrin değişikliklerı de uygulama alanında gerçekleşme eğilimi gösterirler.

Egemenliğin ilkesi ve kaynağı bakımından tarih boyunca çeşitli anlayışlar hüküm sürmüştür. Fakat bu teorik görüşler, aşağıdaki soruların karşılığı olan pozitif gerçeklere daima bağlı kalmıştır:

Bu egemenlik kendini nasıl açığa vurur? İdareyi nasıl yürütür? Hükûmet personeli ve idareci sınıf nasıl yenilenir?

İtalyan sosyolojisinde seçkinler meselesinin tuttuğu önemli yeri hep biliriz; başka bir görüşten hareket eden Vilfredo Pareto'nun bunun üzerine olan düşünceleri de bilinmektedir. Prof. Gaetano Mosca ise aynı konu üzerinde orijinal ve ilgi çeken görüşler ortaya sermektedir.

Onun şimdi elimizde bulunan "Siyasi Doktrinler Tarihi", bugüne değin siyasi tarih, felsefe tarihi ve iktisadi doktrinler tarihi içinde dağınık halde bulunan unsurları toplıyarak bir boşluğu doldurmuş bulunmaktadır. Esaslı nesnenin, yani milletlerin sosyal ve siyasal teşkilâtlanmasındaki evrimin sentezini yaparak yazar, genel tarihin ve çağımız politik hayatında aynı yöne doğru yol alıp birleşen eğilimlerin anlaşılması için bundan böyle çok gerekli olan bir eseri ortaya koymuş bulunmaktadır.

Olaylarda olduğu kadar doktrinde de siyasi faaliyetin özellikle hareketli olduğu şu anda, Prof. Einaudi'nin deyişiyle "düşüncenin ve ona paralel olarak siyasi kurumların içinden geçmiş oldukları bütün safhaların" neler olduklarını açık ve metodlu bir eserde bir solukta inceliyebilmek, çok ilgi çeken ve çok faydalı bir şeydir.

GASTON BOUTHOUL
Milletlerarası Sosyoloji Enstitüsü
Başkan Yardımcısı

İÇİNDEKİLER

I — Siyasî doktrinlerle kurumlar arasındaki münasebetler . 11
II — İlk insan toplulukları . 13
III — Büyük Doğu İmparatorlukları 15
IV — Doğu kavimlerinin siyasî doktrini 21
V — Eski Yunanistan'da siyasî kurumlar . 27
VI — Eski Yunanistan'ın ilk siyasî doktrinleri 32
VII — Eflâtun ile Aristoteles'in siyasî doktrinleri 38
VIII — Yunanistan'ın son siyasî teorilerine bir bakış . 47
IX — Eski Roma'nın siyasî kurumları ve doktrinleri 50
X — Roma İmparatorluğunun çöküş ve antik medeniyetin yokoluş sebepleri üzerine birkaç düşünce 56
XI — Ortaçağ - Sınırları - Ortaçağ düşüncesinin başlıca vasıflarına bir bakış . . . 61
XII — Ortaçağın XI. yüzyıla kadarki siyasî düşüncesi 63
XIII — Papalıkla İmparatorluk, kamunlar ve derebeylikler arasındaki mücadelenin ikinci safhasında siyasî doktrinler 69
XIV — Kilise ile Devlet arasındaki mücadelenin devamı - Dante Alighieri, Padovalı Marsile ve Ockham . . . 75
XV — XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın politik yazarları . 79
XVI — Batı Avrupa'nın ve özellikle İtalya'nın XV. yüzyıl sonundaki politik şartları . 82
XVII — XIV. ve XV. yüzyılda Floransa - Niccolo Machiavelli'nin hayatı . 87
XVIII — "Prens"in bireşimsel ve eleştirimsel izahı . 93
XIX — XVI. yüzyılın politik yazarları, Guicciardini ve pratik makyavelistler . . . 104
XX — Thomas Morus ve XVI. yüzyılda Almanya'daki komünist eğilimler 111

XXI — Girolamo Vida. Antimonarşistler. Bodin ve Botero 116
XXII — Campanella, Boccalini ve Grotius 122
XXIII — "Magna Charta" ve İngiliz Anayasasının Stuart'ların tahta çıkışlarına kadar olan gelişmesi 127
XXIV — İlk Stuart'lar ve Crommwell'in diktatörlüğü 137
XXV — Son Stuart'lar ve William of Orange devrinde İngiliz anayasa tarihinin başlıca olayları 145
XXVI — Büyük Britanya'da XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca parlâmanter hükûmet ve anayasa reformları . . . 151
XXVII — XVIII. yüzyıl İngiliz politik yazarları ve Spinoza 156
XXVIII — Bossuet - Fénelon - Vauban - Rahip de Saint-Pierre - XVIII. yüzyıldaki Fransa üzerine düşünceler - Bu yüzyılın ilk yazarları - Boulainvilliers ve d'Argenson 163
XXIX — Montesquieu Vico 167
XXX — Jean-Jacques Rousseau 172
XXXI — XVIII. yüzyıl sonundaki sosyalist yazarlar - Gracchus Babeuf ve "Eşitler Suikasti" Fransız İhtilâli aleyhindeki yazarlar üzerine düşünceler . 182
XXXII — Charles Fourier - Richard Owen - Henri de Saint-Simon ve Saint-Simon doktrini 189
XXXIII — XIX. yüzyılın ilk yarısının Fransız sosyalistleri ve ilk anarşist yazarlar 198
XXXIV — İtalyan yurtsever yazarları 205
XXXV — Tocqueville, Comte ve Herbert Spencer 212
XXXVI — İlk Alman sosyalist yazarları ve Ferdinand Lassalle 218
XXXVII — Karl Marx - Sermaye ve Tarihsel Maddecilik 224
XXXVIII — Henry George ve Georges Sorel 237
XXXIX — Üstinsan doktrini ve ırkçı teoriler 241

2. BÖLÜM 1914 ten Sonraki Siyasi Doktrinler

XL — Siyasî idareci sınıf teorisi 256
XLI — Önsöz 269

XLII — 1900 dan beri dünya tarihi 272
XLIII — 1914 ten beri siyasî düşüncenin genel vasıfları . . 275
XLIV — Zorbalık doktrinleri 279
XLV — Emperyalist doktrinlerin 1914 ten beri tekâmülü . . . 283
XLVI — Milliyetçi doktrinler 286
XLVII — Ekonomik ve demografik milliyetçilik 293
XLVIII — Liberallerle otoriterler arasındaki çatışma 296
XLVIX — Demokrasinin tenkidleri 299
L — Charles Maurras . 301
LI — Neo-demokratik doktrinler 305
LII — Radikalizm doktrinleri 306
LIII — Bergson . 311
LIV — Otoriter sosyalizm etrafındaki tartışmalar 313
LV — Faşist ve totaliter doktrinler 317
LVI — Doğunun siyasî doktrinleri 325
LVII — Feminist doktrinler 333
LVIII — Siyasî doktrinler ve sosyoloji 342

I

SİYASİ DOKTRİNLERLE KURUMLAR ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Belirli bir kültür düzeyine erişmiş her insan toplumunda, bunun insicamını sağlayan iki ayrı çeşit kuvvetler görülebilir ki bunlardan bir kısmı entelektüel yahut manevî, ötekiler ise maddîdir.

Birinci grup, aynı siyasal gruptan olan kişilerin açığa vurdukları belirli sayıdaki temel düşünceler ve duygularda bir tıpkılık ya da benzerlik oluşu dolayısiyle ortaya çıkar. Örneğin din birliği, başkalarından ayrı bir kavme mensup olma şuuru, bir hânedana karşı beslenen geleneksel bağlılık gibi. İkinci grupa, yani maddî kuvvetlere gelince ,bunlar idare ve hiyerarşi vasıtasıyle etki gösterirler: Gerekli baskı ve zorlama araçlarına sahip olduklarından, yığının faaliyetini, - bazen bu yığının kendisi tarafından arzulanan, fakat her halde idareci sınıfların görüşlerine uygun olan - amaçlara yöneltmesini bilirler ve bunu yapma imkânları vardır.

İmdi, hele bir kavim oldukça yüksek bir entelektüel düzeye eriştiğinde, maddi kuvvetlerin ,kendi faaliyetlerini, hemen daima, entelektüel ve manevî kuvvetlerin hiç olmazsa birkaçının yardımı sayesinde haklı göstermeğe çalıştıkları görülür. Entelektüel ve manevî kuvvetler de güzel buldukları siyasal teşkilât tipini tatbikatta da gerçekleştirmek için kendi bakımlarından, çoğu zaman, itkidarı ele geçirmek amacını güderler.

Maddî bakımdan bir toplumu idare eden hiyerarşilerin bütünü, hiç değilse İtalya'da, bugün ötedenberi "siyasal idareci sınıflar" adıyle gösterilmeğe başlanan şeyi teşkil eder. İdarecilerin iktidarına manevî bir temel teşkil eden doktrinlerle inançların bütününe gelince, bu da bugün İtalya'da çoğu kimselerin *"formula politica"* diye adlandırdıkları mesnedir.

Siyasal folmülün her ayrı durumda, belli bir çağda ve belli bir kavimde üstün gelen entelektüel olgunluk derecesine, duygularla inançlara uygun düşmesi gerektiği apaçıktır. Yine bu formülün, aynı anda ve aynı kavimde idareci sınıfın seçi-

lip toplanma ve teşkilâtlanma usulü ile ahenk halinde olması da gerektir. Örneğin, kullanmakta olduğu iktidarı tanrısal iradenin bir tezahürü sayarak haklı gösteren bir siyasal idareci sınıfın, iktidarını halk iradesinin var sayılan ya da gerçekten varolan rızası üzerine kurmuş bir idareci sınıfın benimsediği görüşlerden ayrı görüşlere uygun olarak biçimlenip teşkilâtlanması gerektir. Onun içindir ki idareci sınıfın biçimlenip teşkilâtlanma tarzı değişince siyasal formülün de değişmesi gerektir ve tersine olarak, siyasal formülün değişimi ,idareci sınıfın da değişmesine yol açacaktır.

Düşüncenin siyasal olaylar üzerinde, siyasal olayların da düşünce üzerinde yaptıkları bu karşılıklı etkiden çıkan sonuç şudur ki, aynı zamanda siyasal kurumların tarihini de incelemeksizin, siyasal doktrinlerin tarihini incelemek mümkün olamaz. Gerçekten, bir doktrinin niteliğini, bunun gerek savunmak, gerek savaşmak üzere ilişkin olduğu siyasal teşkilât tipini hesaba katmaksızın, öğrenemeyiz.. Başka bir deyimle, herhangi bir anda ve herhangi bir toplumda meydana gelmiş doktrinler hakkında tam bir fikir edinmek - aynı çağda o ortamda varolan siyasal teşkilât hakkında tam bir fikir sahibi olmadıkça - epey güçtür.

Ötedenberi "medeniyet" diye adlandırdığımız nesneye sahip olan, dolayısiyle insanlık tarihinde bir yer edinmiş ve şimdi de böyle bir yeri bulunan bütün kavimlerin geçmişlerini inceleyerek, bunların az ya da çok uzak çağlardaki kurumlarını olduğu kadar düşüncelerini de öğrenmemiz mümkündür. Tarihin bize az güvenilir verilerden gayrı şey getirmediği ve belirsiz, şüpheli nesneler öğrettiği yolundaki inanç şimdi de oldukça yaygın haldedir; doğrusu şudur ki tarih, kavimlerin siyasal ve askeri bakımdan yönetimini ellerinde tutan kişilerin yapıp ettiklerini bize anlattığı sürece, bu eleştirinin temelden yoksun olduğu iddia edilemez. Çünkü bir çağı temsil eden insanların etkilerinin ne olduğunu, bunların hangi gerçek sebeplerle hareket ettiklerini ve aştıkları engellerin hakiki öneminin n eolduğunu, hattâ kendi çağdaşları arasında dahi, az-çok doğru olarak ölçmek oldukça güçtür. Tarih olaylarının çok değişik ve karmaşık olmaları dolayısiyle, birbirlerine tıpa-tıp uygun iki durumu - bunlardan daha eski olanının daha yeni olanını aydınlatarak ve çözülmesine imkân verecek şekilde - birbirinden ayırdetmek de seyrek görülen bir haldir. Fakat buna karşılık tarihin hemen hemen doğru veriler getiren büyük bir

parçası da vardır ve siyasal bilgileri incelemek bakımından bizi ilgilendiren de, işte bu parçadır.

Çünkü her medeniyetin bize miras bıraktığı belgeler; geçmiş medeniyetlerin kitapları, kanunları, yazıtları, anıtları sayesinde, bizden iki ya da üç bin yıl önce yaşamış insanların düşüncesini hemen hemen tam bir doğrulukla yeniden ortaya çıkarabiliriz. Aynı şeyi yaparak, onları yöneten kurumların işleyişlerini de öğrenebiliriz. Ve, yine böylece, bizimkinden önceki medeniyetleri yaratmış olan kavimlerin zihniyetlerini, yasalarını, törelerini öğrenmek sayesinde, bir zamanlar gelişme ve yükselme halinde olan bu milletlerle bu siyasal kurumların hangi sebepler yüzünden çöktüklerini, değiştiklerini, kimi zaman da kaybolduklarını öğrenebiliriz.

II

İLK İNSAN TOPLULUKLARI

İnsan yeryüzünde en azından yüz bin yıl önce ortaya çıkmıştır ama, bildiğimiz en eski belgelerle anıtlar topu topu beş, altı bin yıllıktır. Onun için siyasal düşünce ve kurumların incelenmesine başlanması mümkün olan tarihsel zamanlar, o çağdan başlamaktadır.

Belirli bir kültür düzeyine ulaşmak ve adına medeniyet denen nesneyi yaratmak için, ilkin toplumsal bir ahlâkın kurallarını tesbit etmek gerekmiş olduğu muhakkaktır. Bunun için de, birbiri ardınca gelen kuşaklara aktarmak üzere, belirli nicelikte deneyler ve bilgiler toplamak; ilk sermayeleri evcil hayvanlar ve tarım araçları şekli altında biriktirmek gerekmiştir. Bütün bunlar ancak, birçok insan grupları tek bir toplum meydana getirmek için birleştikleri zaman elde edilebilmiş ve bu toplumun teşkilâtı da başlıca, buna katılan kişilerin bilerek veya bilmiyerek yaptıkları işbirliği üzerine kurulmuştur.

Fakat, hattâ en eski medeniyetler doğmadan önce dahi, insan hiçbir zaman - yani hiçbir ferdin bir başkasıyla hiçbir çeşit devamlı münasebette bulunmadığı derecede - tek başına yaşayamamıştır. İnsanoğlunun yaşayış tarzı daima topluma benzer bir nesneye ihtiyaç göstermiştir ve insanı "siyasal bir

hayvan", yani toplumsal bir hayvan olarak tarif eden Aristoteles'denberi bu, açıkça meydana çıkmış bulunmaktadır. Zaten toplumsallık birçok hayvan türlerine de özgü olan bir olaydır. Bu bakımdan, arılarla karıncalar gibi böcekler arasında bununla ilgili örnekler görmekteyiz. Memeli hayvanlar arasında da bu, böyledir: Çünkü maymunlar, kunduzlar ve ot yiyen hayvanların büyük kısmı yabanî haldeyken az veya çok kalabalık gruplar halinde yaşarlar.

Avusturalya, Afrika ve Amerika'nın en ücra yerlerinde, ilkel toplumların nasıl oldukları hakkında bize bir fikir verebilen insan grupları, bugün dahi vardır. Örneğin Avusturalya'daki yerliler, yokedilmedikleri bölgelerde, bugün dahi birkaç yüz kişilik göçebe sürüleri meydana getirirler; avla, balık tutmakla ve toprağın kendiliğinden onlara verdiği birkaç bitki ile yaşarlar.

Geçen yüzyılın sonunda Spencer okulu, ilkel politik organizmaların işleyişini inceleyerek daha gelişmiş toplumların işlemlerini nizamlıyan kanunları bulmanın mümkün olduğu düşüncesini ileri sürmüştür. Fakat biz bu usulün gerçekten bilimsel sonuçlar verebileceği fikrinde değiliz. Yoksa, örneğin hattâ organizmaları belirli olarak ayırdedilmemiş bulunan polipler gibi, aşağı hayvanlarda bu görevleri inceliyerek, - örneğin insan gibi - üstün bir hayvanın anatomisini ve fizyolojisini öğrenmek mümkün olurdu.

Gerçekten, göçebe sürülerde hakikî bir siyasal teşkilâtlanmanın, hattâ en ilkel belirtilerini bulmak dahi güçtür. Doğrusu şu ki bunların herbirinde genellikle en kuvvetli erkek ya da en iyi avcı olan bir şef vardır. Bazı güç durumlarda yaşlılara akıl danışılır. Fakat bütün bu hallerde sözkonusu olan tamamen kişisel etkilerdir ki, bunları kullananlar bu kullanışlarını haklı göstermek için gerekli vasıfları muhafaza ettikleri sürece devam ederler.

İnsanın evcilleşebilecek hayvan türleri, yetiştirebileceği bitkiler bulduğu bölgelerle insan soyunun üstün vasıflara sahip olduğu yerlerde göçebe sürüsü daha kalabalıklaşabilmiş ve yavaş yavaş kabile haline gelmiştir. Yani birkaç bin kişilik bir topluluk omuştur ve biz de bunun içinde bir hiyerarşinin ve siyasal bir teşkilâtlanmanın ilk unsurlarının varolduğunu görebilmekteyiz.

Gerçekten, her kabilede genellikle savaş şefi olan en yüksek bir şef vardır ki, barış döneminde geleneksel bir hukuka

göre yargılama işiyle uğraşır. Bununla birlikte az-çok ciddî durumlarda genel olarak yaşlılar kurulundan - yani en kalabalık ve en sözü geçen ailelerin reislerinden - akıl danışmak görevindedir. En ciddî durumlarda genel olarak kabileye mensup bütün hür erkekleri, bir genel kurul toplantısına çağırır. Kabile hristiyanlık ya da müslümanlık gibi dünya çapında bir dini kabul etmemişse, çoğu zaman özel bir tanrıya sahiptir ve onu kendi koruyucusu sayar. Aynı kabilenin bütün üyelerini birleştiren manevî bağ, ortak kandan olduklarına dair gerçek ya da öyle sanılan - yani bütün kabile üyelerinin aynı atanın soyudan gelme olduklarına dair beslenen - inançtır.

Tabiat şartlarının bu evrime en elverişli oldukları dünya bölgelerinde kabile, göçebe yaşayışı bırakıp istikrarlı bir durum edinebilince ve çobanlık halinin yerini kısmen rençberlik alınca, bunun sonucu olarak nüfus, belirli bir yoğunluğa erişecek kadar artmıştır. Böylece ilkel site ortaya çıkmıştır. İşte en eski anıtların ve en eski entelektüel ve maddî çalışmalardan kalma izlerin bize miras bırakmış oldukları, bu tip bir insan toplumudur. Kabilede olduğu gibi, ilkel sitede de, hür insanların yanıbaşında daima köleler ve hemen daima da üçüncü bir insan kategorisi buluyoruz ki, bu sonuncular köle olmamakla beraber siyasal topluluğun üyeleri de sayılmamaktaydılar: Çünkü azadlanmış kölelerin ya da herhangi bir sebeple kabilelerini veya asıl sitelerini terketmek zorunda kalmış yabancıların soyundan gelmeydiler. Bu ara-sınıfın üyeleri az ya da çok karmaşık törenlerden sonra kabilenin içine alınabiliyorlardı ve törenlerin en sık görüleni de kabilenin bir üyesinin kanının, sembolik olarak, yeni üyeye aktarılmasıydı ki bu, bazen şimdi de yapılmaktadır.

III

BÜYÜK DOĞU İMPARATORLUKLARI

Hristiyanlık çağından evvelki üçüncü binyıl başlamadan önce, geniş toprakları ve -bir milyonu bulabilen, bazen de aşabilen- kalabalık nüfusları tek bir yönetim altında birleştiren siyasal topluluklar kurmak için ilk teşebbüsler yapıldı.

Bu olay, bir site bir imparatorluk önemini edinebilmek için

yeteri kadar siteyi ve toprağı hükmü altına alabildiği zaman vukubuldu.

Birçok modern yazarlar, bu arada Fransız De Gobineau ile daha sonra Alman Oswald Spengler, dünya yüzünde doğmuş olan ve büyük siyasal organizmaların çağdaşı bulunan çeşitli kültür yurtlarının listesini yapmak istemişlerdir. Fakat bu liste, türlü sebepler yüzünden, güçlükle doğru olabilir: Bu sebeplerden biri de bir medeniyetin tamamen orijinal mı olduğu, yoksa daha önceki bir medeniyetten kültür unsur ve araçları alıp almadığını bilmenin epeyce güç olmasıdır. Her ne olursa olsun, görünüşe göre en eski ve büyük insan toplulukları Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı Aşağı Mezopotamya ile Nil nehrinin suladığı Mısır'da meydana gelmişe benzemektedir. Bununla birlikte, son yapılan buluşlar eski Mezopotamya medeniyetinden önce daha eski bir medeniyetin varolduğunu, bunun köklerinin de Aşağı Mezopotamya'nın kuzey-batısındaki Elam'da bulunduğunu gösterire benzemektedir.

Nitekim son buluşlar Aryaların istilâsından önceki çok eski bir medeniyetin İndus nehriyle kollarının bulunduğu - Mezopotamya ve Mısır gibi sulanılması mümkün - ovalarda doğmuş olduğunu müşahede imkânını vermiştir (Bk.: Gordon Childe'ın "Tarihöncesinde Doğu" ve Ernest Mackay'ın "İndus Medeniyeti" adlı eserleri).

Her ne olursa olsun, şurası muhakkaktır ki, Mısır'da ve Aşağı Mezopotamya'da (ya da değişik diyelekli olup Sümerler ve Akadlar diye adlandırılan iki kavmin oturdukları ülkelerde) büyük Devletlerin kurulmasına en elverişli şartlar gerçekleşmiş bulunmaktaydı. Çünkü, bu iki bölge ovalıktır, onun için çeşitli parçaları arasında bunları ayıran tabiî engeller yoktur. Beri yandan, bu iki bölgeye özgü sulama sisteminin düzenli olarak işliyebilmesi için, o dolayların tümünün tek bir otorite altında bulunması gerekmektedir. Daha Xenophon'dan önce, Herodot da suyun herkes için en yararlı tarzda dağıtılmasını nizamlamak için bu birliğin gerekli olduğunu bize anlatmış bulunmaktaydı.

İlkin Mısır'ın, hristiyanlık çağından otuz asır kadar önce, Menes adlı bir kıralın saltanatı döneminde birliğini gerçekleştirmiş olduğu muhakkak gibidir. Fakat aşağı Nil Vâdisi, daha uzun bir zamandanberi belirli bir kültür düzeyine ulaşmış bulunmaktaydı. Çünkü, bu bölgenin verimliliğini borçlu olduğu nehir sularının akımını düzenleme işini başarmış, hi-

yoroglif yazısını da mükemmelleştirmediyse bile, o bulmuştu. Söylendiğine göre, Mezopotamya'da bir Uruk kıralı, hristiyanlıktan 2800 yıl kadar önce Aşağı Fırat'la Aşağı Dicle'nin bütün öbür sitelerini hükmü altına almış bulunmaktaydı. Bir asır kadar sonra Büyük Sargon, rivayete göre, bütün Aşağı Mezopotamya'yı hükmü altına aldıktan sonra Suriye'ye kadar uzanarak, doğrusunu söylemek gerekirse, bir asırdan eksik bir zaman sürmüş olan ve Fars körfezinden Akdeniz'e kadar uzanan bir imparatorluk kurmuş bulunmaktaydı.

Aşağı Mezopotamya ile Mısır'dakilerden sonra, Orta ve Güney Asya'da başka büyük Devletler meydana çıktı. Babilonya'nın kuzeyinde ve Küçük Asya'da ikinci binyıl boyunca Mitanyalılarla Etilerin İmparatorlukları doğdu. Bunların ilki Yukarı Mezopotamya'ya doğru, ikincisi de kuzey Suriye'de yayıldı. Hep ikinci binyılda, Hindistan'ı istilâ eden ve orada muhakkak ki kökleşmiş bir medeniyet bulan Aryalar, epey geniş Devletler kurdular. Belki yine aynı döneme doğru herbiri kendine özgü birer medeniyet yaratacak olan başka önemli insanlık çekirdekleri, Çin'in ortasiyle kuzey-batısında siyasal bakımdan, hiç değilse kısmen, teşkilâtlandılar. Konfuçyus'un yaşadığı çağda, yani M. Ö. VII. yüzyılda, Çin medeniyetini benimsemiş olan çeşitli kavimler mahallî kırallıklara bölünmüş bulunmaktaydılar (Bk.: "Çin Medeniyeti Tarihi", Richard Wilhelm).

Doğu İmparatorlukları birçok ortak vasıflar göstermiş olmakla beraber bir çağdan öbürüne, hattâ aynı İmparatorluğun bir döneminden öbürüne değişen başka vasıflar da gösterdiler. Çünkü bunların sözde hareketsizliklerinin büyük kısmı sadece dış görünüşteydi. Aşağı yukarı genel olan bu vasıflardan biri şuydu: Hükûmet görevlerinin bölünüşü, bu görevlerin niteliğinden çok bunların icra olunduğu toprak parçasına dayanmaktaydı; yani her bölgeyi idare eden memur aynı zamanda askerî şef, en yüksek yargıç ve vergi toplayıcıydı. Bu görevlerin tek bir kişide toplanmasının sonucu olarak çoğu zaman uzak illerdeki mahallî şef, görevini miras yoluyla kendi soyuna geçer hale sokacak, kadar merkezî iktidardan bağımsız hale geliyordu. Mısır anıtlarındaki yazıtlar çoğu zaman merkezî iktidarla mahallî şefler arasındaki bu sürekli savaşların izini taşırlar. Asurya ile Babilonya arasındaki savaşlarda

da bunun başka izlerini bulmaktayız. Asur kıralı Babilonya'yı fethettikten sonra burayı kardeşlerinden birine idare ettirdiği zaman, bağımsızlıklarını yeniden elde etmek isteyen Babilonyalı "ayrılıkçılar" tarafından kışkırtılan bu kardeş, isyancıların başına geçti.

Babilonyalılar ve özellikle Asurlular, hükümleri altına aldıkları uzak bölgelerdeki kavimlerin ayaklanmalarını önlemek için tesirli, fakat zâlimce çareler kullanıyorlardı. Yenilenlerin bir kısmını toptan öldürmekle kalmıyorlar, çoğu zaman bunları yığın halinde alıp doğdukları memleketten uzak bölgelere göçettiriyorlardı. Nitekim böylece, İsrail ülkesinin kuzeyindeki on kabile, M. Ö. VII. yüzyılın başlangıcında Asurlular tarafından Fırat'ın öbür kıyısına götürüldü ve geri kalan Yuda ve Bünyamin kabileleri bir asır kadar sonra Babilonya'ya getirildi.

Şurası açıktır ki, büyük Doğu İmparatorluklarında kabilenin ve Site'nin eski siyasal teşkilâtlarını muhafaza etmek artık mümkün değildi. Devlet çok geniş olduğundan, bütün vatandaşlar kurulunun toplanıp iş görebilmesi kabil olamıyordu. Hattâ kıralın muntazaman akıl danıştığı yaşlılar kurulu dahi ortadan kayboldu. Fakat bu, yüksek görevlerde bulunanlarla saray mensuplarının ve büyük ailelerin az-çok nüfuz kullanmalarına engel olmuyordu (teoride kıralın iktidarı mutlaktı; hükümdar akıllı ve enerjik olduğu zaman bu, gerçekte de böyleydi); hükümdar, idare ettiği kavmin üzerine koruyucu kanadlarını geren ulusal Tanrı'nın iradesini temsil ettiği için, otoritesi dinsel bir temele dayanmaktaydı. Mısır'da Ammon, Babilonya'da Marduk ya da Şamaş, Asurya'nın başkenti olan Ninova'da Asur, ulusal tanrılardı. Saray ve harem entrikalarıyla dolu bir yaşayış yüzünden, hâkim sınıflar çoğu zaman soysuzlaşıp başlangıçtaki kudretlerini kaybediyorlardı; şunu da eklemek gerek ki, hükümdarların öldürülmeleri seyrek değildi ve bazen veliahdin kardeşlerinin öldürüldükleri de görülmekteydi.

Doğu İmparatorluklarının çok geniş olmaları dolayısiyle, sınıflar arasındaki ayrılıklar belirli bir hal almıştı; hemen daima askerî şeflerden ve ulusal dinin rahiplerinden meydana gelme, gerçek hâkim sınıflar kurulmuş bulunmaktaydı. Zaten bunların çoğu aynı zamanda yargıç ve bankerdiler, üstelik o çağın bilim hazinesini teşkil eden bilgileri de ellerinde tutuyorlardı. Fakat, daha önce de dediğimiz gibi, Doğu ka-

vimlerinin siyasal teşkilâtıyla toplumsal şartlarının değişmez olduklarını sanmak yanlış olur. En önemli görevler çoğu zaman babadan oğula geçmekteydi ama, bu da genel bir kural değildi. Çünkü Mısır'da olduğu gibi, Babilonya'da da ölünün meslek hayatını anlatan mezar yazıtları çoğu zaman bize, toplumun en aşağı çevrelerinde doğup en yüksek görevlere erişmiş kimselerin örneklerini vermektedir. Bu gibi olaylar, en çok ya iç devrimler, ya da uzun dış savaşlar yüzünden karışık hale gelen çağlarda olup bitiyordu. Demek ki, bunlar, daha çok kuraldışı hallerdi. Bu konuda Xenophon bize on bin Yunanlı ile birlikte sefere katılmış olan Pars birliğinin kumandanı Arios'un verdiği söylenen bir cevabı anlatmaktadır. Küçük Keyhüsrev öldüğü zaman, Yunanlı yardımcıların şefleri Arios'a: "İran tahtına adaylığını koy, biz de seni destekleriz," demişler. O da onlara şu cevabı vermiş: "Ben yeteri kadar asîl değilim. İran büyükleri beni imkânı yok kıral diye kabul etmezler." Xenophon'dan önce Herodot'un da anlattığına göre, kendisine büyük Keyhüsrev'in oğlu süsünü vererek tahtı gasbeden sahte Smerdis'i öldürdükten sonra, yedi İranlı büyük derebeyi, içlerinden hangisinin kıral olacağını kararlaştırmışlardı.

Klâsik çağ Yunanlıları İran İmparatorluğu ile gerek savaşçı, gerek barışçı birçok temaslarda bulunmuşlardır ve imparatorluk hakkındaki bunca bilgiyi onlardan edinmiş bulunmaktayız. İran İmparatorluğu, Mısır da dahil olmak üzere, Ege denizinden Hind sınırlarına kadar uzanan az veya çok eski medeniyetli bütün ülkeleri birleştirme işini başaran ilk Devlet olmuştur. Demek ki İran İmparatorluğu eski Babilonya, Mısır, Lidya ve Medya Devletlerinin, Medya - İran hagemonyası altında, kuvvet yoluyla elde edilmiş birleşiminin sonucuydu.

M. Ö. 559 da tahta çıkan Büyük Keyhüsrev'in başladığı ve çok ilerlettiği eser, M. Ö. 485 de ölen I. Dârâ tarafından tamamlanmıştı. Daha önce Asurlular da Asya'nın güney-batısıyla Mısır'ı hükümleri altına almağa kalkışmışlardı ama, kuzeyden gelen barbarların bir istilâsiyle zayıfladıklarından, birleşen Medyalılarla Bâbillilerin vuruşları altında yere serilmişlerdi.

İran İmparatorluğundan dil ve medeniyet bakımından ayrı olan birçok iller İran asilleri arasından seçilen ve geniş bir hareket serbestliğine sahip olan satrap'lar tarafından yöne-

tilmekteydi. Sadece cizye ödeyen başka iller, Ermenistan ve Kilikya gibi, yerli hânedanları muhafaza etmişlerdi.

İmparatorluğun orta bölgesinde - örneğin, Xenophon'un da sözünü ettiği Karduk'lar gibi - bazı dağ kabileleri, büyük kıralın otoritesinin hemen hemen dışında kalmaktaydılar. Genel olarak denebilecek şudur ki, Pars hegemonyası, Asya'nın güney-batısında bulunan çeşitli halk toplulukları arasındaki kanlı savaşlardan daha iyiydi. Bu hegemonya iki yüz yıl kadar nisbî bir barış kurarak bu savaşlara son vermişti.

M. S. VII. yüzyılda, eski Doğu İmparatorlukları tipine uygun olarak, Arap - Müslüman İmparatorluğu kuruldu. O da Bizans İmparatorluğunun teşkilât ve kurumlarını (kısmen, fakat Araplar tarafından yokedilen Sasaniler Pars İmparatorluğunun teşkilât ve kurumlarını daha fazla taklid etti. Hiç şüphesiz Müslüman dininin eski ulusal dinler gibi bir niteliği yoktu. Yani Allah, evrensel bir Tanrıydı. Fakat, yalnız Allah'ın Muhammed'e göründüğüne ve aynı zamanda şeriat, politika ve medenî hukuk bakımından bir kanun külliyatı olan - Kur'ân-ı Kerîm'i ona ulaştırdığına inananlardır ki, Müslüman Devletindeki siyasal sınıfın üyeleri sayılabiliyorlardı. Öteki dinlerin sâlikleri de müsamaha ile karşılanıyordu ama, bunlar özel bir vergi ödüyorlardı ve askerlik hizmetiyle kamu görevlerinin dışında tutuluyorlardı. Şu halde, Devlet dinsel bir temele dayanmakla beraber, yapısında Devletten ayrı (Papalık gibi) bir din teşekkülü ve bir teokrasi yoktu. Çünkü Müslüman toplumunda lâik Devletten ayrı bir rahipler topluluğu bulunmuyordu ve halen de bulunmamaktadır (Müslüman Devletinin teşkilâtı "Oriente Moderno" dergisinin Mart 1924 sayısında çıkan "Osmanlı Hilâfetinin Sonu" başlıklı bir yazıda Carlo Nallino tarafından iyice târif edilmiş bulunmaktadır).

Devletin başı, peygamberin vekili olan Halife, "Emîr-ül Mü'minin" di, Kur'anda yazılı kurallara göre, hükûmeti yönetmekle görevliydi. İlk dört Halife, Müslüman ileri gelenleri tarafından seçildi, daha sonra bu görev, aynı ailenin üyeleri arasında babadan oğula geçer bir hal aldı. Teoride bütün müslümanları bir tek Halifenin yönetmesi gerekiyordu ama, çok geçmeden mü'minler arasında şialar (ayrılıklar) doğdu, bu yüzden de birçok hilâfetler meydana çıktı. Az-çok eski Doğu İmparatorluğu örnek tutularak kurulmuş bulunan müslüman Devleti o şekilde teşkilâtlanmıştı ki, uzak illerdeki her vali bağımsız olmak imkânına sahipti. Bu yüzden, çok geç-

meden fiiliyatta bağımsız olan birçok hükümdarlar ortaya çıktı. Bunlar nihayet - adını madenî paraların üzerinde bırakarak ve cuma namazında okunan hutbelerde zikrettirerek - Halifeye sırf şekil bakımından saygı gösteriyorlardı. Hattâ öyle oldu ki, birçok ülkelerde sırf şekil bakımından gösterilen bu saygıya da son verildi ve mahallî hükümdarlar Halifelik görevini de yaptılar.

IV

DOĞU KAVİMLERİNİN SİYASÎ DOKTRİNİ

Eski Doğu medeniyetlerinde gerçek bir siyasî doktrin varolmadı. Büyük Asya imparatorluklariyle Mısır, ulusun koruyucusu olan Tanrı adına icra olunan mutlak kıralhktan gayrı hükümet biçimi olabileceğini kabul etmiyorlardı. Biz Avrupalıların anladığımız ve bize de Yunan - Roma medeniyeti tarafından aktarılmış bulunan siyasî hürriyet kavramını Doğu kavimleri bilmemekteydiler. Bu kavimler, ayrı ırktan ve dinden başka bir kavime tâbi olmadıkları zaman, kendilerini hür sayıyorlardı. Örneğin Eski Ahit'te İbranîlerin, Midyanîlerin ya da Filistîlerin hükümleri altına girdikleri zaman kendilerini köle durumuna düşmüş saydıklarını görmekteyiz.

Fakat Doğu medeniyetleri bize gerçek siyasî doktrinlerden yalnız bazı nâdir kırıntılar vermiş olmakla beraber, bunlarda bir politika sanatı kurmak, yani iktidara ulaşıp orada tutunmak için kılavuz hizmeti görebilecek kuralları kanunlaştırmak için yapılan az veya çok verimli teşebbüsler de eksik olmamıştır.

M. Ö. 2500 yılı civarında eski Mısır'da kıral Merikare'nin oğluna bırakmış olduğu, saltanat sürme sanatı hakkındaki öğütlerle, 12. hânedanın kurucusu olan kıral Amenemhat'ın yine 2200 yılı civarında oğlu için yazdığı söylenen kitap elimizde bulunmaktadır. Bunların ilki iyimserdir ama, ikincisi daha az iyimserdir (Görünüşe göre, bu iki çalışma, daha sonraki yazarların eseridir ama, onlar, yazılarının otoritesini arttırmak için bunları Merikare ile Amenemhat'a maletmişlerdir. (Bk.: Monnet'nin "Nil Nehri ve Mısır Medeniyeti" adlı eseri).

Bâbil medeniyetinin bize bıraktığı birçok belgeler arasında buna benzer hiçbir şey bulunmamıştır.

Hind'de, çağımızdan on asır kadar önce yazılmış olan Manu'nun kitaplarını bulmaktayız: Bunlarda, Hind kavminin bölünmüş olduğu kast'lar sistemini haklı gösteren düşünceler vardır. Manu'nun ileri sürdüğüne göre, brahmanlar ya da rahipler kastı tanrı'nın başından, Kşatriya'lar ya da savaşçılar kollarından, Vaisiya'lar ya da tâcirler bacaklarından, Sudra'lar yani işçilerle rençberler ayaklarından olmadır.

Şurasını da belirtmek gerektir ki, M. Ö. VII. yüzyılda Sakye-Muni tarafından girişilen ve Budizm adını alan dinsel ıslahat aşağı kastlar üyelerinin de riyazet ve keşişlik hayatı sayesinde üstün kastlardakiler kadar, hattâ onlardan daha çok mükemmelliğe erişebileceklerini iddia etmekteydi. Bu ise kişisel değeri belirli bir ölçüde asilliğin yerine geçirmek anlamına geliyordu. Fakat kıral Asoka devrinde, yani M. Ö. III. yüzyılda Hind'in birçok Devletlerinde başarı kazanmış olan Budizm, sonradan Brahmanların tepkisi üzerine kendi yurdundan sürüldü. Fakat kendi doğduğu yerden kovulmakla beraber Seylan adasında, Hindiçini'de, Çin'de, Tibet'te ve tâ Japonya'ya kadar birçok yerlerde yayılmak imkânını buldu.

M. S. VI. yüzyıl civarında Hind'de Kamandaki'nin eseri olan bir siyaset sanatı kitabı bulmaktayız.

Askerlik işlerine önem vermesi ve bu konuda ulusal milisler kullanılmasını öğütlemesi bakımından bu eser, Machiavelli'nin "Prens" ini biraz hatırlatmaktadır. Fakat geri kalanı için Kamandaki'nin öğütleri Machiavelli'ninkilere göre çok daha genel niteliktedir. Hindli Devlet adamının öğütlerindeki teorik bilgelik, bunların eylemsel uygulanmasındaki bütün güçlükleri olduğu gibi ortada bırakmaktadır. Örneğin Kamandaki saltanat sürme sanatının kendini ve başkalarını tanımakta özetlendiğini öğretmektedir. Bu, büyük ölçüde doğrudur. Fakat kendini ve başkalarını tanımak için ne yapılması gerektiğini öğrenmek de gerektir. Öğrencinin tabiî istidatları noksan olduğu zaman bu iş çok güçtür ve şayet o, bu istidatlara sahipse, o zaman da böyle bir öğüt hemen hemen lüzumsuzdur.

Çin'de M. Ö. VII. yüzyılda yaşamış olan Konfuçyus (Kungtse) hükümdarların ahlâksal ödevleri üzerinde durmaktan geri kalmamıştır. Konfuçyus'tan iki asır sonra yaşamış olan Mencius (Mong-Ko) hükümdarların görevlerini kötüye kullanan bakanları cezalandırmakla ödevli olduklarını ve bakanların da kendi bakımlarından, doğru yoldan sapan kusurlu bir hükümdarı azarladıktan sonra, şayet verilen bu öğütlere aldırmaz-

sa onu tahtından indirmekle görevli bulunduklarını öğretmiştir. Şurası açıktır ki, uygulama alanında genel olarak kusurluyu sonunda meydana çıkaracak olan, şu veya bu tarafın başarısıdır. Bununla birlikte kabul etmek gerektir ki, Konfuçyus'un okulunda yetişen Çin okumuşları çok defa - hattâ bazen canlarını tehlikeye atarak - halkın duygularına tercüman olmuşlar ve hükûmetin iyi işlemediğine inandıkları zaman onu eleştirmek cesaretini göstermişlerdir.

Eski Ahit'i meydana getiren zengin İbranî edebiyatında tam anlamiyle siyasî doktrin bulunmamaktadır ama, yazıldıkları çağın siyasal düşüncesine ışık tutan birkaç imâya ve birkaç kısa arasöze (istitrad) rastlanmaktadır. Örneğin Yargıçlar Kitabı'nda, Bünyamin'in torunlarının oturdukları bir sitede, bir Levilinin karısının ırzına geçilip öldürülmesi dolayısiyle Bünyamin'in kabilesinin öteki İsrail kabileleri tarafından hemen hemen yokedilişinin hikâyesi anlatılmaktadır. Bu bölümü anlatan, sözlerini şu sonuca bağlamaktaydı: "O çağda İsrail'de hiçbir kıral yoktu ve herkes istediğini yapıyordu." Böyle diyerek de anarşinin zararlarını belirtmekteydi.

Aynı Yargıçlar Kitabı'nda, "halk oyu'nun en yüksek iktidara geçmek için en kötüleri seçtiği, çünkü en iyilerin yarışmaya katılmağa tenezzül etmedikleri", bir kıssa ile isbat olunmağa çalışılmaktadır. Gerçekten, yazarın anlattığına göre, Gideon'un ölümünde onun nikâhsız bir birleşmeden doğma oğlu ve İsrail'in yargıçlarından ya da diktatörlerinden biri olan Abimelek, Şekemlilerin yardımiyle kendi yetmiş tane öz ve meşrû kardeşini öldürtmüş, diktatör ilân edilmişti. Fakat bu toptan öldürüşten canını kurtaran tek meşrû evlât Yotam, Şekemlilere şunu anlattı: "Ağaçlar kendilerine bir kıral seçmek istediler, kırallık tâcını birbiri ardınca zeytin ağacına, üzüm asmasına ve incir ağacına sundular. Üçü de: "Biz insanoğluna faydalı ve hoş meyveler üretmekle uğraşıyoruz, işimiz var," diyerek kabul etmediler. O zaman böğürtlen ortaya atıldı, öbür bitkileri: "Beni dinlemezseniz sizi ateşe veririm ha!" diye tehdit ederek sonunda kırallığı elde etti.

Eski İsraillilerin, hemen hemen bütün Doğu'ya özgü bir siyasal teşkilât biçimi olan mutlâkiyetçi kırallığın mahzurlarını bilmekte oldukları apaçıktı. Samuel Kitabı'nda anlatıldığına göre, İsrail'in Yaşlıları onun yanına giderek bütün kavim için bir kıral seçmesini kendisinden istemişler. Bunun üzerine Samuel onlara şunu hatırlatmış: "Bir kıralınız olursa

ona toprak ürünleriniz ve sürüleriniz üzerinden ondalık ödemek zorunda kalacaksınız. Kıral oğullarınızı alıp asker yapacak, kızlarınızı alıp onlara aşçılık, ekmekçilik yaptıracak. En güzel tarlalarınızı elinizden alıp kendi subaylarına verecek. Uşaklarınızla hayvanlarınıza elkoyup, onları kendisi için çalıştıracak."

Buna rağmen, Yaşlılar bütün öteki kavimlerin, barış döneminde anlaşmazlıklarını yargılamak, savaş çıkınca da kendilerini yönetmek için bir kırala sahip olduklarını ileri sürerek isteklerinde ayak dirediler.

İsrail kavmine mahsus özel bir kurum da peygambercilik (Prophétisme) oldu. Peygamberler, Tanrı'dan ilham aldıklarına inanan ve sözleri halk üzerinde büyük etki yapan kimselerdi. Öyle ki, kıraller bile bunları hesaba katmak zorundaydılar. Peygamberler günah işleyişleri, lüks içinde yaşayışları, İsrail Tanrısından başka tanrılara tapınışları yüzünden kıraller la büyüklere, bazen bütün halka takazada bulunuyorlardı. Büyük ölçüde onların sayesindedir ki, İsrail Tanrısı yavaş yavaş evrensel bir tanrı niteliğini edindi. Peygamberler kudretli kişilerin adaletsizliklerini, haksız yargıları acı acı ayıplıyorlar ve nihayet, bugün bizim dış politika diye adlandırabileceğimiz nesneyi çoğu zaman onlar yönetmek iddiasında bulunuyorlardı. Hem İsrail kıraller ının, hem Yahudi kıraller ının küçük komşu kavimlerle sürekli savaş halinde oldukları ve Filistin'de üstünlüğü ele geçirmek için çekişen iki büyük imparatorluk arasında volta vurmak zorunda bulundukları o çağda bu, pek çetin bir işti. Bu iki büyük imparatorluk da Mısır ve Asur İmparatorluklarıydı ki, bu sonuncunun yerine, M. Ö. 609 da Babilonya geçti.

Gerçekten, peygamber Nathan'ın, Uriye'nin karısını kaçırdığı ve generaline, Uriye'yi savaşların en tehlikeli yerine sürmesini emrettiği için, kıral Davud'a çok acı takazalarda bulunduğunu görmekteyiz (Samuel II. Kitabı). Yine peygamber Eliya da atalarından kendisine miras kalan bağı kırala satmak istemedi diye Nabo'yu haksız yere ölüme mahkûm ettirdikleri için Kıral Aşab'la karısı Jezabel'e takazada bulunuyordu (Kıraller Kitabı). Amos'un tefecilik ve haksız yargılar yoluyla yoksulları soyan büyüklere çıkıştığını; Yeremiya'nın Yehude kıralları Yoyakin'le Sedekya'ya ve Kırallığın büyüklerine - ki bunlar Mısır Firavununun desteği sayesinde Babilonya kıralının boyunduruğundan kurtulabileceklerini umuyorlar-

dı - bozgunu, Kudüs'ün yıkılacağını ve kavmin esir düşeceğini önceden haber verdiğini de görüyoruz.

Çağımızın X. yüzyılından XV. yüzyılına kadar serpilip gelişen zengin Arap edebiyatında siyaset sanatından sözeden eserler de eksik değildir ve bunlarda bazı aydınlatmalar, kimi zaman da adiyle saniyle siyaset ilmi görüşleri bulmak mümkündür. XII. yüzyılda yaşamış Sicilyalı bir Arap olduğu söylenen İbn-i Zafer'in "Sulvan al-muta fi udvan al-atba" adlı eseri hatırlatılmağa değer, Bu kitaptaki özdeyişler arasından iki tanesini buraya aktarabiliriz ki, bunlardan biri Machiavelli aleyhtarı bir nitelik taşımakta, öteki ise Floransalı sekreterinden daha ince bir Machiavellicilik göstermektedir. Birincisi "bir habbe kuvvete karşı koymak için dağlar kadar kurnazlığa ihtiyaç" olduğunu söylemektedir. İkincisi ise yalanı zehire benzetmektedir: Tek başına alındı mı insanı öldürür, fakat başka maddelere ustalıklı şekilde karıştırıldı mı şifalı bir ilâç olabilir (İbn-i Zafer'in eseri Michele Amari tarafından İtalyancaya çevrilmiştir. Bu Arap siyasî yazarının eseri üzerine Antonio Ferrau tarafından da ilgi çeken bir inceleme yayınlanmıştır. (Bk.: "Rassegna İtalina", Temmuz-Ağustos 1931 fasikülü).

XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayıp 1406 da ölen Tunuslu Arap tarihçi İbn-i Haldun'un "Mukaddemat-ı Tarihiyye" si artık ün kazanmıştır ve başka bakımdan önemli bir eser teşkil etmektedir. İlk defa 1868 de De Slane tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve hakkında Lincei Akademisinin zabıtlarında İtalyan Francesco Gabrielli'nin önemli bir çalışması yayınlanmıştır (Ayrıca Bk.: Gaston Bouthoul, "İbn-i Haldun ve Toplum Felsefesi"). Şurası özellikle dikkate değer ki İbn-i Haldun "takım zihniyeti" ya da "yönetici sınıfın dayanışması" diye çevrilebilecek olan - "asabiyye" diye adlandırdığı nesneye büyük önem vermektedir. Onun fikrince Kuzey Afrika'da bir Arap - Berberî Devletinin doğuşu daima teşkilâtlı bir azınlığın, bir dağlılar kabilesinin ya da çöl adamlarının eseri olmuştur: Çünkü bu azınlık şehirlerin ve kıyıların daha zengin ve gevşemiş halk yığınlarına söz geçirmenin yolunu bulmaktaydı. Yeni idareci sınıf İmparatorluğu fethetti mi, kendisi de gevşiyor, manevî insicamını kaybediyordu: Bu insicamı borçlu olduğu, başlangıçtaki kabile zihniyeti ve cemaat duygusu zayıflıyordu çünkü. Bunun üzerine çok geçmeden eski "asabiyye" nin yerine bir başkasının geçtiği oluyordu.

Yazar, Kuzey Afrika'daki Arap - Berberî İmparatorluklariyle El Murabıtîn ve El Muvahhidîn v.b. İmparatorlukların çabucak yükselişine ve yine çabucak çöküşüne yol açan sebepleri böylece derinleştirmektedir.

Fakat aynı kanunu Kuzey Afrika dışındaki öbür müslüman ülkelerin tarihine uygulamak istediği zaman şüphesiz ki, daha az başarı göstermektedir.

Sonuç olarak denebilir ki eski Doğu İmparatorluklarının siyasal düşüncesinden kalan miras, epeyce yoksul olmuştur. Özellikle çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, Asya Doğu'sunda ve Mısır'da Yunanlılarla Mısırlıların anladıkları ve bizim de anlamakta olduğumuz biçimde bir siyasal hürlük kavramı eksikti. Fakat, bu noktadaki yetersizliklerine rağmen Dicle, Fırat, Nil kıyılarında yayılan eski İmparatorlukların Avrupa kavimlerine aktardıkları başka alanlardaki kültürel mirasın ne kadar büyük olduğunu da unutmamak gerektir.

Maddî bakımdan hatırlatmak yetecektir ki, insanoğluna faydalı hayvanların evcilleştirilmesini ve besleyici bitkilerin yetiştirilmesini onlara borçluyuz: Birinciler arasında öküz, eşek, at ve koyun vardır ki, bunlar insanoğluna yalnız etlerini değil, yünlerini de vermişler ve onun için ilk tarım makineleri, ilk taşıt araçları olmuşlardır. Bitkiler arasında onlara buğdayı, arpayı, pirinci borçluyuz. Bunlar olmasaydı, nispeten sınırlı alanlarda milyonlarca insanı yaşatıp çalıştırmak imkânsız olacaktı.

Entelektüel ilerlemeye gelince, unutmamak gerektir ki, matematik ve astronomi Mısır ve Mezopotamya'da doğmuştur, bilim düşüncesi ilk defa oralarda vücut bulmuştur ve düşünceyi resim ve işaretle anlatan ilk "ideografik" yazı sistemleri yine bu iki ülkede kurulmuştur. Daha sonra Suriye'de, hristiyanlık çağından on üç asır kadar önce bu işaretler o fonetik alfabe kılığına girmiştir ki, bu da Fenikeliler sayesinde bütün Akdeniz kıyıları boyunca yayılmıştır.

İnsanlığın ahlâksal ilerlemelerine eski Doğu İmparatorluklarının yaptıkları hizmet belki daha fazla dikkate değer. Gerçekten, hristiyanlık çağından 2200 yıl kadar önce Babilonya'da yürürlükteke olan antik Hamurabi kanunlarında toplumsal ahlâkın en gerekli kuralarının bir bir sayılmış ve müeyyidelere bağlanmış olduklarını görüyoruz ki, bu kurallara saygı gösterilmemesi her türlü insan toplumlarını imkânsız kılar. Eski Mısırlıların - en yeni bölümü M. Ö. on sekiz asır önceye ait

olan "Ölüler Kitabı" nda daha o zamandan yalan söylememek, yalan yere tanıklık etmemek, açları doyurmak, susamışlara su vermek, işçiyi gündeliğinden yoksun bırakmamak gibi kurallarla özel ve toplumsal ahlâkın öteki kurallarının bir bir sayılmış olduklarını görüyoruz. Nihayet ilkin Budizm, sonra hristiyanlık ve müslümanlık olmak üzere dünya çapındaki büyük dinler Şark'ta doğmuşlardır ve bunların son ikincisi, eski yahudi kütüğünden sürme dallardır.

Kamu idaresi gibi güç bir sanat da eski Doğu İmparatorluklarında doğmuştur. Bu sanat özellikle şundan ibaretti: Bir toplumda o şekilde davranmalı ki her ferdin kendi yararına olarak yaptığı faaliyet bütün toplumun yararına olsun ve bu, mümkün olduğu kadar zorlama olmaksızın yapılsın; aynı zamanda, genel yarara aykırı her türlü ferdi faaliyet de engellensin.

V

ESKİ YUNANİSTAN'IN SİYASÎ KURUMLARI

Yunan medeniyetinin en parlak ihtişam devri M. Ö. VI. ve IV. yüzyıllar arasında yer almış bulunmaktadır. Yunan Dehasının birdenbire ortaya çıkıverişi o sıralarda olup bitmiştir. Yunan kültürünün görünürde ânî olgunluğunu gözleyen birçok modern düşünürler bir Yunan mucizesinden sözetmişlerdir. Klâsik çağ Yunainstan'ının dünya medeniyetine çok büyük hizmette bulunduğunu kabul etmekle beraber, bu mucizeyi izah için artık kesinleşmiş bir olayı anlatmak belki de yerinde olur, şöyle ki: Yunan tarihsel çağının kültüründen önce iki başka medeniyet dönemi daha yer almıştı, fakat her ikisi de yabancı istilâları yüzünden yarıda kalmış bulunmaktaydı. Son kırk yılın kazıları ve buluşları bize göstermiştir ki, tarihten önceki çağda Ege denizi adalarında gelişip serpilme halinde olan bir medeniyet vardı, merkezi Girit'teydi ve geçmişi, çağımızdan otuz asır kadar önceye gitmekteydi. Mısır ve Mezopotamya ile sık sık temaslarda bulunmuş olan bu medeniyet, Peloponez'de özellikle Mikene ve Argo'ya yayıldı.

M. Ö. XVIII. yüzyıla doğru kuzeyden gelen ve İyonyalılar ya da Akhaialılar diye adlandırılan kavimlerin bir istilâsı ol-

du ve bunun sonucunda da bir çeşit ilk Yunan ortaçağı meydana geldi. Daha sonra, M. Ö. XII. yüzyılda Akhaialılar, İyonyalılara yakın soydan fakat daha kaba-saba olan, o zamana kadar da ilkel yurtlarında kalmış bulunan Dorlular Peloponez'e ve Girit'e kadar gittiler; Iyonyalılarla Akhaialıları Küçük Asya'ya göçmek zorunda bıraktılar. Bunlar da orada bir Yunan kültür merkezi kurdular. Dorluların istilâsından sonra ikinci bir Yunan ortaçağı yer almaktadır ki, bunun sonunda tarihsel devir başlamış ve klâsik kültür doğmuştur.

Fakat bütün bu derin çırpınmalar, iki gelişme çağı boyunca medeniyetin maddî nizamda yapmış olduğu fetihleri tamamen yokedememişti. İstilâ en güzel yapıların ve sanat eserlerinin yokolmasına yol açtı, fakat hayvan sürüleri ilk sahiplerinin ellerinden alınınca ancak sahip değiştirmiş oldu ve yokolmaktan kurtuldu. Yine böylece, toprak da buğday, arpa, şarap, zeytinyağı üretmeğe iyi-kötü devam etti. İstilâcılar ise yenilen halkla yavaş yavaş kaynaşıp onunla birlikte oturdular, yerli-köklü sitelere yerleştiler. Geri kalan entelektüel ve moral miras da maddî mirastan daha az önemli olmadı. Çünkü yenenlerle yenilenler arasında kanın karışması dolayısiyle Yunan ırkı, hattâ barbarlık çağlarında dahi, medeniyete olan yetikliğini elinde tuttu. Gerçekten, bu yetiklikler bir kavmin bir kültür düzeyine ulaşması için gereklidir, fakat aynı zamanda bunların kendileri de o kültürün sonucudur.

Tarihsel çağın başlangıcında, yani aşağı-yukarı Homeros'un yaşadığı döneme rastlıyan M. Ö. IX. yüzyılın sonunda, Yunanistan'ın siyasî kurumları pek de orijinal şeyler değillerdi. Bunlar, ataerkil bir kırallık görünüşüne sahiptiler. Her sitenin kendi kıralı, kendi Yaşlılar Kurulu vardı. Ciddî işler oldu mu, bütün vatandaşlar kurulu toplantıya çağırılıyordu. Ayrıca sitenin konukları sayılan ve siyasî haklara katılmayan bir hür insanlar sınıfı vardı; son olarak da köleler bulunmaktaydı. Kıral savaşta orduya kumanda eder, Yaşlıların da yardımiyle barışta adalet dağıtır ve Site adına tanrılara kurbanlar, adaklar sunardı.

Bununla birlikte, bu siyasî teşkilât tipi Doğu imparatorluklarınınkinden çok ayrı bir yönde tekâmül etmiştir. Yunan Sitesi hiçbir zaman bir imparatorluk olmamıştır. Çünkü Yunanistan'da ovalar birbirlerinden dağlar ya da başka tabiî engellerle ayrıldığından, memleketin topografyası buna imkân vermemektedir. Bunun bir başka sebebi de, biraz belirsiz bir

terimle "ırkın dehâsı" diye adlandırılan nesnedir. Her Site ayrı kaldığından, ataerkil krallık daima zayıf olmuştur. VIII. yüzyıldan başlıyarak, Yaşlılar Kurulunu meydana getiren aristokratik aileler artık kıral hânedanının üstünlüğünü tanımak istemediler. Krallık da bazen kaldırıldı, bazen de yalnız kıralın geleneksel olarak yerine getirdiği dinsel görevleri muhafaza etti. Krallık kurumlariyle ilgili başka izler de ancak muhafazakâr bir Site olan Isparta'da, yahut Epir gibi, Elen dünyasıyla Barbar dünyası arasındaki sınırlarda bulunan ülkelerde ayakta durabildi.

M. Ö. VII. yüzyıl, Yunan sitelerinde büyük hercümerçlerin ortaya çıktığı bir dönem oldu. Doğu Akdeniz ticaretinde Fenikelilerin yerine geçme işini Yunanlılar o sırada başardılar. Yunan sömürgeciliği Doğu'da Karadeniz'in Güney kıyılarına, Batı'da Sicilya'nın, Büyük-Yunanistan'ın (yani V. yüzyılda Yunan kolonilerinin kalabalık bir halde yerleşmiş oldukları Güney İtalya'nın) kıyılarına ve daha ilerilere kadar yayıldı. Ticaretin gelişmesi ve nüfusun artması, tarımın da genişlemesine yol açtı ve yeni varlıklar doğduğu zaman sık sık görüldüğü üzere, zenginliklerin bölünüşü belirli sayıda yer değiştirdi. Eski vatandaş sınıflarından olan birçok aileler, yoksul düştüler; tersine olarak, Sitede yerleşmiş yabancıların soyundan gelme başkaları da zengin oldular. Fakat bu iki kategoriden, gayrimenkullerle toprak kiralarının ve tefecilik faizlerinin yükselmesi üzerine çok büyük bir yoksulluğa düşen vatandaşlar, çok daha fazla sayıda oldu. Zengin ya da yoksul olsunlar, siyasî hakların dışında bırakılan kimselerin de kanunların hazırlanmasına ve bunları uygulıyacak vatandaşların seçimine katılabilmek üzere vatandaşlığa girme isteğini beslemeleri tabiî bir şeydi.

M. Ö. VII. yüzyılın sonu ile VI. yüzyılın sonu arasında bu olaylar, Elen sitelerinin çoğunda için için zorlu savaşların çıkmasına yol açtı. Üstünlüğü bazen aristokratik muhafazakâr parti, bazen de demokrat parti ele geçirdi. Bir eski aristokrasi üyesinin demokratik partinin başına geçtiği ve halkın da yardımiyle rakip aileleri sürgüne yollayıp bunların malını mülkünü kendinden yana olanlara dağıttığı sık sık olan işlerdendi. Yunanlılar diktatörlüğün bu biçimini "tiranlık" diye adlandırıyorlardı. Yunan tiranlarının tutumu her zaman ayıplanır cinsten olmamakla beraber, sonrada da söz, keyfî ve zâlim idare anlamını aldı: Bu bakımdan Pisistratos'la Pittakos'-

un tutumlarını hatırlatmak yeter. Nihayet, M. Ö. VI. yüzyılın sonuna doğru, özellikle o sırada eski Yunanistan'daki hâkim devlet olan Isparta'nın da yardımiyle, tiranlık her yanda kaldırıldı.

Eski ve yeni vatandaşlar arasında bir uzlaşmaya varıldı ve bunun sonucunda da Yunan Sitesinin klâsik anayasası doğmuş oldu. Solon'un Atinalılar için yaptığı ve bizim de oldukça iyi bildiğimiz anayasa, bu uzlaşmalardan birinin sonucu oldu.

Ondan sonra da hükûmetin başlıca organı, hemen her yerde seçimle kurulan, Yaşlılar Kurulu değil de, bütün vatandaşların kurulu oldu. Bu kurul, kanunları onaylıyor, hemen bütün kamu görevlerine tâyinler yapıyordu. Savaş açmak ve öbür Yunan siteleriyle olduğu gibi barbar kırallarla da andlaşmalar yapmak yetkisine sahipti. Toprak üzerinde uzun zamandır yaşayan bütün ailelere vatandaşlık hakkı verildi. Gerçi çeşitli vatandaş sınıfları arasındaki tefrikler muhafaza edildi ama, bunların temeli asilliğe değil, zenginliğe layanıyordu. Bu imtiyaz, Siteye yeni anayasadan sonra yerleşenlerle bunların soyundan gelenleri kapsamadı. Onun için, özellikle ticaret yapan sitelerde çabucak meteka'lar yahut sitenin konutu olan yabancılar sınıfı meydana geldi. Ayrıca Perikles'in, Atinalı olmayan bir kadından edindiği bir erkek çocuğu vatandaşlığa sokmak için özel bir kanun çıkarttırması gerektiğini de biliyoruz.

Bütün memurluklar geçici hale geldi. Memurluğa tâyin edilenler genellikle bir yıllığına görev alıyorlardı. Hattâ çoğu zaman, birkaç kişinin aynı zamanda aynı işin başına getirildiği oluyordu. Tatbikatta bunların herbiri işleri sıra ile yönetiyor, ya da görevi kendi aralarından en ünlü olanına bırakıyorlardı. Kamu görevleriyle yükümlü bütün vatandaşlar bunların hesabını vermeğe çağırılmadıkları zaman, görevleri sona erer ermez işledikleri eylemlerin hesabını vermek üzere halk kurulu önüne çağırılabiliyorlardı.

Yunan Sitelerinin yararlandıkları hürlük, bu Sitelerde kanunların değişmez ve kutsal bir nitelik taşımayıp uygulanmaları gereken vatandaşların iradesinden çıkmış olmaları, memurların da vatandaşların kendileri tarafından seçilmeleri keyfiyeti, Yunan Sitelerinin entelektüel ve moral yükselmesine hiç şüphesiz yardımcı olmuştur. Kurulda olup biten tartışma ve çatışmalar fikirleri keskinleştiriyor ve vatandaşların bir-

birleriyle yarışmalarına yol açıyordu ki, bu yarışma, Yurda yapılan hizmetlerin önemi üzerine kurulmuş bulunmaktaydı. Politikada parlak bir meslek hayatı yapmak isteyenler için çoğu zaman güzel ve özlü konuşmak gerekmekteydi.

Fakat faydaların yanısıra, zararlar da eksik değildi. Bunların en önemlisi, vatandaşların sık sık kurul toplantılarında hazır bulunmalarının gerekli oluşuydu. Bu hal, sitede ya da onun toprakları dışında oturanların vatandaşlık haklarını devir veya muhafaza etmelerine engel oluyordu. Bu hal öylesine gerçektir ki, dillerinin zenginliğine rağmen, Yunanlılar, Devlet ve Site anlamına gelen yalnız bir tek söze sahip olmuşlardır. Ayrıca hatırlamak gerektir ki, çok sayıdaki Yunan sömürgeleri, Roma sömürgelerinden farklı olarak, siyasî bakımdan Anayurttan bağımsız hale geliyorlar, onunla sadece dinsel ve manevî bir bağ muhafaza ediyorlardı. Bu halin tek istisnası, Peloponez savaşı sırasında görüldü: Kendilerine Euboia ve öbür Ege adalarında toprak verilmiş Atinalı kolonlar olan Klerukhos'ların vatandaşlık sıfatı muhafaza edildi. Fakat Euboia, Atina'ya çok yakındı. Ayrıca, kendilerine daha uzak adalarda toprak verilmiş olanlar doğdukları şehirde kaldılar, ve bu toprakları daima eski sahiplerine kiralamakla yetindiler.

Yunan Sitesinin yayılma kabiliyetinin çok az oluşuna "hegemonya", yani konfederasyonlar kurulmak suretiyle çare bulunmağa çalışıldı. Bu konfederasyonlarda önemli bir site zor kullanarak birçok ufak siteleri kendisine bağlıyordu. Fakat genellikle başlıca Sitenin bir savaşta yenilmesi, konfederasyonun dağılmasına yetiyordu: Çünkü öbür siteler bundan faydalanarak bağımsızlıklarını tekrar elde ediyorlardı. Nitekim Peloponez savaşının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Atina'nın, Leuktra savaşından sonra da Isparta'nın başına bu hal geldi. Ancak M. Ö. III. yüzyılda Akhaialılar ve Etolyalılar birlikleri kuruldu ki, bunlar sayesinde birçok siteler eşitlik esasına dayanarak birleştiler. Fakat bu hal Yunanistan'ın insan, zenginlik ve enerji bakımından zaten yoksul düşmüş olduğu bir sırada olup bitti. Bu Devletler öylesine kuvvetli idiler ki, Yunanistan'ın dünyadaki siyasî görevine artık bitmiş gözüyle bakılabilirdi.

Yine hatırlamak gerektir ki, Yunan Sitesinde iki büyük istikrar unsuru da eksik bulunmaktaydı. Bunların biri bürokrasi, öbürü de daimî ordu idi ki, modern Devletlerde her

ikisini görmekteyiz. Yunan Sitesinde kamu görevleri vatandaşlar tarafından sıra ile icra olunmaktaydı. Hattâ çoğu zaman bu görevler kur'a çekilmek suretiyle dağıtılıyordu. Kamu nizamıyla anayasanın savunulması da silâhlara sahip tek kimseler olan vatandaşların iyi niyetine bağlıydı. Demek oluyor ki, bu organizma çok nâzikti. Çünkü normal işleyişi, fertlerin kanunilik bakımından yüksek bir fikre sahip olmalarını ve kamu yararına çok bağlı bulunmalarını gerektirmekteydi. Bu duyguların üstün gelmesi için Devlete mensup olanlar arasında büyük zenginlik farkı bulunmaması, yani bugün orta sınıf diye adlandırdığımız zümrenin kalabalık olarak mevcut bulunması lâzımdı. Vatandaşların büyük çoğunluğunun, kaderinin düzelmesini şiddetli bir hercümerçten ya da bir iç savaştan beklememesi lâzımdı. Orta sınıf zayıflayıp özellikle gayrimenkulden meydana gelme zenginlik de fazla yoğun bir hal aldı mı, zenginler durumlarını kötüye kullanıyorlardı. Bunlar, "Hetaireia" diye adlandırılan ve yoksulların oylarını ihsanlar veya lûtuflarla satınalan az veya çok gizli yardımlaşma birlikleri kuruyorlardı. Başka hallerde de yoksullar kalabalık oluşları sayesinde iktidarı elde edebildiler mi, hatırlı kişileri sistemli olarak kamu görevlerinden uzaklaştırıp bunları işgal edenler ya da kurullara katılanlar yararına aylıklar, ücretler koyuyorlardı. Bu işi de hali vakti yerinde olanlardan aldıkları, bazen de elkoymayı andırırcasına ağır olan vergilemelerle yapıyorlardı. Ayrıca, vatandaş sayısının fazla yüksek olmadığı, kölelerin ise çok kalabalık oldukları yerlerde bunların ayaklanmasından da korkulabilirdi. Nitekim Isparta'da bu iş zaman zaman oluyordu ve köle ayaklanmaları burada çok sıktı.

Klâsik çağ Yunan politik yazarlarının, hele Eflâtun'la Aristoteles'in zihinlerini kurcalıyan sorunların neler olduğunu iyice anlıyabilmek için, Yunan Site-Devletinin bu özelliklerini iyice hatırda tutmak gerektir.

VI

ESKİ YUNANİSTAN'IN İLK SİYASÎ DOKTRİNLERİ

Eski Yunanistan'da şairlerin nesircilerden önce geldiklerini biliyoruz. Eski Yunanistan'ın en eski edebî metni, ilk şe-

killeriyle M. Ö. IX. yüzyılda yazılmış olmaları muhtemel bulunan Homeros şiirleri olmuştur.

İki şiirin yazarının ya da yazarlarının övdükleri olaylar, bunları ölümsüzleştiren şairin yaşadığı çağdan üç asır kadar öncesiyle ilgilidir. (Bilindiği gibi, bazı modern eleştiricilere göre İliada ile Odysseia'nın ayrı ayrı yazarlar tarafından meydana getirilmiş ve her iki şiirin kesin biçimleri altında yazılmadan önce birçok değişikliklerden ve yorumlardan geçmiş olmaları muhtemeldir.) Onun için, kahramanlarının içinde yaşadıkları toplumun hayat şartlarını tasvir ederken şairin, kendi devrinde artık geçip gitmiş olan bir çağı bizim için diriltmek istemiş olduğu sanılabilir. Onun amacı belki buydu ama, tarihin yönü diye adlandırılabilecek olan şey, yani asırlardan beri kaybolmuş kurumlarla töreleri meydana getiren düşünceyi yeniden kurmak, çok olgun eleştirimsel zihniyet isteyen bir iştir. Buna ise ancak uzak geçmişin belgelerini ve anıtlarını incelemekle uğraşan büyük ve eski kültür çağlarında rastlanabilir.

Muhakkak olan şu ki, Homeros destanlarında anlatılan çağlarda ataerkil krallık ve yüksek sınıflar henüz bütün itibarlarını muhafaza etmekteydiler; öyle ki, şair çoğunluğun, kalabalığın idareyi ele almasının bir delilik olduğunu söylemektedir. Ona göre kırallar kavimlerin çobanlarıdır ve bunlar hemen daima savaşlarda yiğit, Yaşlılar Kurulunda bilge, halk kurulu önünde de belâğatlidir. Tersitos kıssası o zaman dahi halinden hoşnut olmıyanların ve kudretli kişileri eleştirenlerin eksik olmadıklarını bize göstermektedir. Fakat şair, Tersitos'u gülünç düşürecek şekilde davranmaktadır. Zaten unutmamak gerektir ki, Homeros'un çağında şairlere geçim imkânını sağlayan, kırallarla büyüklerin ihsanlarıydı. Bununla birlikte askerî üstünlük hali vakti yerinde olan sınıfın elindeydi. Bu sınıftan olanlar ağır, pahalı zırhlar kuşanıp savaş arabalarına binmiş oldukları halde çarpışıyorlardı. Buna karşılık, M. Ö. VII. yüzyılın sonundan başlıyarak Yunan ordularının seçkin kıtalalarını "Hoplites" ler meydana getirdi. Bu, ağır silâhlı bir piyadeydi, saflar halinde savaşıyor ve orta sınıf içinden toplanıyordu. Askerî teşkilâttaki bu değişiklik, siyasal kurumların evrimi üzerinde de etki yaptı.

"İşlerle Günler" adlı şiirini belki M. Ö. VIII. yüzyılın ya-

rısına doğru yazmış olan Hesiodos zamanında, ataerkil kırallık itibarını geniş ölçüde kaybetmiş bulunuyordu. Gerçekten de şair, kardeşi Perseus'a, hediye almak bakımından çok açgözlü olan ve adaleti para ile satan kırallarla büyüklerden uzak durmasını öğütler.

M. Ö. VII. yüzyıl Yunan şiiri için parlak bir çağ oldu. O yüzyılla ondan sonrakinde yetişen şairler arasında politika hayatına imâda bulunanlar az değildir.

Birinci sınıf bir şair olan ve M. Ö. VII. yüzyılın yarısından az sonra yaşamış bulunan Arkhilokhos, politik konularla hemen hiç uğraşmadı. Bununla birlikte şiirlerinde ilk defa olarak "tiranlık" sözüne rastlanır ve görünüşe göre de bu söz galiba Yunan kökünden değildir. Bundan da söz arasında ne Lidya kıralı Gigos'un hazinelerinde, ne de tiranlıkta gözü olmadığını söylediği sırada bahseder.

Şiirlerinden de kolayca görülebileceği üzere, Alkeos, aristokratik duyguları açığa vurur. Arkhilokhos'tan az sonra yetişmiş olan bu şair, doğum yeri olan Midilli adasında birçok tiranlara karşı mücadele etmiştir. Midilli'nin son tiranı olan ve kendisini sürgüne göndermiş bulunan Pittakos'a karşı da mücadele etmiş, fakat birkaç yıl geçince Pittakos onun yurduna dönmesine müsaade etmiş ve malını, mülkünü kendisine geri vermiştir.

Megarah Theognides, aristokratik sınıfın ateşli bir şekilde peşine takılmıştır. O da birinci sınıf bir şairdi. M. Ö. VI. yüzyılda, birçok Yunan sitelerindeki eski aristokrat ailelerle yeni yeni zenginleşmiş sınıflar arasında mücadelenin henüz şiddetli olduğu bir çağda yaşamıştır. Bu şaire göre, kendi tuttuğu taraf daima iyidir, ötekiler de, tabii, kötüdür. Çoğu zaman asil, fakat yoksul düşmüş bir ailenin kızının zengin olmuş bir köylü ile, müflis bir asilin de ayak takımından bir zenginin kızı ile evlenişinden yakınır durur. Bu gibi kan karışımlarını zararlı saymaktadır çünkü. Kendisini sürgüne gitmek zorunda bırakan düşmanlara duyduğu sonsuz öcalma hissini de açıkça meydana vurur.

Tersine olarak, o çağın bir başka şairi olan Phokilides'i de demokratik eğilimli saymak mümkündür; çünkü şiirlerinde asil bir ailenin çocuğu olmaktansa, iyi konuşan ve sözü geçen, dinlenen bir kimse olmanın yeğ olduğunu söyler. Aynı şiir döneminden olan Thirthos ile Kallinos, yurtseverliği göklere

çıkarırlar, siteleri uğurunda savaşıp ölenleri överler, ama iç savaşlara katılmaktan da kaçınırlar.

M. Ö. VI. yüzyılda yaşamış olan "Yunanistan'ın Yedi Bilgesinin Özdeyişleri" nde de siyasî imalara rastlanır. Zaten bilindiği gibi, eski yazarlar bu Bilgeler arasına hangi kimselerin dahil edilmesi gerektiği noktasında anlaşmazlık halindedir. Bunlardan biri, kanun, onu çiğnemek isteyenlerden daha kuvvetli olduğu zaman, siyasi hürlüğün varolduğunu ileri sürerek, bu hürlüğün epeyce doğru bir tarifini vermiştir (Bilindiği gibi aynı düşünce XVI. yüzyıl İtalyan tarihçisi Guicciardini tarafından da ileri sürülmüştür). Fakat bir başka bilge kanunları "sineklerin yakalandıkları, kırlangıçların ise kolayca yırtıverdikleri örümcek ağları" na benzetmektedir. Pittakos olması gereken bir üçüncüsü de kendi deneyine dayanarak tiranlığın güzel bir ülke olduğunu, fakat bir kere içine girildi mi, oradan çıkmak imkânını veren yolu bulmanın kolay olmadığını söylemekten geri durmamıştır.

Efez'de doğmuş olan Heraklites, M. Ö. VI. yüzyılda yaşamıştır. Bu filozoftan bize ancak birkaç eksik parça kalmış bulunmaktadır. Biraz da karanlık, anlaşılmaz oldukları için, bunlar birçok modern yazarların dikkatini çekmiş bulunmktadır. Kendi yurdunda aristokrat sınıfa dahil olduğu için, Heraklites, aristokratik eğilimli gibi görünmektedir. Ele geçen o eksik yazı parçalarından birinde kalabalığın en iyilere boyun eğmeği bilmediğini ve hiçbir üstünlüğe de katlanamadığını söylemektedir.

Herodot. Küçük Asya'da bir Yunan Sitesi olan Halikarnas'ta M. Ö. 479 yılına doğru dünyaya gelmiş, sonradan Atina'ya gidip o şehrin hemşehrisi olmuştur. Anlattıklarının birçok parçaları politika ile ilgilidir. Bunlar arasında bir diyaloğu zikretmek gerektir ki, Herodot bunda krallığın, aristokrasinin, demokrasinin iyilikleriyle kötülüklerini tartışan İranlı üç derebeyini konuşturur. Bu tartışma o zamanki Yunanlılarda - bir asra yakın zaman sonra Aristoteles tarafından anlatılan - üç hükûmet şekli arasındaki farkın bilinmekte ve hattâ halkça da tanınmakta olduğunu göstermektedir. Tabiîdir ki, Herodot kendi üç İranlısına Yunan düşüncelerini ifade ettirmiştir, çünkü diyalogun yalnız sonucu İran zihniyetine uygun, yani krallıktan yanadır.

Yunan sitelerinin politik rejimleri üzerindeki gerçek İran düşüncesi, aynı Herodot'un büyük Keyhüsrev'e ifade ettirdiği

şu düşünce olsa gerektir: Isparta elçileri kendisine: "Küçük Asya'daki Yunan sitelerine taarruz edemezsin," dediklerinde Keyhüsrev de şu cevabı vermiş: "Bu kavimlerin sitelerinde bir meydan var, birbirlerini aldatmak için orada toplanmağı âdet edinmişler. Ben böyle kavimlerden korkmam."

M. Ö. V. yüzyılın sonuna doğru Yunanistan'da Sofist'ler (Bilgiciler) türedi. Bunların çoğu, Büyük Yunanistan'dan gelmekteydiler. Gençleri her alanda eğitmek ve onlara belâgati öğretmek niyetindeydiler. Bunların doktrinleri hakkında, ancak hasımlarının bu konuda söylemiş olduklarını biliyoruz.

Bilindiği gibi, bunlar metodlarını ilkin tabiat olaylarını incelemek için uyguladılar. Yine onlara göre her sorun için lehte ve aleyhte bir fikri desteklemek mümkündü. Bu kaziye birçok Yunanlıları, daha sonra da Romalıları pek kızdırmıştı. Sofistler daha sonra ahlâk ve politika ile uğlaştılar. Eflâtun'a bakılırsa, Sofist Kallikles iki çeşit adalet bulunduğunu söylemekteydi: Birisi insanlar tarafından belirli bir kavmin kanunlarına göre yaratılmış olanı, öbürü de tabiat üzerine kurulmuş olanıydı. Birincisinde - gerçekte insan tabiatine aykırı olan kanunî bir eşitlik kurmak mümkün olabiliyordu; fakat ikincisinde kuvvetliler, âcizlerden üstün çıkıyorlardı. Kallikles'e göre bütün politik kurumların zaafı, kanunî eşitlikle tabiî eşitsizlik arasındaki bu çaresi bulunmaz çelişmeden doğmaktaydı.

Eski Yunanistan'ın politik yazarları arasına - hiç değilse komedyalarından birkaçı dolayısiyle - Aristofanes'i de sokabiliriz. Bu yazar, M. Ö. V. yüzyılın sonu ile IV. yüzyılın başlangıcı arasında yaşamıştır. Komedya yazarı olarak meslek hayatına atıldığı sırada, oldukça anlaşılır ve açık imalar yaparak, sahneye yaşamakta olan kişileri çıkarmak da olağan bir şeydi. Öyle ki, tiyatro Atina'da günümüzün mizah gazeteleriyle karikatürünün yerini tutuyordu.

"Bulutlar" adlı bir komedyada yazar, Sokrates'e hücum ediyor ve onu yanlışlıkla bir Sofist gibi gösteriyordu. Bu Sofist adaletsizliği adalet, adaleti de adaletsizlik gibi öğretmekteydi. "Atlılar" da, bir zaman Atina halkı üzerinde büyük etki yapmış âdî bir dabak olan Khleon'a çatmaktaydı. Bu komedyada atlılar, yani aristokratlar partisi tarafından desteklenen başka iki kişi, Khleon'la mücadele için bir sucuk yapıcısına başvururlar. Fakat hasmından daha yalancı, daha bayağı olan bu adam, sırf bu yüzden halkın sevgisini onun elinden alma

işini başarır. Bu, demokrasi hakkında o zamana kadar yapılmış olan yergilerin en zâlimoesidir.

Bir başka komedyasında da Aristofanes mal ortaklığı ile alay eder. Bu da o zamanki Atina'da komünist teorilerin birkaç taraftarının bulunmakta olduğunu göstermektedir. Aristofanes'in en ünlü komedyalarından biri olan "Lysistrata", Atina ile Isparta arasındaki barışı savunur ve bunu elde etmek için kadınların cinsel bir grev ilân ettiklerini anlatır. Bu komedya, Nikyas tarafından yapılmış olup, Peloponez savaşını birkaç yıl için durdurmuş bulunan barıştan önce yazılmışa benzemektedir.

Sokrates'in çağdaşı olan Thukidides, Peloponez savaşının tarihini yazmıştır. Birinci kitapta, Yunanlıların çoğunun eşkiyalık ve korsanlıkla yaşamakta oldukları ilkel Yunanistan'ın halini anlatır. Sonra üstünlüğü ele geçirmek için savaşan iki hizip, yani Atina ile Isparta hizipleri arasındaki uzun mücadelenin doğurduğu derin ahlâk düşkünlüğünün kudretli bir tablosunu çizer. Her yanda aristokratik parti Isparta'ya, demokratik parti de Atina'ya dayanmakta olduğundan, bu savaş bütün Yunan devletlerinin iç politikalarında bir yankı doğurmuştur. Thukidides taraf tutmayan bir yazardı, çünkü kendisi aristokratik düşünceler beslemekle beraber, Atina demokratik partisi şefi Perikles'in ağzından demokrasinin - o zamana kadar hiç yazılmamış olan - çok güzel övgülerinden birini yapmıştır. Bu tarihçi ruh asilliği bakımından çok dikkate değer bir insandır. Çünkü Peloponez savaşı sırasında haksız yere sürgüne gönderilmiş olmakla beraber, kendisinin bu haksız mahkûmiyetine yol açan hâdiseyi ancak birkaç satırla anlatmaktadır.

Çağdaşlarıyle kendinden sonraki kuşakların düşünürleri üzerinde o kadar büyük bir etki yapmış olan Sokrates hiçbir yazılı metin bırakmamış ve düşüncesi Ksenophon'la Eflâtun'un eserleri sayesinde ebedileşmiştir. Üstadın öğütlerini bunlardan hangisinin en sadık şekilde bize aktardığını bilmek için hâlâ tartışmalar yapılmaktadır. Eflâtun'un, diyaloglarından birkaçında Sokrates'in düşüncelerini hiç değilse tamamlamış ve genişletmiş olması muhtemeldir. Ksenophon'un "Sokrates hakkında hatırlanması gereken nesneler" adlı eserinde Sokrates'in metodunun anlatılışı çok dikkate değer: Bu metod, zahirî hakikatin çoğu zaman gerçek hakikate uymadığı olayını aydınlatmak amacını gütmekteydi.

Politikada Ksenophon'un Sokrates'i, özellikle aristokratik ya da demokratik eğilimleri açığa vurmamakta, vatandaşın kanun haksız da olsa buna boyun eğmesi gerektiğini iddia etmekte ve - hemen bütün Yunan aydınları gibi - o da bazı kamu görevlerinin kura çekilerek dağıtılması usulünü tenkid etmektedir. Ne bir evin yapılışını yönetecek mimarın, ne de bir geminin yolunu çizecek kaptanın kura çekilerek seçilemiyeceğini belirtmektedir. Bize Ksenophon tarafından anlatılan bir diyalogda filozof, asil aileden bir delikanlıya, bu delikanlının, ileride atılacak olduğu politika hayatına ne kadar az hazırlanmış olduğunu isbat ettirmektedir.

Ksenophon açıktan açığa aristokratik partiden yana olmuştur. Bununla beraber son zamanlarda iyi kanıtlara dayanılarak, içinde demokrasinin tenkid edildiği Atina anayasası hakkındaki eserin onun tarafından yazılmadığı isbat olunabilmiştir. Sürgüne gönderilince Ksenophon Isparta vatandaşlığını elde etti ve Isparta da ona Peloponez'de birçok topraklar hediye etti. Yaşlılığında Atina'ya dönme izni aldığı anlaşılmaktadır.

M.Ö. 460 yılında doğduğuna göre Eflâtun'dan az önce yetişmiş olan Yunan filozofu Abderalı Demokrites'in, tabiî bilimler alanında birçok yerinde sezişler edinmiş olduğu muhakkaktır. Politikada ise mutedil bir demokrasiden yana görünmektedir: Hükûmet idaresinin en iyiler elinde olmasını istiyordu ama aynı zamanda, bir oligarşide zengin ve tâbi olarak yaşamaktansa bir demokraside hür ve yoksul yaşamağı yeğ tuttuğunu açıklamaktaydı (Sokrates'le çağdaşlarından önceki Yunanlı yazarların siyasî doktrinleri üzerine "Convivium" dergisinin 1929 ve 1930 da çıkan sayılarında Prof. Arturo Beccari'nin önemli bir yazı serisi yayınlanmıştır).

VII

EFLÂTUN İLE ARİSTOTELES'İN SİYASÎ DOKTRİNLERİ

Eflâtun, Aristoteles'ten sonra eski Yunanistan'ın en önemli politika yazarı ve onunla birlikte kendinden sonraki çağlar üzerinde en büyük etkiyi yapan insan olmuştur: Eflâtun M.Ö.

427 de doğdu ve seksenine gelmiş olduğu halde, M.Ö. 347 de öldü. Buna göre Yunan dehasının en büyük ihtişamına eriştiği dönemde, yani M.Ö. 450 ile 350 arasında yaşamıştır.

Eflâtun eski çağ yazarları arasında evrenin yaratıcısı ve insanlığın babası tek bir Tanrıya açıktan açığa imada bulunanların ilki olmuştur. Örneğin doğru, iyi ve güzel düşüncesi gibi, insanın kendi duyularıyle bulup çıkardığı değil de onun ruhuna tanrısal yaratıcı tarafından konulmuş olan, doğuştan edinilmiş düşünceler teorisi de onundur. Toplumsal organizma ile insan organizması arasında kurmuş olduğu paralellik de öyledir: "Çünkü," diyor, "filozof bunların birinde olduğu gibi öbüründe de yönetici zekâyı, iradesel enerjiyi ve şehevi iştahları bulmaktadır."

Eflâtun'un diyaloglarından üçü özellikle politik konulardan sözeder ki bunlar "Politika", "Cumhuriyet" ve "Kanunlar" dır, ama başka diyaloglarda da aynı çeşitten düşünceler bulunmaktadır.

"Politika"da Eflâtun, başka bir takım şeyler arasında, Devlet adamının ulaşması gereken amacı da belirtmek ister. Ona göre halk yöneticilerinin varmaları gereken asıl sonuç ne yalnız Devleti büyültmek, ne de onu zengin yahut kudretli kılmak değil, vatandaşları daha mutlu ve ahlâksal bakımdan daha iyi hale sokmaktır. Ona göre bu iki sonuç da aynı kapıya çıkar, çünkü mutluluğu ahlâklılığa sıkı sıkıya bağlı sayar.

Bu amaca ulaşmak için Devlet adamının elinde iki çare vardır: Birincisi, yerinde yapılan çiftleşmeler yoliyle, örneğin kuvvetli karakterde insanları yumuşak tabiatlilerle birleştirerek ırkı iyileştirmekten ibarettir. İkincisi de eğitimle ilgilidir: Yaradanın tohumlarını insan ruhuna ektiği yüksek duyguları, eğitim geliştirecektir. Eflâtun'a göre bu duyguları geliştirecek pratik çarelerden biri de musikidir.

"Cumhuriyet" üzerine olan diyalog daha önemlidir. Filozof bunda ülküsel siteyi anlatır ve ülküsel siteden derece derece tiranlığa, yani hükûmet biçimlerinin en kötüsüne ulaşılabilmesine yol açan çöküş sebeplerini gösterir.

Eflâtun'a göre insan organizmasında nasıl yönetici bir zekâ, iradesel bir enerji ve madde hayatına ayrılmış bir parça varsa, aynı unsurlar toplumsal organizmada da bulunur ve bu unsurların herbirinin karşısında özel bir sınıf vardır. Zekâyı bilgeler sınıfı, yiğitlik yani iradesel enerjiyi savaşçılar sınıfı temsil eder; gerek tarımsal, gerek endüstriyel üretim görevi de

siyasî haklardan yoksun bir üçüncü sınıfa düşer, ki öbür iki sınıfın maddî geçimi, bakımı onun tarafından sağlanır. Bu son iki sınıf birbirlerinden özellikle yaş dolayısiyle ayrılacaklardır, çünkü bilgeler kırk yaşını geçmiş savaşçılar arasından seçilecektir. Eflâtun ülküsel Sitesinin teşkilâtlanmasını tarif ederken en çok özel menfaatle Devlet menfaati arasındaki çatışmayı gidermek amacını güder. Bunun için zenginlerle yoksullar arasında kaçınılmaz çatışmalara yol açan özel mülkiyeti kabul etmez. Ana-babanın çocuklarına olan sevgileri, kamu iyiliğine olan bağlılıklarına üstün geldiği için, hattâ aileyi de kabul etmez. Onun için kadın-erkek birleşmeleri geçici olmalı ve kamu otoritesi tarafından nizamlanmalıdır. Çocuklar Devlet tarafından eğitilmeli ve kendi ana-babalarını bilmemelidirler. Tabiatiyle eğitim yüksek duyguları geliştirmek amacını güdecek ve özellikle vatandaşın her türlü bencil duygudan sıyrılarak kendini her zaman Devletin iyiliği için fedaya hazır olmasına imkân verecek şekilde olacaktır. Vatandaş sayısının belirli bir sınırı aşmaması gerektiğine göre, Devlet büyük bir aile sayılmak gerekir. Yabancılarla temasları önlemek için, Sitenin deniz kıyısında kurulmaması gerektir: Çünkü yeni âdetler getirerek, vatandaşların ahlâksal birliğini bozarak, yabancılar tehlikeli olabilirler.

"Cumhuriyet"te Eflâtun savaşçıların sayısını bin olarak sınırlar. Bilgelerin sayısı da aynı olmak gerekirse, gerçek vatandaşların sayısı iki bini aşmıyacaktır. "Kanunlar" üzerine diyalogda filozof, vatandaşlar sayısının beş bine kadar çıkabileceğini kabul eder.

★

Toprağı, dolayısiyle nüfusu belirli bir sınırı aştığı zaman Yunan Site-Devletinin memnunluk verici bir şekilde işliyemiyeceğini daha önce de söylemiştik. "Politika"nın 7. kitabında Aristoteles, vatandaş sayısını belirtmeksizin, fazla büyük sitelerin mahzurlarını gösterir ve kamu görevlerine gelecek olanları bilerek seçebilmek için vatandaşların birbirlerini iyi tanımalarını gerekli bulur.

★

Görünüşe göre aynı diyalogda Eflâtun üçüncü sınıfa, Bilgelerle Savaşçıların geçimlerini, yaşamalarını sağlamak göre-

vini vermek istemiştir. Aristoteles Eflâtun'un düşüncelerinin tenkidini yaparken bu noktanın - yani özel mülkiyetin ilk iki sınıf için yasaklanmış, üçüncü sınıf için yasaklanmamış olması noktasının - pek açık olmadığına hakh olarak işaret eder.

Eflâtun'un kendisi de tasavvur ettiği tipe göre teşkilâtlanmış bir Sitenin kendi çağında varolamıyacağını kabul ediyordu ama bu gibi sitelerin çok eski zamanlarda, yeryüzünde henüz altın çağın hüküm sürdüğü sıralarda pekâlâ da varolabildiğine inanır.

Onun fikrince altın çağdan sonra, "timokrasi" diye adlandırdığı, gümüş çağ gelmiş ve bunda, savaşçılar Bilgelerden üstün çıkmışlardır. Sonra savaşçılar arasında zenginlik hırsı alıp yürüdüğünden, insanlık bakır çağına, yani oligarşiye ulaşmıştır. O zaman yoksullar birbirlerini saymışlar ve sayıları zenginlerinkine üstün olduğundan oligarşi, demokrasi biçimine girmiştir ve Eflâtun da bunu demir çağı diye adlandırmaktadır. "Fakat, demokrasi de ister istemez soysuzlaşarak anarşi halini aldı, bu da tiranlığı doğurdu," diyen Eflâtun bunun, idare şekilleri arasında en kötüsü olduğunu, çünkü tiranın, zekâ ve faziletle mükemmelliğe erişen herkesin tabii düşmanı olduğunu söyler.

Üçüncü diyalog olan "Kanunlar"da Eflâtun, "Cumhuriyet"te yazdıklarını yumuşatarak belki de gerçekleşebilir sandığı bir idare şeklini tasvir eder. Gerçekten, bunda özel mülkiyeti kabul eder, fakat bu yüzden vatandaşlar arasında fazla göze batar bir eşitsizlik çıkmamasını şart koşar. Bu amaçla her bir kişiye verilecek olan toprak parçasının bölünmemesini ve çocuklardan bir tekine olduğu gibi devredilmesini öğütler. Aileyi kaldırmanın güçlüğünü kabul eder, fakat evlenme konusunda, gençlerin, Bilgelerin öğütlerine uymalarını ister. Bu diyalogda Eflâtun bütün idare şekillerinin eninde sonunda ikiye inebileceği fikrini ileri sürer: Birinci şekilde iktidar yukarıdan aşağıya, yani üst'ten ast'a doğru verilir ki, buna Monarşi der; ikinci şekilde otorite aşağıdan yukarıya doğru verilir, ki buna da demokrasi der. Eflâtun iki sistemi karıştırmakla en iyi sonuçların elde edileceğine inanır ve bu amaçla da karma bir hükûmet tarzı salık verir ki bunda en yüksek otorite, yani kanunların muhafazası görevi bir Bilgeler Kuruluna alt olacaktır.

Eflâtun'un büyük meziyetlerini kabul etmekle beraber denebilir ki eski Yunanistan'ın en büyük düşünürü Aristoteles ol-

muştur. Aristoteles insan bilgisinin bütün dallarını incelemiştir ve eserleri, içinde Yunan medeniyetinin en parlak çağının bütün bilgisinin ortaya döküldüğü gerçek bir ansiklopedi teşkil etmektedir. Aristoteles'in düşüncesinin etkisi klâsik antik çağda büyük, XIII. yüzyıldan başlayarak Avrupa orta çağında da daha büyük olmuştur; o tarihten önce Araplar kendisini zaten tanımış ve takdir etmiş bulunuyorlardı. Aristoteles'in etkisi, ortaçağdaki kadar üstün ve kesin olmamakla beraber. Avrupa'da XVI. ve XVII. yüzyıllarda yine de hüküm sürmeğe devam etmiştir. Bugün bile modern düşünüş temel unsurlarından birkaçını ,Stageiralı büyük filozofun eserlerinden almaktadır.

M.Ö. 384 yılı dolaylarında bu şehirde doğan Aristoteles sonradan Yunanistan'ın entelektüel merkezi olan Atina'ya yerleşti. Orada herhalde epey çabuk ün kazanmışa benzemektedir. Çünkü Makedonya kıralı Filip, M.Ö. 350 yılı dolaylarında, oğlu İskender'i eğitmesi için onu yanına çağırdı.

Aristoteles'in, içinde Yunanistan'ın bütün Sitelerinin anayasalarını anlattığı eserlerinden biri kaybolmuştu. Fakat bu eserin Atina'nın anayasası ile ilgili hemen hemen bütün bölümleri XX. yüzyılın başlarında Mısır'da yeniden bulunmuştur. "Politika" adlı klâsik eseri ise hemen hemen tam olarak bize kalmış bulunmaktadır.

Konumuzu kısaca anlatmadan önce şunu hatırlatmak faydalı olur: Aristoteles ve onun gibi Eflâtun, çalışmalarında hep klâsik çağ Yunan Sitesini hatırda tutmuşlardır ki bu Site, bu iki yazarın gençlikleri boyunca henüz bütün ihtişamını muhafaza etmekteydi. çöküşünün belirtileri ancak M.Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında görülebilir hale gelmeğe başlamaktadır. Ne Eflâtun, ne de nâdir istisnalarla Aristoteles Barbarların siyasal teşkilâtlarını incelemeğe değer sanmıyorlar ve bunların Yunanlılarınkinden aşağı olduklarına, geniş ölçüde haklı da olarak, inanıyorlardı.

Şunu da eklemek gerektir ki "Politika"da Aristoteles - örneğin özel mülkiyetin, ailenin ve köleliğin haklı gösterilmesi gibi - bu konuya uzaktan dokunan sorunları da ele almıştır. Bunun izahı kolaydır, çünkü Eskilerde politika sözünün, bizim bugün ona verdiğimizden daha geniş bir anlamı vardı.

Stageiralı filozof herşeyden önce insanın tabiî olarak toplumsal bir hayvan olduğunu ileri sürerek söze başlar. Aristoteles'e göre insan, tabiatın kendisine bahşettiği istidatları ancak toplum içinde ve onun sayesinde geliştirebilir. Yalnız olan

insan, insanlık yetilerini muhafaza için bir tanrı olmak gerektir, fakat tanrı olmadığına göre, yalnızlık içinde bir hayvan haline gelecektir.

Toplumun ilk basamağı ailedir, fakat tek başına aile insanda bütün insanlık yetilerini geliştirmeğe kâfi gelmez.

Aileden sonra, birkaç ailenin meydana getirdiği köy, daha gelişmiş bir insan toplumu tipi arzeder ama daha tam bir topluluk vardır ki bu da Devlet ya da Sitedir. Site, içinde insanın bütün çeşitli istidatlar potansiyelini geliştirebileceği, yeteri kadar geniş bir topluluktur. Aristoteles Yunan sitesinden daha geniş siyasi topluluklarla yani büyük Asya İmparatorluklarıyle meşgul olmaz. Çünkü buraları Barbarlarla meskûn olduğundan. bunları aşağı bir medeniyetin ürünleri sayar.

Aristoteles'e göre ailede babanın çocuklar ve karı üzerindeki otoritesi, ilkel Roma hukukundan farklı olarak, efendinin köle üzerindeki otoritesi gibi mutlak değildir. Zordan çok tatlılık kullanan, daha çok manevi bir otoritedir bu.

Aristoteles özel mülkiyeti, insanın çalışıp üretmesini sağlamak için en iyi vasıta sayar. Gerçi özel mülkiyet fertlere menfaatler sağlar. Ama topluma da yararlı olur: Çünkü bütün vatandaşlar yaşayış için gerekli nesnelere bol bol sahip olduklarından, Site de aynı anda zenginleşmiş bulunur.

Aristoteles köleliği kabul eder; bunda, insanlar arasında varolan eşitsizliğin bir sonucunu görür: Kimi insanlar kendilerini ancak başkalarının zekâsıyle yönettirmeğe yetecek kadar zekâya sahip bulunmaktadırlar. Aristoteles'e göre kölenin maddi kuvveti efendinin zekâsıyle birleşince bu, her ikisi için yararlı olacaktır. Aristoteles'in düşüncesini iyice anlamak için hatırlamak gerektir ki o çağda Yunanistan'da kölelerin çoğunluğu Barbarlardı. Ama şurasını da belirtelim ki Aristoteles hür bir insanın ruhuna sahip bir köle varolabileceği gibi bunun tersinin de varolabileceğini kabul eder. Fakat bu cümlenin sonradan - belki kendisi de köle olan - bir kitap yazıcısı tarafından metne sokulmuş olması mümkündür.

Aristoteles zenginleşme tarzını ikiye ayırır: ("Oikonomia" diye adlandırdığı) birincisi, herkese yararlı ve özel zenginleşme tarzıdır ki aile babasının, çocuklarının ve kölelerinin çalışmaları sayesinde meydana gelir ve onların bütün ihtiyaçlarını, bazı hallerde de öteki vatandaşların ihtiyacını karşılar. Aile babasının işi iyileştikçe ailesini zenginleştirir ve Sitede bolluk yaratır. ("Hrimatita" diye adlandırdığı) öbürü ise spe-

külâsyon, ticaret ve tefecilik sayesinde elde edilen özel zenginleşmedir. Bu bakımdan Stageiralı filozof, bir başka filozofu, Milet'li Thales'i örnek gösterir: Bu adam, yaptığı meteorolojik incelemelerle belirli bir yılda özellikle bol bir zeytin ürünü elde edileceğini önceden kestirdiği için Milet'in bütün yağhanelerini daha evvel kiralamış, zeytinlerin sıkılması için yüksek fiyatler koyarak böylece önemli kârlar sağlamıştı.

"Politika"da bu zenginleşme tarzı tehlikeli ve herhalde topluma yararsız sayılmaktadır. Çünkü bu durumda ferdin zenginleşmesine, toplumun zenginliğinin artması uygun düşmemektedir. Stageiralı tefeciliği ticaretten ve spekülâsyondan da beter sayar: Çünkü ödünç verilen para kendiliğinden artıp çoğalmaz. Düştüğü hatayı şu olayla izah kabildir ki o çağdaki para ödünçleri çoğu zaman başkasının sefaleti ya da aile çocuklarının kötü huyları üzerine yapılan bir spekülâsyondu. Gerçi Aristoteles zamanında Atina'da yahut başka deniz sitelerinde borçlu için yararlı olabilecek ticarî ya da sınaî ödünç, bilinmeyen bir nesne değildi. Fakat bu, nispeten yeni bir olaydı ve bilindiği gibi, çağdaş olayların önemi bazen yüksek düşünceli kimselerin dikkatinden kaçar. Örneğin yine böylece Machiavelli ateşli silâhların, Thiers de demiryollarının önemini ilk zamanlarda kavrıyamamışlardır.

Zenginleşmenin bu iki çeşidinden sözettikten sonra, Aristoteles çeşitli anayasa tiplerinin - muhtelif yazarlar tarafından tasavvur edilenlerin olduğu kadar gerçekten varolan ve kendisince bilinenlerin - bir çözümlemesini yapar. Özel mülkiyetin kaldırılması konusunda Eflâtun'la olan çatışmasının sebeplerini daha önce anlatmıştık. Şunu da ekliyelim ki Stageiralı da ailenin kaldırılmasına karşıttır, çünkü o kalkarsa, insanı ailesi için fedakârlığa sevkeden özgeçi (feragat) duygularının kaybolacağı düşüncesindedir.

Bütün malların eşit paylara bölünmesini isteyen Khalkidonlu Philos'a Aristoteles, özel mülkiyetin her zaman eşit paylara bölünmesi mümkün olamıyacağını söyliyerek itirazda bulunur. Mümkün olsa bile böylece bölünen bir mülkiyet kısa bir zaman aynı halde kalacak ve çok geçmeden eski eşitsizliklerin yeniden doğdukları görülecektir.

Aristoteles daha sonra da Milletli Hippodamos'un teorilerini ele alır: Bir mimar olan bu adam, Sitelerin kurulması için kurallar koyduktan sonra bunların siyasal anayasalarını çizmek iddiasına da kapılmıştı. Ona bakılırsa her sitede yal-

nız iki sınıf - savaşçılarla zanaatçılar sınıfı - varolmalıydı. Mülkiyet üç parçaya bölünmeli, bir tanesi savaşçılara, bir başkası zanaatkârlara, üçüncüsü de toplumsal ihtiyaçlara ayrılmalıydı. Aristoteles savaşçıların bu takdirde çok geçmeden siteye tek başlarına hâkim olacaklarını söyllyerek bu anayasaya itirazda bulunur.

Ondan sonra ünlü filozof - Girit'inki, Isparta'nınki, Kartacanınki gibi - o sıralarda yürürlükte olan anayasalardan birkaçını çözümler. Giritinki dolayısiyle başka bir takım şeyler arasında, her adın bildirilişinden sonraki alkışların miktarına dayanan ,memurları seçme sistemini tenkid eder. Aristoteles bunu çocukça bulmaktadır. Isparta'nın anayasası'nı da tenkid eder: Bunu oligarşik ve çöküş halinde bulmaktadır, çünkü gerçek anlamda vatandaşlar topu topu bin tane kadardı ve kamu görevlerine seçilebilmek için - çok pahalı olan ve herkesin giremiyeceği - genel şölenlere katılmak gerekiyordu.

Isparta anayasasından sözettikten sonra Aristoteles - Fenike sitesi, dolayısiyle Barbar olduğu için - Kartaca'yı da bahis konusu ederek Yunan gururunu zedeler ve: "Kartaca anayasası istikrarlı olduğuna göre herhalde iyi tarafları vardı," der. Gerçekte ise bu anayasa aristokratikti ama zaman zaman yoksul vatandaşları koloniler kurmağa göndererek onlarla meşgul oluyordu.

Aristoteles bu çözümlemeleri bitirdikten sonra: "Mükemmel bir vatandaş olmak, yani bütün kamu görevlerine seçilebilmek için gerekli meziyetler neler olmalıdır?" diye sorar. "Sitenin hür sâkinlerinin hepsi bütün bu haklardan faydalanmamalıdır," der, meteka'lar ve yerleşmiş yabancılarla birlikte zanaatkârları ve esnafı bunun dışında tutar. Çünkü bunlar, aldıkları yetersiz eğitim dolayısiyle kamu işlerini yürütmek bakımından yetkili, bilgili değillerdir. Ayrıca, kendi küçük çıkarlarına bağlı olduklarından Devlet idaresi işinde, iyi şekilde hükûmet etmek için gerekli menfaat gütmezliği gösteremezler.

Sonra da Aristoteles başlıca üç hükûmet şekliyle meşgul olur ki bunlar monarşi, aristokrasi ve demokrasidir. Bu sınıflama genel olarak bugün de kabul edilmektedir.

Monarşi bütün itkidarların bir tek adamda toplanması; aristokrasi egemenliğin sınırlı bir vatandaşlar sınıfına verilmesi; demokrasi de bütün iktidarların, bütün vatandaşların iradesinden doğması demektir. Aristoteles'e göre bu üç rejimin soysuzlaşmış biçimleri tiranlık, oligarşi ve demagoji olur. Bir

anayasanın normal mi, yoksa soysuzlaşma yolunda mı olduğunu anlamak için Aristoteles'in ileri sürdüğü kıstas, başlıca etik'tir, yani ahlâksal niteliktedir: Hükümdar ya da hükûmetin başındakiler genel yararı gözönünde tutuyorlarsa, anayasa normaldir. Yok, tersine, yalnız kendi özel çıkarlarını düşünüyorlarsa ,anayasa anormaldir. Böyle bir kıstas kesin değildir, çünkü idare edilenlerin çıkarlarını idare edenlerinkinden belirli olarak ayırdetmek güçtür; sonra idare edenler, hükümeti kendi idare ediş şekillerinin hepsinden iyi olduğuna - bu, gerçeğe uygun olmadığı halde - pekâlâ da iyi niyetle inanabilirler.

"Politika"nın 5 inci ve 6 ncı kitaplarında Aristoteles şiddet yoluyla yapılan devrimlerin nedenlerini inceler ve bir Yunan sitesindeki siyasal hayatın normal olarak işliyebilmesi için gerekli şartların neler olduğunu anlatır. En başta ve haklı olarak, başlıca şartın, kalabalık bir orta sınıfın varlığı olduğunu ileri sürer. Çünkü bir Sitede az sayıda zenginle çok sayıda yoksul bulunursa, zenginlerin yoksulları baskı altında tutmaları ya da yoksulların zenginleri mallarından, mülklerinden etmeleri olağan şeylerdir.

Son olarak, 7 nci ve 8 inci kitaplarda Stageira'lı filozof bir Site için en iyi mevkiden, bunun tercihan ihtiva etmesi gereken vatandaş sayısından ve özellikle de gençlere verilmesi gereken eğitimden sözeder. Birçok genel ve özel sağlık öğütleri de verir ve bu arada ,en uygun evlenme yaşının erkek için 37, kadın için 18 yaş olduğunu söyler (Bilindiği gibi modern eleştiricilerin hepsi "Politika"nın sekiz kitabının nasıl sıralanması gerektiği konusunda uyuşmuş değillerdir. Biz, genel olarak kabul edilmiş sırayı takibettik).

Aristoteles'le Eflâtun arasında benzerlikler eksik değildir: İkisi de medeni bir kavim için tek siyasal teşkilât olarak Yunan Site-Devletini mümkün sayarlar. İkisi de etik bir kıstas kabul ederler ki iktidar bunun sayesinde haklı hale girer ve idare edilenlerin yararına olarak icra edildiğinde, kanuni bir nitelik edinir. Bununla birlikte Eflâtun, Bilge'nin yapacağı keyfiliğin çoğu zaman kanundan yeğ olduğuna inanır: Çünkü kanun, niteliği bakımından esneklikten yoksundur ve özel durumların sonsuz çeşitliliğine uygun düşemez. Aristoteles ise tersine olarak, kanun tam da özel durumları hesaba katmadığı için insan aklının tutkulardan uzak bir ürünü olduğu, keyfiliğin ise her zaman beşer tutkularının etkisi altında kaldığı düşüncesindedir. Ayrıca Eflâtun mükemmel Site'nin kurulması için

gerekli kuralların neler olduğunu anlatmak amacını güderken, Aristoteles Yunan Devletinin, o sırada varolduğu şekilde, hangi şartlar altında memnunluk verici bir tarzda işliyebileceğini anlatmakla yetinir.

VIII

YUNANİSTAN'IN SON SİYASÎ TEORİLERİNE BİR BAKIŞ

Eflâtun ile Aristoteles M.Ö. IV. yüzyılda yaşamışlardır. O çağın sonunda Yunan sitelerinin çöküşü, başlamış olmakla beraber, henüz belirli değildi. Fakat, Aristoteles'ten sonra ve özellikle M.Ö. III. yüzyılda çöküş belirtileri daha açık bir hal aldı. Büyük İskender'in ölümünden sonra (M.Ö. 323) uzun çarpışmalar sonunda Suriye ile Mısır'da Yunan - Barbar imparatorlukları kurulmuştu. Yunan Sitelerinin enerjilerinin en iyi tarafı bu imparatorluklar tarafından çekilip yutulduğundan, bunlar yavaş yavaş bitkinleşmekteydiler. Bu imparatorluklar tâ Yukarı-Mısır'a ve Hind'in Kuzey-Batısına kadar Yunan kültürünün tohumlarını soktular ama aynı zamanda, kendi medeniyetlerinin unsurlarını almış oldukları ülkenin bitkinleşmesine de yol açtılar.

Ayrıca yarı-barbar olan, yani İskender'in mirasından doğma Devletlerden biri bulunan Makedonya'nın yakınlığının yarattığı basınç, Yunan Sitelerinin bağımsızlığını kararsız ve zayıf bir hale sokup tehdit ediyordu. Sosyal ve siyasal çöküşe, tabiatiyle, edebiyatın ve birkaç bilim kolunun çöküşü de eklendi.

M.Ö. III. yüzyılın hiçbir Yunanlı yazarı, Eflâtun ile Aristoteles'le kıyaslanamaz.

Aristoteles'inkinden az sonra doğmuş olan felsefi okul, sinik okuldur ki bunun en ünlü temsilcisi Diojen oldu. Bu okul yurtseverliği inkâr ediyordu, çünkü Sinik'ler kendilerini kozmopolit ,yani dünya vatandaşı sayıyorlardı. Bütün çabaları mutluluğa erişmek içindi ve bunun için en iyi çare de onlara bütün ihtiyaçları en aza indirmekten ibaret görünüyordu. Özel mülkiyetin kaldırılması gerektiğini düşünmekteydiler.

M.Ö. III. yüzyılın başlangıcında doğan bir başka okul da, adını Epikuros'tan alan okul oldu. Siyasî toplumun kökü sayı-

lan ilk "sözleşme" düşüncesini bu doktrine borçlu bulunuyoruz. Demek ki bu doktrin, yönetenlerin iktidarının sınırlarını ve yönetilenlerin inancalarını ilkel toplum sözleşmesine bağlayan doktrinleri tohum halinde içine almaktaydı.

Stoacı okul da M.Ö. III. yüzyılın ilk senelerinde yine Atina'da doğdu. Doktrinleri zamanla değişti ve - özellikle Stoacılık cumhuriyetin son yüzyılı ile imparatorluğun ilk iki yüzyılı boyunca Roma dünyasında yayıldığı zaman - çeşitli değişikliklere uğradı. Stoacı ahlâka göre kişi acıya erkekçe katlanmayı, tutkularını dizginlemeyi ve yalnız aklın kılavuzluğunu kabul etmeyi bilmelidir. Stoacılık yolunu tutanlardan filozof Seneka, kanuna dayanan medenî hukuka karşı olarak ayrıca akla dayanan bir de tabiî hukuk görmekteydi. Politikada Stoacılar ve özellikle Roma çağındakiler ideal Devletin yalnız akılla idare edilen ve milliyet ayırdetmeksizin bütün insanlığı içine alan Devlet olduğuna inanmaktaydılar.

M.Ö. II. yüzyıl boyunca Yunanistan'ın çöküşü daha belirli bir hal aldı. İnsandan, zenginliklerden ve, bir önceki yüzyıla göre, zekâdan yana da yoksul hale gelmişti. Bunun rağmine, hattâ o çağda bile Yunanistan yine de büyük bir yazar yetiştirdi: Bu, M.Ö. iki asır kadar evvel Arkadya'daki Megalopolis'te doğan Polybios'tu.

M.Ö. 168 yılında Makedonya ile Roma arasındaki mücadele, Makedonya'nın bozguna uğraması ile sonuçlandı. Öyle anlaşılıyor ki bütün bu mücadele boyunca Akhaia Birliği'nin bütün Sitelerinde Makedonya'dan yana olanlar vardı. Hiç değilse siyasî hasımları bunu iddia ediyorlardı ve hemşehrilerinden bin tanesini de suçladılar. Bunlar kendilerini temize çıkarmak için Roma'ya gitmek zorunda kaldılar. İtalya'ya gelince çeşitli İtalyan Sitelerine dağıldılar, bu on yedi yılın sonunda kendilerine, yurtlarına dönme izni verildi. Bunlar arasında Polybios da vardı. Scipion'a misafir olarak imtiyazlı bir muamele gördü: İtalya içinde dolaşabildi, hattâ Galya'nın Alpler berisindeki parçasına gidebildi.

Polybios Lâtince öğrendi ve büyük emek verip sağlam belgelere dayanarak Kartaca ile Makedonya savaşlarının bir tarihini yazdı. Yazılarında çok arasöz (istitrad) bulunduğu için kendisine takaza edenler olmuştur ama bunlar, Roma'nın o çağdaki töreleri ile kurumları üzerine bize değerli bilgiler vermektedir. Polybios'a göre Roma'nın başarılarına sebep, askerî teşkilâtı ve özellikle hükûmetindeki istikrardı, nitekim Roma'-

da o güne kadar hiç iç savaş olmayışı da bunu göstermekteydi. Roma anayasasındak istikrarın sebeplerini incelerken, Polybios işi tarihin felsefi bakımdan yorumlanmasını sağlayan bütün bir sistem kurmağa kadar vardırır. Onun fikrince insanlar siyasî hayatlarının ilk safhalarında ataerkil bir monarşi ile yönetilmişlerdir. Monarşik Devlet eninde sonunda soysuzlaşıp tiranlık haline gelmiş; bunun üzerine aristokrasi ayaklanmış ve sonunda oligarşik bir hükûmet kurmuştur. Sonra, halk sınıflarının başkaldırması üzerine demokrasiye; oradan da, iç kargaşalıklar yüzünden son olarak yine tiranlığa geçilmiş ve bu dönem böylece yeniden başlamıştır. Başka bir deyişle, Polybios'a göre bütün hükûmet biçimleri eninde sonunda soysuzlaşıp bozulmağa mahkûmdur.

Anayasasında monarşi, aristokrasi ve demokrasi bilgili ve ölçülü bir şekilde bir araya getirilmiş olduğundan, Polybios'a göre Roma bu evrimden bağışık kalmıştır. Gerçekten, konsüller kırallarınkine benzetilebilecek bir iktidar yürütmekteydiler, Senato aristokratik bir kuruldu, comitia'lar (halk kurulları) da demokratik unsuru meydana getirmekteydi. Üç temel hükûmet biçimi böylece birleştirilerek, öbür Sitelerin zararını gördükleri, anayasa soysuzlaşması gibi bir tehlike önlenmişti.

Polybios'tan yirmi asırdan fazla zaman sonra doğmuş olan bizler şu üç unsurun, Monarşi, Aristokrasi ve Demokrasinin bir arada varoluşlarının, bütün siyasal rejimlerde rastlanan bir olay olduğunu kolayca müşahede edebiliriz. Çünkü her yerde, siyasî hiyerarşinin başında bir kişi ,ya da az sayıda kişiler vardır. Her yerde yönetici bir sınıfın varolduğu görülebilir ve yine her yerde hükûmetler, halk yığınlarının rızasını ya da hoşnudsuzluğunu hesaba katmak zorundadırlar.

İleride göreceğimiz gibi Roma, başarılarını yalnız siyasî alandaki bilgeliğine ve mükemmel askerî teşkilâtına değil, teşkilâtlanma ve kendine uydurma bakımından sahip olduğu büyük kabiliyetlere de borçludur. Bu meziyetler sayesinde, fethettiği yerlerdeki İtalyan halk yığınlarının çoğuna vatandaşlık hakkı vermek gibi bir ihtiyat göstermiştir. Uzak bölgelere yolladığı kolon'ların bu vatandaşlık hakkını da muhafaza etmiştir. Çünkü bunların comitia toplantılarında şahsen bulunmaları güçtü. Nitekim Atina en şanlı devrinde, yani Peloponez savaşı başladığı sırada topu topu 35 - 40.000 vatandaşa sahipken Roma,

ilk Kartaca savaşı başladığı sırada 290.000 vatandaşa sahip bulunuyordu. Onun için de, uğradığı çok büyük kayıplara rağmen, lejyonları için daima askere alabilecek adam bulabildi.

IX

ESKİ ROMA'NIN SİYASÎ KURUMLARI VE DOKTRİNLERİ

Tarihsel çağın başlangıcındaki İtalyan Sitelerinin siyasî teşkilâtlanmasının, Yunan Site-Devletine çok benzerlik gösterdiği muhakkaktır. Bu benzerlik galiba hem etnik bir uzak hısımlıktan, hem de Güney İtalya'da kurulan Yunan sömürgelerinin nüfuzunun M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren tesirli bir etki yapmış olmasından ileri gelmektedir. İtalyan Siteleri arasından en tanınmışı olan Roma'da ,başlangıçta bir kıral ve en eski devirlerde, çeşitli partici ailelerinin şeflerinden kurulu bir Senato, ayrıca da comitia'lar, yani halk kurulları buluyoruz. Bunun yerini konsüllü ve - seçimle ve geçici olarak iş başına getirilen ve hemen daima birkaç kişi tarafından yönetilen - öteki memurluklar aldı.

Çok geçmeden eski ailelerden gelme kimselerin teşkil ettikleri eski patrici toplulukları ile memlekete yerleşen yabancıların ve azadlanmış kölelerin soyundan gelenler arasında mücadele başladı. Hattâ galiba bir süre tek bir şehirde iki Site'nin aynı zamanda varolduğu, herbirinin de kendi özel memurlarına sahip olduğu görüldü. Bunlar Yunan Site-Devleti tipini çok hatırlatan, fakat ondan bazı özelliklerle ayrılan bir anayasa kabul ederek sonunda tamamen birleşip kaynaşana kadar bu, böylece sürüp gitti. Bu özelliklerin başlıcaları yenilmiş kavimler arasından en iyilerine vatandaşlık sıfatının, ya da bir çeşit yarı-vatandaşlığın daha büyük kolaylıkla verilmesi yolundaydı. Ayrıca Roma, başkentten oldukça uzak bölgelere gönderdiği kolon'ların vatandaşlık hakkını muhafaza ediyordu. Son olarak da Roma anayasası cumhuriyetin sonuncu asrına kadar, hemen bütün Yunan Sitelerininkine göre daha aristokratik bir niteliği muhafaza etti.

Gerçekten, tarihsel çağda Roma Senatosu, "censor" tarafından Devletin yüksek görevlerinde bulunmuş kişiler arasın-

dan seçilen kimselerden kurulu bulunmaktaydı. Ancak nisbeten daha sonraki bir çağdadır ki - bunları nisbeten aristokratik sınıfların egemenliğinden uzak tutacak şekilde - Yüzlü Comitia'lar, onların peşinden Comitia Tributi'ler kuruldu. Bu Comitia Tributi'lerde sayı, "census"tan üstün geliyordu. Buna rağmen kanunlar ancak, bunları teklif eden yargıçlarla memurların kullandıkları sarih terimlerle oylanıp kabul edilebilliyordu. Roma Senatosu, bazı Yunan Sitelerindeki benzeri kurullara tanınanlara göre çok daha geniş yetkilere ve otoriteye sahip oldu. Seçimle tâyin yapılan görevlere gelince, cumhuriyetin son zamanlarına kadar kanundan çok daha fazla töre, bunların gerçek halk adaylarına verilmesini yasak ediyordu. Gerçekten, siyasi hayatı meslek edinmek isteyenlerin aşmaları gerekli ilk basamak olan askerî yargıçlık, fiilîyatta, cumhuriyetin sonuna kadar, ancak atlı sınıfların üyelerine açık oldu ki bunlar, herhalde daha yüksek bir "census" ödemekteydiler.

Fakat Roma İtalya'yı hükmü altına alıp Akdeniz kıyılarındaki hemen bütün toprakları fethedince, Site-Devlet anayasasının, hattâ anlattığımız tarzda değiştirilmiş olarak dahi, artık işliyemiyeceği açıkça meydana çıktı. Vatandaşların büyük çoğunluğunun uzakta oluşu comitia'ların Forum'da muntazaman ve hemencecik toplanmalarına engel oluyordu. Sonunda comitia'lara artık Site'de oturmakta olan aşağı halk tabakası gelir oldu. Ayrıca konsüller uzak illere gitmek üzere uzun yolculuklar yapmak zorunda kalınca, en yüksek görevlerin yıllık niteliklerini muhafaza da imkânsızlaşıyordu.

Sonra, toprak mülkiyetinin dağılışında da derin bir değişiklik olmuş, yavaş yavaş bu mülkiyet belirli sayıda büyük arazi sahiplerinin elinde toplanmıştı. Asırlar boyunca Roma ordularının temeli olagelmiş bulunan ufak arazi sahipleri sınıfı, azar azar küçülmüştü. Bu küçülmeyi önlemek için iki kanun çıkarıldı. M.Ö. 123 yılında Caius Gracchus tarafından teklif edilen birinci kanuna göre silâhların tedariki artık askerlere ait bir görev değildi ve bunların parası Devlet hazinesi tarafından ödeniyordu. Roma askerî teşkilâtının ıslahatçısı Caius Marius tarafından M.Ö. 108 yılında teklif edilen öteki kanuna göre de lejyonlara yalnız proleterler değil, hattâ azadlanmış kölelerin oğulları dahi kabul edilmekteydi.

Bu kanunların ve uzak bölgelerdeki uzun savaşların sonucu şu oldu: Halkın en aşağı tabakalarından toplanan bir meslek askerleri ordusu, vatandaşlar ordusunun yerini aldı. Es-

kiden lejyon şeflerine ancak geçici olarak verilen ve geri alınabilen kumandanlık (Imperium) fiiliyatta sınırsız süreli oldu ve uzun yıllar boyunca devam etti. Öyle ki, askerler şeflerinin âletleri haline geldiler ve zaferin çıkarlarını kumandanlarıyle paylaşmak şartiyle, onların yükselme hırsına kapılarak besledikleri emelleri destekler oldular. İşte, İç Savaşların başlıca sebeplerinden birini de gidişatın bu hali almasında aramak gerektir. Bu İç Savaşlar özel mülkiyetin gözle görünür şekilde el değiştirmesi gibi bir sonuç doğurdu. Çünkü birinci ve özellikle ikinci sürgünler boyunca zenginlerin ellerindeki birçok topraklara elkonarak bunlar askerlere ,yani silâhlı proleterlere dağıtıldı.

Cumhuriyetin yerine İmparatorluğu geçirerek Augustus'un yeni bir hükûmet şekli mi kurmak, ya da gerekli yerlerini düzelterek Cumhuriyet şeklini muhafaza mı etmek istediği meselesini aydınlatmak için birçok modern tarihçiler tartışmışlardır.

Bize öyle geliyor ki bu terimleri kullanmak, meseleyi yanlış tarafından ortaya koymak olur: Çünkü Roma'nın kurumlarını incelemeyi pek iyi bilemiyen kimseler bu takdirde eski Roma Cumhuriyetinin modern cumhuriyetlere benzer bir hükûmet biçimi olduğunu ve Augustus'un İmparatorluğunun da modern imparatorluklara benzediğini sanabileceklerdir. Doğrusu şudur ki, Roma bütün Akdeniz kıyılarını boyunduruğu altına aldıktan ve Roma vatandaşları da milyonları bulduktan sonra Site-Devletin eski anayasasının artık işlemek hale geldiğini Augustus anlamış bulunuyordu. Onun içindir ki eski hükûmet organlarına yeni ve daha tesirli başka organlar ilâve etti. Fakat imkân nisbetinde de eski organları yeni ihtiyaçlara uydurmakla yetindi.

Augustus'un aileyi koruyan iki önemli kanunu - 'Papia Poppea de maritandis ordinibus" (Evlenecekler hakkında)" kanunu ile "Julia de adulteriis (Zina hakkında)" kanununu - comitia'larca tasvip ettirmeğe özen göstermesine rağmen, yasama kuralları olarak, bu meclislerin modası geçmeğe başladı. Bildiğimize göre comitia'lar tarafından tasvip edilen son kanun, İmparator Nerva'nın M.S. 97 de çıkarttığı bir toprak kanunudur.

Comitia'ların yasam yetkileri İmparatorla Senatoya geçti, ki kanun hükmünü haiz "senatus consulta"lar bu kuruldan çıkıyordu. Bununla birlikte bu siyasal kurulun eski imtiyazları

geniş ölçüde sınırlandı: Eskiden onun yönetmeğe yetkili olduğu malî işlerle dış politikanın büyük kısmı İmparatora geçti.

(Sırası gelmişken söyliyelim ki çeşitli egemen organların yetkilerinin - Avrupa ve Amerika medeniyetine tâbi memleketlerde hiç değilse teorik olarak mevcut bulunan - böyle belirli bir tarzda bölünüşüne antik medeniyet âleminde rastlanmamaktadır. Çoğu zaman - örneğin yasama yetkisi gibi - aynı görev, ayrı ayrı iki organizma tarafından yapılmaktaydı. Gerçekte Roma'da, İmparatorluğun ilk iki yüzyılı boyunca Senatonun yetkileri, İmparatorların isteğine göre, genişliyor ya da daralıyordu. Genel olarak, Trajanus gibi imparatorlar iyi bir üne sahip oldular, Senatonun otoritesine saygı gösterdiler; oysa çağdaşları ile sonraki kuşaklar tarafından hain, zalim sayılan imparatorlar bu saygıyı çok az gösterdiler.)

İmparatorluğun illeri Senato illeri ve İmparatorluk illeri diye bölündü. Bu sonuncular doğrudan doğruya İmparator tarafından idare ediliyor, memurları o tâyin ediyordu. Birincileri ise Senato tarafından atanan memurlar idare etmekteydi. Şunu da kaydetmek gerektir ki İmparatorluk illerinin hemen hepsi ülkenin sınırlarındaydı ve İmparatorun başkumandanı olduğu lejyonlar da orularda bulunmaktaydılar. Bu sebeple İmparator, askerî kuvvetleri elinde tutuyordu. Emri altında askerî bir valinin bulunduğu İmparatorluk illerinde ise hükümdar, mutlak bir otoriteye sahip bulunmaktaydı.

Roma ile Senato illerinde İmparator, sivil bir memurdu. Fakat benliğinde o kadar çok görevi toplamış bulunmaktaydı ki, o ne isterse öyle yapılıyordu. Eski Cumhuriyet memurluklarının hemen hepsi olduğu gibi bırakıldı ama onların yanısıra yeni görevler ihdas edildi ki bunların elinde daha fiilî yetkiler vardı. Bu görevlere de alelâde şövalyeler ya da İmparatorun azadladığı köleler atandı ki bunlar, doğrudan doğruya ona bağlıydılar. Böylece İmparatorluk bürokrasisi yavaş yavaş eski memurluklara üstün geldi ve sonunda bunlar sadece onursal bir nitelik edindiler. Eski siyasal rejimden kalma tek hâtıra, "Lex Regia de Imperio" idi ki bununla Senato, Roma halkının temsilcisi sıfatiyle. teorik olarak yetkilerini İmparatora devrediyordu. Gerçekte ise genel olarak imparatorları yaratan ya da deviren şey "praetor"ların, sonra da lejyonların gözüne girme keyfiyetiydi. Muhakkak olan şu ki bu kanunun ayakta duruşu, M.S. III. yüzyılın sonuna kadar Roma İmparatorluğunun anayasasını eski Doğu İmparatorluklarınınkinden

ayırdetme imkânını vermekteydi: Çünkü bu sonunculara hükümdar, ulusal Tanrı'nın vekili olarak ya da ailesinden kendine kalan imtiyazlar dolayısiyle hükûmeti yönetmekteydi.

Justiniaus'un hazırlattığı "Pandecte"lerde (yani eski Roma hukukçularının kararlarından meydana gelme külliyatta) İmparatorun otoritesinin kökü ile ilgili bu düşüncelerin izlerine rastlanır. Hattâ M.S. VI. yüzyılın sonunda dahi Büyük St. Gregorius Doğu Roma İmparatoruna yazdığı bir mektupta: "Yabancı hükümdarlar (Reges gentium) kölelere hükmederken, Roma İmparatorlarının (Imperatores vero reipublicae) hür insanlara hükmettiğini" söyler.

İmparatorluk anayasasının en zayıf noktalarından biri, verasetle ilgili kuralların belirsiz oluşuydu. Bu yüzden de taht üzerinde hak iddia eden çeşitli kimseler arasında sık sık kavgalar oluyordu. İlk beş imparator, kan bağları ya da evlât edinilmiş olma dolayısiyle, Julia Claudia sülâlesine mensuptular Bu sülâle de M.S. 68 yılında Neron'la birlikte sönüp gitti. Bir yıllık bir iç savaştan sonra 96 yılına kadar iktidara Vespasianus, Titus ve Domitianus adlı üç imparatorla, Flavius hanedanı geçti. Sonra da evlât edinme âdeti üstün geldi: Bu sayede İmparator kendisinin yerine geçecek olanı sağlığında tâyin edebiliyordu. Bu âdet sayesinde M.S. 180 yılına kadar bir sıra iyi imparatorlara sahip olmak imkânı bulundu.

O tarihten sonra tabiî veraset usulüne dönüldü. Çünkü Marcus Aurelius'un yerine, bu mevkie hiç lâyik olmayan oğlu Commodus geçti. O da M.S. 192 yılında öldürülünce, herbiri kendi lejyonları tarafından desteklenen imparator adayları arasında iç savaşlar yeniden başladı. Bu çarpışmaların yeniden başlamasıyledir ki İmparatorluğun ve onunla birlikte antik medeniyetin çöküşünün ilk belirtileri de meydana çıktı.

Romalı yazarların siyasî doktrinleri fazla orijinal değildir. Romalılar, teoriler kurmaktan hiç hoşlanmıyan hareket, faaliyet adamlarıydı. Ayrıca, iç savaşlarla karışmış bir dönem olan cumhuriyetin son yılında, teoriler hiç işe yaramıyordu. Zaten Yunan doktrinlerinin etkileri de baskın gelmekteydi. İmparatorluk devrinde ise politik problemlerin teorik incelenmesini canlandıracak pratik amaçlar yoktu.

Yazılarında politik hayatla ilgili düşüncelere de rastlanan Romalı yazarlar arasında Lucretius'u hatırlamak gerektir: "De rerum Natura (Tabiat nesneleri üzerine)" adlı şiirinde bu yazar, Tanrıların varlığını kabul ettikten - fakat onların bu dün-

yanın işleriyle uğraşmıyacakları kanısında olduğunu da kaydettikten - sonra, siyaî organizmaların köklerini araştırır.

Onun ileri sürdüğüne göre başlangıçta insanlar Sitelerde toplandılar ve en kuvvetlilerle en iyiler arasından şefler seçtiler. Fakat bunlar çok geçmeden soysuzlaştılar, çünkü bütün zenginlikleri kendi ellerine geçirmek için yetkilerini kötüye kullandılar, böylece de yönetilenlerin ayaklanmalarına yol açtılar. Bu ayaklanma bir anarşi hali yarattı, bu ise kanunlar yapılmasını ve yargıçlarla memurlar seçilmesini gerektirdi. Görüldüğü gibi, bu teori çok eklektiktir ve bunda Eflâtun'la Polybios'un etkisi hissolunmaktadır.

Sallustus'un "De bello Jugurtino (Jugurta Savaşı)" adlı eserinde Marius'un ağzından Roma aristokrasisine şiddetle çıkışır. Catilina'nın sulkastini tasvir ederken, Cumhuriyetin son zamanlarında Roma'daki politik hayatın ne derecede kadar çürümüş olduğunu çok tesirli bir tarzda belirtir.

Politika ile uğraşan bir başka yazar da Çiçeron olmuştur. "De republica, De legibus, De officiis (Devlet, Kanun ve Görev üzerine)" adlı eserlerinde üç geleneksel hükûmet biçimini inceler ve bu üç biçimin de bir araya geldiği karma bir hükûmeti üstün tuttuğunu belirtir. Bu noktada Polybios'un etkisi altında kaldığını açıkça gösterir. Ayrıca Çiçeron kölelikten sözederken Aristoteles'in insanların eşitsizliği teorisini kabul etmez. Fakat savaşta yenilip canları bağışlanan kimselerin köle olduklarını ileri sürerek, köleliği devletler hukukunun bir sonucu gibi görüp haklı bulur.

Şurasını da hatırlatmak doğru olur ki Çiçeron kölelerine, özellikle Doğu'dan gelen kültürlü kölesi Tiron'a yazdığı mektupların çok sevgi dolu bir edası vardır.

Seneka tabii hukukla medeni hukuk arasındaki ayrılığa dayanarak, köleliğin tabii hukuk bakımından kabule değer olmadığını, fakat medeni hukuk bakımından kabul edilebileceğini ileri sürer.

Tacitus, "Annales" adlı eserinin IV. kitabında monarşi, aristokrasi ve demokrasiyi bir araya getiren hükûmetleri gerçekleştirmekten çok övmesi kolay olduğunu, fakat tam gerçekleştirildikleri zaman da bunların sürekli olmadıklarını söz arasında söyler. Tacitus'un, Cnesar ve Augustus'tan önceki eski hükûmet biçimine dönüşü arzulıyacak kadar cumhuriyetçi olduğu pek sanılamaz. O sadece kötü imparatorların düşmanıydı, hükümdarlık sıfat ve yetkilerini hürriyetle, yani kanunlara

ve Senatonun otoritesine saygı ile bağdaştırmayı bilen iyi imparatorları da övüyordu.

X

ROMA İMPARATORLUĞUNUN ÇÖKÜŞ VE ANTİK MEDENİYETİN YOKOLUŞ SEBEPLERİ ÜZERİNE BİRKAÇ DÜŞÜNCE

Antik medeniyetin kurulmasında en büyük pay Yunanistan'a düşmektedir ama Roma'nın meziyeti Yunan kültürünün kazançlarını Asya ile Kuzey Afrika'nın birçok yerlerine, Tuna'nın Güneyi ile Ren'in Batısındaki bütün Avrupa bölgelerine ve tâ İngiltere'nin Güneyine kadar yayması olmuştur. Yine Roma'nın, imparatorluğunu genişlettiği her yere birbirine aşağı yukarı benzeyen kanunları, düşünceleri ve töreleri sokması; görünürde hiçbir zorlama olmaksızın bir sürü Barbar diyeleklerinin yerine Batı'da Lâtinceyi, Doğu'da Yunancayı geçirmiş olması; yenenlerle yenilenler, fethedenlerle edilenler arasındaki her türlü ayrılığı hemen hemen yoketmesi daha da büyük bir meziyet olmuştur. Caracalla fermanıyle (M.S. 211) Roma vatandaşlığı sıfatı bütün illerde oturanları kapsamış. medenî dünyanın bütün parçaları arasında - o zamandan beri artık bir daha erişilemiyen - moral ve entelektüel bir birlik böylece tamamlanmıştır.

Urbem fecisti quod prius orbis erat.
(Eskiden evren olan nesneyi sen şehir yaptın)

M.S. V. yüzyılın başlangıcında Galya şairlerinden Rutilius Namasianus bu mısraı terennüm ediyor ve Roma'nın birkaç asırda başariyle sonuçlandırdığı muhteşem eseri birkaç sözle özetliyordu.

Roma Batı İmparatorluğunun yıkılmasına yol açan nedenlerin araştırılması işi, hâlâ tarihin en karanlık problemlerinden biridir. Çünkü sözkonusu olan yalnız bir politik organizmanın yıkılışını izah etmek değil, belki tam olmayan, fakat muhakkak ki derin olan bütün bir medeniyetin çözülüp dağılmasını anlamaktır.

Bir müşahede var ki şimdiye kadar yapılmamışa benzemektedir ve şudur: Medeniyetleri Yunanlıların ve Romalıların-

kiyle çok az temasta bulunmuş olan Çin ve bir dereceye kadar da Hindistan, birçok Barbar istilâsına uğramışlardır. Fakat her seferinde fâtihlerin, yenilenlerin medeniyetine uymaları için iki kuşaklık bir zaman yetmiştir. Onun için de bu medeniyet, istilânın doğurduğu çöküş ne fazla uzun, ne fazla hissedilir bir hal almaksızın, akıp gitmeğe devam etmiştir. Fakat, Batı Roma İmparatorluğunun çöküşü sırasında bu, böyle olmamıştır. Onun için, bu müşahedeyi yaptıktan sonra, bu İmparatorluğun çöküşünün özellikle iç sebeplerden ileri geldiği farzolunabilir.

Bilindiği gibi, ilk vahim belirtiler M.S. III. yüzyıl boyunca ortaya çıktı. Bunlar, zevkin ve düşüncenin hissedilir bir çöküşünü gösteren sanatta ve edebiyatta dahi görülebilir. Tahta kimin çıkacağını nizamlamıyan bir kanunun olmayışının bir sıra iç savaşlara sebep olduğunu, bu savaşlar boyunca bazen önemli iller sayısınca imparatorların varolduğunu da düşünenler olmuştur. Galya ile Balkan yarımadasını yakıp yıkan ve tâ yukarı İtalya'ya kadar ulaşan ilk Barbar istilâları o sırada olup bitmiştir.

İllirya imparatorları II. Cladius, Aurelianus, Carus, Probus ve son olarak da Diocletianus Barbarları püskürtme işini başardılar. Fakat Daçya ile Cermanya'nın, Ren nehrinin Doğusundan Tuna'nın kaynaklarına kadar uzanan parçasını onlara bırakmak zorunda kaldılar. Sonra Diocletianus, merkezî iktidarı kuvvetlendirmek için Septimus Severus tarafından daha önce alınmış olan tedbirleri tamamladı. İmparatorluğa Doğu tipinde mutlakçı bir monarşi niteliği verdi. Hattâ saray âdabını bile bu yönde değiştirdi. Ayrıca, iç savaşları önlemek için, tahtın kime kalacağını nizamlamak üzere belirli ve açık kurallar koymağa da çalıştı. Bu amaçla iki Augustus ve iki Caesar'ın bir arada varolmalarına ve "cooptatio (bir kurulun bunları kendi içinden seçmesi)" ile yenilenmelerine dayanan yeni bir sistem kurdu. Fakat Diocletianus'un çekilişinden sonra Constantinus İmparatorluğun -az sürmüş olan- birliğini yeniden kuruncıya kadar, iç savaşlar yeniden başladı. Çeşitli safhalardan sonra Theodosius'un M.S. 395 ölümü üzerine İmparatorluk kesin olarak dağıldı.

M.S. bütün IV. yüzyıl boyunca ve V. yüzyılın başlangıcında Roma Batı İmparatorluğunun politik, ekonomik ve moral çözülüşü gittikçe daha fazla vahimleşti ve sonunda tedavisi imkânsız bir hastalık halini aldı. Daha önce de anlattığımız gibi,

bu çöküşün ilk sebebini belirli olarak bilmek güçtür. Bu belki de - çoğu iç nitelikte olan - bir sebepler topluluğundan ileri gelmektedir.

Bunların birkaçı yeteri kadar bilinmemektedir.

Herşeyden önce nüfusun azalmasını belirtmek gerektir. Bu azalış, Barbar istilâlarından ayrı olarak, sık sık başgösteren salgınlarla kıtlıklardan ileri geldi. Halk sağlığı ve taşıt sistemi bu âfetlerin tahrikatını önllyebilecek derecede mükemmelleşmiş değildi. Doğumların az olduğunu da ilâve etmek gerektir: Çünkü çocuk düşürme ve terketme âdetlerini ortadan kaldırmak için hristiyanlık köylerde henüz yeteri kadar yayılmış değildi. Nüfus azalışının tabiî sonucu olarak birçok ekin sahaları yüzüstü bırakıldı. Buna çare bulmak için çiftçi ile çocuklarını toprağa bağlayan kolonluk sisteminin kurulması denendi. Fakat bu, yapma ve yetersiz bir çareydi.

Bir başka sebep de, özellikle aşırı vergiler yüzünden, orta sınıfın çöküşü oldu. Gümrük resimlerinden ve yüzde beş veraset vergisinden ayrı olarak, imparatorluk maliyesinin başlıca gelir kaynağını arazi mülkiyeti üzerinden alınan vergi teşkil ediyordu. Bu vergi götürü sistem gereğince alınıyordu, yani her "municipius"un (Roma'nın otoritesine tâbi olmak ve kendi kanunlarıyle yönetilmekle beraber Roma vatandaşlığı hakkına sahip olan şehrin) ödeyeceği vergi miktarını merkezi hükûmet kararlaştırmaktaydı. En fazla vergiye tâbi kişiler arasından seçilen "Decurion"lar (Belediye kurulu üyeleri) da bu vergiyi toplamakla görevliydiler. Sitenin ödemesi gereken vergi miktarıyle toplıyabildikleri vergi miktarı arasındaki farkı bunlar, kendi ceplerinden tamamlamak zorundaydılar. Roma'da ve İmparatorluğun başlıca sitelerinde oturan büyük arazi sahipleri kendilerini bu görevden kolayca bağışık tutturuyorlardı. Onun için bu görevin yükü olduğu gibi orta ve küçük arazi sahiplerinin sırtına biniyor, onları iflâsa sürüklüyordu.

Şunu da ilâve edelim ki, para değerinin kararsızlığı da ekonomik durumun vahimleşmesine sebep olmak gerekti .Askerî anarşi devri boyunca, III. yüzyılın ikinci yarısı boyunca hattâ Devletin parası içine dahi - gümüşe ve bazen altuna bile kurşun karıştırarak - kalp para basılmağa başlanmıştı. Ticarette bu paralar ancak gerçek değerleri karşılığında kabul ediliyor, bundan da fiatların yükselmesi gibi bir sonuç doğuyordu. Diocletianus İmparatorluğun bütün topraklarında bütün ihtiyaç maddeleriyle bütün hizmetlerin asgarî fiatlerini tesbit

eden tek bir tarife çıkararak bu yükselişi önlemeğe çalıştı. Fakat, hele aynı ihtiyaç maddesinin böylesine geniş bir imparatorluğun bütün bölgelerinde aynı değerde olması imkânsız bulunduğundan bu, saçma bir şeydi. Onun için, uymayanların çarptırılacakları cezaların ağırlığına rağmen, bu tarife uygulanamadı.

Yine bilindiği gibi eşkiyalık İmparatorluğun birçok bölgelerinde kökleşmiş bir hastalık halindeydi. Eşkiyalık yüzünden güvenlik bozuluyor ve özellikle orta sınıf yoksul düşüyordu. Çünkü zenginler kendilerini özel muhafızları vasıtasiyle koruyorlar, yoksulları ise yoksullukları koruyordu.

Özellikle bir unsur hükûmet idaresindeki hataların sonuçlarını vahimleştirdi ve faydalı olabilecek bütün tedbirleri tesirsiz hale getirdi ki bu, bürokrasinin yaptığı yolsuzluklar, aldığı rüşvetlerdi. Pek çoğalan ve her yere yayılan bürokrasi, özellikle III. yüzyıldan itibaren ferd hürriyetinin ve "municipium" otoritelerinin zararına olarak gittikçe daha büyük yetkiler elde etmişti. Tarihçiler özellikle şaşırtıcı olan şu olayı hatırlatırlar: Hun'lar tarafından kovalanan Got'lar IV. yüzyılın sonuna doğru Epir'den Tuna'nın Güneyine kadar uzanan topraklarda yerleşme izni istedikleri zaman, imparatorlar onların bu isteklerini iyi karşıladılar. Got'ların silâhlarını teslim etmeleri şartiyle onlara bir yıl boyunca yiyecek ve toprağı ekmek için de tohumluk vermeği vaadettiler. Fakat bu işle görevlendirilen memurlar, yiyeceklerle tohumlukları çaldılar ve Got'lardan rüşvet alarak silâhlarını onların ellerinde bıraktılar. Bunun sonucunda bu Barbarlar ayaklanma imkânını buldular, Balkan yarımadasını talân ettiler, İmparator Valensus'u bir çarpışmada yenip öldürdüler.

Bürokrasideki yolsuzlukların başka bir tipik örneği de Trablus'ta açılan bir sıra soruşturmalar dolayısiyle tarihçi Ammianus Marcellinus tarafından anlatılanıdır.

Fakat bütün bunlar yine de Roma Batı İmparatorluğunun yıkılışını ve - daha vahim bir olay olan - antik medeniyetin çözülüp dağılışını değilse bile uğradığı çok büyük çöküntüyü ancak kısmen izah etmektedir. Çünkü her medeni memlekette ve her kuşağın içinde, dağılış kuvvetlerinin yanısıra daima koruyucu ve onarıcı kuvvetler de vardır. Bu kuvvetler başlıca, kendilerini kamu yararına adamış karakter sahibi kişiler tarafından temsil edilir. M.S. IV. ve V. yüzyıllarda Roma toplumunda da böyle adamlar eksik değildi. Bunun en iyi delili de Kilise-

nin o sıralarda, üstünlükleri münakaşa götürmez kimseler olan St. Ambrasius, St. Hieronimo, St. Augustinus, Nola'lı Paulus, Salvianus gibi adamlara sahip oluşudur.

Fakat düşünce ve ahlâk bakımından üstün olan bu adamlar Roma Batı İmparatorluğunun yıkılmasını geciktiremediler. Çünkü Kilise hiyerarşisine mensuptular ve bu hiyerarşi - vatanseverlikten yoksun olmamakla beraber - bedenlerin selâmetinden çok ruhların selâmetine önem verir. Putataparların (Devletin hayatına faal bir şekilde katılma, eleştirimsel ve askerî duygular, "immanentiste" hayat anlayışından ibaret olan) ülküsünün yerini, geniş ölçüde hristiyanlık ülküsü almıştı (ki bu, dünya ve dolayısiyle Devlet işlerini önemsememek, ebedi mutluluğa erişmek arzusu, geçici bir sürgün, hattâ hristiyanca bir mükemmelliğin gerçekleşmesine engel sayılan hayatın üstün ve yüksek bir şekilde anlaşılışı gibi şeylerden ibaretti). Bu yüzden, o zamana kadar İmparatorluğun çatısı olmuş olan düşüncelerle duyguların bütünü, yavaş yavaş dağılıp eriyordu. Her toplumdaki ortak çabaların başlıca zembereği olan manevi kuvvet eksilmeğe yüz tuttu. Böylece de dışarıdan bir darbe gelince, artık bu manevi kuvvet tarafından desteklenip canlandırılmıyan medeniyetle politik organizma da buna dayanamadılar.

Roma Batı İmparatorluğu işte böyle öldü. Ayrıca, coğrafi durumu Doğu İmparatorluğuna göre daha kötü olduğundan. idareci sınıflarında hristiyanlığın yayılmasıyle ortaya çıkan manevi buhran en had noktasında bulunduğu sırada, Barbarların hücumuna uğrayıp onlarca istilâ edilmek gibi bir felâkete de uğradı. Doğu İmparatorluğu ise, tersine olarak, maddi ve manevî kuvvetlerini ıslaha ve buhranın en güç ânını geçiştirmeğe vakit buldu ve hemen hemen bin yıl daha devam edebildi. Orada, VI. yüzyıldan itibaren İmparatorluğun ulusal dini haline gelen hristiyanlık onun kuvvetlerini arttırmasına ve ilkin İranlıların, sonra Arapların, uzun süre de Kuzey Barbarlarının hücumları sırasında insicamını muhafaza etmesine yardımcı oldu. Şunu da hatırlatalım ki, VIII. yüzyılın başından itibaren tasvirlere tapınışla mücadele, Bizans toplumundaki lâik unsurların takvâcılığa, keşişliğe karşı gösterdikleri tepkinin bir sonucu oldu.

XI

ORTAÇAĞ - SINIRLARI - ORTAÇAĞ DÜŞÜNCESİNİN BAŞLICA VASIFLARINA BİR BAKIŞ

Genel olarak Ortaçağı Roma Batı İmparatorluğunun çöktüğü tarih olan M.S. 476 da başlatmak ve Amerika kıtasının bulunuş yılı olan 1492 de sona erdirmek âdet hükmündedir. Bu kesinliklerin daima yapma bir tarafları vardır ama, pratik bir gerekliğe de az çok cevap vermekten geri durmazlar. Fakat görünüşe göre, gösterilen bu iki tarihin çok yerinde olarak seçilmemiş gibi bir halleri de vardır. Daha önce de hatırlatmış olduğumuz gibi, antik medeniyetin politik ve entelektüel çöküşü, 476 yılından iki asırdan fazla bir süre önce başlamış bulunuyordu. M.S. V. yüzyılın ortasından çok önce, Batı İmparatorları ücretli Barbar askerlerin şeflerinin istedikleri zaman tahta çıkarıp istedikleri zaman yokedebildikleri kuklalar haline gelmişlerdi. Öbür yandan, parlâmanter Devletten hemen önceki, mutlakçı monarşik Devletin kuruluşu, Avrupa kıtasında ancak XVII. yüzyılın sonuna doğru olup bitebildi. İşte o zamandır ki Avrupa idareci sınıflarının zihniyeti son Ortaçağ anlayışlarından sıyrıldı ve tam mânasıyle modern bir çeşni edindi.

Onun için Ortaçağı M. S. 395 yılında, yani Theodosius'un öldüğü ve Doğu İmparatorluğu ile Batı İmparatorluğu arasındaki ayrılığın olup bittiği tarihte başlatmak; ve XIV. Louis'nin öldüğü yıl olan 1715 de, ya da onun saltanatının fiilen başladığı ,yani Kardinal Mazarin'in öldüğü yıl olan 1661 de bitirmek belki daha doğru olur.

İstenirse ötedenberi kabul edilen sınırlar benimsensin, istenirse bizim ileri sürdüğümüz sınır tercih edilsin, muhakkak olan şu ki, Ortaçağ sayılan tarih dönemi en az aşağı yukarı on asırlık ve en çok da on üç asırlık bir süreyi içine alacaktır.

İmdi, böylesine uzun bir süre boyunca sosyal teşkilâtlanma ile insan zihniyetinin birçok değişikliklere uğramış olmaları gerekeceğini anlamak için tarih olayları hakkında ilkel bir düşünceye sahip olmak yetişir. M.S. VI. ya da VII. yüzyılın insanıyle XV. ya da XVI. yüzyılın insanı arasında tabiatiyle büyük bir fark olmak gerektir. Fertlerin psikolojisi başka baş-

ka olunca, kurumlarla insan toplumuna hâkim olan temel düşünceler de elbette ki başka başka olacaktır.

Siyasi bakımdan Ortaçağın başlıca belirli vasfı özel hukukla kamu hukukunun karışmış olmasıydı ki bundan da bir toprağın sahip veya mâlikinin kendini, bu toprakta oturanlar üzerinde egemen hakları haiz sanması gibi bir sonuç çıkıyordu. Bir başka belirli vasıf da hükümdar (İmparator yahut Kıral) ile fert arasında timar ya da kamun gibi bir aracı varlığın ortaya çıkmasıdır. Belirli olarak Ortaçağa özgü bir anlayış da Devletin ,bir ailenin özel mirasına, bu prensipten doğabilecek bütün sonuçlarla, benzetilişi oldu.

Salt entelektüel vasıflara gelince, eleştirimsel zihniyet ve tarihsel duyu yokluğu, müşahede zihniyetinin olmayışı ya da kusurlu oluşu, otorite ilkesine aşırı saygı (ki bunun sonucu olarak özellikle Kutsal Kitab'a ya da Aristoteles'e dayanılarak tartışmalar yapılıyordu) gibi şeyler Ortaçağ yazarlarında açıkça görülür. Bununla birlikte bu çağ boyunca kimi yazarlar mantığa büyük bir kabiliyet gösterdiler ve mükemmel felsefi sistemler kurabildiler. Bu bakımdan Aquino'lu Thomas ile Dante'yi hatırlatmak yeter.

Genel olarak modern düşüncenin, yani son iki üç asrın düşüncesinin Ortaçağınkinden çok antik çağınkine benzediği şüphe götürmez. Bu öylesine gerçektir ki modern düşüncenin ilk belirtileri Rönesans boyunca, XV. yüzyılın sonuna doğru, klâsik öğrenim yine üstün tutulunca ortaya çıkmıştır. Ortaçağın hassaslığı bakımından ise durum aynı değildir ve belki de hristiyanlığın etkisiyle bu, modern çağ hassaslığına daha büyük bir benzerlik göstermektedir. Buna kaani olmak için "Tanrısal Komedya"nın bazı bölümlerini (Francesca da Rimini, kont Ugolino v.b.), Abélard'ın Héloise'e ve özellikle Héloise'in Abélard'a mektuplarını ve Fransız ya da İtalyan birçok Provansa türkü ve hikâyelerini hatırlatmak yeter (Kimi modern eleştiriciler - XVI. yüzyılın bilinmeyen bir yazarı tarafından hazırlandığı söylenen - Héloise'in mektuplarının gerçekliğinden yana şüphelerini açığa vurmuşlardır. Bu da bu mektupların niçin Abélard'ınkilerden daha ince duygular ifade ettiğini izah eder. Bu faraziye kabul edilse dahi her ne olursa olsun bu mektupların yazarı, Ortaçağ'da yaşamış bulunmaktaydı).

XII

ORTAÇAĞIN XI. YÜZYILA KADARKİ SİYASÎ DÜŞÜNCESİ

Hristiyanlığın insan zihniyetini değiştirmekte ne kadar etkisi olduğunu daha önce de anlatmıştık. Şimdi de onun siyasal doktrinler alanındaki etkisinin ne olduğunu inceliyeceğiz.

Başlangıçta hristiyanlar cismanî iktidara hiç ilgi göstermediler. Hz. İsa, saltanatının yeryüzünde olmadığını söylemiş, St. Paul da "Omnis potestas a Deo (Bütün kudret Tanrı'dan gelir)" diye ilâve etmiş ve hristiyanlara, nasıl olursa olsun, otoriteye saygıyı aşılamışlardı. Fakat, İmparatorlukta oturanların büyük çoğunluğu ile İmparatorların kendileri de hristiyan olunca, dünya nesnelerine karşı bu tam ilgisizlik devam edemezdi.

Roma İmparatorluğunda İmparator aynı zamanda başrahipti, yani lâik iktidar, dinsel iktidarla kaynaşmış durumdaydı. Fakat hristiyan kilisesinin teşkilâtı bu karışmaya elverişli değildi. Hristiyanlıkta evrensel bir din anlteliği vardı. İmparatorluk sınırlarının ötelerine yayılmağa namzetti ve Kilise hiyerarşisinin şefleri, yani piskoposlar, İmparator tarafından tâyin olunmuyordu. Böylece, ortaya çıkışından itibaren, hristiyanlık Devlet karşısında tam bir erkinlik arzusu beslemekteydi.

Konstantin'le ondan hemen sonra gelenlerin saltanat döneminde ve halkın bir kısmının hemiz putlara taptığı sırada, Kilise Devletin denetlemesine tâbi oldu; bu denetleme ilk ökümenik kurullarda kendini hissettirdi. Doğu İmparatorluğunda Devlet, insicamını daha fazla muhafaza ettiğinden; bu gelenek ayakta kaldı. Fakat Devletin zayıfladığı ve gittikçe daha çok parçalandığı Batıda, Kilise çabucak bir bağımsızlığa kavuşmak emeline kapıldı. Sonra, bunu elde edince, üstünlüğü de ele almak istedi. Çünkü ruhları yönettiği için, ancak bedenlerin yönetimine sahip olanlara göre kendini daha yüksek görüyordu. Bu ayrılığın açık belirtisi, herkesin bildiği şu olaydır: İmparator Theodosius Paskalya yortusunu kutlamak için Milano katedraline girmek istediği zaman St. Ambrosio onun, Selânik'teki toptan öldürmeleri emrettiği için elini kanla kirletmiş olduğunu ileri sürerek, buna izin vermedi. Bu da açık

olarak, görevini yürüttüğü sırada piskoposun İmparatora üstün olduğu anlamına geliyordu.

M.S. V. yüzyılın sonunda iki iktidarın bir arada varolmaları ve ayrılmaları teorisi Papa I. Gelasius tarafından açıktan açığa ileri sürüldü (492 - 496).

Bu papa şöyle yazıyordu: "İnsanoğlunun zayıf olması dolayısiyle - iki iktidarın tek elde toplanması kötü bir takım yolsuzluklara sebep olmasın diye - Tanrı, ruhanî iktidarla cismanî iktidarı birbirinden ayırmak istemiştir. Kilise işleri alanında piskopos, İmparatordan üstündür; lâik mesneler için de İmparator, piskopostan üstündür." Buna göre, Kilise otoritesinin lâik otorite üzerine olan üstünlüğünü ileri sürmek için sadece tek bir adım atmaktan gayrı yapacak şey kalmamaktadır.

Büyük St. Gregorius'un, Doğu'da birkaç keşişi asker olmağa zorlayan İmparator Mauritius'a (VI. yüzyılın sonunda) yazdığı mektubu hatırlatmak da yerinde olur. Mektup aşağıdan alan cümlelerle başlamakta, fakat İsa'nın askerlerini Devlet yararına olarak askerlik hizmetine zorlamamasını İmparatora bildirerek son bulmaktadır.

VII. yüzyılla VIII. yüzyılın ilk yarısı çok karışık dönemler olduklarından, Kilisenin üstünlüğü doktrini gelişmeğe devam edememiştir. Frank, Longobard ve İspanya Vizigot krallıkları için için sürüp giden savaşlarla altüst olmuş durumdaydı; Kıralın otoritesi, mahallî derebeylerinin yararına boyuna zayıflıyordu. O sıralarda Cermanya'nın bir kısmı puta tapmaktaydı, müslüman Araplar, Kuzey Afrika ile İberik yarımadasını Avrupa medeniyetinin elinden çekip almışlardı; İtalya kıyılarını tehdit, Fransa'yı istilâ ediyorlardı.

Fakat M.S. 732 de Charles Martel, Poitiers'de Sarazenlerin istilâsını durdurdu, sonra o ve ondan sonra gelenler bunları Pirene'lerin ötesine püskürttüler. Onun torunu olan Carolus Magnus (Şarlman) Fransa'yı, İtalya'nın hemen hemen bütününü ve Elbe'ye kadar da Cermanya'yı kendi İmparatorluk asâsının altında topladı. Sonra Saksonları hristiyanlığı kabule ve oturdukları yerde yerleşmeğe zorlıyarak, töton kavimlerinin Batı'ya ve Avrupa'nın Güneyine doğru göçlerini durdurdu. Şarlman'la Ortaçağın birinci dönemi kapanır ve Roma Batı İmparatorluğunun yeniden kurulması, hiç değilse teorik olarak, gerçekleşir.

O zaman, hristiyan medeniyetinden olan kavimlerin, imkânın sınırları nisbetinde yeniden birleştikleri görüldü: Bu

medeniyetin geleneği ayakta kalmıştı ve Roma Batı İmparatorluğunun yıkılışından beri aradan geçmiş ve daha da geçecek olan uzun asırların rağmine, yine de ayakta kalacaktı.

Şarlman'ın saltanat dönemiyle (773-814) ondan sonraki birkaç kuşak boyunca öğrenim ve kültürün geçici ve kısmî olmakla beraber, bir uyanışı göze çarpar. Bununla beraber bunlar hemen hemen rahiplerle manastırların tekeli altında kalmaktaydı. Onun için de bu şartlar altında kilise hiyerarşisinin lâik hiyerarşiye üstünlüğü doktrininin o çağda tekrar daha ağır basıp gelişmiş olmasına şaşmamak gerektir

Bu uyanışın ilk belirtisi, Sevilla'lı St. İsidore tarafından hazırlandığı ileri sürülen "Papalığın sahte fetvaları (Les Fausses Décrétales)"in düzenlenmesi oldu. Bir piskopos olan bu adam VII. yüzyılın başında "Etimologya (Sözlerin kökleri)" adlı bir eserde klâsik çağda kullanılıp anlamları belirsiz kalmış olan birçok deyimlerin mânalarını izah ederek büyük bir ün kazanmıştı. Görünüşe göre "Sahte fetvalar" 809 ve 851 yılları arasında Fransız manastırlarında düzenlenmiş bulunmaktadır. Bunların St. Petrus'un halefi olan St. Clémentus'dan Büyük St. Grégoirius'a kadar yüksek rütbeli birkar ruhanî tarafından hazırlandığı ileri sürüldü. Bu sahtekârlık iki tezi desteklemek amacını güdüyordu ki, bunlar ilkin Roma piskoposunun bütün öbür piskoposlara olan üstünlüğü, sonra da Kilise otoritesinin lâik otoriteye olan üstünlüğü idi (Zaten Ortaçağda tanınmamış bir kimsenin eserini ünlü bir yazara malederek böylelikle eserde ifade edilen düşüncelere daha büyük bir otorite kazandırmak, arasıra görülen bir şeydi).

Metz piskoposu Ausence'a yazdığı bir mektupta, Papa I. Nicolas (858-867) da aynı ilkelerden ilham almaktadır. Papa bu mektubunda Kilise iktidarının lâik iktidara olan üstünlüğünü savunmakta ve papazları, kendilerine tiran adı yaraşacak olan zâlim prenslere itaati reddetmeğe çağırmaktaydı (Ortaçağ siyasal yazarları indinde böylesine büyük bir önem edinecek olan "kırallarla tiranlar arasındaki fark", onlara özellikle Sevilla'lı St. İsidore'un "Etimologya" adlı kitabiyle öğretilmişti. Bu eserde tiran sözünü anlatmak için: "jam postea inusum accidit tyrannos vocari pessimos atque improbos reges (Sonradan çok hain ve çok ahlâksız kırallara tiran demek âdet oldu)" denilmektedir.

Reims piskoposu İncmar'ın hemen hemen "Sahte Fetvalar" ve papa I. Nicolaus'un mektuplariyle çağdaş olan 'De potestate regia et pontificia (Kıralın ve Papa'nın iktidarı üzerine)" adlı kitabında izah ettiği düşünceler de bunlardakinin hemen hemen tıpkısıdır. Bu kitapta yazar ilkin papa St. Gelasius'un iki iktidarın ayrılması konusunda ifade etmiş olduğu düşünceyi tekrarlamaktadır. Fakat ayrıca, Kilise iktidarı ruhları, lâik iktidar bedenleri yönettiğine ve ruh bedene üstün olduğuna göre, bundan da Kilise otoritesinin herhangi bir lâik otoriteden üstün olduğu sonucuna varmak gerektiğini ilâve etmektedir. Sonra bu sonuncu itkidar daima günah işliyebilecek durumda olduğundan, bu yüzden her zaman birincinin yargılanmasına tâbi bulunmaktadır.

Daha IX. yüzyılın sonuna doğru doktrin alanında olgunluğa erişmiş olan Kilise otoritesinin üstünlüğü teorisinin, hemen hemen iki asır boyunca kısır kalmış olmasına şaşılabilir. Fakat Avrupa toplumunun içinde bulunduğu şartlar, bu muammayı izah etmektedir.

Kültürün çöküşünün ve Devletin dağılışının durduğu dönem - ki Şarlman'ın saltanatına ve onun ölümünden sonraki otuz kırk yıla rastlamaktadır - pek uzun sürmedi. IX. yüzyılın sonuna doğru ve X. yüzyılın ilk yarısında karanlıklar yeniden koyulaştı ve bu, Ortaçağın en zulmetli, en kargaşalı dönemi oldu. Tâ Alpler üzerine kadar yerleşmiş olan Macarların, Normanların ve Sarazenlerin yeni istilâları her yana dehşet ve sefalet saçtı. Kıralın temsil ettiği Devlet otoritesi, kendi aralarında olduğu kadar tâbi oldukları hükümdarlarla da mücadele halinde olan - kilise mensubu ya da lâik - irili ufaklı yüzlerce derebeyi arasında zayıflayıp parçalanıyordu. Çok sık görülen veba salgınlarıyle kıtlıklar da savaşlarla birlikte her yanı kasıp kavurdu. Din duygusu biçim değiştirmişti ,sık sık iğrenç boş inançlar halinde soysuzlaşıyordu. Derebeylerinin şiddet hareketlerini önlemekle iş bitmiyordu. Bunlar, piskoposluklara kendi hısımlarını yerleştirmekteydiler. Bu unvana sahip olanlar da çoğu zaman menfatçilik ve mondenlik bakımından lâik derebeylerinkinden hiç de aşağı kalmayan işlerle uğraşmaktaydılar. Papalığın kendisi bile çoğu zaman Roma köylerindeki derebeylerinin elde silâh, birbirlerinden alınağa çalıştıkları bir av haline gelmişti.

Fakat 962 de medenî ve hristiyan kavimlerin tek bir otorite altında birleşmeleri yolundaki Roma düşüncesi, İmpara-

tor I. Otto von Sachsen'la birlikte yeniden ağır bastı. Aynı zamanda son Barbar istilâları püskürtülmüş, Saraten sürüleri kovulmuştu. Normanlar Fransa'nın Kuzeyine istikrarlı bir şekilde yerleşiyorlardı. Macarlar, Polonyalılar, Bohemyalılar ve İskandinavlar 1000 yılına doğru vaftiz olup, Roma medeniyetinin tohumlarını hristiyanlığı benimsemek suretiyle elde etmiş olan kavimlerin büyük ailesine böylece katıldılar. En kudretli sülâlelerin istikrar bulmasının sonucu olan belirli bir nizam da derebeylik müessesesinde yeretti. Kamunların yakında kurulacağını bildiren ilk belirtiler daha o zamandan meydana çıkmağa başlamıştı.

Yine o sırada Burgonya'daki Cluny manastırının keşişleriyle Kara Orman'daki Hirschau ve başka yerlerin keşişleri daha sert bir nizamı benimsediler. Kendilerini lâik etkilerden kurtardılar ve yaptıkları propaganda sayesinde Kilise otoritesinin lâik otoriteye üstünlüğü kavramını her yana yaydılar.

Lâik otoritenin birliği az çok sağlanmış olduğundan, beri yandan Kilisenin birliği ve bağımsızlığı da sağlanırsa, Avrupa'nın siyasal ve entelektüel şartları dolayısiyle iki iktidar arasındaki çatışmanın çok geçmeden patlak vermesi kaçınılmaz bir şeydi. İmdi, o bağımsızlık da elde edildi ve VII. Gregorius'un çalışmaları sayesinde Kilisenin disiplini daha sıkı hale geldi. Bu papa, elverişli şartlardan da faydalanarak, en yüksek rütbeli ruhanînin yani papanın seçiminin bundan böyle Kilise mensupları tarafından yapılmasını elde etti. Böylece bu seçimi Roma asillerinin nüfuzundan kurtarmış oluyordu. Bu arada papazların evlenmelerini yasak etmenin yolunu da buldu. Bu evlenme mümkün olduğu sürece lâik asillerin piskoposlukların başına geçmeleri ve kendi hâkimiyetlerinin amaçları uğruna dinin yetkilerinden faydalanmaları daha kolay olmuştu.

İmparatorla Papa arasında mücadele açıktan açığa başlayınca, İmparator genel olarak çoğu asil sınıftan gelme timar ve ziamet sahipleriyle piskoposlardan yardım gördü. Genel olarak aşağı rütbeli papazlar ve özellikle keşişlerle aşağı halk tabakası da, Papa'dan yana idiler: Bunlar âdeta içgüdülerine uyarak, kudretlilere karşıt olan zümrenin peşinden gidiyorlardı.

Mücadele kılıçla ve kalemle devam etti. Papa da buna doğrudan doğruya karıştı: Metz piskoposu olan "Herman'a Mektuplar"ında ,Kilise şefinin ardında Saona'lı marangozun oğlunu hissetmek mümkündü: Papa gerek kendileri, gerek dedeleri

zorbalıkla, hiyle ile ve Şeytan'ın yardımıyle iktidara gelmiş olan asilleri suçluyor ve bunların baskısı karşısında halkın duygularını dile getiriyordu (VII. Gregorius'un Metz piskoposu Herman'a gönderdiği iki mektuptan birinde kullandığı ifade tarzı şöyledir: "Prenslerin başlangıçta iktidarlarını Tanrı düşmanı insanların ellerinden almış olduklarını bilmeyen var mıdır? Bunlar gurur, vurgun, hiyle, adam öldürme ve suç işleme sayesinde, dünyanın hâkimi olan şeytana uyup kör bir ihtirasa da kapılarak, çekilmez bir bencillikle kendi eşitleri, yani insanlar üzerinde hüküm sürmek istememişler midir?"

Hattâ yetkili kimselerin ellerinden çıkan çeşitli yayımlarda dahi bu Papa'ya göre Devletin gûya şeytanî kökten geldiği söylenilmekte olduğundan, VII. Gregorius'un sözlerini olduğu gibi nakletmek istedik. Doğrusu şu ki VII. Gregorius Devlet hakkında bizim XX. yüzyılda beslediğimiz düşüncenin tıpkısını besliyememiştir. Buna karşılık silâhlı asillerin silâhsız halka karşı kullandıkları usuller hakkında çok açık ve belirli bir düşüncesi vardı. Bu yüzden, zorbaların koruyucusu ve efendisi rolünü şeytana vermiş olması gayet tabiîdir).

Asillerden ilham alan birçok piskoposlar, Papa'ya cevap verdiler. Bunlar arasında Naunbergli Waltram da vardı ki VII. Gregorius'un ölümünden sonra ve II. Paschalis'in Papalığı sırasında "De unitate Ecclesiae conservandao (Kilise birliğinin korunması üzerine)" adlı eseri yazmıştır. Bu kitabında Waltram sanki Tanrıymış gibi konuşan, kendini dünyanın hâkimi ilân edip yanılmaz olduğuna inanan ve böylece de hristiyan alçakgönüllülüğü ile İncil'in övdüğü tevazudan uzaklaşan Papa'nın gururunu ayıplamaktadır.

Waltram'la İmparatorcu partinin öteki yazarları en çok, Papa'nın ileri sürdüğü, "Vasalleri bağlılık andlarından kurtarma hakkının kendisine ait olduğu" teziyle savaştılar. Bağlılık andının bütün derebeylik hiyerarşisinin temeli, toplumun yapısını ayakta tutan Bağlılık andının bütün derebeylik hiyerarşisinin temeli, toplumun yapısını ayakta tutan tek bağ olduğu düşünülürse bunların, Papa'nın bu iddiasına karşı gösterdikleri öfke kolaylıkla anlaşılır. Nitekim, bu anddan doğan taahhütlerle artık bağlı olmamanın mümkün olduğu kabul edilirse, bütün derebeylik âlemi tam bir anarşi içine yuvarlanacaktı.

XIII

PAPALIKLA İMPARATORLUK, KAMUNLAR VE DEREBEYLİKLER ARASINDAKİ MÜCADELENİN İKİNCİ SAFHASINDA SİYASÎ DOKTRİNLER

Kültür bakımından XII. yüzyılda bir öncekine göre az çok ilerleme vardı. Kilise otoritesinin lâik otoriteye üstünlüğünü savunan düşüncelerle - Tanrının iradesinden doğrudan doğruya çıkmış sayılan - her iki iktidarın karşılıklı bağımsızlıklarını savunan düşünceler arasındaki mücadele yalnız olaylar alanında değil, doktrinler alanında da sürüp gidecekti. Şurasını hatırlatmak da yerindedir ki Kamunların özellikle Kuzey ve Orta İtalya'da edindikleri önem, XII. ve ondan sonraki yüzyılda Hahenstauffen İmparatorluk hanedanına karşı giriştiği mücadelede, Papalık için çok faydalı oldu.

İki kudret arasındaki fikir düellosunda iki zümrenin herbiri de hukuk öğrenimindeki yeniliklerden yararlanmağa çalıştı. Genel olarak "şerhatçiler" Papa'nın otoritesini, Roma hukukçuları da İmparatorun otoritesini destekliyorlardı. İtalyan keşişi Gratianus'un "Fetvalar" külliyatı birincilerin eseridir ki bunun içinde - İmparator I. Otto'nun Papa'ya bağlılık andı ve İmparator Konstantin'in sözde Papa Sylvester'e İmparatorluğunun yarısını hibe etmiş olduğu hakkındaki belge gibi - kısmen sahte olan metinler vardır.

Öbür yandan kendilerini Roma hukukunun öğrenimine adamış olan Roma hukukçuları da İmparatorun otoritesini destekliyorlardı. İmparatoru eski Caesar'ların meşru mirasçısı, dolayısiyle salt egemenliği elinde tutan kişi sayıyorlardı. Babarossa Friedrich tarafından çağırıldıkları Roncaglia Diyetinde ileri sürdükleri ilke de bu oldu. Orada, vaktiyle Roma İmparatoru Justinianus'un emriyle vücude getirilen eski Roma hukukçularının kararlar külliyatma (Pendestes) dayanarak İmparatorun üstünlüğünü tutan bir düşünceyi açığa vurdular.

XII. yüzyılın sonunda Papa III. İnnocent Karintiya Dükasına ve Fransız piskoposlarına gönderdiği mektuplarda Papanın bütün cismanî iktidarlara üstün olduğu teorisini açıkça ifade etti. Karintiya Dükasına: "Eskiden kalma bir hoşgörürlük

dolayısiyle gerçi İmparator, Alman asilleri tarafından seçilmekte ise de bu seçim yine de Papa tarafından incelenip tasdik edilmelidir," diye yazıyordu. Aynı mektupta III. İnnocentus Papa'nın Şarlman'a tac giydirerek İmparatorluk sıfat ve ünvanını Yunanlılardan Almanlara geçirmiş olduğunu hatırlatmaktaydı.

İngiltere'de de iki otorite arasındaki mücadele XII. yüzyılda çok çetin oldu. Bunun en göze çarpan başlıca iki önderi bir yandan Kıralı II. Henry, öbür yandan da Canterbury başpiskopusu St. Thomas'tı Kıralın başpiskoposu öldürttüğü ya da öldürülmesine izin verdiği güne kadar çatışma, ilkin doktrin alanında kaldı. St. Thomas'ın yanıbaşında Salisbury'li John adlı bir keşişi de buluyoruz ki bu adam sonunda işi tiranı öldürmenin meşruluğunu desteklemeğe kadar vardırdı. Yalnız tiran bir rahip olduğu zaman öldürülmiyecekti ve her halde de öldürme işinin zehirle yapılmaması şarttı.

XIII. yüzyılda Batı Avrupa âlemine kısmen haçlı seferleri sırasında Bizanslılar ve Araplarla olan münasebetlerden ileri gelen yeni kültürel elemanlar girdi. Arap kültürünün bir başka merkezi de o sırada İspanya'nın Güneyi idi, düşünceler oradan Avrupa'nın geri kalan kısmına daha kolaylıkla girebilmekteydiler.

Adı İbn-i Rüşd olup Avrupalıların "Avorrès" diye adlandırdıkları Kurtubalı bir Arap, XII. yüzyılın sonuna doğru Aristoteles'in eserlerini kamutanrıcı (panteist) denebilecek bir yönde yorumlamıştı. Arap filozofunun görüş tarzı Avrupa'ya da girmekte gecikmedi. Aristoteles'in eserlerinin doğrudan doğruya Yunanca metinden ya da daha önceki Arapça çevirisinden Lâtinceye yapılan çevirileri yayılmağa başladı ve büyük bir otorite edindi. Gerçekten Aristoteles haklı olarak, antik kültürün en gerçek temsilcisi ve "bilen kişilerin hocası" olarak ün salmıştı. Aristotelesçilik genel olarak İbn-i Rüştçülük biçimi altında ortaya çıkmış olduğundan, özellikle bu yüzden, Kilise ilkin bu akımı hoş karşılamadı ve Paris'te Sorbonne bunu XIII. yüzyılın başında mahkûm etti. Fakat sonraları Aristoteles'in kişileştirdiği bilimin inançla bağdaşabileceğini isbat etmenin daha yerinde olacağı düşünüldü. Bu isbatı yapma görevini Ortaçağın en büyük yazarlarından biri olan Aquino'lu Thomas (1225-1274) üzerine aldı.

Thomas, Kolonya'da Büyük Albrecht'in derslerini izledi. Başlıca eseri "Summa theologica" dır; bu eserde politika ile

sosyal nitelikteki konulara da bir yer ayırır. Özel mülkiyeti elverişli tarzda yargılamak bakımından Aristoteles'le mütabıktır. Bunun insan emeğinden yararlanmak için en iyi çare olduğu ve zenginlere de yoksullara yardım etme imkânını sağladığı düşüncesindendir.

Hattâ kendi çağında epey sınırlı bir tarzda olmakla beraber, Batı Avrupa'da yine de varolan kölelik konusunda da Thomas, Aristoteles'in düşüncesine katılır. Kölenin zekâsının kıt oluşu dolayısiyle köleliğin hem köleye, hem de onun efendisine yararlı olduğuna inanır. Bununla birlikte efendiye, kölesine insanca muamele etmesini öğütlemekten geri durmaz.

Eserinin daha özellikle siyasal olan bölümünde Thomas, St. Paulus'un "omnis potestas a Deo (Bütün kudret Tanrı'dan gelir)" cümlesinin ortaya çıkardığı büyük bir engeli aşmak zorunda kalmıştır. Çünkü lâik iktidardan yana olanların sık sık yararlandıkları bu metin, lâfız anlamiyle yorumlandığında herhangi bir hükûmete boyun eğmeği yerinde görmektedir. Thomas "Summa Theologica" da Tanrı'nın bir hükûmet olsun istediğini, fakat bu hükûmetin biçimini serbestçe seçme işinin insanlara bırakıldığını anlatır. Sonra da *"a titulo"* yani iktidarı gasbeden tiranla *"ab exercitio"* tiran, yani kökü meşru olan, fakat iktidarını sonradan kötüye kullanan hükümdar arasında ayrılık gözetir. Thomas'ın düşüncesine göre *"a titulo"* tiran doğrulukla yani uyruklarının yararına olarak hükûmet ettiğinde egemenliğini meşrulaştırabilir. Thomas son kerteye gelen durumlarda, tiranlık çekilmez hale geldiği ve uyrukları günah işlemek zorunda bıraktığı zaman, ayaklanmanın haklı olduğunu kabul eder.

Thomas'ın bazı hallerde tiranı öldürmeyi haklı bulup bulmadığı sorununu da tartışanlar olmuştur. Bu tartışma onun "Yorum" unun bir fıkrasından ileri gelmektedir: Thomas burada Çiçeron'dan bir parçayı aktarmıştır ki, bunda halkın, tiranı öldüreni övmeği ve mükâfatlandırmağı âdet edindiği söylenmektedir. Fakat "Yorum" un bu parçası, sadece bir başkasının düşüncesini zikretmekten ibarettir ve onun asıl düşüncesini ifade etmemektedir.

Thomas da Aristoteles'in izinden giderek, şayet şefler toplumun yararına iş görürlerse, her hükûmet biçiminin meşru olabileceği düşüncesini ileri sürer; fakat bu noktada Çiçeron'a yaklaşarak, içinde demokratik elemanların da temsil edildiği

karma bir hükûmeti yeğ bulur ve şöyle der: "Oportet ut omnes partem aliquam habeant in principatu (Herkesin hükûmette payı olması - hükûmete katılması - gerektir)" Ancak, Thomas'ın bu sözlerle tek dereceli seçime imâda bulunduğu sanılmamalıdır, çünkü bu, Ortaçağın zihniyetine aykırı düşer. Onun o zaman halkın tabiî şefleri ve iradesinin tercümanları sayılan kimselere - yani baronlara, Kilise mensuplarına, kamunlarla loncalar temsilcilerine ve bazen de bilginlerle ilâhiyatçılara imada bulunduğu apaçıktır.

Son olarak Thomas, Kilise ile Devletin münasebetleri gibi çetin bir konuyu ele alır. Ruhları yönetme işinin Kiliseye, bedenleri yönetme işinin de Devlete düştüğünü ileri sürer. Demek oluyor ki, bu iki kurumdan herbirinin kendine ayrılmış bir alanı vardır ve ötekinin işine karışmaması gerektir. Fakat anlaşmazlık halinde Papa hükümdarın günah işleyip işlemediğini daima yargılayabilir, çünkü: "Utriusque potestatis apicem tenet (İki iktidarın zirvesinde Papa vardır)".

Yine Thomas'a maledilen bir eser vardır ki, adı "De regimine principum (Prenslerin idaresi üzerine)" dir. Bunda monarşi, yumuşatılmış olmak şartiyle, bütün öteki hükûmet şekillerinden üstün tutulur. Kıralın görevi, kudretlilerin yolsuzluklarına karşı zayıfları, âcizleri korumaktır. Bu eserin gerçekliği üzerinde çok tartışmalar yapılmıştır. Çünkü ifade ettiği düşünce genel olarak Thomas'ınkine uymakla beraber, özellikle kitabın son bölümünde bunun biçimi kaba ve ilkeldir. Bu eserin Thomas'ın Napoli Üniversitesinde verip de kendisi tarafından düzeltilmemiş bir dersi içine almış olması mümkündür.

Thomas'ın çağdaşı olan Egidius, Fransa kıralı IV. Philippe'e tahta çıkışından önce öğretmenlik etmiştir. O da "De regimine principum" adlı bir eser yazmıştır ve bunda prenslere, tanrısal meziyetler olan inanç, umud ve sevgiyi kullanmalarını öğütler ve Kilise iktidarının lâik iktidara üstün olduğu sonucuna varır. Genel olarak Aristoteles'in öğrettiklerine uyar ama, özellikle Ortaçağ kırallığının en büyük şefin emri altında kendilerini korumak için birleşmiş sitelerle şatolardan meydana gelme bir konfederasyon olması dolayısiyle Yunan Site-Devlet'inden daha geniş bir politik topluluk olduğunu ileri sürdüğü zaman olduğu gibi, orijinal düşünceleri de eksik değildir.

Onun ileride kıral olacak öğrencisinin, Filise ile Devlet a-

rasındaki münasebetler bakımından hocasının öğütlerine ne kadar az uymuş olduğunu daha sonra göreceğiz.

XIII. yüzyıl boyunca Batı Avrupa'nın politik yapısında önemli değişiklikler oldu.

II. Friedrich von Schwaben'ın ölümünden ve büyük saltanat fâsılasından (1254-1273) sonra Fransız monarşisi daha kuvvetlenirken, İmparatorluğun kudreti İtalya ve Almanya'da zayıfladı. Almanya'da İmparatorluğun zayıflaması irili ufaklı derebeyleriyle kısmen de kamunların işine yaradı. İtalya'da ise bu zayıflama kamunların, daha sonra derebeylerinin ekmeğine yağ sürdü.

Kamunların doğuşu çok önemli bir tarihsel olaydır ki, bu Kuzey İtalya'da XII. yüzyıldan da önce başlamış, sonra Orta İtalya'da yayılmıştır. Aynı olay daha sonra Almanya'da, Flandres'da ve daha az belirli bir biçim altında İngiltere'de ve İberik yarımadasında da vukua gelmiştir.

Başlangıçta kamunlar, derebeylerinin bağlarından kurtulan ya da sonradan bu hale gelmiş bulunan hür insanlar topluluklarıydı. Bunlar karşılıklı olarak birbirlerini korumağa ve - memleketine göre konsül, belediye başkanı (échevin) v.b. adlar alan - seçilmiş şeflere itaat etmeğe andiçiyorlardı. Çokçası kamun birçok zanaat loncalarının federasyon haline gelişinden doğuyor ve bazen kudret edindiği zaman o dolaylardaki küçük asillerin de kendisine katılmasını sağlıyordu.

Fransa'da, İngiltere'de ve İberik yarımadasında Kamunlar, kıralların merkezî iktidarı mahallî iktidarların zararına olarak geliştirmek için yaptıkları çabaları engelliyebilecek kadar büyük bir öneme hiçbir zaman erişemediler. Tersine, kıralların kavgacı asilleri dizginlemek için yaptıkları çabaları desteklediler. Fakat Flandres'da, Almanya'da ve özellikle İtalya'da, Kamunlar geniş bir bağımsızlık elde edebildiler; öyle ki, İmparator karşısındaki bağlılıkları ufak bir cizyeden ve sırf şekil için yapılan bir sadakat andından ibaret kaldı. Kamunların politik rejimi ile, eski Yunan ve İtalik Site-Devletininki arasında bazı benzerlikler vardı. Nasıl ki, eski Yunanistan'da hükûmetin egemen organı meclis idiyse, Kamunlarda da en büyük iktidar, teorik olarak, Büyük Kurula ait bulunuyordu. Kamuna göre bütün aile başkanlarının büyük kurula katılmaları gerekiyordu, ama gerçekte en hatırlı vatandaşların ve

özellikle zanaatkâr loncaları başkanlarının nüfuzu bu kurulda üstün geldi.

Ortaçağ Kamunu ile Yunan Sitesi arasındaki bir başka benzerlik de gerek birinin, gerek ötekinin az çok önemli bir Devlet kurabilecek kadar genişlemek bakımından rastladıkları güçlük oldu. Çünkü daha büyük bir Kamun daha ufak olan ötekileri hükmü altına aldığı zaman, bunların sâkinleri başlıca Kamunun vatandaşları değil de, uyrukları sayılıyorlardı ve yine böylece, Kamunun topraklarının yani dolaylarındaki köylerin sâkinleri de aynı durumdaydılar.

Venedik ve Toskana hariç, Kuzey ve Orta İtalya'da XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyıl boyunca hemen bütün kamunlar, *derebeylikler (seigneuries)* haline geldiler. Bu kurum, Yunan Sitelerinde her zaman zararlı olmamış olan *tiranlık*'la bazı benzerlikler göstermektedir. Genel olarak Derebeyi bir parti şefiydi ve Kamunun kendisinin nüfuzlu bir ailesine mensuptu. Gerek halkın az veya çok zoraki oylariyle, gerekse kendini İmparatorun vekili durumuna sokan bir berat elde ederek az çok kanuni hale sokmağa çalıştığı bir çeşit diktatörlük icra ediyordu. Fakat kudretinin gerçek temeli, partisinin kendisine yapabilecek olduğu destekleme ve ücretli kıtaların yardımıydı. Derebeylikler, topraklarını genişletme işini Kamunlara göre daha iyi başardılar. Bunlardan birkaçı, örneğin Milano'daki Visconti derebeyliği orta önemde bir modern Devletin genişliğine eriştiler. Fakat hâkim Sitenin uyruk Sitelerle gerçekten birleşmesi hiçbir zaman elde edilemedi; bunlar da bağımsızlık emellerinden hiçbir zaman vazgeçmediler. Şunu da ilâve etmek gerektir ki, derebeyliğe erişen ailelerden hiçbiri, iktidara zorbalıkla yükseldiğini unutturabilmek için gerekli olan uzun bir süre boyunca devam edemedi. Derebeyleri her zaman için başka kudretli ailelerin rekabetinden ve kendi taraftarlariyle hizmetlerindeki ücretli askerlerin ihanetinden korkmak durumundaydılar.

XIV. yüzyılda, derebeylik haline gelmedikleri her yerde, İtalyan kamunları hemen daima açıkça oligarşik bir biçimi benimsediler. Nitekim büyük kurulun kapanmasiyle Venedik'te ve Toskana'nın başlıca şehri olan Floransa'daki politik rejimini incelediğimiz zaman göreceğimiz üzere, orada da bu, böyle oldu.

XIV

KİLİSE İLE DEVLET ARASINDAKİ MÜCADELENİN DEVAMI — DANTE ALİGHİERİ, PADOVALI MARSİLE VE OCKHAM

XIII. yüzyılın son yıllariyle XIV. yüzyılın ilk yıllarında Kilise ile Devlet arasındaki mücadele şiddetle devam etti. Bu sefer de Papalığın hasımları arasında Fransa Kıralı IV. Philippe de vardı. Bu kıral, Kilise adamlarının da malları üzerinden kendisine vergi ödemelerini istedi ve bu işte bakanı Nogaret tarafından desteklendi. Nogaret, kendilerine karşı Papaların yokedici bir haçlı seferi yapılmasını öğütledikleri "albigeois" râfızilerinden birinin torunuydu. Papa VIII. Bonifacius bu iddiaya karşı ayaklandı ve birincisi 1296 da "Clericis laicos", ikincisi 1301 de "Ausculta fili", üçüncüsü de 1302 de "Unam sanctam" (1) olmak üzere üç emirname yayınladı. Bu emirnamelerde Papa yalnız Kilise mallarının hiçbir çeşit vergi yüküne tâbi olmamaları gerektiğini ileri sürmekle kalmıyor, fakat Kilise otoritesinin her türlü lâik otoriteye üstün olduğunu da iddia ederek: "Omnem creaturam humanam subesse romano Pontefici declaramus "Her yaratığın - insanın - Roma'daki Papa'ya tâbi olduğunu bildiririz" diyordu. VIII. Bonifacius'un savunduğu ilke, VII. Gregorius'la III. İnnocentus'un savunduklarının tıpkısıydı ama, devir değişmişti. İnanç hâlâ derin olmakla beraber, artık o eski inanç değildi ve Papanın otoritesi üzerinde artık tartışılmağa başlanıyordu. Aforoz cezası eskiden İmparator IV. Heinrich'i tâ Canossa'ya kadar gelip Papa'dan özür dilemek zorunda bırakırken, şimdi artık eski devirlerdeki etkiyi yaratmıyordu. Onun için IV. Philippe'in Papa'nın emirnamelerine küstahça mektuplarla cevap verişine ve Sciarra Colonna ile bir olup Papa'ya karşı şiddet kullanan Nogaret'yi İtalya'ya yollayışına şaşmamalıdır.

---

(1) Resmî evrakın kolay bulunmasını sağlamak için nasıl tarih ve sayı göstermek âdetse, Papalığın emirnamelerini anlatmak için de - çoğu zaman cümlenin tümü bilinmedikçe bir anlam ifade etmeyen - ilk iki sözü ve fermanın çıktığı yılı göstermek âdet olmuştur (Çeviren).

"Rahiple atlı arasında ikili konuşma" o sıralarda çıktı. Bunda rahip, Kilise mallarının dokunulmazlığını savunuyor; atlı ise bu mallar Kiliseye yoksullara yardım etsin diye verildiğinden, Kilise adamlarının bunları ele geçirerek bunca zenginliklere sahip olduklarını ve dolayısiyle de kamu görevlerinden kaçmamaları gerektiğini iddia ediyordu. Bu ikili konuşmayı kimin yazdığı bilinmemektedir.

Yine bu meseleyi ele alan çok önemli bir başka eser de Dante Alighieri'nin "De Monarchia" sıdır. Bunun, İmparator VII. Heinrich von Luxembourg'un İtalya'ya sarktığı sıralar olan 1308 e doğru yazıldığı hemen hemen muhakkak gibidir. Bu eserde büyük şairin düşüncesi geniş ölçüde Ortaçağ zihniyetinin eskisi altında kalmaktadır. Bu eser, "Defensor pacis" adlı kitabını Dante'nin "De Monarchia" sından sadece on altı yıl sonra yazmış olan Padovalı Farsile'ninkine göre çok daha az modern bir ruh taşımaktadır.

Bu kitabında Dante de İbn-i Rüşd gibi, insanlığın entelektüel imkânlarını yani ilerleme potansiyelini geliştirmek için her yanda barışın hüküm sürmesine muhtaç olduğunu anlatarak söze başlar. Bunu elde etmek için dünyayı tek kişinin yönetmesi gerektir; bu tek hükümdar, herkesin kendisine itaat borçlu olduğu Roma İmparatoru olmalıdır. Evrensel İmparatorluğu Tanrı istemektedir; bunun kurulabilmesi için Tanrı, Romalıların dünyayı fethetmelerine imkân sağlamıştır. Bu tanrısal iradenin isbatı da şudur ki, İsa, İmparatorluğun kuruluşunun başlangıcında dünyaya gelmiştir. Romalıların putataparların tanrılarına malettikleri mucizeler, tersine, hristiyanlarm Tanrısının eseriydi; bu Tanrı da, dünyayı birleştirmek gibi bir görevi yüklenmiş olduğu için, Roma kavmine yardım ediyordu.

Dante'ye göre İmparator bütün kudretlere sahip olmak dolayısiyle insan tutkularının üstünde olduğundan, dünyada barış ve adaleti sağlıyabilir. Dante daha sonra kendi tezine karşıt olanların kanıtlarını reddeder (ki bunlar Papa'yı güneşe, İmparator'u da ışığı güneşten alan aya benzetiyorlardı). Büyük şair o sıralarda geçer akçe olan Ptolemaeus'un sistemine dayanarak: "Gerçi ay ışığı güneşten alıyor ama, hareketi ondan almıyor," diye cevap verir. Dante aynı tezi, Eski ve Yeni Ahit'lerden aldığı örneklerle daha kuvvetlendirerek yine de ileri sürer.

O çağın bir başka politik yazarı da kendisine "doctor in-

•vincibilis et subtilissimus" adı takılan Ockham'lı William'dır ki, İmparator Ludwig von Bayern'in tarafını tutarak Kilise'ye karşı İmparatorun iktidarının bağımsızlığını destekler. Ancak, bu yazarın düşüncesi bazen modern düşüncelere yaklaşmakla beraber, kullandığı biçim tamamen okulcu (skolâstik), yani bizim zihniyetimizin hoşuna gitmiyen bir biçimdir.

Ockham'lının çağdaşı ve Dante'den az sonra gelmiş olan Padovalı Marsile, politik yazar olarak daha büyük bir önem göstermiştir. Hayatının bütün ayrıntıları bilinmemektedir. 1280 yıllarında çok önemli bir Üniversite merkezi olan Padova'da doğdu. Babasının orada Üniversite sekreteri olduğu söylenmektedir. Doğduğu şehirde tıp öğrenimi yaptı, sonra Orléans'da hukuk tahsil etti, oradan Paris'e gitti. Üç ay boyunca o şehir Üniversitesinin rektörlüğünü yapmış olması hemen hemen muhakkak gibidir.

Bu yazarın orijinalliği dolayısiyle, içinde yaşadığı entelektüel çevreyi tanımak ilgi çekicidir. Romanolu Ezelino'nun ölümünden sonra Padova Kamunu, bugün papazlara aleyhtar diye adlandırabileceğimiz bir politika benimsemiş ve Papalığa karşı açıktan açığa mücadeleye girişmişti. Marsile'nin ilk gençlik çağında bu mücadelenin anıları henüz unutulmuş değildi. Vergi bağışıklığı da dahil, burada Kilise imtiyazları kaldırılmış ve hattâ iş o raddeye gelmişti ki, bir lâikin öldürülmesi ölümle, bir rahibin öldürülmesi ise ancak para cezasıyla cezalandırılmaktaydı. Tabiatiyle Papa da buna karşılık aforoz cezası vermişti ama, bu, Kamunun tutumunu değiştirmesini uzun zaman sağlıyamamıştı.

Paris'te de XIV. yüzyılın ilk senelerinde, IV. Philippe ile Papalık arasındaki çatışma boyunca, hava, Kilise iktidarının iddialarına hiç de elverişli değildi. Marsile'nin bu şehirde, başka bir papaz aleyhtarı yazar olan Jean Jandun'le münasebet kurmuş olması hemen hemen muhakkaktır. Bununla birlikte, Marsile'nin başlıca eseri olan "Defensor pacis" in, bazılarının iddia ettikleri gibi, Jandun'le işbirliği halinde yazıldığına inanmak güçtür.

1324 de, Papa XXII. Johannes'le İmparator Ludwig von Bayern arasındaki mücadele sırasında yazılmış olan bu eserde yazarın zihniyeti, Dante'nin "De Monarchia" sındaki zihniyetten oldukça ayrıdır.

"Defensor pacis" te Marsile, Aristoteles'ten ilham almakta;

fakat bazı noktalarda ondan uzaklaşmakta, hattâ onu geride dahi bırakmaktadır. Gerçekten Padovalı, başka yazarlar arasında, yürütme kuvvetini yasama kuvvetinden ayıran ilk yazardır.

Onun düşüncesine göre, yasama kuvveti halkın ya da onun tabiî temsilcilerinin malıdır. Bu konuda şöyle der: "Legislatorem humanum solam civium universitatem esse, vel valentiorem illius partem (Kanun koyucu insan olduğu zaman bu, vatandaşların tümü ya da çoğunluğu - yahut: en iyi ve seçkin kısmı - tarafından tâyin edilir)".

"Valentior" sözünün anlamı üzerinde çok tartışmalar yapılmıştır. Kimilerine göre bu, en kalabalık, kimilerine göre de en iyi ve seçkin kısım anlamına gelse gerektir. Herhalde bu sonuncu yorum daha doğruya benziyor, çünkü Marsile'nin ötedenberi kullandığı söz dağarcığının anlamına harfi harfine çok uygun düşmektedir; sonra bir sebep de şudur ki, XVIII. yüzyıla kadar halkın iradesinin onun (baronlar, kilise mensupları, loncalar başkanları, bilgin ve ilâhiyatçılar gibi) tabiî şefleri tarafından ifade edildiği genel olarak kabul edilmekteydi. Marsile'ye göre, kanunları yürütmekle görevli yargıç ve memurları atamak da yine halka düşen bir işti.

Daha sonra Padovalı Kilise ile Devlet arasındaki münasebetler sorununu inceler. İki iktidarın karşılıklı olarak ayrılmasından ve bağımsız olmasından yanadır. Hattâ işi, râfızileri hak yoluna sokmayı lâik otoritenin cismanî iktidarına değil de, ilâhiyatçının kanıtlarına bırakmak gerektiğini ileri sürmeğe kadar vardırır.

Padovalı Marsile'nin öteki eserleri arasında "De causis matrimonialibus" adlı olanını da hatırlatmak gerektir. Bunda, evlenmeleri iptal işini kararlaştırmanın lâik otoriteye düştüğünü ileri sürer. İmparator Ludwig von Bayern, Tyrol Kontesinin evlenmesinin iptalinden sonra onunla oğullarından birini evlendirmek istemiş, fakat Papa bu evlenmeyi iptale yanaşmamıştı. Bu eser bu yüzden yazılmıştır.

Padovalı Marsile'nin büyük orijinalliği dolayısiyle bu yazar ve özellikle "Defensor pacis" adlı eseri hakkındaki bibliyografya çok zengindir.

XV

XIV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI İLE XV. YÜZYILIN POLİTİK YAZARLARI

Önceki asırlar boyunca milletleri çok ilgilendirmiş olan Papalıkla İmparatorluk arasındaki büyük mücadele, XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyıl boyunca ilgi çekten tarafını hemen hemen kaybetti. Bunun ilk sebebi, IV. Philippe'le yaptığı felâketli mücadeleden sonra Avignon'a sürgün giden Papalığın altık (zımnî) olarak ve yavaş yavaş lâik prenslere üstünlük iddiasından vazgeçmesidir. İkinci sebep de Papalığın İtalya'ya dönünce eski iddialarını değerlendirmek ve tekrar elde etmek çarelerini araştırmaktansa, kendisine doğrudan doğruya cismanî bir mülk edinme çarelerini aramağa başlamış olmasıdır. Yine o sıralarda Almanya'da İmparatorluk unvanı için aralarında kavga etmekte olan çeşitli hânedanlar da hristiyan medeniyetini benimseyen Orta ve Batı Avrupa'daki bütün ülkelerde her gün daha kof bir hal alan parlak bir egemenlik kura etmektense, miras yoluyla ellerinde bulunan kendi mülklerini genişletmeğe çalışıyorlardı.

Onun için bu dönem boyunca ve kültürün ilerleyip Eskiçağ düşünürleri hakkındaki bilginin gelişmesiyle beraber eleştirimsel zihniyetin ve müşahedenin de gelişmediği sürece, politik yazarların çok sayıda olmayışı ve az ilgi uyandırışı kolayca anlaşılır. Bununla beraber bu dönemde yine de birkaç politik yazar yetişmiştir ki, bazıları büsbütün gözden uzak tutulmamağa değer.

1313 de doğup 1358 de ölen Sassoferrato'lu Bartolo büyük bir hukukçudur ve XIV. yüzyılın ortasına doğru politik nitelikte birkaç eser yazmıştır. "De regimine civitatis" adlı kitabında monarşinin geniş Devletlere, aristokrasinin orta büyüklüktekilere, demokrasinin de küçüklere uygun düştüğünü ileri sürer. İdare hukukunda "idare eylemleri" ile "hükûmet eylemleri" arasında gözetilen farka uygun düşen bir ayrılık da kurar: "Onun için," der, "tiranlıktan sonra gelen rejim idare eylemlerine saygı göstermek ve tersine olarak da hükûmet eylemlerini iptal etmek durumundadır." Bu ayrılığa dayanarak,

her yeni hükûmet kendinden önceki tarafından yapılmış borçları mûteber saymalıdır: Çünkü bu borçlar, bir istikraz tahvili alan kimseyle bunu çıkaran Devlet arasındakini andıran, özel nitelikte bir anlaşmadan doğmuş bulunmaktadır.

Petrarca yalnız büyük bir şair değil, politik bir yazardır da: "De optima republica administranda" adlı bir kitap yazarak bunu Padova derebeyi Francesco Carrara'ya adamıştır. Kitaptaa halk yığınlarının yöneticilerine iyi hükûmet etme imkânını sağlamaları gereken öğütler verir ve işleri adaletle yönetirler, uyruklarının maddî-mânevî rahatlıklarını sağlamağa çalışırlarsa, iktidarlarının istikrarlı ve uzun ömürlü olacağını söyler.

XIV. yüzyılın başında Papa XXII. Johannes ile Fransisken tarikatinin başı Cesena'lı Fra Michele arasında çok ün kazanan bir çatışma oldu. Fra Michele, İncil'in özel mülkiyetin aleyhinde olduğunu, papazların yoksulluk içinde yaşamaları gerektiğini, dolayısiyle Papaların cismanî iktidarının da meşru olmadığını ileri sürüyordu.

Daha sonra VI. Charles adiyle tahta çıkacak olan prensin hocası Fransız Nicolas Oresme, XIV. yüzyılın son senelerinde "De origine, natura, jure et mutationibus monetarum" adlı bir kitap yazmıştır. Bu eserde kıralların, uyruklarının rızasını almadan paranın ayarını bozma hakkına sahip oluşlarını reddeder. Bu Ortaçağda hükümdarların sık sık başvurdukları bir tedbirdi.

Nicolas Oresme ayrıca kıralın otoritesinin sınırlı olması gerektiği iddiasındaydı ve kıralın halkın yararına olarak, tiranı ise kendi çıkarına göre hükûmeti yönetmesi keyfiyetine dayanarak, kıralla tiran arasında bir fark gözetmekteydi.

Sırası gelmişken 1416 da Konstanz'ta toplanan dinsel kurul sırasında keşiş Jean Petit'nin bazı hallerde tiranı öldürmenin meşruluğunu ileri sürdüğünü ve Gerson'un da bunu reddettiğini hatırlatmak gerektir.

XV. yüzyılın ortasına doğru İtalya'da bütün bir yazarlar okulu çıkmıştır ki, bunların hepsi az çok Petrarca'nın izinde yürümüşlerdir. Bunlar arasında Panormita diye anılan Antonio Beccadelli'yi anabiliriz; bu yazar, prenslere Napoli kırallığını ele geçirmiş olan Aragon'lu Alfonso gibi davranmalarını öğütlüyordu; yine bunlar arasında "De principe" ile Lorenzo da Medici'ye adadığı "De optimo cive" adlı kitapların yazarı Pla-

tina; ve başlığı içindekileri de izah eden "De regis et boni principis officio" nun yazarı Diomede Caraffa da vardır. Nihayet az çok orijinalliğe sahip olan Francesco Patrizi de biri "De regno", öteki de "De republica" adlı iki kitap yazmıştır. Birincisinde prenslere hükûmeti iyi yönetmek için her zamanki öğûtleri verir; içinde Aristoteles'in "Politika" sına beslediği hayranlığı belli ettiği ikincisinde de Venedik anayasasını över ve kendi yurdu olan Sienna'nınkini tenkid eder: Çünkü Sienne anayasası birkaç asil aileyi bazı makam ve pâyelerden müebbeden yoksun tutmaktadır. (Profesör Felice Battaglia son zamanlarda Gaete piskoposu Sienna'lı Francesco Patrici üzerine ilgi çekici bir monografi yayımlamıştır.)

Yine aynı profesör kardinal Niccolo Cusano'nun yazıları hakkında ilgi çeken bir inceleme de yayınlamıştır. Profesör büyük bir anlayışla, bu yazıların Ortaçağ zihniyetinin Beneissance zihniyeti haline girme eğilimini edindiği tarihsel ânı gösterdiği sonucuna varmaktadır.

1435 e doğru yazdığı "De concordantia cattolica" adlı eserinde Cusano Ökümenik Kurulu Papa'dan üstün tutmaktadır, ama sonradan bu doktrinini yumuşatmıştır.

Devlete gelince, hükümdarın görevinin Tanrı'nın isteği olduğunu, fakat bunu yapması gereken kimse ile ne şekilde yapılması gerektiğinin insanlar tarafından tesbit edileceğini ileri sürer).

Bütün bu "Petrarca sempatizanı" yazarların politika dünyası üzerine basmakalıp ve denebilir ki, yapma bir anlayışları vardır. Hemen hepsi, yaşadıkları çağın törelerinin pek haklı göstermediği bir iyimserlik içindedirler. Machiavelli bazı politik yazarların ilkelerinin, insanın yaşaması gerektiği gibi yaşadığı takdirde iyi olduklarını, fakat gerçekteki yaşayış tarzı dolayısiyle bu ilkelerin hakikate uymadıklarını söylemişti: Bunu derken, Machiavelli'nin o yazarlara imada bulunmuş olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte yavaş yavaş yeni bir zihniyet olgunlaşmaktaydı ve Rönesans'la birlikte insan zekâsı öylesine bir gerçek anlayışı ve bir müşahede kudreti edindi ki, Machiavelli ile Guicciardini de ileride bunun parlak bir delilini vereceklerdi.

XVI

BATI AVRUPA'NIN VE ÖZELLİKLE İTALYA'NIN XV. YÜZYIL SONUNDAKİ POLİTİK ŞARTLARÎ

Daha önce de söylediğimiz gibi, XV. yüzyılın ikinci yarısında ilkin İtalya'da, sonra da aşağı yukarı bütün Batı Avrupa'da yeni bir zihniyet belirdi. İşte o zaman, ötedenberi Rönesans diye adlandırılan tarihsel olay meydana çıktı: Bu, insanların klâsik kültüre yani eski Yunanlılarla Romalıların entelektüel âlemine - daha yakın bir ilgi göstermelerinden ve bu âlemin eserlerinin bundan böyle insanların düşünceleri ve özellikle idareci ve kültürlü sınıfların düşünceleri üzerinde üstün bir etki yapmasından ibaretti.

Ortaçağın, Yeniçağı hazırlıyacak olan sonuncu safhası işte o sırada cereyan etti.

Ortaçağ anlayış ve inançlariyle üstelik zayıflamış olan din duygusunun artık dizginliyemediği Barbar tutkuları ve içgüdüleri henüz yaşamakta olduğundan, bu çağ o sırada henüz bitmiş sayılamazdı.

Avrupa toplumunun moral ve entelektüel şartlarının bu değişikliğinin yanısıra birçok Avrupa ülkelerinde politik ve askeri yapı da baştan başa değişti. Kutsal Roma İmparatorluğu ile Papalık birleştirici faaliyetlerine son verdiler, ki 1000 yılından başlıyarak, bu faaliyet adına, biri bedenler, öteki ruhlar üzerinde olmak üzere, evrensel hâkimiyete erişmek emelini beslemişlerdi. Tersine olarak, İngiltere'de, Fransa'da, İspanya'da merkezleştirici monarşilerin kudreti gittikçe kökleşti. Bunun yaptığı etki sonucunda milletlerin herbiri, coğrafya ve dil sınırlarının çerçevesi içinde, tek bir egemen iktidar altında birleşmek eğilimindeydi.

İngiltere'de, Norman kökünden eski asil sınıfın hemen hemen tümünün öldüğü uzun bir iç savaşlar devresinden sonra, 1603 e kadar saltanat sürecek olan Tudor hânedanının tahta çıkmasiyle barış 1485 de kuruldu. Tudor'lar zamanında derebeylik anayasasının eski biçimleri olduğu gibi bırakıldı ama, hükümdarın otoritesi daha üstün hale geldi: Çünkü hemen hemen baştanbaşa yeni atanmış asillerden meydana gelme Lordlar Kamarası, eski itibarını kaybetmişti. Avam Kamara-

sı ise XVII. yüzyılda sahip olduğu otoriteyi henüz edinmiş değildi: Çünkü dayanmakta olduğu şehir ve köy burjuvazisi, henüz yeteri kadar gelişmemişti.

Fransa'da XI. Louis kurnaz ve zâlim, fakat beslediği amaçlara ve bunlara varmak için benimsemek zorunda olduğu çarelere uygun bir politika sayesinde, XV. yüzyıl boyunca hemen hemen bütün büyük timarları kırallığa ilhak etme işini başarmıştı. Richelieu, Mazarin ve XIV. Louis tarafından da devam ettirilecek olan birleştirici politikayı iyi bir sonuca bağlıyarak, kavgacı asil sınıfı dizginlemenin yolunu buldu.

İspanya'da Aragon'un Kastilya ile birleşmesi ve Gırnata'daki son Müslüman kırallığının yokedilmesi sayesinde millet birleşmiş, kırallık da kuvvetlenmişti.

Monarşinin derebeylik üzerindeki bu üstünlüğü, gittikçe yayılmakta olan ateşli silâhların kullanılmasından ileri geliyordu. XV. yüzyıla kadar kesin sonucu alan silâh, asillerden meydana gelen ve çok ağır silâhları olan atlı sınıftı; derebeyi şatoları ancak uzun bir kuşatmadan sonra zaptedilebiliyordu. Topun kullanılmasiyle şatoların kolayca zaptedilebilmesi ve kıralın tüfeklerle silâhlanmış piyadesinin, zırhlar kuşanmış şövalyelere zaferle karşı koyabilmesi gibi bir sonuç doğdu.

Fakat Cermen ülkelerinde durum böyle değildi: Oralardaki birçok irili ufaklı prenslerle derebeyleri, İmparatorun otoritesinden kurtulup bağımsızlaşmak eğilimindeydiler; Habsburg hânedanı Cermanya'yı birleştirmekten çok, kendisine miras kalan toprakları genişletmek amacında olduğundan, onun güttüğü politika da bu prenslerle derebeylerinin işine yarıyordu.

İtalya belki daha da parçalanmış durumdaydı: En büyük iki adası, yani Sicilya ile Sardunya XIV. yüzyılda ve XV. yüzyılın başında Aragon kırallığı ile birleşmişlerdi; çünkü Aragon'da da, bu iki adada da aynı hânedan saltanat sürmekteydi. Doğrusu şu ki, sözkonusu olan, tamamen kişisel bir birleşmeydi ve bu adalar, hele Sicilya, geniş bir muhtariyetten faydalanmaktaydılar. Fakat, başka bir hânedan birleşmesi sonunda, Aragon'la Kastilya İspanya kırallığını kurunca, iki İtalyan adasının dış politikası İberik yarımadasınınkine tâbi hale geldi.

Napoli kırallığında, Anjou hânedanının ilk üç kıralından sonra taht üzerinde hak iddia edenler arasındaki uzun iç sa-

vaşlar, monarşinin sağlamlaşmasına engel olmuştu. Kıralliğin haşarı ve fesatçı baronları her iki tarafı da zayıflatmak için tahta hak iddia edenlerin bazen birini, bazen öbürünü destekliyorlardı. 1447 de Aragon, Sicilya ve Sardunya kıralı V. Büyük Alfonso, Napoli ile bütün kıralliği ele geçirme işini başarmıştı. Fakat üç kıralliği kardeşine fethettiği Napoli kıralliğını da evlilikdışı oğlu Ferdinand'a bırakarak üç yıl sonra öldü. Ferdinand kendisini devirmek için baronların yaptıkları bir suikastı bastırmak zorunda kaldı.

Napoli kıralliğının Kuzeyinde Papalık Devleti bulunuyordu. Toprakları oldukça genişti ama, burada iktidar pek sağlam değildi. XV. yüzyılda Papalar bütün hristiyan Devletler üzerinde en yüksek yargılama hakkını icra iddiasından fiiliyatta vazgeçerek, Avusturya'da Habsburg hânedanının yaptığı gibi, doğrudan doğruya kendi otoriteleri altında cismanî bir mülk kurma çarelerini araştırmışlardı.

Fakat birçok Papaların kendi hısımlarını koruma gayretleri yüzünden Romagna ile Emilia'nın birkaç şehri timar olarak bu Papa ailelerinin mensuplarına verilmiş bulunmaktaydı. Sınır bölgesinin askerî illeriyle Umbria'daki başka Sitelerde de birtakım mahallî derebeyleri türemişti ki, bunlar sırf şekil bakımından Papalığa sadakat andı içmiş bulunmaktaydılar. Latium'un içinde dahi ücretli asker bölüklerine dayanan iki eski derebeyi ailesinin, Orsini'lerle Colonna'ların, Papalık otoritesine hiçbir ceza görmeksizin meydan okudukları oluyordu.

Kuzey İtalya'daki Kamunların hemen hepsi derebeylik haline gelmişken, aynı şey Toskana'da da olup bitmemişti. Buradaki Floransa kamunu, Sienna ile Lucco hariç, daha küçük kamunlara boyun eğdirmişti. Cenova da, başlıca aileler arasında için için sürüp giden kavgalar yüzünden hep karışıklık içinde olmasına rağmen, kendini kamun halinde idare ediyordu. İstanbul'un 1453 te Türkler tarafından fethi, Cenevizlilere, başlıca alışverişi yaptıkları Karadeniz limanlarını kapamakta gecikmiyecekti. Bu yüzden de Liguria'nın başkentinin ekonomik ve politik önemi, XV. yüzyılın sonunda epey azalmış bulunmaktaydı.

Cenova'nın Kuzeyinde Savoia hânedanının mülkleriyle Monteferrato ve Saluzzo markiliikleri vardı ama, eski derebeyi Devletlerinin değişmesinden doğan bu Devletlerin hiçbiri o zama-

na kadar, İtalya'nın kaderi üzerinde oldukça ağır basmağa yetecek kadar önem kazanmamıştı.

Po vâdisinde, Milano çevresinde XIV. yüzyıl boyunca yavaş yavaş oldukça geniş bir Devlet meydana gelmişti; Visconti ailesi, Milano üzerinde iktidarını kurduktan sonra, topraklarını genişletmişti ve bunlar Vercelli'den Verona'nın ilerisine kadar uzanıyordu. Böylece Visconti'lerin Devleti Lombardia'nın bütünü ile Piemonte ve Venetia'nın büyük bir parçasını içine almış bulunmaktaydı.

1401 de Gian Galeazzo Visconti, Milano Dükası unvanını almıştı. Ertesi yıl ölünce yerine oğlu Galeazzo Maria geçti. fakat zâlimliği dolayısiyle çok geçmeden halk tarafından öldürüldü. Öbür oğlu Filippo Maria, dükalığı yeniden ele geçirmek için ünlü "condottiere" Facino Cane'nin dul karısiyle evlenmek zorunda kalmış, kadın da drahoma olarak ona muazzam hazinelerle üç şehrin derebeyliğini ve ölen kocasının ücretli asker kıtalarını getirmişti. Filippo Maria dükalığı tekrar ele geçirdikten sonra, karısını öldürttü; sonra üç komşu cumhuriyetle, yani Venedik, Floransa ve İsviçrelilerle uzun savaşlara girişti. Sonunda da onlara bazı topraklar vermek zorunda kaldı ki, bunlar bugün Tessin kantonunun büyük kısmını meydana getirmektedir. Filippo Maria'nın 1447 de ölmesi üzerine, bir ücretli asker kıtasının "condottiere" si ve dükanın evlilikdışı bir kızının kocası olan Francesco Sforza ayaklanarak "Aurea republica ambrosiana (Ambrosia Altun Cumhuriyeti)" ni ilân eden Milano'yu ve onunla birlikte dükalığın yarıya yakınını yeniden ele geçirdi. Öbür yarısı Venediklilere verildi, onlar da böylece Milano'dan yaya olarak bir günde ulaşılan Adda'ya kadar bütün kıta toprağını fethetmiş oldular.

Böylelikle Venedik, kendisinin yakınında kudretli bir Devletin kurulmasını engellemişti ama, aynı zamanda Kuzey İtalya'da büyük bir yabancı Devlete kafa tutabilecek tek Devleti zayıflatmış, toprağını da parçalamış oluyordu.

Venedik Cumhuriyeti İtalya'da sahip olduğu geniş topraktan ayrı olarak Adriyatik denizinin hemen bütün kıyılariyle Yunan adalarının başlıcalarına hâkim bulunmaktaydı. Portekizliler Ümit Burnu'nu dolaşıncaya kadar Venedik, Mısır'dan geçmek suretiyle Hindistan'la yapılan ticaretin tekelini de elinde tuttu. Ayrıca, Cumhuriyetin kaderini yönetmekte olan aristokrasi o sırada İtalya'da bulunan hükûmetlerin en isikrarlı-

sıydı. Öteki İtalyan Devletlerinde hükûmetlerin istikrarını boyuna tehdit eden hizipleşmelerden korkmayan tek hükûmet o idi.

O zamanki İtalyan Devletlerinin bir başka derdi de "condottiere" lerin yönetmekte oldukları maceracı bölükleriydi. XII. ve XIII. yüzyıllar boyunca İtalyan Kamunları vatandaşları silâhlandırıyorlardı; Legnano'da I. Friedrich'in ordusunu bu milisler yenmişlerdi. Fakat, birçok Kamunlar, derebeylik haline gelince, derebeyleri halka silâh vermeği tehlikeli buldular, ücretli askerler tutmağı tercih ettiler. Endüstrinin ve zenginliğin artması üzerine vatandaşlar savaşa gidecek yerde, alışverişlerini bırakmamağı tercih ettiklerinden, birçok Kamunlar da aynı şeyi yaptılar. İşte o zaman, asıl adı John Ackwood olup İtalyanların Messer Giovanni Acuto diye adlandırdıkları bir İngiliz maceracısı dehşetli para kazandı. Fransa'dan bir maceracı bölüğü ile gelmiş olan bu adam, kendi hesabına eşkiyalık etmediği zaman, para karşılığında bazen bir Devletin, bazen bir başka Devletin emrine giriyordu. Bu örnek çabucak taklid edildi ve hemencecik de İtalyan maceracılarından meydana gelme, ya da İtalyanların kumanda ettikleri Braccio da Montone, Attendolo Sforza, Niccolo Ficcinino v.b. gibi maceracı bölükleri meydana geldi.

Fakat bu Bölükler, bunları hizmetlerine alan Devletler için tehlikeli birer âletti, çünkü bunların şefleri, bir Kamundan ücret alıp onun hizmetine girdikleri zaman, Derebeyliğe göz dikebilirler, ya da bir derebeyinin hizmetinde oldukları zaman onun yerini almağı tasarlıyabilirlerdi. İşte onların bu çeşit niyetler beslediklerinden şüphe edildiği içindir ki, Venedik Carmagnola kontunu, Floransa da Baldaccio d'Anghiari'yi, sonra da Paolo Vitelli'yi öldürttü. Ayrıca galiba "condottiere" ler, yani bu maceracı bölüklerinin şefleri de ücretlerden ve öteki çıkarlardan daha uzun zaman yararlanmak için savaşı mahsus yalancıktan uzatmaktaydılar.

Böylece, o zaman Avrupa'nın en zengin ve en kültürlü ülkesi olan İtalya aynı zamanda askeri ve politik bakımdan belki de en düzensiziydi. Bu yüzden de yabancılar için kolaycacık bir av haline gelmekte gecikmiyecekti.

XVII

XIV. VE XV. YÜZYILDA FLORANSA — NICCOLO MACHİAVELLİ'NİN HAYATI

XIV. yüzyılın sonuna doğru ve XV. yüzyıl boyunca İtalya nasıl Avrupa'nın en kültürlü ve en zengin ülkesi idiyse, Floransa da o çağda İtalya'nın en kültürlü ve Venedik'le, belki de Cenova ile birlikte, en zengin şehriydi. Machiavelli'nin doğuşundan iki asra yakın bir zaman önce, onun yurdu büyük bir endüstri ve bankacılık merkezi haline gelmişti. Floransalı bankerler, hattâ yabancı hükümdarlara bile ödünç para veriyorlardı. Dante'nin zamanından (1265-1321) başlıyarak, "popolani grassi" diye adlandırılan bir yeni zengin zümresi Floransa'da öylesine bir üstünlük elde etmişti ki, bunlar Zanaatlar loncalarına yazılı olmayan kimseleri kamu görevlerinden uzak tutmanın yolunu dahi bulmuşlardı. "Yüksek Zanaatlar" diye adlandırılan en zengin ve en kudretli loncalara girmemiş olanları özellikle bu işlerden uzak tuttular. İşte bunun içindir ki, eski ve asil bir derebeyi ailesinin evlâdı olan Dante, bilindiği gibi, eczacılar loncasına yazılmak zorunda kaldı.

XIV. yüzyıl boyunca ve XV. yüzyılın başlangıcında Floransa poltikası, "Yüksek Zanaatlar" ı meydana getiren büyük tâcirlerle büyük bankerler oligarşisi tarafından yönetildi. O dönemde bunların hâkimiyeti iki kısa kesintiye uğradı: Birincisi, Athènes dükü Gaultier de Birenne 1343 de hizipleri yatıştırmak için Floransa'ya çağırılıp buranın derebeyi olmak için akim kalan bir teşebbüs yaptığı sırada oldu. İkincisi "Küçük Zanaatlar" ın da bundan böyle hükûmete katılmasını isteyen aşağı halkın (popolo minuto) 1378 ve 1381 de şiddetli bir ayaklanmayla oligarşik hükûmeti devirmesi üzerine oldu. Bu teşebbüslerin hiçbiri başarı kazanmadı ve "Yüksek Zanaatlar" hükûmeti 1434 e kadar sürdü.

Fakat, eski tâcirler oligarşisine katılmamış bulunan yeni bir ailenin etkisi, 1378 yılından itibaren ağır basmağa başladı. Bu ailenin şefi olan Silvestro di Medici, o yıl patlak veren ayaklanma sırasında oldukça dolambaçlı bir tutum takınmıştı. Daha sonra Medici'lerin zenginliği, halk nezdindeki sevgisi, dolayısiyle nüfuzu da günden güne artmış ve bu, eski

oligarşik ailelerin kıskançlığını harekete getirecek dereceyi bulmuştu; öyle ki, 1433 te Silvestro'nun küçük yeğeni ve ailenin çok kurnaz reisi olan Cosma di Medici, sürgüne gitmek zorunda kaldı.

Bu tedbir çok geç alınmıştı, çünkü Medici'ler Floransa'nın aşağı halk tabakası tarafından seviliyorlardı; ayrıca eski oligarşinin birçok ailelerini ekonomik bağlarla kendilerinden yana etmişlerdi. Doğrudan doğruya veya dolayısiyle Medici'lere bağlı olan birçok atelyelerle bankaların kapanışı da büyük bir ekonomik kriz doğurdu ki, bunu da öteki sebeplere eklemek gerektir. Bu kriz, ancak Cosma sürgünden geri çağırılınca son buldu. Böylece Cosma yurduna döndükten sonra, eskisine göre çok daha büyük bir kudret edindi. Bu sefer de o Rinaldo degli Albizzi ile eski oligarşik partinin başka şeflerini sürgüne göndermek imkânını elde edebildi.

"Floransa Hikâyeleri" nde Cosma di Medici'den bahsettiği ve onun çok sevdiği bir sözü, "Devletler *pater noster* dualariyle idare edilmez" sözünü zikretmekle beraber, Machiavelli onun Floransa'yı daima "medenî vasıtalar" la idare ettiğini belirtir.

Tarihçinin hakkı vardı, çünkü cumhuriyetçi şekiller hemen hemen olduğu gibi kaldı; şu farkla ki, kamu görevleri yalnız ekonomik bakımdan Cosma'ya tâbi olanlara ya da politik bakımdan onun tarafını tutanlara veriliyordu. Cosma da kendi hesabına onlara çeşitli kurullarda şerefle yer alma imkânlarını cömertçe veriyordu. Başka masraflar arasında "lucco" nun, yani kurullar üyelerinin nizamî kılığı olan al kumaştan harmanînin masrafını da kendi üzerine almıştı. Bu da onun, yine Machiavelli'nin anlattığı bir başka tekerlemesini izah eder ki, şöyledir: "İnsan üç arşın kumaşla râbıtalı bir vatandaş meydana getirir." Özel bir kişi olarak kalmak ve babasının evinde oturmağa devam etmekle beraber, Cosma, gerçekte şehrin hâkimiydi. Floransa Devletiyle ittifak yapmak ya da onun düşmanlığından korunmak istedikleri zaman, prenslerle İtalyan Cumhuriyetleri Cosma ile pazarlığa girişiyorlardı.

Cosma di Medici 1464 de öldü. Onun yerine oğlu Pietro geçti, iyi adamdı ama, kötü politikacıydı. Birçok İtalyan derebeyleriyle kurmağa çalıştığı aile bağları ve politik ittifaklara rağmen, kendine halef diye iki oğlunu bırakarak ölüp gitmeseydi, sülâlesinin kudreti tepetaklak olacaktı. Lorenzo ile

Giulio da büyükbabalarının politikasına devam ettiler. Eski oligarşik aileler Medici'leri devirmek için son bir teşebbüs yaptılar ki, buna Pazzi'lerin suikasti (1478) adı verildi ve bu suikast sırasında Giulio mihrabın önünde hançerlenerek öldürüldü. Bu suikast Lorenzo'ya düşmanlarının birçoğunu ölüme ya da sürgüne mahkûm etmek imkânını verdiğinden, otoritesini daha da sağlamlaştırmak imkânını hazırladı. O andan itibaren Lorenzo, yurdunun kaderinin tek hâkimi oldu. Bütün İtalyan Devletlerinin emellerini bildiğinden, bir denge politikasının koruyucusu haline gelerek onlarla barış halinde kalabildi. Bu politika, 1492 de ölünceye kadar onu, İtalya'nın kaderinin bir çeşit denge ve ölçü unsuru haline koydu.

Medici'lerin otoritesi daha fazla sağlamlaştıkça, iktidarları da açıktan açığa derebeylik haline geliyordu; Cosma, Floransa'nın 1 No. lı vatandaşı olmuştu, Lorenzo ise daha şimdiden prens sıfatiyle hareket etmekteydi. Sanatçılarla bilginlerin büyük koruyucusu idi ve bu sıfatla çevresini gerçek bir saray erkânı topluluğu aldı ki, bunun bir kısmı yeni kimselerden, öbür kısmı da yeni rejimden yana geçmiş eski oligarşi mensuplarından meydana gelmeydi. Lorenzo'dan başlıyarak Medici ailesi, Kardinaller Kutsal Kurulunda da temsil edildi ve İtalya'nın öbür bölgelerindeki hükümdar aileleriyle evlilik bağları kurdu.

Bu tutum, eski oligarşinin uzlaşmaz bir halde kalan unsurlarını gittikçe öfkelendiriyordu. Yine bu tutum Floransa'daki aşağı halk tabakasının da hoşnudsuzluğuna yol açmaktaydı. Oysa bu tabaka Sylvestro'nun zamanından Pazzi'lerin suikastine kadar çok uzun zaman, Medici'leri kendi koruyucuları saymıştı. Halk, artık onları çevrelerinde yeni bir aristokrasinin meydana gelmiş olduğu efendiler olarak görmekteydi.

Henüz Lorenzo hayattayken, Ferrara'lı bir dominiken papazı olan Hieronimo Savonarole, Floransa'da büyüklerin kötülükleri hakkında vaazlar vermeğe başlamıştı. Aşağı halk tabakasiyle orta sınıflar üzerinde bu adam büyük bir nüfuz kurmuştu. O zaman politik toplantıların ve gazetelerin yerini, Kilisenin vaaz kürsüsü almış bulunmaktaydı. Bu yüzden de ün kazanmış bir vâizin, çağımızın bir hatibine göre daha büyük rol oynadığı oluyordu.

Savonarole bunca günahla suçlu halde olan Siteye Tanrı'nın tertiplediği cezaların yakın olduğu gibi bir kehanette bulunmaktaydı. Fransa kıralı VIII. Charles, İtalya'ya sarktığı

zaman yarımadanın bütün Devletlerini az çok sarstı ve halk yığınlarına, savaşın dalma yanısıra getirdiği acıları da çektirdi. Bunun üzerine birçok kimseler, Savonarola'nın kehanetlerinin çıktığını sandılar, bu yüzden itibarı büyük ölçüde arttı. Lorenzo'nun oğlu ve halefi olan beceriksiz Pietro da Medici Fransa kıralıyla ne savaşabildi, ne de uyuşabildi. Bunun sonucunda, Floransalılar kendi topraklarındaki birçok sitelerin işgaline ve Piza ayaklanmasının Fransızlar tarafından desteklenmesine şahit oldular, üstelik onlara yüklü bir savaş tazminatı ödemek zorunda da kaldılar. Bunun üzerine genel hoşnudsuzluk aldı yürüdü, halk ayaklandı ve bu yüzden Medici ailesinin bütün mensupları sürgüne gitmek zorunda kaldı. O zaman Floransa'da cumhuriyet ilân olundu. Bu cumhuriyetin anayasası orta sınıflara üstünlük veriyordu. Savonarole yeni hükûmetin bir çeşit manevî önderi oldu.

Fakat bu dominiken papazı çok kimseleri kendine düşman etmişti. Yeni hükûmet üyeleri üzerinde kurmuş olduğu nüfuz ise daha başka ve daha fazla sayıda düşmanlar edinmesine yol açıyordu. Karşısında hasım olarak Medici'lerin eski taraftarları ile eski oligarşi mensubu ailelerin birçoğu vardı. Bunlar Medici'leri devirmek için onu kullandıktan sonra, edinmiş olduğu nüfuza istemiye istemiye katlanıyorlardı. Bu nüfuz şüphecilerin de hoşuna gitmemekteydi. Şüpheciler ise Floransa'da eksik değildi ve papazın mucizevi meziyetlerine inanmıyorlardı. Buna, Savonarole'nin vaazlarında Papa VI. Alexander'in uygunsuz hallerine sık sık çatmış olmasını eklemek de gerekir. Sonunda Papa tabiatiyle Savonarole'yi afaroz etti. Bir ara hasımları kurnaz davranıp Savonarole'nin vaazlarının karşısına başka bir fransisken keşişinin vaazlarını çıkardılar ve bu keşiş, kendi tarikatince de desteklendi. Fransiskenlerle dominikenler arasındaki mücadele, Tanrı'nın hakemliğine başvurma kararıyle sonuçlandı. Her iki din tarikati tarafından seçilecek iki kişi, alev alev yanmakta olan iki sıra çalı yığınının arasından geçecekti. Ortaçağda yerleşmiş bir inanca göre alevlerin içinden sağ-salim çıkacak olan, Tanrı'nın tasvibine mazhar olmuş sayılacaktı. Belli günde sınavın yapılacağı alanı muazzam bir kalabalık doldurdu. Fakat şartlar yüzünden çıkan anlaşmazlıklar dolayısiyle, sınav gecikti. Dominikenler iki adayın - İsa'nın bedenini, kanını, ruhunu ve tanrısallığını sembolleştiren - şaraplı ekmeği de yanlarına almalarını istiyorlardı. Fransiskenler ise bu teklifi kabul etmiyorlardı. Tartışma sürüp

giderken şiddetli sağnak halinde yağan yağmur, sınavın yapılmasını imkânsızlaştırdı. Savonarole'yi tutanlar hayal kırıklığına uğradılar, hasımları da onun böylece gözden düşüşünden yararlanarak hücuma geçip Dominiken manastırını zaptettiler, keşişi çömezlerinden ikisiyle beraber esir aldılar. Daha yargılama başlamadan kararı verilliveren o politik dâvalardan biri sonunda her üçünü de odun yığını üzerinde yakarak idam ettiler (1498).

Machiavelli Floransa'da 1469 da dünyaya geldi. Eski, fakat kendi halinde bir ailenin çocuğu idi. O sıralarda kendi seviyesindeki gençler için âdeta mecburi olan, orta tahsile eşit bir öğrenim yaptı. Lâtinceyi oldukça iyi biliyordu, belki biraz Yunanca bilmekteydi. Hümanizmacıların o sıralarda yayımladıkları Lâtince çevirilerinden, eski Yunanistan'ın en ünlü yazarlarından birkaçını da tanımış olduğu muhakkaktır.

Machiavelli'nin ilk yılları üzerine az şey bilinmektedir. VIII. Charles'ın gelişi, Medici'lerin sürgüne gönderilişi, Savonarole'nin ağır basışı ve feci âkıbeti sırasında Floransa'da olup biten hâdiselerin şahidi olduğu muhakkaktır. Machiavelli bu dominiken keşişine hayran olacak karakter ve zihniyette bir insan değildi. Mektuplarında ve eserlerinde Savonarole hakkında daima ziyade alaylı imalara rastlanır. Şurası da doğrudur ki "Prens" adlı eserinde onu Musa, Theseus, Romulus ve öteki site kurucularla bir hizada tutar ama aynı zamanda, sırf söylevlerinin etkisine dayanarak halkı yönetmek iddiasında olan - "silâhsız peygamberler" diye adlandırdığı - kişilerin sonunun daima kötü olduğunu ispat etmek isteyince onu örnek diye gösterir.

Malî imkânları kendisini yalnız gelirleriyle yaşatamıyacak kadar yetersiz olduğundan, Machiavelli 1498 de derebeyliğin ikinci şansölyeliğindeki sekreterlik görevi için açılan yarışmaya girdi. Bu yarışmayı kazandıktan sonra "On kişilik Hürriyet ve Barış Kurulu"nun sekreterliğine atandı. 1512 ye kadar bu görevde kaldı. Pietro Soderini'nin özellikle takdirini kazanmış olsa gerektir. Bu Soderini 1502 de Cumhuriyetin (yürütme kuvveti şefliği ve ömür boyunca cumhurbaşkanlığı görevine eşit olan) Daimi "Gonfaloniere"si idi.

Soderini'nin sık sık, zevahiri kurtarmak için, bazı İtalyan ve yabancı hükümdarlar nezdinde elçi diye iyi aileden bir veya iki Floransalıyı gönderdiği oluyordu. Fakat çoğu zaman bunların yanına, düşüncelerinin isabetine daha çok güvendiği, Onlar Kurulu'nun mütevazı sekreterini de katıyordu. Machiavelli

de - ancak 1507 de teslim olan - Piza isyancılarını amana getirmek için Floransa Cumhuriyetinin hizmetine almış olduğu ücretli asker bölükleri nezdinde Hükûmet Komiseri olarak gönderildi. Machiavelli o sıralarda Floransa hükûmeti üzerinde herhalde çok büyük bir nüfuza sahip olmalı ki o zamanki "Gonfaloniere"leri, Derebeyliği ve Onlar Kurulunu bir milis kurmağa ikna edebildi. Bilindiği gibi Machiavelli, horgördüğü ücretli asker kıtalarının kullanılmasına aleyhtardı. Onun teklif ettiği milis, Cumhuriyetin uyruğu olup vatandaşı olmayan Floransa arazisi köylülerinden kuruldu; bunlar bir çeşit askeralma usulüne göre toplanıyor, kendilerine bir örnek teçhizat veriliyor ve her pazar günü birkaç saat askerî talim yapmağa mecbur tutuluyorlardı.

Machiavelli'nin Onlar Kurulu sekreterliğinde bulunduğu 1499 - 1512 arasındaki dönem, İtalya tarihinin en acı devrelerinden biri oldu. Bu devre boyunca İtalya, Fransızlar, İspanyollar, İsviçreliler ve Almanlar tarafından istilâ edilip çiğnendi. Yabancıları Alplerin ötesine püskürtmek imkânını kendisine sağlıyacak olan yeteri kadar kuvvete ve askerî teşkilâta hiçbir İtalyan Devletinin sahip olmadığı apaçık bir şeydi. "Condottiere" kıtaları, sık saflı ve savaşa alışık İspanyol, İsviçre ve Alman piyadesiyle Fransız süvarisinden adamakıllı aşağı olduklarını gösterdiler.

Bazı insanlar vardır, mesleklerine ihtirasla bağlıdırlar ve daha basiretli çıkarlar: Floransalı sekreter de bu nadir insanlardan biriydi. İtalya'nın felâketlerine sebep, birçok ufak Devletlere bölünmüş olması ve askerî teşkilâtının bozukluğu idi. Bu da öylesine göze batar bir şeydi ki, Machiavelli'nin birçok çağdaşının bunun farkına varmaması imkânsızdı. Fakat hepsi de bu derecede gerekli devaları hemen uygulamanın imkânsız olduğuna inanıyorlardı. Gerçekten, bu devalar iki büyük engelle karşılaşmaktaydı. Çünkü herbirinin kendi bağımsızlığı bakımından kıskanç davranması dolayısiyle, hiçbir Cumhuriyet ya da Derebeylik büyük bir Devlet kurmak için kendi arzusu ile kendini fedaya yanaşmıyacaktı. Beri yandan, birkaç yıl içinde yeteri kadar çok sayıda ve sağlam bir ulusal milis kurmak da çok güç işti. Ötekilerde olmayan inanç, Machiavelli'de vardı; teoriye bağlı bir düşünür olarak üstünlüğü, fakat - söylemeden de geçemiyeceğiz - gerçek anlamda siyaset adamı olarak yetersizliği de bunda belli oldu.

1512 de, birkaç ay sonra Papa X. Leon adıyle Papalığa ge-

lecek olan kardinal Giovanni da Medici İspanya'dan, Medici'lerin Floransa derebeyliğini yeniden ele geçirmelerini sağlıyacak olan kuvvetli bir askerî kıta elde etti. Çarçabuk toplanan, fakat az talim görmüş ve iyi subaylardan yoksun olan Floransa milisi, Prato'da tecrübeli İspanyol piyadesinin vuruşuna karşı duramadı. Soderini hükûmeti düştü, Medici'ler yeniden iktidara geçtiler.

Soderini'ye ve Cumhuriyete sonuna kadar bağlı kalan Machiavelli, sekreterlik görevinden çıkarıldı. Medici'lere karşı tertiplenen bir suikaste katıldığından şüphe edildiği için birkaç ay hapis yattı, sonra Rocca San Casciano'ya sürgün edildi. Burada onun bir evi, küçük bir de toprağı vardı. Orada her türlü siyasal faaliyetten uzak, o zamanadek yaşadığı çevreden koparılmış, aşk ve şevkle yerine getirdiği görevden yoksun olduğu halde, Francesco Vettori'ye yazdığı ünlü mektubunda çok iç burkan şekilde tasvir ettiği hayatı sürmek zorunda kaldı. Tek teselisi klâsikleri okumaktan ibaretti. Okuyuşlarından elde ettiği dersleri, o zamanın İtalyasına uyguluyordu. Kudretli bir Devletle ulusal bir ordunun kurulmasının İtalya'yı Barbarların istilâsından kurtarabileceğine her zamankinden fazla inanmış bulunmaktaydı. Fakat bu cüretli tasarıları gerçekleştirebilecek kudretle adamı bulmak da gerekti. Bu adamı Papa X. Leon'un küçük kardeşi Giulio da Medici'nin şahsında bulduğunu sandı, bulacağını umdu: Çünkü Floransa'yı ve Papalığı elinde tutan Medici hanedanı, İtalya'nın en kudretli ailesiydi. Büyük düşüncelerinin gerçekleşmesini sağlıyabilecek bir çeşit kurallar kitabı, bir özdeyişler dergisi yazmak istedi. "Prens" adlı bu siyasal kitap böyle meydana geldi. Machiavelli ilkin bunu Giulio da Medici'ye, sonradan onun ölümü üzerine, Papa X. Leon'un yeğeni Lorenzo da Medici'ye adadı.

XVIII

"PRENS"İN BİREŞİMSEL VE ELEŞTİRİMSEL İZAHI

"Prens", eşit olmayan uzunlukta yirmi dört bölüme ayrılmış küçük bir kitaptır. Machiavelli bunda, Devletlerin kuruluş, korunuş ve genişleyiş çareleriyle ilgili bir sıra öğütleri sayıp döker. Öğütlerini uygulayıp kudretli bir ulusal ordu kura-

cak olan kimseyi İtalya'yı yabancı boyunduruğundan kurtarmağa teşvik ederek sözlerini bitirir.

"Prens"i iki bölüme ayırmak da mümkündür. Birincisinde yazar, bir takım insanları örnek gösterir ki bunlar, çeşitli şartlar altında iktidara yükselip bunu elde tutma işini başarmışlardır. İkincisinde ise yazar, insan tabiatinin belirli vasıflarına dayanarak idare sanatı üzerine öğütler ve tavsiyelerde bulunur ve bunları birkaç örnekle süsler.

Machiavelli söze, insanlar üzerinde otoritelerini yürütmüş olan bütün hükûmetlerin ikiye ayrılabileceğini söylemekle başlar, ki bunların biri *cumhuriyet*, öteki *prenslik*'tir (Görünüşe göre burada "cumhuriyet" sözü, "bir monarşi tarafından yönetilmeyen Devlet" şeklindeki modern anlamında ilk defa kullanılmıştır). Prenslikler de babadan kalma, karma ve yeni olmak üzere üçe ayrılabilirler. Machiavelli'ye göre babadan kalma prensliklerde halk itaate zaten alışık olduğundan, o bunların en çok kolaylıkla elde tutulabilecekleri kanısındadır. Karma diye adlandırdığı prensliklerde ise - hele Devletin yeni kısmı eskisiyle aynı millete ait değilse - iktidarın istikrarlı olması daha güçtür. Devletin yeni kısmında - şayet bu kısım yabancı bir millettense - ortaya çıkacak güçlükleri yenmek için, Machiavelli dört çare gösterir: 1 — Prensin orada oturması, 2 — Orada koloniler kurması, 3 — Aynı bölgede başka bir yabancı hakimiyet veya nüfuzun kurulmasını önlemesi, 4 — Orada en kudretli Devletleri zayıf düşürüp en zayıflarını desteklemesi. Machiavelli'ye göre ,bu öğütleri uygulamadığı içindir ki Fransa kıralı XIII. Louis Lombardiya'yı kaybetmiştir.

Machiavelli dikkatini özellikle *yeni prenslikler*, yani gerek silâh kuvvetiyle, gerek politik kurnazlıkla, gerekse eşkiyalığa yaklaşan eylemlerle kurulmuş olanlar üzerine toplar. Silâh ve politik kurnazlık kullanan prenslere örnek olarak Cesare Borgia'yı, başka usullerle iktidarı ele geçiren prenslere örnek olarak Fermo'lu Oliverotto ile Agathocles'i gösterir.

Oliverotto da Fermo hiç şüphesiz alçak bir şaki idi; amcasını ve Fermo'nun bellibaşlı vatandaşlarını kalleşçe öldürerek iktidara gelmişti.

Bir çömlekçinin oğlu, her nasılsa asker olmuş ve ahlâk kayıtlarıyle fazla bağlı olmadığı muhakkak olan Agathocles de iç ve dış düşmanlarının kudretine rağmen ve eşi az görülür çok yüksek politik meziyetlerle askerî liyakatlerin kanıtlarını vererek, iktidarı uzun yıllar elinde tutabilmiştir.

Bir papanın oğlu olan ve ahlâk kayıtlarıyle bağlı olmama bakımından ötekinden aşağı kalmayan Cesare Borgia'ya gelince, Romagna Sitelerine sahip derebeylerinin zaaflarından faydalanarak ve papanın ona Fransa kıralından elde ettiği yardım sayesinde Romagna'yı ele geçirmişti. Fakat babası ölür ölmez elindeki bütün toprakları kaybetti.

Machiavelli daha sonra askerî teşkilâttan sözeder. Ulusal milislerin ateşli bir taraftarı görünür ve Prense ne ücretli askerlere, ne de müttefiklere güvenmemesini öğütler. Bu, "Prens"-in yazarının en iyi derinleştirmeği başardığı konulardan biridir.

Makyavelizmin en önemli kısmı - tâbir caizse kaymağı -, XV. ile XVIII. bölümler arasında anlatılmaktadır. Bu bölümlerde yazar ,insan tabiatının yapabileceği iyiliklerle kötülükleri birbirlerine paralel olarak sayıp döker. Örneğin, cömertliğin karşısına cimriliği koyar; iyiliğin karşısında zâlimlik, sofuluğun karşısında zındıklık, doğruluğun karşısında hainlik vardır ve bu, böylece sürüp gider. Machiavelli, Prensin benimsenmesi uygun meziyetler kategorisinin ne olduğu konusunu da inceler. Vardığı sonuç prensin, kendi tutumunun faziletli olduğunu göstermeğe çabalıyarak, sırası geldikçe ahlâkdışı hareketler de yapması gerektiğidir. Böyle davranmıyan bir kimse, muhakkak suretle kendi mahvına doğru yol almaktadır, çünkü kendisine karşı ayıp ve yolsuz çareler kullananlarla savaşamıyacaktır.

Machiavelli daha sonra: "Prens sevilmeli mi, yoksa kendisinden korkulmalı mı?" diye sorar. "Hem sevilmesi, hem kendisinden korkulması daha iyidir," der. Fakat bu her zaman kaabil olmadığından, korkulan biri olmak daha iyidir. Çünkü insanların kötülük ve fesatlıkları dolayısiyle minnet, çok cılız bir bağdır, oysaki ceza korkusu her zaman için tesirlidir.

Daha sonraki bölümlerde yazar Prensin bakanlarını nasıl seçmesi ve dalkavuklardan nasıl korunması gerektiğini anlatır. Prenslerin başarı ya da başarısızlıklarında şansın ancak yarı yarıya payı olduğunu, öbür yarının ise yalnız ve yalnız kendi tutumlarına ve kişisel meziyetlerine bağlı olduğunu ileri sürer.

Sonuncu bölüm, Machiavelli'nin İtalyanlar tarafından kendisine en büyük saygının gösterilmesini hakettiği bölümdür. Prense İtalya'yı yabancılardan kurtarmasını hararetle öğütler: "çünkü," der "ad oghuno puzza questo barbaro dominio (bu barbar egemenliği herkesi tiksindiriyor)". Öteki bölümlerin

soğuk, hesapçı ve kötümser Machiavelli'si yerine o zaman insan ülkücü bir Machiavelli keşfeder: Bu, bir Devlet adamının erişebileceği amaçlardan en soylusuna, yani kendi öz yurdunu yabancı egemenliğinden kurtarmak amacına erişmek isteyen bir Machiavelli'dir. Bu birkaç sayfada Machiavelli'nin acıklı durumu meydana çıkar: Çok soylu bir amaca erişmek için bazıları aşağılık ve iğrenç olan, fakat yaşadığı çağa belki en uygun bulunan çareleri öğütlemek zorundadır çünkü.

"Prens"in içindekileri bölüm bölüm anlattıktan sonra, şimdi de onun değerini inceliyelim.

İnsanlık yaşlandıkça daima yeni bilgiler edinir (Gerçi bazı entelektüel çöküş dönemlerinde, öğrendiklerini unuttuğu da olur ya). Onun için XX. yüzyılda ve dolayısiyle entelektüel bakımdan XVI. yüzyıla göre daha ileri bir çağda yaşayan bizlerin, Floransalı Sekreterden daha ilerisini daha doğru olarak görebilmemize şaşmamak gerektir.

Bu noktayı belirttikten sonra "Prens"te incelenen ve bu eser dolayısiyle yapılan tartışmaların temeli olan problemlerin dört taneden ibaret olduğunu söyliyeceğiz:

1 — Machiavelli eserini müspet niyetlerle mi yazmıştır, yoksa halk yığınlarına *prens*'lerin ahlâksızlıklarını göstermek gibi, sadece yerici bir amacı mı vardı? Bilindiği gibi bu tez ilk defa Alberico Gentile tarafından ileri sürülmüş, Rousseau tarafından kabul edilmiş, daha sonra Alfieri ile Foscolo tarafından tekrarlanmıştır. Fakat görünüşe göre bu faraziyenin üzerinde durmamak gerektir, çünkü Rousseau'nun ileri sürdüğünün tersine olarak, Machiavelli'nin "Prens"te önümüze serdiği düşünce ile başka eserlerinde ifade ettikleri arasında hiçbir çatışmaya rastlanmamaktadır. Ayrıca Machiavelli ahlâkdışı bir hareket öğütlediği zaman, insanların hainlikleri dolayısiyle habîsce davranmak gerektiğini ileri sürerek, çoğu zaman özür dilemektedir. Bu demektir ki insanlar iyi olsalardı, o da başka yollar tutulmasını öğütliyecekti.

2 — Politikada ahlâk kurallarından uzaklaşmak câiz midir? Başka bir deyişle politika hayatı daima ahlâka uygun mu olmalıdır? "Prens" dolayısiyle bu sorun üzerinde çok tartışılmıştır. Bugün ise, tersine olarak, Cosma di Medici'nin dediği gibi, Devletlerin her zaman "pater noster" dualarıyle yönetilemediği ve hükûmetlerin çoğu zaman İncil'in "Dağdaki Vaaz"ında anlatılan ilkelerden oldukça ayrı ilkelere göre hareket etmeleri gerektiği hemen hemen apaçık gibidir. Bununla birlikte

politikada sistemli bir şekilde ahlâkın dışında kalmak gerekir, diye bir şey de yoktur; çünkü böyle olsaydı siyaset adamı, Cesare Borgia gibi herkesin nefretini kazanırdı ve onun çabucak devrilişinin sebeplerinden biri de budur. Aslında politika büyük mikyasta ölçüden ve sınırlardan ibarettir. Bu ölçüye sahip olmayan kimse bir Devlet adamı, hattâ bir hükûmet adamı değildir.

3 — Machiavelli gerçek bir siyasal bilimin kurucusu olmuş mudur?.

Bu bilimi yaratmak bakımından büyük kabiliyetler gösterdiği ve bu konuda iki tane çok yerinde sezişe sahip olduğu muhakkaktır: Bütün insan toplumlarında sürekli politik eğilimler olduğunu ve çeşitli kavîmlerin tarihleri incelenerek bunları yeniden bulmak mümkün olduğunu görmüştür. Bu iki sezişin önderliğiyle Machiavelli bir politika biliminin temellerini atmağa çabalamış, fakat elinde gerekli tarihsel malzeme bulunmadığından, bu işi başaramamıştır. Tarihsel eleştirim henüz doğmuş değildi ve tarihsel olaylar ancak yarım-yamalak ya da kısmî olarak, yani Ortaçağ "vekayiname"lerinde ya da klâsik yazarların eserlerinde ortaya serilmiş olduğu gibi bilinmekteydi. Bu olaylar tablatiyle tek bir dönemle, yani, Machiavelli'nin doğrudan doğruya bilmiş olduğu Yunan ya da Roma tarihiyle ilgiliydi. Muhakkak olan şu ki elinde malzeme eksik olmadığı zaman, Floransalı Sekreter belirli sayıda bir takım derin gerçekleri keşfetmesini biliyordu: Örneğin cumhuriyet çağı Romalılarının askerî üstünlüğü gerçeği gibi; çünkü bu konuda Polybios ve Titus Livius tarafından anlatılan verilerden yararlanabilmiştir.

4 — Machiavelli bir poltika sanatı yaratmış mıdır? Başka deyişle ,insanları her zaman ve her memlekette yönetmek emelinde olan ya da onları yönetmeğe devamı isteyen kimselerin - gerekli açıklamalar ve düzeltmeler yapıldıktan sonra - işine yarayacak iyi bir elkitabı yazmış mıdır Bugün dahi çok kimseler bu soruya "evet" karşılığını vermektedirler. Başkaları - ki bunlar arasında Giuseppe Ferrari ve Alfredo Oriani de var - "hayır" diyorlar; onların düşünceleri, gerçeğe daha uygun gibi görünmektedir bize.

Hemen bütün yazarlar, hattâ denebilir ki bütün kültürlü insanlar zihniyetlerinin özünü kısmen okuduklariyle, kısmen de

kendi deneyleriyle elde etmişlerdir. Durumlara göre, üstünlük bu iki unsurdan birinde ya da ötekindedir. İmdi, Machiavelli'de ise görünüşe göre bunların ilki muhakkak ki ön plânı işgal etmektedir. Böyle olmasaydı onun ne klâsik yazarların bütün yazdıklarına gösterdiği büyük saygıyı; ne de - Yunanlı ve özellikle Romalı olmak üzere - Eskilerin, kendi çağının insanlarına olan üstünlüklerine beslediği derin inancı izah mümkün olamazdı. Machiavelli eserini XVI. yüzyılın başlangıcında yazdığına göre bu konuda aldanmamış olduğu haklı olarak söylenebilir ve işin doğrusu şudur ki pek az aldanmıştır. Fakat eskilerin eriştikleri aynı sonuçları elde etmek için onlar gibi yapmanın yeteceğine inandığı zaman, yanlış bir yol tutmuş olduğu da muhakkaktır.

Machiavelli "Prens"te ve özellikle "Söylevler"de birkaç defa bu yanlışlığa düşer. "Söylevler"de hemen hemen sürekli olarak eski Roma ile Floransa arasında bir kıyaslama yapar ve - iki Sitenin içinde bulundukları koşullarla ortamın büyük ayrılığını yeteri kadar hesaba katmaksızın, - boyuna Roma'nın Floransa'ya üstün olduğunu gösterir.

Onun için, düşünceleri daha fazla kitaplar içinde gelişip yetişmiş kimselerin çoğu gibi, Machiavelli de özellikle teorilere bağlı bir ülkücü olarak görünür; ve hemen hemen bütün ülkücüler gibi, o da bazen saftır. Adı ikiyüzlülük ve hiylekârlıkla aynı anlama gelen bir adamdan sözedilirken böyle bir iddiada bulunmak cüretli görünebilir ama, bunu ispat etmenin güç olmadığına inanıyoruz.

İnsan kitaplarda beşer ruhunun tümünü tanımağı öğrenebilir. Fakat her kişiyi ayrı ayrı tanımağı - ancak bu bakımdan gerekli kabiliyetlere sahip olanlara - öğreten, yalnız ve yalnız hayat tecrübesidir. Bu ise çok daha güçtür, çünkü her kişi başlı başına küçük bir âlemdir ve çoğu zaman birbirleriyle çelişme halinde bir meziyetler topluluğundan meydana gelmiştir. Machiavelli'nin genel olarak beşer ruhunu tanımakta çok usta olduğu muhakkaktır ama, fertleri değerlendirirken sık sık aldanmaktadır. Onun için öğütlerinde çoğu zaman bir genellik vasfı vardır ki bu hal, uygulama alanında bunları pek az faydalı hale sokmaktadır.

İnsanlar üzerindeki yargıları çoğu zaman eksiktir. Gerçeğin bir kısmını ışığa çıkarırlar ama bütün gerçeği ışığa çıkarmazlar, çünkü Machivelli beşer ruhunun çok karmaşık olan tutkularıyle duygularını yalnız tek bir yönden incelemekte-

dir. Gündelik hayatta ve özellikle politik hayatta gerçeğin eksik olarak bilinmesi ise, bazen onun hiç bilinmemesinden daha tehlikelidir. Çünkü bu eksik bilgi hareket adamını, herbiri özel vasıflara sahip olan benzer problemler için, şaşmaz ve bir örnek metodlar uygulamağa sevkeder.

Örneğin, böylece, Floransalı Sekreterin de öğrettiği gibi, insanın yokedemediği kimseleri korumasının - "kıramadığı eli öpmesinin" - faydalı ve ihtiyata uygun olduğu, bir gerçektir. Fakat bazılarına zarar vermeden başka bazılarını korumak çoğu zaman imkânsızdır. Birkaç kişinin göz diktiği görevi birine vermek gerektiği her sefer, bu hep böyle olur. İster istemez hoşnutsuzluğa sevkedilecek kimseleri âciz bırakmak çok zaman imkânsız olduğundan, çabuk işleyen sağlam bir yargıya sahip olmak ve muhtemel gayrımemnunların hangisinden daha çok korkulabileceğini anlamak gerektir.

Sonra şurası da gerçektir ki, Machiavell'nin "Prens"te yazdığı gibi, insanlar genel olarak "nankör, hercai, yalancı, tehlike karşısında korkak ve kazanç hırsına susamış" kimselerdir. Fakat hepsinin böyle olmadığını kendisi de kabul etmekte, ancak - hattâ çizdiği portreye uygun olanların dahi - bazı hallerde feragat ve cömertlik hareketleri yapabileceklerini ilâveyi unutmaktadır. Ahlâkça üstün insanların hangileri olduğunun nasıl ayırdedilebileceğini ve hattâ düşük ahlâklı insanlarda dahi bulunabilecek az miktardaki dürüstlük ve iyilikten hangi çarelerle yerinde olarak faydalanılabileceğini öğretmemektedir.

Öyle görünüyor ki, insanları aldatma sanatı üzerine şimdiye kadar hiçbir özel kitap yazılmış değildir. Bu önemli konu üzerinde birkaç incelemenin yayımlanması yerinde olur, çünkü usta sahtekârlar bunlarda zaten bilmedikleri bir şey bulmasalar bile, belki kurbanları bu sayede bir şeyler öğrenmiş olurlar.

Machiavelli "Prens"in 16, 17 ve 18. bölümlerinde bu konuyu da söz arasında ele almaktadır. Fakat imkânları, bu çetin işin üstesinden gelemiyecek gibi görünmektedir. Ya da belki - başka birçok noktalar üzerinde olduğu gibi bu konuda da - XX. yüzyıl XVI. dan çok daha üstün görünmektedir.

Gerçekten. Floransalı Sekretere göre "Prens", birçok ahlâksal meziyetlere sahip olduğunu göstermek zorundadır ama aslında daha çok bunların tersine sahip olmak gerektir. Başka deyişle iyi gözükmeli, fakat iyi olmamalıdır; özellikle, yalan ve kötü niyet kendisine faydalı olabileceği zaman vaadını tut-

mamalı ve verdiği sözlere uygun hareket etmemelidir. Bununla birlikte bir samimilik ve doğruluk şöhretini elde tutmağa da gayret etmelidir. Fakat yazar, hiç değilse görünürde birbirlerine taban tabana aykırı bu iki amaca aynı anda nasıl erişilebileceğini söylememektedir. Ayrıca unutmamak gerektir ki o zaman bu iş, bugünküne göre çok daha güçtü. O zaman dünya daha küçüktü ve dikkati çekebilecek olaylar daha seyrekti; hâdiseleri ustalıkla renklendirecek, belirli bazı tutkuları körükliyecek ve insan beyinlerinin büyük çoğunluğunun sonsuz tembelliğine "hazırlop" yargılar sunabilecek gündelik bir basın yoktu.

Machiavelli kitabına sonuncu bir bölüm daha eklemeli ve: "Yalan söylemek başka ,aldatmak başka şeydir," demeliydi. Aldatma sanatının ana kuralı yalanı mümkün mertebe seyrek olarak ve çok büyük bir ihtiyatla kullanmaktan ibarettir. Sık yalan söyliyene hiç inanılmaz çünkü; onun için yalan söylerken suçüstü yakalanmak çok tehlikelidir. Machiavelli yalanlara - doğru ile yalanı ayırdetmeyi imkânsız kılacak şekilde - mümkün mertebe fazla miktarda gerçek katmanın da çok faydalı olduğunu söyliyebilirdi.

Fakat bu bölümün sonunda, sahtekârlığa ve yalana meyilli olarak doğan bir kimsenin, bir doğruluk ve samimilik şöhreti edinmek için, sahtekârlıktan ve yalandan yeteri kadar kaçınmağa hemen hiç imkân bulamıyacağını belirtmesi de yerinde olurdu. Yine böylece, bunun zıddı bir eğilimle doğan ya da gördüğü eğitim sayesinde dürüst ve samimi olan bir kimse de - hattâ bu, iyi bir hareket yapmak ya da yurdunu kurtarmak için gerekli olsa dahi - bilerek yalan söylemeğe karşı altedemiyeceği bir tiksinti duyacaktır.

Aslında, usta bir kimsenin kendini savunmak için; kurnaz ya da yükselme hırsına sahip bir kimsenin de hücuma geçmek için - genel hayatta olduğu kadar özel hayatta da - işine yarayabilecek kurallar, birkaç cümlede özetlenebilir. Fakat böylece izah edilen öğütlerin uygulanması biraz güç olacaktır. Çünkü bu uygulama işi çabukluk ve karşısında bulunulan kimselerin karakterleri hakkında doğru bir seziş ister; ayrıca onların tasarılarını ve bunları gerçekleştirmek için sahip oldukları imkânları bilmeyi gerektirir; kendi düşüncelerini mümkün mertebe anlaşılmaz halde tutmakla beraber başkalarının düşüncelerine nüfuz edebilecek kadar ustalık ister. İlâve etmek hemen hemen lüzumsuzdur ki bu gösterilen amaçlara ulaşmak

için özellikle büyük bir soğukkanlılık muhafaza etmek, nefsine tam mânasiyle hâkim olmak ve kendi yargısının - hangi kılığa girerlerse girsinler - ne sevgi ile, ne hınçla, ne boş şeylerle, ne gururla, ne yükselme hırsıyle, ne tamahla, ne de korkuyla - hele korkuyla - bozulmasına meydan vermemek gerektir.

Fakat bu sanat öğretilemez; bir kitaptan da öğrenilemez. Bu, tabiatın bir vergisidir ki daha birçokları gibi insanlarla temas ve hayatta tecrübe edinme sayesinde mükemmelleşir. Onun için "Prens" ilgi ile okunan bir kitaptır ama, bir siyaset adamının entelektüel ve moral yetişimine tesirli tarzda yardımı dokunabileceği oldukça şüphelidir.

"Öyleyse bu küçük kitap XVI. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlangıcına değin niçin bukadar çok okundu, tekrar okundu ve tartışıldı?" diyenler olacaktır.

Bunun birkaç sebebi vardır, geçici olan bir kısmı bazı anlarda ve bazı ülkelerde etki göstermiştir. Sürekli olan başkaları ise her zaman ve her ülkede etki yapmıştır.

Birinciler arasında Protestanlarla Katoliklerin XVI. yüzyılın ikinci yarısında giriştikleri polemikleri hatırlatmak gerektir. Bu tartışmalar sırasında hasımlardan herbiri öbürüne Floransalı Sekreterin öğütlerine uygun hareket ettiği için takazada bulunuyordu.

XIX. yüzyılın İtalyanları ise, tersine olarak, Machiavelli'nin kendi sempatilerine ve hayranlıklarına hak kazanmak için birkaç sebep olduğunu anlamışlardır. Gerçekten, Machiavelli'ye en çok papazlar ve özellikle Cizvitler hücum edegelmişlerdir; Machiavelli hep Papanın cismanî egemenliğinin, kudretli bir İtalyan Devletinin kurulmasına daima bir engel olduğunu ispata çalışmıştı. Ayrıca hep bu Devletin günün birinde yeniden doğabileceğini, yabancıları Alplerin ve denizin ötesine sürme işini başarabileceğini ummuştu. Başka deyişle Machiavelli, İtalyan Devlet adamlarının hemen bütün İtalyan milletini tek bir Devlette birleştirerek XIX. yüzyıl boyunca gerçekleştirdikleri, hattâ mükemmelleştirdikleri programın ana hatlarını çizmiş bulunmaktaydı. Onun için bu programı gerçekleştiren İtalyan kuşaklarının Machiavelli'ye büyük saygı gösterişlerinin sebebi kolayca anlaşılır.

Fakat bu geçici ve mahallî sebeplerin dışında daha genel nitelikte olan başkaları da vardır ki, "Prens"in niçin bu kadar çok hayranla bu kadar çok aleyhtar topladığını ve bugün

oldukça fazla sayıdaki insan kuşaklarında niçin böylesine büyük bir ilgi uyandırdığını izah eder.

Sebeplerin biri hiç şüphesiz Machiavelli'nin, beşer ruhunun bir sürü sefaletlerini ve kusurlarını tasvirde gösterdiği kılı kıpırdamazlık ve soğukluk; ve hiç çekinmeyip dolambaçlı yola kaçmaksızın büyüklerin olduğu kadar âcizlerin de, halkın olduğu kadar politik hayata daha doğrudan doğruya katılan sınıfların da hatalarıyle kusurlarını gün ışığına çıkarmakta göstermiş olduğu cesarettir.

İmdi, işte tam bu nokta üzerindedir ki basmakalıp yalanlar uydurmak kural haline gelmiştir ve bu konuda Machiavelli'den önce de, sonra da çok yalanlar yazılmıştır. Onun için, hiçbir basmakalıp şekle itibar göstermiyen ve insanlığı gerçekte gördüğü gibi tasvire uğraşan bir yazarın yarattığı çekicilik, kolayca anlaşılır. Machiavelli'de nesneleri ve insanları görüşün seyrek olarak tam olduğunu; "Prens"in yazarının, insanların karmaşık olan tabiatlerinin çoğu zaman yalnız bir yüzünü görmekte bulunduğunu söylemiştik. Fakat bu yüzü o ,okuyucuda derin hayret uyandıran bir keskinlikle tasvir etmektedir. Bu yüz onda büyük bir tiksinti ya da büyük bir hayranlık uyandırmaktadır; çünkü çoğu zaman Machiavelli, okuyucunun belirli olarak bilçimlendirememekle beraber daha önce görür gibi olduğu bir yargıyı belirli, sarih ve göze batar bir hale sokmaktadır.

"Prens"in üslûbu da kitabın muhtevasına uygundur; çok içten gelme, dolayısiyle çok tesirlidir.

Machiavelli "Prens"te derin bir inanç ve tutku ile harekte gelmiştir. Onun için cümlelerini süslemek ve onlara, örneğin "Floransa Hikâyeleri"nde yaptığı gibi, klâsik bir biçim vermekle vakit kaybetmez. Eserlerinin en ünlüsü olan kitabında Floransa diyeleğini, yani kendi ana dilini bazı retuşlarla kullanır ve edebi biçimle çok az uğraşarak düşüncesini en büyük açıklıkla anlatmağa özen gösterir. Bu düşünceyi herhangi bir hassaslığa kapılarak değiştirmeksizin ve hatır-gönül dinlemeksizin; okuyucu yazdıklarını iyi mi karşılayacak, yoksa kızacak mı, bunu kendine sormaksızın, olduğu gibi ifade eder. Onun için hiçbir zaman hapı yaldızlama çaresini araştırmaz; sadece gerçek olduğuna inandığı şeyi anlatmaktan başka kaygı gütmez. Onun için soydaşlarına aldatma sanatını öğretmek, yalanın faydalarını ve gerekliğini göstermek iddiasında bulunan bu adam, gelmiş geçmiş bütün yazarların en samimisi olmuştur,

Kitabının başarısına veya başarısızlığına, ne de bunun yazarına getirebileceği çıkarlara veya tehlikelere aldırmaksızın okuyucularına yalnız düşüncesini anlatmaktan ibaret olan bu yazar meslekî dürüstlüğüne, bu meziyete Machiavelli en yüksek derecede sahip olmuştur ve bu sefer samimilik, başarı kazanmasına yardım etmiştir: Çünkü "Prens"in muhtevasının tadına daha iyi varma imkânını, bu samimilik sağlamıştır.

Nihayet Machiavelli, birkaç olağan aşk macerası hariç, özel hayatında çok ahlâklı bir insan olmuştur. Memur olarak da dürüst davranmıştır, çünkü şeflerine daima sadakatle hizmet etmiştir ve yazar olarak, yine çok namuslu bir kimse olmuştur. Politikada aldatma sanatının kurallarını, yani bugün çok büyük bir yükselme hırsı diye adlandırabileceğimiz şeyi telkin etmek istemiştir ama ,kendi zanaatı bu değildi. Gerçekten bir hiylebaz ve yükselme hırsına sahip bir kimse olsaydı, meziyetleri sayesinde meslek hayatında çok daha parlak bir şekilde ilerler, yoksulluk içinde ölmezdi. Özellikle "Prens"i yazmaktan kaçınırdı, çünkü her çağın ve her ülkenin gerçek hiylebazları çok iyi bilirler ki sanatlarının ana kuralı, bu işin sırlarını başkasına açıklamamaktır.

Machiavelli en büyük ününü hiç şüphesiz "Prens"e borçludur; fakat "Titus Livius'un ilk on bölümü üzerine Söylevler" adlı bir başka politik eser de yazmıştır. "Prens"te görülen düşünce bütünlüğü bu eserde yoktur ,onun için bunu özetlemek daha güçtür; yazar cumhuriyetlere genişlemek ve sürekli olmak için kullanabilecekleri çareleri öğretmektedir. Öğütlerini hemen daima Roma tarihinden aldığı örneklerle süslemekte; fakat, evvelce de dediğimiz gibi, cumhuriyetçi Roma'nın zamanlarıyle kendi yaşadığı zamanlar arasındaki büyük farkı pek fazla hesaba katmamaktadır.

"Söylevler"de Machiavelli vatandaşlardan meydana gelme milisler kurulmasını ısrarla öğütler ve cumhuriyetin refahı için, halkın ahlâk kurallarından uzaklaşmamasının gerekli olduğu yargısında bulunur.

"Savaş üzerine ikili konuşmalar"da Machiavelli milisler dolayısiyle "Prens"te ve "Söylevler"de daha önce ifade ettiği düşünceleri geliştirir.

Machiavelli'nin kabiliyeti hakkında yargıya varmak için onun "Relazioni"sinden sözetmek de gerektir. Bunlar diplomatik raporlardır; Machiavelli bunlarda, gönderildiği ülkelerin durumu hakkında üst'lerine bilgi veriyordu. Bu raporların ba-

zıları, örneğin Fransa üzerine olanı, onun müşahit sıfatiyle sahip olduğu meziyetlere şeref verir niteliktedir. Almanya üzerine olan gibi başkaları ise daha sathidir: Floransalı Sekreter dilini bilmediği bu ülkede ancak birkaç hafta kalmıştı. "Floransa Hikâyeleri" de dahil öteki eserleri politik olmaktan çok edebi bir değer taşımaktadır.

Bilindiği gibi 1527 de ölmüş olan yazarın hayatı boyunca "Prens"in elyazması bazı örnekleri Floransa'da da, Roma'da da elden ele dolaşmıştır. Eser Aralık 1531 ve Ocak 1532 de olmak üzere Roma'da ve Floransa'da hemen hemen aynı anda yayımlanmıştır. 1523 te Piza Üniversitesinde profesör olan Agostino Nifo adında birisi "Prens"i daha basılı halde çıkmadan Lâtinceye çevirmiş, biraz değiştirmiş ve son bölümünü çıkartarak onu kendi yazdığı bir eser gibi yayımlamış, kitabı da Şarlken'e adamıştır.

"Prens"ten ilk defa bir parça alıp onun adını anma işi galiba 1540 a doğru kardinal Reginaldo Polo tarafından yapılmışa benzemektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında protestanlarla katoliklerin şiddetli hücumuna uğrayan "Prens"in onu inceliyenler ,hattâ onu okumamış bazı kimselerce de bol bol adı anılmıştır.

XIX

XVI. YÜZYILIN POLİTİK YAZARLARI. CUİCCİARDİNİ VE PRATİK MAKYAVELİSTLER

XV. yüzyıldan farklı olarak XVI. yüzyıl yalnız İtalya'da değil Fransa'da, İspanya'da - biraz eksik olmakla beraber - Almanya'da bol bir politik edebiyat ürünü verdi. Bununla birlikte bu yüzyılın politik edebiyatında ,daha önceki yüzyılların bazılarında rastlanan düşünce birliğini bulamıyoruz. Örneğin o sıralarda çok şiddetli olan Protestanlarla Katolikler arasındaki kavga bazı yazarların, hükümdar iktidarının meşruluğu ve sınırları sorunu üzerinde araştırmalar ve ayaklanmanın, hattâ tiranı öldürmenin hangi hallerde haklı olabileceği konusunda incelemeler yapmalarına yol açtı. Başka düşünürler de Aristoteles'in ya da Machiavelli'nin izinden giderek, üç klâsik hükûmet biçimi arasından hangisinin en iyisi olduğunu bulma-

ğa çalışıyorlardı. Daha başkaları ise Prenslerle Cumhuriyetlere Devletlerini genişletmek ya da elde tutmak için izlenecek en iyi kuralları telkine çalışmaktaydılar.

Okulların bu çokluğu büyük ölçüde, XVI. yüzyıl yazarları üzerinde nüfuzlarını icra eden kültürel etkilerin çeşitliliğinden ileri gelmekteydi. Bu etkiler kısmen klâsik antik çağ yazarlarından geliyordu, kısmen de daha önceki yüzyılların bir kalıntısı halindeydi. XVI. yüzyılla XVII. yüzyılın büyük kısmı modern düşünce ile XIV. ve XV. yüzyıllar düşüncesi arasında bir geçiş dönemi sayılabilir.

Şüphesiz, Rönesans'tan sonraki yazarlar Papa'yı güneşe, İmparatoru da aya benzetmiyorlardı artık; Aristoteles'in yanılmazlığı üzerinde yemin-kasem etmiyorlardı ama yine de içlerinden birkaçı kanıtlarının çoğunu Kutsal Kitap'tan ve Aristoteles'ten alıyordu. İtalyan hümanizmacıları, daha sonra da Rotterdamlı Erasmus, kutsal olan ve olmayan metinlerin eleştirimi usulünü kurmuşlardı; "Sahte Fetvalar" ve Gratianus Fetvası gibi sahtekârlıklar artık imkânsızlaşmıştı. Fakat eski entelektüel kösteklerden kurtulup serbest kalma işi tam olmaktan henüz uzaktı.

Entelektüel akımın bu çeşitliliği ve bu kararsızlığı, siyasal kurumlardaki kararsızlığa uygun düşmekteydi, çünkü onlar da bir geçiş dönemindo bulunmaktaydılar. Durumu XVII. yüzyılın sonundaki - çeşitli organlara ve bunlar arasında özellikle istikrarlı bir bürokrasiye ve dalınî orduya sahip - mutlakcı monarşiye doğru götürecek olan hareket, başlamış bulunuyordu; fakat derebeyliğin ve kamunların bağımsızlığının ayakta duran kalıntıları henüz çok sayıdaydı.

Bunu söyledikten sonra XVI. yüzyılın bellibaşlı politik yazarları üzerine kısa bir açıklama yapacağız.

Tarih sırasıyle bunların ilklerinden biri, Floransa'da 1482 de doğup 1540 ta ölen Guicciardini oldu. Birçok eserler yazdı, birkaçı uzun zaman yayımlanmaksızın kaldı. Bunlar arasında "Ricordi civili e politici" de vardır ki, tam basımı bundan ancak birkaç yıl önce çıkmıştır. Eserleri arasında "Floransa Tarihi" ile İtalya tarihini, Floransa rejimi üzerinde ikili konuşmayı, "Titus Livius'un ilk on bölümü üzerine Machiavelli'nin söylevleriyle ilgili düşünceler"i saymak gerektir.

Guicciardini'nin hiçbir eserinde onun siyasal düşüncesinin sistematik bir açıklaması bulunmaz; bununla birlikte bu düşünceyi, yazdıklarının bütününden epey kolaylıkla bulup çıkar-

mak mümkündür. Guicciardini iddialarını olayların ve insan tabiatinin gözlenmesi gibi bir temel üzerine kurar. Machiavelli de aynı şeyi yapmağa uğraşmıştı ama aralarındaki benzerlik bundan ibarettir, çünkü Guicciardini hemen daima, ünlü çağdaşının vardığı sonuçlardan ayrı sonuçlara ulaşır.

Machiavelli XVI. yüzyılın başında İtalya'yı Barbarlardan kurtarabilecek bir Prensin çıkmasını dilerken, çağının ve yaşadığı ülkenin gerçek politik şartlarını daha iyi bilen Guicciardini, benzeri bir program çizmekten çok uzaktı.

"Düşünceler"inde ve "Anılar"ında Machiavelli'nin "Söylevler"i üzerine yaptığı müşahedeler, kendisinde çok keskin bir gerçek duyusu bulunduğunu göstermektedir. "Her sözün başında Romalıları ananlar ne kadar aldanıyorlar," der, "insan ilkin onlarınki gibi teşkilâtlanmış bir siteye sahip olmalı, sonra onların örneğine uyarak kendini yönetmeli." Guicciardini politik hürriyetin tam bir tarifini yapmıştır: "Bu hürriyet, özel kişilerin hırslarına kanunların ve kurumların üstün gelmesinden ibarettir," der. Tabiî özel kişiler arasına hattâ hükûmeti idare edenleri dahi sokar. Halk hükûmetinden, yani bizim bugün demokrasi diye adlandırdığımız nesneden yana değildir: "Çünkü halk, delirmiş bir hayvandır," der.

Yazılarının bütününde şu sonuca varılabilir ki Guicciardini mutedil bir hükûmeti yeğ tutuyordu ve Floransa'da da mutedil bir monarşinin kurulmasını arzulamaktaydı. Bu hükümet biçimini mükemmel bulduğundan değil; fakat bunu, sitenin bulunduğu şartlar içinde, hepsinin iyisi sayıyordu.

Politik hayatta faal rol oynamış insanların çoğu gibi yazarımız da daha çok kötümserdir. İleri sürdüğüne göre, hürriyeti sevdiklerini söyliyenlerin hemen hepsi, emir verebilecekleri bir site bulsalar, "koşa koşa oraya giderlerdi". Fakat kötümserliği mutlak değildir, çünkü insanların - kendilerinin ya da yakınlarının çıkarları yahut başkasının öcü dolayısiyle beslédikleri korku sağduyularını bozmadıkça - genellikle iyiliği ve adaleti sevdiklerine inanır.

Hatırlatılmağa değer bir başka düşüncesi de şudur: "Kuş beyinlerdeki bilgi bunları ya iyileştirmez, ya büsbütün bozar". Martin Luther karşısında şevke, heyecana düşer; Papalığa sadakatle hizmet etmiş olmakla beraber papazları "kötü huylara sahip olmamış ya da hiç değilse bu kötü huyları tatmin imkânından yoksun hale gelmiş" görse çok memnun olacağı bellidir.

Guicciardini'nin tutumu dolayısiyle çok tartışmalar yapılmıştır ve bu konuda ileri sürülen düşünceler genel olarak kendisinin pek lehinde değildir. Doğrusu şu ki o, iyiliği arzulamaktaydı ama, yalnız mümkün saydığı sınırlar içinde arzulamaktaydı. Onun için kamunun iyiliği ile beraber kendi özel çıkarlarıyle, "il suo particolare" diye adlandırdığı çıkarlariyle de inceden inceye meşgul oluyordu.

Daha önce de söylediğimiz gibi XVI. yüzyılın ikinci yarısında kimi protestan, kimi katolik birçok yazarlar "Prens"te açıklanan teorilerle savaşmak istediler. Protestanlar arasında Fransız Gentillet'yi anacağız ki kendisi, Saint-Barthélémy katliâmını Machiavelli'nin etkisi yüzünden yapılmış saymaktadır. Fakat aynı yazar gerçeği daha iyi anlıyarak, "Prens"teki öğütlerin Fransa gibi kuvvetli şekilde kurulmuş bir krallıkta değil, daha ziyade küçük İtalyan Devletlerinde uygulanabileceğini belirtmektedir.

Katolikler arasında başlıcaları rahip Possevino ile rahip Ribadaneira'dır ki her ikisi de Cizvittir. Daha tanınmışı da rahip Lucchesini'nin "Saggio sulle sciocchezze di Machiavelli (Machiavelli'nin budalalıkları üzerine Deneme)" başlıklı bir kitabı olmuştur ki kitapçılar bunu "Rahip Lucchesini'nin budalalıkları" diye adlandırmışlardı. Aynı çağda Placide Schoupe ve Juste Lipse adlı Flâmanlar da Machiavelli'yi ihtiyatlı bir şekilde savundular.

XVI. yüzyıl boyunca ve XVII. yüzyılın ilk senelerinde Machiavelli'nin ileri sürdüğü ilkelerden ilhamlanan bazı yazarlar, bunlardan pratik uygulamalar ve Devletleri yönetenlere mahsus öğütler çıkarmak istediler.

Bunlardan biri, 1520 yılına doğru Palermo ya da Messina'da doğmuş olan Scipione di Castro oldu.

Çalışmalarından birkaçının önemi ilk defa olarak Gulseppe Ferrari tarafından "İtalyan politik yazarları üzerine dersler"inde açığa vuruldu. Son zamanlarda Dr. Camillo Giardina tarafından Castro üzerine ilgi çeken bir monografi yayımlanmıştır.

Scipione di Castro epey maceralı bir hayat sürdü. İtalya içinde çok yolculuklar yaptı ve Sicilya kıral vekili, daha sonra Milano ili valisi olan Don Ferrante Gonzague'nin yanında. Milano'da uzun zaman oturdu. Hollan'daya ve kıraliçe Mary'nin ilerde İspanya kıralı olacak olan II. Filip'in evlenişi sırasında, yani 1553 civarında, Londra'ya da gitti. Son olarak Roma'da da uzun süre kaldı ve orada Papa ona bir takım su işle-

rini idare ettirdi. Londra'da, babasından kalma devletinde henüz yeniden tahta çıkmamış olan Savoia dükası Emmanuele - Filiberto'nun yakın dostlarından biri olmuşa benzemektedir. Bununla birlikte hayatının birçok noktaları karanlık kalmıştır. İki defa hapse girdiği, ikincisinde - kendisinin de yazdığı gibi - yaşı ilerlemişken üç yıl yedi ay hapis yattığı bilinmektedir. Görünüşe göre kendisi, önemli münasebetler ve görevler muhafazadan çok, bunları edinmekte ustalık göstermiştir.

Scipione di Castro'nun vücude getirdiği eserler önemlidir; bunların hemen hepsi politik, özellikle pratik politik konulardan sözetmektedir. Anılmağa en çok değer eserleri arasında "Hollanda Devletleriyle Hükûmetleri üzerine anlatışlar", "Milano Devleti için anlatışlar ve öğütler", "Prenslere Devletlerini iyi yönetmeleri için öğütler" ve son olarak da "Sicilya Kıral Vekili Don Marcantonio Colonna'ya uyarmalar"ı kaydedeceğiz. Yazarın hiç şüphesiz en iyi eseri olan bu kitap 1577 de yazılmış ve ilk defa Milano'da yayımlanarak, 1601 de çıkan "Politika Hazinesi" adlı kitabın ikinci bölümünü teşkil etmiştir.

O zamanlar Sicilya İspanya ile kişisel bir birlik halindeydi; İspanya hânedanı Akdeniz'in bu büyük adasında da hüküm sürüyordu. Bununla beraber geniş bir muhtariyet muhafaza ediyor, özellikle henüz kendi parlâmentosuna sahip bulunuyordu ve malî işleri de İspanya'nınkinden ayrıydı. Yürütme kuvveti ve kısmen yargılama kuvveti genellikle İspanyol, bazen de İtalyan olan kıral vekillerine tevdi ediliyordu. Bunlar üç yıl işbaşında kalıyorlardı ama görevlerinde daha fazla tutulmaları da mümkündü. Teorik olarak çok geniş yetkileri vardı ama gerçekte Madrid'den aldıkları gizli yönergelere uymak zorundaydılar: O şehirdeki, İtalya işleriyle görevli "İtalya Kurulu" bunları yönetiyor, gerekirse denetliyordu.

"Don Marcantonio Colonna'ya uyarmalar"ında Scipione di Castro, XVI. yüzyılın başlangıcından beri Sicilya'da birbirleri ardınca görev alan bütün kıral vekillerinin yaptıklarını gözden geçirerek söze başlar. "Uyarmalar" yazarı bunların hemen hepsinin başarı göstermediklerini söyler ve bunu, görevlerini icrada rastladıkları büyük güçlüklere yorar. Bu sözlerini desteklemek için - doğrusu hepsi de inandırıcı olmayan -, birçok örnekler sayar. Çünkü bu durumda başarısızlık genel olarak kıral vekillerinin rastladıkları güçlüklerden değil de, bunların kendi kusurlarından ve beceriksizliklerinden ileri geliyordu (Örneğin Medinacoeli dükası Cerbe adasına karşı idare et-

tiği bir sefer sırasında gösterdiği yiğitlik ve korkaklık karışımından ötürü kendini çok küçük düşürmüştü. Zaten aynı Di Castro daha sonra bu konuda, dükanın "şayet hiç Devlet idare etmeseydi iyi bir idareci ününü muhafaza edebilecek olduğunu" söylemektedir).

Yazarımız daha sonra Sicilya kıral vekilliği görevinin güçlüklerini sayıp döker. Böyle on tanesini sayar ki şunlardır: Halkın durumu, parlâmentonun kudreti, Messina şehrinin bağışıklıkları, derebeylerinin iktidarı, memurlar, Papalık elçisinin entrikaları, mahkemelerin işleyişi, kıral vekilinin hizmetindeki kendi çıkarlarına bağlı kimseler, Enkizisyon Mahkemesi ve kırallık idaresinin deneti.

Bu güçlükleri anlatırken Di Castro, müşahit sıfatiyle dikkate değer meziyetlere sahip olduğunu gösterir. Sicilyalıların karakterlerini tasvir ederken çok kötümserdir ama, bunun bazı yönleri doğrudur. Öteki güçlükleri yenmek için Parlâmentonun kışın ve rahatsız yerlerde toplantıya çağırılmasını, Parlâmentoya sindirilebilecek ya da baştan çıkarılabilecek kimselerin sokulmasını salık verir ve buna benzer daha başka bir takım öğütlerde de bulunur ki bunlar Marcantonio Colonna'ya hiç faydalı olmamış ve bu adam, hafifliği ve havailiği dolayısiyle de Sicilya'da can sıkıcı hallerle karşılaşmıştır.

Aynı eğilimde olan bir başka yazar da Fransız Gabriel Naudé'dir ki XVI. yüzyılın sonuna doğru "Hükûmet darbeleri üzerine politik düşünceler" adlı bir kitap yazmış ve bu, 1639 da çıkmıştır. Naudé'nin eserinde, yazarın kendini önyargıları olmayan bir kimse gibi göstermeğe çabaladığı ve paradokslar yaparak okuyucuları şaşırtmağa çalıştığı açıkça görülür. Örneğin, Sainte-Barthélémy katliâmının ayıplanmağa değer olduğunu; fakat bunun yetersizliği, yani protestanların hepsinin öldürülmemiş olması dolayısiyle ayıplanması gerektiğini söyler. Verdiği öğütler çoğu zaman genel niteliktedir, dolayısiyle pratik faydaları azdır. Örneğin iyi bir sonuca ulaştırmaktan emin olmadıkça bir işe katiyen başlamamak gerektiğini öğütler; fakat cüretli bir teşebbüsün başarı ile bitip bitmiyeceğinin nasıl kestirilebileceğini hiç izah etmez.

Di Castro - ki insan tabiatini bildiği inkâr edilemez - zarif bir hayasızlık gösterir. Naudé ise okuyucuyu şaşırtmak için ahlâkdışılığını aşırı bir hadde vardırır. Fakat adı belli olmayan (ve keşiş Paolo Sarpi olması muhtemel bulunan) bir Venediklinin eseri için aynı şey söylenemez: Bu eserde sistemli

olarak anlâkdışı kalan bir hükûmetin ana hatları emin ve ihtiyatlı bir elle çizilmiştir. Bu kitap 1610 da yazılmış olsa gerektir; 1683 te yayımlanmış, 1725 te Fransızcaya çevrilmiştir.

Yazar, her hükûmetin temelinin adalet olması gerektiğini ile sürerek söze başlar. Fakat adaletin başlıca şekli kendi kendini muhafaza keyfiyetinden ibarettir. Onun için yazar da Venedik Cumhuriyetinin politik rejimini ve bağımsızlığını hangi çareler sayesinde ebediyen muhafaza edebileceğini öğretir. Bu amaçla kullanılacak çareler başkent, kıta İtalyasındaki topraklar ya da sömürgelerdeki topraklar sözkonusu olduğuna göre değişmektedir.

Başkent hakkında yazar oligarşik hükûmeti daha da sınırlamak, çok kalabalık olan Büyük Kurulun otoritesini azaltmak, Onlar Kurulu ile öbür küçük kurulların iktidarını arttırmak gerektiği düşüncesindedir.

Bu amaçla "Avogadore" yani anayasanın çiğnenişlerini haber vermekle görevli yargıçlık makamına hiç değerleri olmayan ya da tamamen itibarsız kimseleri getirerek bu görevi gözden düşürmenin iyi olacağına inanır. Özellikle asîl kanın itibarının çok yüksek kalmasına göz-kulak olunmasını öğütler: "Bir asîli katiyen açıktan açığa mahkûm etmemeli; çekilmez hale geldi mi ondan hançer ya da zehir kullanmak suretiyle yakayı sıyırmalıdır," der.

Fakat, Venedik asillerinin kıta topraklarında dolgun miraslara konacak kızlarla evlenmelerini arzuya değer bulduğunu söylemekten de geri durmaz. Venedik'in kıta İtalyası üzerindeki topraklarına gelince yazar, asîl aileler arasındaki rekabetlerin körüklenmesini ve bunların topraklarının, evlenmeler ve satınalmalarla, asîl Venediklilerin ellerine geçmesinin sağlanmasını öğütler. Ayrıca. Venedik'in Brescia'ya verdiği imtiyazı zararlı sayar: İmtiyaz gereğince bu şehrin toprakları ancak şehir halkının malı olabilmekteydi. Sömürgelerdeki topraklara gelince, yazar zor kullanılarak hattâ bazen zulme başvurularak, bu toprakların elde tutulması gerektiğine inanır. Son olarak Venedik'te olduğu kadar kıtada yahut sömürgelerde hükûmet, halkın ne eğlenceden, ne ekmekten, ne de - ihtiyaç halinde - darağacından yoksun kalmamasına göz-kulak olmalıdır.

Bununla beraber yazar 'beşer nesnelerinin tabiaten istikrarsız olması" dolayısiyle hiçbir hâkimiyetin sonsuz olamıyacağını ve idareci sınıflarda irade kalmadı mı bir hükûmetin

ömrünün uzatılamıyacağını kitabının sonuna ilâveyi unutmamaktadır: Nitekim Venedik Cumhuriyeti XVIII. yüzyıl sonunda bunun tecrübesini yapmak zorunda kalacaktı.

XX

THOMAS MORUS VE XVI. YÜZYILDA ALMANYA'DAKİ KOMÜNİST EĞİLİMLER

Machiavelli'den sonra XVI. yüzyılın en tanınmış politik yazarı, Thomas Morus'tur. İkisi de hemen bütün Avrupa kavimlerinin dillerini yeni sözlerle zenginleştirmişlerdir. Gerçekten "Makyavelizm" ve "makyavelik" sözlerini Machiavelli'ye borçluyuz. Morus (ya da More)'a ise, bundan türeyen bütün başka biçimlerle birlikte "utopya" sözünü borçlu bulunmaktayız.

Thomas Morus 1472 de Londra'da dünyaya geldi. Ailesinin Venedikli kökten olduğu ve birkaç kuşaktan beri İngiltere'ye yerleşmiş bulunduğu muhakkak gibidir. Kıral Meclisinde yargıç olan babası, küçük asiller sınıfındandı. Thomas öğrenimini Oxford'da yaptı, orada Rotterdamlı Erasmus'la tanıştı ve bu Üniversite'de klâsik dilleri öylesine iyi öğrendi ki Lukyanos'un "Tiran kaatili"ni Yunancadan zarif bir Lâtinceye çevirebildi. On dokuz yaşındayken Roma'da Augustinus'un "Tanrı Sitesi" üzerine bir seri konferans verdi. Az sonra bir "Chartreux" manastırına girdi ama papaz olma dileğini bir türlü açıklıyamaksızın orada dört yıl kaldı. Sonra dinsel kılığı çıkardı, evlendi ve avukatlık etti (Thomas Morus'ta iki eğilimin rastlaştığı görülür: Mistik olan birisi onu sert bir katolikliğe bağlı tutuyor, çok daha geniş olan ötekisi ise ona müphem bir tanrıcılığı kabul ettiriyordu. Bu iki eğilim arasındaki savaş, Morus'un yazılarında ve yaşayışında rastlanabilecek çelişmeleri izah eder).

Avam Karamasına üye seçi'di. Hükümdarın etkisinin üstün olduğu o sıralarda, kimi zaman kıralın iradesine karşı durmasını bildi. Bu da kıral VIII. Henry'nin Büyük Şansölyesi kardinal Wolsey'nin ona değer vermesine yol açmış olsa gerek: Kardinal onu kıralın hizmetine aldı ve kendisine Devletin en yüksek görevlerinin kapısını açtı. 1515 te Özel Meclis üyeliğine atanan, ertesi yıl diplomatik bir görevle Flandres'a gönderilen

Morus, Maliye Bakanı oldu ve 1520 de İngiltere kıralının maiyetinde Fransa'ya giden hatırlı kişiler arasında yer aldı. Nihayet 1529 da Büyük Şansölyelik gibi itibarlı bir göreve yükseltildi. Bu, İngiliz kıralhığı ile Papalık arasındaki anlaşmazlığın arifesinde olmuştu. Bu anlaşmazlık süresince, vicdanının kendisine emrettiği tezleri inanılmaz bir kesinlikle desteklemesi onu idama kadar götürecek, o da 1535 te ölümü yiğitçe karşılıyacaktı.

İlk basılışı 1518 den önce ve 1516 dan sonra olmayan "Utopya"nın Thomas Morus tarafından ömrünün son yıllarında değil de Flandres'daki görevi sırasında yazılmış olduğu muhakkak gibidir. Bu eserde Eflâtun'un "Cumhuriyet"inin anısı ve Rotterdamlı Erasmus'un "Deliliğe Övgü"sünün etkisi açık olarak görülür - ki Erasmus toplumda akla aykırı birçok şeylerin varolduğunu bu kitabında isbat etmişti.

"Utopya" XVI. yüzyılın başlangıcında İngiliz toplumunun yaşayış şartlarını tasvirle başlar. O sırada bu şartlar pek parlak değildi, çünkü memleketi kana bulayıp yoksul düşürmüş olan iç savaşların sonuçları, XV. yüzyılın ikinci yarısında kendilerini hâlâ hissettirmekteydiler. İçin için sürüp giden savaşlar ve muzaffer partilerin yenilenlere uygulamağı âdet edinmiş oldukları işkenceler sonucunda, Norman kökünden eski aşîl ailelerin çoğu yokolmuştu. Fakat eskiden kimsenin bilmediği, tanımadığı başka aileler de yükselivermişlerdi, ki bir hercümerç devresi kaderlerin çabucak değişivermesine yol açtı mı bu, hep böyle olur.

Beri yandan birçok kimseler, geçimlerini askerlik sanatından sağlamağa alışmış bulunuyorlardı. İç savaşlar sona erince eski partizanların çoğu işi haydutluğa döktüler, bu yüzden de yollar ve özel mâlikâneler güvensiz hale geldi.

İngiliz yünlerinin Flandres'a gittikçe daha fazla miktarda ihraç edilmesi üzerine, eskiden tahıl ekilen toprakların çoğu otlak haline getirilmişti. Bu değişiklik mülk sahiplerini zengin ediyordu ama ekmeği pahalılaştırıyor, işsizlerin sayısını arttırıyordu. Bu yüzden ücretler azaldı; gerçi bu geçici oldu ama acıklı sonuçlar yarattı. Kanun koyucu, tenkilin şiddetini arttırarak bu duruma çare bulma imkânını araştırıyordu. Ana yollardaki hırsızlıkları cezalandırmak için, yanısıra öldürme fiili olmadığı zaman dahi, bol bol ölüm cezası verilmekteydi.

Kitabının ikinci bölümünde Morus şöyle bir hayal kurar: Kaptan Raphael Hitlodeo adında birisi, Americo Vespucci'nin

peşisıra denizlerde yol alarak Utopya adasını bulur. Bu adada öyle bir toplum teşkilâtı vardır ki, bütün halk bu sayede eşit ve mutludur, yazarın anlattığı bütün adaletsizliklerle bütün acılar, yine bu sayede yokolmuştur. Bu tedbirlerin en kökteni, özel mülkiyetin kaldırılmış olmasıdır: Çünkü topraklar, evler, atelyeler, ham madde yedekleri Devletin malıdır. Para ile özel kişiler arasındaki sözleşmeler de kaldırılmıştır ve bütün adalılar sıra ile gerek tarımda, gerekse öteki zanaatlarda çalıştırılmaktadır. Fakat Utopya'da başka hiçbir boş oturanlar sınıfı varolmadığından - Hitlodeo askerleri böyle adlandırmaktadır -, ücretli askerler, haydutlar, uşaklar ve gelirleriyle geçinenler de bulunmadığından, herkesin ihtiyaçlarını bol bol karşılamak için günde sekiz saatlik çalışma yetmektedir. Üretimi ve faydalı nesnelerin dağıtımını yöneten otoriteler Utopyalılara, her ailenin kendi tüketimi (istihlâki) için gerekli saydığı ihtiyaç maddelerini genel depolardan almasına izin vermektedir. Lüzumlu şeylerin yokluğu tehlikesiyle karşılaşmıyacağını herkes bildiğinden, ayrıca hiçbir lüks ve biriktirme, istif etme arzusu da olmadığından bu serbestlik, tüketimi arttırmaktadır.

Utopya adasının politik ve idarî teşkilâtı, demokratik temele dayanmaktadır. Her otuz aile bir "phylarkhos" (Eski Yunanistan'da: Kabile şefi)", her on "phylarkhos" da bir "protophylarkhos" seçmektedir. Hiyerarşinin en üstünde halkın gösterdiği dört aday arasından phylarkhos'larca seçilen bir yüce şef bulunmaktadır. Bu yüce şef, ömrü boyunca görevinde kalmakta, fakat tiranlığa yeltendi mi, kendisine işten elçektirilmektedir. Gerek phylarkhos'lar, gerek proto-phylarkhos'lar ve yüce şef, yürütme kuvveti diye adlandırılabilecek nesneyi icra etmektedirler. Bunların başlıca görevleri kanunu uygulamaktan ve ortak çalışmalara gözkulak olmaktan ibarettir. Fakat çalışma süresi ve bunun dağıtım tarzı, topluma gerekli ürünler miktarının hesaplanması ve bunların dağıtımıyla ilgili kurallar, bütün Utopya vatandaşlarınca seçilen bir kurula verilmektedir.

Bununla birlikte, hatırlatmak gerektir ki, adada, vatandaşlardan ayrı olarak, en aşağı ve en iğrenç işlerin gördürüldüğü köleler de vardır. Bunların birkaçı, cezasını geçici bir kölelikle çekmekte oldukları suçlar işlemiş vatandaşlardır. Başkaları savaş esirleridir ve nihayet daha başkaları da bu mut-

lu adadaki köleliği kendi ana yurtlarındaki hürriyetten yeğ tutmuş kimselerdir.

Eflâtun'un "Cumhuriyet" inden farklı olarak, Morus Utopya'sında aile ile evlenmeyi muhafaza eder; zina ve nikâhdışı birleşme, burada ceza görür. Karakterler arasındaki uyuşmazlık dolayısiyle boşanma, burada kabul edilir ve şayet bir aile çok çocuklu ise, yargıç bunların birkaçını çocuksuz bir aileye vermeğe ana-babayı zorlıyabllir. Her ailenin ayrı bir konutu vardır, ama her on yılda bir bunu değiştirir, herkesin nerede oturacağı kur'a çekilerek tâyin edilir.

Utopya'lılarm din politikası ve dış politikasıyla ilgili olarak kitabının son bölümünde Thomas Morus'un önümüze serdiği görüşler, kendi çağı için çok orijinaldir.

Gerçekten, Utopya'da bütün dinlere izin vardır. Tanrıtanımazlarla ruhun ölmezliğini inkâr edenler bile orada hiçbir ceza görmez; yalnız bunların memurluk, yargıçlık gibi hiçbir görev yapamıyacakları ilân edilir. Utopya'lıların çoğunluğu tarafından uygulanan din, saf bir tanrıcılıktır ve bu, öylesine geniş bir tarzda yorumlanmaktadır ki, bütün dinlerin sâlikleri bunun âyinlerine katılabilirler. Dinsel hoşgörmezlik, başka tapınışları küçümsemeler, belirli bir dinin kurallarına uyulmazsa ahrette selâmete kavuşulamıyacağı yolundaki beyanlar yasaktır ve sürgünle cezalandırılır. Görüldüğü gibi, Utopya'sını yazarken Thomas Morus, Augustinus'un "Tanrı Sitesi" nden çok Lukyanos'un "İkili Konuşmalar" ını daha fazla hatırlamışa benzemektedir.

Utopya'lıların dış politikasına önderlik eden kuralları okuyan modern okuyucu gerçekten şaşırır: Çünkü orada İngiltere'nin, kıraliçe Elizabeth'in saltanat devrinden XIX. yüzyıla, hattâ belki bazı değişmelerle XX. yüzyıla kadar gütmüş olduğu dış politikanın tasviriyle karşılaşılır. Morus şöyle der; "Gerçekten, Utopya adası büyük bir kıtanın yakınında bulunmaktaydı; Utopya'lıların politikası bu kıtadaki devletlerden hiçbirinin, ötekiler zararına olarak hegemonyaya erişmemesi amacını güdüyordu. Bu amaca varmak için Utopya'lılar daima en kuvvetli devletlere karşı en zayıf devletlerle ittifak yapmak ve başka ülkeleri hükümleri altına almak isteyen ülkelerin içinde anlaşmazlıklar yaratmak çarelerini araştırıyorlardı. Bu yüzden iş savaşa kadar varırsa, Utopya'lılar müttefiklerine malî bakımdan bol bol yardımda bulunuyorlardı; gerçi Utopya'da para kullanmak yasaktı ama, yabancı memleketlerle olan

politik ve ticarî münasebetlerde kullanılmak üzere orada yine de mühim miktarda kıymetli maden stokları muhafaza ediliyordu. Fakat aynı zamanda bu stoklar kıtaya ulusal askerlerden mümkün olduğu kadar az sayıda gönderilmek suretiyle zaferin kazanılmasına yardımcı oluyorlardı.

Utopya'da uygulanmakta olan politik ve sosyal sistemi tasvir ederken, Thomas Morus bundan pratik alanda da sonuçlar çıkarmağa mı niyetleniyordu? Eserinde tasvir ettiği sosyal teşkilâtın sahiden gerçekleştirilebileceğine inanmakta mıydı? Bu soruların cevabını, kitabını bitirirken vardığı sonuçta bulabiliriz. Gerçekten, Morus Utopya örneğinin körükörüne taklid edilemiyeceğini; fakat Avrupa'daki sosyal ve politik şartların aksak taraflarını düzeltmek bakımından bize çok şeyler öğretebileceğini ileri sürmektedir. Eşitçi ve komünist bir rejimi gerçekleştirme imkânı etrafında ileri sürülebilecek itiraz ve şüphelere Morus, ince bir İngiliz alaycılığı ile, kaptan Hitlodeo tarafından karşılık verdirmektedir: Hitlodeo Utopya'lıların kurumlarının bu çeşit hiçbir sakıncaya yol açmadığını; eğer bu konuda şüpheye düşmüş olan varsa, hikâyede ileri sürülenlerin gerçekliğini denetlemek için Utopya'ya gidebileceğini söylemektedir ("Utopya" Yunancada "adı var, kendi yok olan yer" anlamınadır).

Morus'un eseri, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, komünist doktrinin kurulması üzerinde oldukça büyük bir etki yapmıştır. Fakat bu uzak etkiden fazla olarak belki daha yakın bir hareket üzerinde de etki yapmış olsa gerektir; çünkü eser, Almanya'da XVI. yüzyılda ortaya çıkan sosyalist eğilimli din hareketlerini yöneten insanların entelektüel yetişimlerine yabancı kalmamıştır.

Luther, hristiyan inançlarının temelinin Kutsal Kitap olması gerektiğini ileri sürmüştü: "Bu Kitap, her inanmış tarafından kendi vicdanına göre yorumlanmalıdır," diyor, böylece de Katolik Kilisesine bir darbe indirmiş oluyordu. Çünkü yüzyıllar boyunca bu Kilise, Tanrı kelâmını yorumlama hakkını yalnız kendi üzerine almış bulunmaktaydı. Luther'in reformunun üstün geldiği hemen bütün ülkelerde, lâik prensler Kilisenin hemen bütün mallarına elkoymuşlardı. Luther reformunun müridlerinden biri olan Nicolas Stork, Luther'i de geride bırakarak şöyle demişti: "Kutsal Kitap, doğru olarak yorumlanırsa, bütün sosyal hiyerarşilerle bütün ekonomik eşitsizlikleri yoketmek gerektir. Çünkü bunların her ikisi de İn-

cil'in ruhuna aykırıdır." Stork'un çömezleri yeni doğan çocuğa yapılan vaftizin muteber olmadığını ve yetişkinleri yeniden vaftiz etmek gerektiğini ileri sürdükleri için "anabaptist" (olgun çağda vaftiz taraftarı)" adını aldılar.

Fakat Stork, yalnız teorik alanda kalmışken onun çömezi ve bir hareket adamı olan Thomas Müntzer, komünist rejimi Sachsen'daki bir şehirde, Mülhausen'da kabul ettirme işini başarmıştı. Yine o sırada Almanya'da yeni bir hareket, derebeylerine karşı yönetilen köylüler hareketi doğmuştu. Müntzer bu hareketle anabaptist'lerinkini birleştirebileceğini düşündü. Fakat, ayaklanan köylülerle birleşmeden önce, birçok Alman derebeyleri tarafından toplanan kıtalar tarafından yenilip öldürüldü. Köylülerin ayaklanması bir zaman daha sürdü. Bu ayaklanma, bir asil olan ve "demir elli Baron" diye adlandırılan ünlü Götz von Berlichingen tarafından yönetildi ve o, 1526 da yenilinceye kadar, bu harekete çok acıklı bir zorbalık niteliği verdi.

Fakat anabaptist hareket muazzam bir yangına benziyor, bir yanda söndürüldü mü, öbür yanda yeniden ateş alıyordu. Alman İsviçrede, Alsas'ta, Thuringen'de ve bütün Ren nehri boyunca küçük ayaklanmalar oldu. 1535 de Vestfalya'daki Münster'de korkunç bir ayaklanma patlak verdi. Orada, Johann Mathias şehri ele geçirdikten sonra bir komünist rejim kurdu. Mathias, savaşta öldükten sonra; Leyde'li Johann adı altında daha fazla tanınmış olan Johann Bokold onun yerine geçti. Tanrı'dan ilham aldığı iddiasındaydı, Münster'in diktatörü oldu. Kıtlık yüzünden dize gelen şehir teslim oluncaya kadar, bu hareket korkunç bir cümbüş, bir sefahat âlemi halinde soysuzlaştı. Leydeli Johann esir edildi ve darağacında can verdi.

O zamandan beri anabaptist hareket Almanya'da artık şiddetli tepkiler yaratmadı. Müridlerinin çoğu Moravya'ya göçtüler ve orada, o sırada ıssız olan toprakları işlemeğe başladılar; fakat cemaatleri orada da yavaş yavaş dağıldı, yahut ferdî mülkiyeti benimsemek zorunda kaldı.

XXI

GİROLAMO VİDA ANTİMONARŞİSTLER BODİN VE BOTERO

Hiçbir okul içine sokulamıyacak orijinal bir yazar olan

Girolamo Vida, 1550'ye doğru "De optimo statu reipublicae" adlı bir eser yayımladı. Kitap gûya Merano dinsel Kurulunun toplantısı sırasında, Kardinal Flaminius'la muhatabı arasında geçtiği farzolunan ikili bir konuşma biçiminde yazılmıştır. Bu eserin ana teması, şehirlerdeki yapmacık ve gürültülü yaşayışın tersine olarak, köylerdeki sâkin ve huzurlu hayatın övgüsüdür. Kardinal Flaminius'a göre, bütün hükûmetlerin kökü, kurnazlığa ve zorbalığa dayanır. Çünkü insanların hür ve sâkin bir yaşayıştan kendi istekleriyle vazgeçmeleri mümkün değildir, onun için de hiçbir hükûmet meşru değildir, hepsinin temeli kuvvet üzerine kurulmuştur, dolayısiyle hepsi mahkûm edilmek gerektir.

Muhatabın kardinale verdiği karşılıklar, zayıf ve az inandırıcıdır: Bunların başlıca kanıtları, hükûmetlerin faydaları ve anarşinin tehlikeleridir. Yazarın, kardinal Flaminius'a ileri sürdürdüğü düşünceleri tasvip ettiği açıkça görülmektedir. O çağ için bu düşünceler orijinal ve cüretliydi şüphesiz, ama Vida'yı Rousseau'nun uzak bir ustası saymak da aşırı gitmek olur. Çünkü İtalyan yazarı köylerdeki yaşayışla şehirlerdeki yaşayış ve hükûmetlerin kökünü lekeliyen zorbalık üzerinde çok ayak diremekle beraber, bu tezi, bundan XVIII. yüzyılda Cenevreli filozofun varacağı sonuçları çıkaracak kadar geliştirmemektedir.

XVI. yüzyılda özellik Fransa ve İspanya'da monarşi gittikçe daha çok sağlamlaşmaktaydı. Uyruklarla Devletin en yüksek şefi arasında yer alıp o zamana kadar eski feodal Devletin birlikçi ve bürokratik bir Devlet haline gelmesini önleyen o aracı egemenlikleri zayıflatma işini başarmıştı.

Bu değişme, hattâ entelektüel âlemde dahi muhalefet uyandırmadan olup bitmedi. Hepsi de mutlakiyetçi monarşi ile savaşmak gibi ortak bir vasıf gösteren bir sürü yazarlara, bazılarınca "Antimonarşist" adı verildi.

Bunların ilki galiba Fransız François Hotman'dır; 1573 te çıkardığı "Franco-Gallia" adlı kitap, çıkışından hattâ çok uzun zaman sonra dahi azçok rağbet görmüştür. Bu eserde yazar, eskiden Fransız monarşisinin mutlakçı olmadığını anlatır. Bunda kıralın otoritesi asillerin, rahiplerin, kamunların imtiyazları ve bu üç sınıfın temsil edilmekte olduğu meclisler tarafından yumuşatılmaktaydı. Teorik olarak bu tez gerçeğe uygun olabilir ama, yazar bunda özellikle XI. Louis'nin saltanatından beri Fransız toplumunda olup biten değişiklikleri hesaba kat-

mıyordu. Ayrıca kırallığın politik şartlarındaki bu değişikliğin gittikçe daha belirli bir hal alacağını da önceden kestiremiyordu.

Aynı eğilimde bir başkası da Junius Brutus takma adı altında yayınlanan "Vindiciale contra tyrannos" un yazarı olmuştur. Bu eser son yıllara kadar Humbert Languet'ye maledilmiştir ama, şimdi bunun galiba Duplessis-Mornay tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Yazarın adı ne olursa olsun, bunun, Kutsal Kitab'ı çok iyi bilen bir Fransız protestanı olduğu apaçıktır. Çünkü çoğu Eski Ahit'ten alınma kanıtlara dayanaraktır ki, yazar, politik anayasaların iki sözleşme üzerine kurulu olduklarını ileri sürmektedir: Bunlardan biri Tanrı, hükümdar ve halk arasında üçlü bir pakt, öteki de hükümdarla halk arasında ikili bir paktır. Yazar, hükümdar bu iki pakttan birincisini ya da ikincisini çiğnediğinde, halkın ayaklanmaya hakkı olduğunu ilâve etmektedir. Bununla ilgili olarak da peygamber Samuel'in teşebbüsüyle kıral Saul'un tahttan indirilişini göstermektedir. Son olarak da egemenliğin halka ait olduğunu - fakat tabiî temsilcileri olan asiller, din bilginleri ve kamun idarecilerinin aracılığı ile halka ait olduğunu ilâve etmektedir.

Almanya'da da antimonarşist bir yazar buluyoruz. Bu, XVII. yüzyılın ilk senelerinde "Politica metodice digesta" yı yazmış olan Althusius'tur. Bunda, kimi yazarların Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" nin kökünü görmekte oldukları belirli sayıda birtakım düşünceleri savunmaktadır. Gerçekte Alman yazarının anlayışı kendi çağının öteki yazarlarının tıpkısıdır, yani o da halk egemenliğini savunmaktadır ama, ona göre halkın temsilcileri, idareci sınıflar olmak gerektir. Ancak XVIII. yüzyıldadır ki "halk" deyince vatandaşların sayıca çoğunluğunu ifade etme âdeti üstün gelmiştir.

Cizvit tarikati içinde dahi antimonarşistler çıkmıştır. Bazıları 1603 te "De legibus" adlı bir kitap yazmış olan Suarez'i antimonarşistler arasına sokarlar. Suarez, halk egemenliğini kabul eder, ama halk bir kere bu egemenliği ferağ etti mi, bunu kullanma hakkını ebediyen kaybettiğine ve seçtiği hükümdar tarafından yönetilmeğe razı olmak zorunda bulunduğuna inanır. Bununla birlikte hükümdar işi tiranlığa döktü mü, Suarez ayaklanmayı kabul eder.

Mariana adlı bir başka Cizvit 1600 da çıkan "De Rege" başlıklı kitabında daha da açık konuşur, çünkü işi, kıral öldür-

menin övgüsünü yapmağa kadar vardırır. Tiranı, herhangi bir kimse tarafından yokedilmesi gereken yırtıcı bir hayvan gibi gösterir. İleri sürdüğü tek sakınca, zehir kullanılmasıyle ilgilidir: Bunu meşru olmayan bir çare sayar (Bu bakımdan Cizvit tarikatinin sık sık "bazı hallerde kıral öldürmenin meşru olduğu" tezini desteklemekle suçlandığını hatırlatmak gerektir. Bu konuda şöyle bir ayrım yapmak lâzımdır: Tarikatin kendisi hiçbir zaman bu teoriyi ileri sürmüş değildir; bu sadece tarikat üyelerinin bazıları tarafından ferdî olarak savunulmuştur).

Biri Fransız, öbürü İtalyan olan ve XVIII. yüzyılın sonunda haklı bir ün kazanmış bulunan iki yazar da Jean Bodin ile Giovanni Botero'dur.

Bodin altı kitaptan meydana gelme "De la république" başlıklı dolgun ve kalın bir eser yazmış, sonra bunu yine kendisi 1579 da Lâtinceye çevirmiştir. "République — Cumhuriyet" sözünün eski Lâtince anlamında kullanıldığını, yani "Devlet" demek olduğunu hatırlatmak lüzumsuzdur. Bu kitap, okununca yazarın, Aristoteles'in "Politika" sını kendi çağına uydurarak yeniden yazmak istemiş olduğu açıkça görülür. Zaten o da Aristoteles'in plânını izlemiştir.

O da Aristoteles gibi aileyi incelemekle işe başlamaktadır. Roma'nın "pater familias = (Aile babası)" kavramını benimsediği için, bu konuda Yunan filozofuna göre, daha geri düşünceler ileri sürer. Babaya ailenin bütün üyeleri üzerinde sınırsız haklar verir. Tersine olarak, kölelik konusunda Aristoteles'ten daha moderndir, çünkü buna gerek Avrupa'da, gerek sömürgelerinde gözyuman hükûmetleri ayıplar. Mülkiyet bahsinde Stageira'lı ile mütabıktır: İnsanları şevklendirdiği, çalışma ve üretime ilgi duymalarına yol açtığı için, bu kurumun gerekli ve hayırlı olduğu düşüncesindedir. Ona göre egemenliğin alâmetleri (daha önce Padovalı Marsile tarafından da kabul edilmiş olan) yasama ve yürütme iktidarıdır; andlaşmalar yapmak, adalet dağıtmak, para basmak v.b. iktidarlardır. Bodin üç klâsik hükûmet biçiminin, yani monarşinin, aristokrasinin ve demokrasinin yararları ile zararlarını tartışır. Bu üç biçimden birinin ötekilere üstünlüğünün keyfi ve rastgele olmadığını, bunun kısmen iklime bağlı olduğunu belirtir, ki bu düşünce daha sonra Montesquieu tarafından da geliştirilecektir. Aslında monarşiyi üstün tutar: Çünkü bunun Fransa için en iyi hükûmet biçimi olduğuna inanmaktadır. Üç bi-

çimin bir araya getirilip aynı zamanda varolacakları karma hükûmetlerden yana değildir: Çünkü ona göre, bu hükûmetler çabucak soysuzlaşarak ya sırf monarşi, ya da demokrasi kılığına girerler.

Bodin'in "De la république" inin altı kitabı XVI. yüzyılın sonuna doğru ve XVII. yüzyılın ilk yarısında büyük bir başarı kazandı. Yazarı bazen eserini hazırladığı çağı aşan görüşler ileri sürmüş olmakla beraber, bu kitaplar bugün azçok unutulmuştur.

Giovanni Botero, Piemonte'deki Bene Vagenna'da doğdu. Doğumunun kesin tarihi bilinmemektedir; 1530 ile 1540 arasında olduğu söyleniyor. Dinî tarikatlere girdi ve gençliğinde Cizvitlerin çömezi oldu. Sonra Milano başpiskopósu Carlo Borromeo'nun sekreterliği görevini yaptı.

Yaptığı görevin Botero üzerindeki etkisini değerlendirmek için hatırlamak gerektir ki, Carlo Borromeo katolikliğin protestanlığa karşı gösterdiği tepkinin başlıca önderlerinden biri olmuştur. Merano dinsel kuruluının ikinci safhasındaki faaliyeti üstün olmuş, Katolik Kilisesinin Luther ile Calvin'in müritlerine karşı savaştıkları bütün memleketlerde ise bu faaliyet, son haddi bulmuştur. Katolik rahiplerinde disiplinin yeniden kurulmasında ve daha sıkı bir ahlâkın yeretmesinde onun da büyük payı vardır. Rafızîliğe karşı gösterdiği bazen aşırı sertliğin yanısıra Carlo Borromeo, özellikle 1576 da, Milano'yu kasıp kavurmuş olan veba salgını sırasında yoksullara sevgiyle davranmıştır.

Botero dinsel nitelikte ve hattâ keşişlikle ilgili birçok eserler yazmıştır. Fakat ayrıca üç eser daha yazmıştır ki, bunlar siyasî doktrinlere özellikle dokunmaktadır; Bunlar ilkin "Hikmet-i hükûmet" üzerine olan eseri, sonra da "Evrensel münasebetler" ve "Sitelerin büyüklüğü ve ihtişamı üzerine" başlıklarını taşıyan öbür iki eseridir. Siyasî doktrinler tarihi bakımından önemli olanı, ilk defa 1589 da yayınlanmışa benzeyen birinci eseridir.

Botero "Hikmet-i hükûmet" adlı kitabının, iktidarı muhafaza için en iyi çarelerin neler olduğunu hükûmetlere öğretmeğe yaradığını anlatır: "Çünkü," der, "beşer olaylarının tablaten hareketli olmaları dolayısiyle politik üstünlüğü muhafaza etmek, ele geçirmekten daha güçtür." Bu düşüncede derinlik yok değildir ve gerçeğe de büyük ölçüde uygundur. Yazar, iyi bir din adamı sıfatiyle, prenslere bir "Vicdan Kuruluna" sa-

hip olmalarını öğütler: Bunlar, belirli bir hareketin katolik ahlâkına uygun olup olmadığından şüphe ettikleri her sefer, ona danışacaklardır. Sonra da, prensin asiller sınıfına dayanması tabiî olmakla beraber, bunu körükörüne yapmaması gerektiğini ilâve eder: Çünkü o zaman asillerinki kadar gerekli olan halkın teveccühünü kaybetmek tehlikesiyle karşılaşabilir. O da Machiavelli gibi, prenslere ücretli askerlere, ya da yabancı kıtalara sahip olmaktansa, ulusal bir orduya sahip olmalarını öğütler. Bu öğüt, kitabın kendisi için yazılmış olması muhtemel bulunan, Savoia dükası tarafından uygulanmıştır.

Floransalı Sekretere göre, ahlâk kurallarına daha çok bağlı olmakla beraber, Botero yine de - özellikle râfızîlerle savaşmak sözkonusu olduğunda - İncil'deki ahlâk anlayışına her zaman uygun olmayan vasıtalara başvurmayı salık vermekten geri durmaz. "Prens," der, "onları lûtuflarla büyüliyerek hak yoluna sokacak, fakat lûtuflar etki göstermedi mi, zor tedbirlerine başvuracaktır."

Fakat Botero, eserinin özellikle ekonomik bölümünde derin düşünceli olduğunu göstermektedir. Machiavelli'de eksik olan da işte bu bölümdür. Carlo Borromeo'nun Sekreteri bu konuda, çağına göre çok ileri bir zekâsı olduğunu gösteren birtakım görüşler ortaya serer. Bu işi de - Adam Smith ve Ricardo'nun bir öncüsü sayılan ve eserlerini Botero'dan daha sonra yazmış olan - Serra'dan daha büyük bir dikkatle yapar.

Botero özet olarak asıl ulusal zenginliğin kıymetli madenlerin bolluğundan değil, memleketin ürettiği yararlı malların bolluğundan ileri geldiğini söyler. Bir ulus, evrensel yararlıkta mallar ürettiği zaman, yabancı ülkelerle mücadeleler yaparak muhtaç olduğu kıymetli madenleri tedarik edebilecektir. Bunların XVII. yüzyılın başlangıcında - yani başlıca zenginliğin değerli madenlerden ibaret olduğuna inanan merkantilizmin en parlak çağında - yazıldığı düşünülürse, modern iktisat bilimince de tasdik edilen bu görüşlerin doğruluğu daha fazla değer kazanacaktır. Yazar örnek olarak İspanya'nın o zamanki halini anlatır: Bu memleket Meksika ile Peru'nun altun ve gümüş madenlerine sahip olmakla beraber, yine de yoksuldu, çünkü endüstrisi hemen hemen yoktu ve - mağribilerin memleketten kovulmasından sonra daha vahim hal alan - iş gücü azlığı dolayısiyle, tarımı da az verimliydi.

"Sitelerin büyüklük ve ihtişam sebepleri" üzerine olan eserinde Botero, nüfusun çoğalmasiyle beraber artan işçe güç-

lüklerinin doğurduğu hayat pahalılığı dolayısiyle büyük şehirlerdeki nüfus artışının duruşunu anlatır. Botero'nun zamanında bu doğruydu ama, bugün demiryollariyle gemiler taşıma masraflarını geniş ölçüde azaltarak büyük insan yığınlarını kolayca beslemek imkânını sağlamışlar; böylelikle milyonlarca nüfuslu çok büyük şehirler kurulmasını ve şehirciliğin doğmasını mümkün kılmışlardır. Nihayet "Evrensel münasebetler" de yazıldığı çağ için gayet doğru olan bir siyasî coğrafya kitabıdır.

XXII

CAMPANELLA, BOCCALİNİ VE GROTİUS

Daha önceki bütün yazarlar arasında Campanella, bazen acayipliğe kadar varan düşüncelerinin orijinalliği bakımından ön plânda yer alır. Birçok yönleri karanlık kalmış olan hayatı, gerçek bir romandır. Kalabriya'daki Stilo'da doğdu. Ondört yaşındayken Napoli'ye gitti. Rivayete göre, daha karaya ayak basar basmaz gûya bir çeşit akademiye girdi. Burada felsefî tartışmalar yapılmaktaydı. Campanella da tartışmalara katıldı, bütün orada hazır bulunanları ateşli belâgatiyle şaşırttı, kanıtlarının sağlamlığı ile hayrete düşürdü. Sonradan "dominiken" tarikatine girdi. Derken, onu tekrar Venedik'te ve Bolonya'da buluyoruz. Burada, Enkizisyonun gözünde şüpheli duruma düştü. Napoli'ye dönünce İspanyol hükûmeti tarafından tehlikeli sayılarak Kalabriya'da bir manastıra çekilmek zorunda bırakıldı. Fakat orada da o ateşli hareketliliği onu rahat bırakmadı: İspanyol egemenliğine karşı bir suikast hareketi teşkilâtladı. Suikastin akim kalmasından sonra, suikastçılardan çoğu darağacını boyladılar. Campanella, Napoli'ye götürüldü ,işkence gördü, yargılandı, hapse atıldı ve yirmi yedi yıla yakın zaman zindanda kaldı.

Campanella'nın hapsedilişinde acaip ve izahı güç bir taraf vardır. Ona bakılırsa, hiçbir mahpus kendisininkinden daha korkunç şartlar içinde bulunmamıştır. Sızlanmaları (özellikle bu konuda yazmış olduğu şiirler) yürek parçalayıcıdır. Beri yandan, hapiste olmakla beraber, kendisine itirazda bulunanlara karşı bitmez tükenmez polemiklere devam etti ve

yazıları Avrupa'nın yarısına yayıldı. Bu yirmi yedi yıl boyunca ünü, her gün büyüyüp arttı. Yeryüzünün kudretli kişileri, bir İspanyol zindanında inleyen âciz keşişe ilgi gösterdiler. Napoli kıral vekili olan Ossuna dükası. Campanella ile konuşmak için zindana indi. Kudretli Alman bankerleri olan Fugger'ler de ona ilgi gösterdiler. Uzun yıllardan sonra Roma'ya götürülüp Enkizisyon mahkemesince yargılanmak için, Campanella kendi kendini râfızîlikle suçladı; böylelikle İspanyolların elinden kurtulmak için belki de Papa VIII. Urbanus'la anlaşmış bulunmaktaydı.

Roma'da halk, râfızîlik ve büyücülükle suçladığı keşişe karşı gösteriler yaptı. Fransa büyükelçisi, Campanella'nın serbest bırakılması için hükümdarı adına Papa nezdinde teşebbüste bulundu. Serbest kalınca, Campanella Paris'e gitti, kıral XIII. Louis'den aylık aldı ve kudretli koruyucular edindi. Şu halde ömrünün son yıllarını rahatlıkla geçirebilecekti ama, huzursuz kafası kendisine rahat vermiyordu ve yetmiş yaşını bulmakla beraber bu keşiş son günlerine kadar yazı yazmaktan, kalem tartışmaları yapmaktan geri durmadı. Müneccimliğe inanıyordu ve (1638 de doğmuş olan) XIV. Louis'nin hayatının yıldız falını nispeten doğru olarak hazırladı. Müstakbel kıralın karakterini dahi tasvir edebildi ve saltanat döneminin başlıca olayları üzerine kehanetlerde bulundu. Rivayete göre bu yıldız falında hattâ 1789 İhtilâlinin bir çeşit önsezisini dahi bulmak kaabilmiş.

Campanella'nın düşüncesinin belirli vasıflarından biri, kendisinin Aristoteles'in felsefesine karşıt oluşudur; bu karşıtlığın kısmen Campanella'nın eserlerini okuduğu ve üzerlerinde düşündüğü Bernardino Telesio'nun eserlerinin etkisinden ileri gelmiş olduğu muhakkaktır. Campanella o kadar verimli bir yazardı ki, yazı yazma onda illet halini bulmuştu. Eserleri arasında biz yalnız siyasal bilgilere dokunanları zikredeceğiz.

Campanella'nın politik eserleri arasında tarih bakımından ilki "İspanyol Monarşisi" üzerine olanıdır. Yazar bunda. İspanyol emperyalizmini anlatmaktadır. Her çağda üstünlük göstermiş olan bir kavmin daima varolduğunu müşahede eder. Bunlar ilkin Doğuda Asurlular, sonra Doğudan Batıya gidilince Yunanlılar, Romalılar, nihayet İspanyollardır. Egemenliklerini elde tutabilmeleri için bütün İspanyolların, tabiî Katolik Kilisesini desteklemekle beraber, tarım ve endüstri ile

uğraşmayı başka kavimlere bırakarak, hep birden asker olmaları gerektir.

Campanella'nın bu eserinde Botero'nun "Hikmet-i hükûmet" adlı kitabının birçok sayfalarının hemen hemen kelimesi kelimesine tekrarlandığı son zamanlarda keşfedilmiştir. Bu "İntihâl" i keşfetmiş olan profesör De Mattei, olayı şöyle izah etmektedir: Campanella'nın hapisteyken yazdığı "İspanyol Monarşisi", bunun 1620 ye doğru basılması işiyle uğraşan Alman Tobie Adam'a müsvedde halinde verilmiştir. Protestanlarla Katolikler arasındaki Otuz Yıl savaşı o sırada başlamış olduğundan, Adam böylece Katolik dâvasına hizmet ettiğini düşünerek bu esere Botero'nun kitabının o sayfalarını sokmakla iyi ettiğini sanmıştır.

Campanella'nın Fransa'dayken yazdığı "Monarchia delle Nazioni (Milletler Monarşisi)" nde Kalabriyalı filozof ,daha o zaman açıkça çöküş belirtileri göstermekte olan İspanya'nın egemenliği icradaki kabiliyetsizliğini kabul etmektedir. Bu rolün Fransa'ya daha uygun düşeceği kanısındadır. "Monarchia Messiae (Mesih Monarşisi)" de ise bütün lâik prenslerin Papanın hükmü altına girmeleri görüşünü savunmaktadır. Bu arada "Atheismus triumphatus (Mağlûp olan tanrıtanımazlık)" ı da hatırlatmak mümkündür: Yazar bunda tanrıtanımazlıkla savaşmak için öyle kanıtlar ileri sürmektedir ki, bir eleştirmeci işi, eserin "Atheismus triumphans (Galip gelen tanrıtanımazlık)" adını taşımasının daha doğru olacağını söyliyecek kadar ileriye vardırmıştır.

Campanella'nın ününün en büyük kısmını borçlu olduğu eser, yazarın 1643 te ölümünden sonra çıkmış olan "Güneş Sitesi" dir. Morus'un "Utopya" sı gibi bu da ikili konuşma biçiminde yazılmıştır. Fakat "Güneş Sitesi" daha çok Eflâtun'un "Cumhuriyet" inden ve katolik keşişlik kurallarından ilham almış bulunmaktadır.

Taprobana'ya, yani Seylân adasına yerleştirdiği "Güneş Sitesi" nde gûya komünist bir cumhuriyet vardır. Burada, yaşamak için gerekli ihtiyaç maddelerinin üretimi de, dağıtımı da Devlet tarafından yönetilmektedir. Yöneticiler hoşgörmedikleri için, bu adada tembel kimse yoktur; onun için herkesin ihtiyacını gidermek üzere nüfus başına günde dört saatlik çalışma, bol bol yetmektedir.

Devletin en büyük şefi, Büyük Metafizikçi'dir, cumhuriyetin en bilgili adamı odur. Görevinde ömür boyunca kalmak-

tadır; fakat kendisi hayattayken daha bilgili bir başka vatandaş çıkarsa, yerine o geçmektedir.

Büyük Metafizikçi, iş arkadaşlarını kendisi atamaktadır ki bunlar, şu üç bakandır: Kamu eğitimiyle uğraşan bilgelik bakanı; Devletin savunması ve askerî teşkilâtla görevli kudret bakanı; Cinsel birleşmeler, doğumlar, insan hattâ hayvan soyunun ıslâhı ile ilgilenen aşk bakanı. Üç bakan da kendi bakımlarından öteki memurları tâyin ederler. Görüldüğü gibi "Güneş Sitesi" otokrasi ile demokrasi arasında yarı yolda olan bir anayasaya sahiptir. Orada Devlet şefi tek derece ile seçilir ama, bütün yargıçlarla memurlar, hattâ en yüksekleri bile bu şef tarafından atanırlar. Thomas Morus'tan farklı olarak Campanella kendi "Güneş Sitesi" nde kanunların sık sık çiğnenebileceğini hesaplamaktadır. Bu gibi çiğnemelere bir ceza sistemi sayesinde çare bulduğuna inanmaktadır. En belirlisi de tembellere verilen cezadır ki, bunlar, kadınlarla her türlü münasebetten yoksun bırakılmaktadır. Güneşliler arasında aile yoktur, çünkü Campanella ancak aileyi kaldırmakla özel mülkiyetin kaldırılabileceği düşüncesindedir. Fakat buna rağmen, Güneş Sitesi'nde serbest birleşmeye izin yoktur, çünkü buradaki geçici çiftleşmelere memurlar tarafından karar verilmektedir. Eflâtun'un "Cumhuriyet" indeki gibi, çocukların eğitimi işi Devlete verilmektedir ve bunlar ana-babalarını tanımamaktadırlar. Son olarak, dinleme yoluyla yapılan bir çeşit itiraf sayesinde işleyen bir casusluk servisi de vardır.

Bu bölümü kapamadan önce az-çok ün kazanmış ve eserlerini XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başlangıcında yayımlamış birkaç yazarın adlarını hatırlatmak yerinde olur.

1540 da doğup 1598 de ölmüş olan Venedikli Paolo Paruta ömrü boyunca, hattâ ölümünden sonra da bir zaman az-çok ün kazanmıştır. 1579 da "Perfezione della vita politika (Politik hayatın mükemmelliği)" adlı bir kitap çıkararak bunda bilgeliğin dünyadan elini eteğini çekmekten ibaret olmadığını; tersine, bilge ve yurtsever insanın çalışmalarını yurdunun hizmetine adaması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yazara göre, hükûmet biçimleri arasında en iyisi doğduğu şehirin, yani Venedik'inkidir. Bu düşünce o sıralarda başka birçok yazarlarca da paylaşılmaktaydı. Venedik'in tarihini anlattığı başka bir kitapta Paruta, kanallar kıralîçesi olan bu şehri övmekten geri durmaz. Aslında Paruta, ününden aşağı bir yazar olmuştur

ve insan, onun yazılarında derin ya da orijinal görüşleri boşuna arar durur.

Traiano Boocalini, Paruta'nın çağdaşıdır. 1556 da Orta İtalya'da doğmuş, 1612 de Venedik'te ölmüş, ölümünden bir yıl önce de "Ragguagli di Parnasso (Parnassos Hikâyeleri)" adlı kitabını yayımlanmıştır.

Bu kitap, Boccalini'nin çağdaşı ya da kendisinden önceki yazarlarla Devlet adamlarının keskin ve bazen sert bir yergisidir. Hakkında bir fikir vermek için Aristoteles'le ilgili bölümü hatırlatmak yeter: Parnassos dağında, Apollon'un yanında oturan Aristoteles'in başına, Boccalini'nin çağdaşı olan bir sürü hükümdarla Devlet adamı üşüşür. Bunlar, Stageiralı filozofun yaptığı tiran tasvirinin tıpatıp kendi tutumlarına uyduğunu söyliyerek ona atıp tutarlar. Öyle ki, işin sarpa saracağından korkan Aristoteles, tiranın eski çağlarda yaşayan bir canavar olduğunu, yeni zamanlarda ise kaybolduğunu söylemek zorunda kalır. En büyük yolsuzlukları giderecek çareleri araştırmak için bir araya gelen birkaç bilge ile birkaç Devlet adamının toplantısını tasvir eden bölüm ise daha sert bir yergidir: Sonunda bunlar, lâhana fiyatlarını ucuzlatmak amacını güden bir tasarı hazırlayıp, işin içinden çıkarlar. Boccalini'nin birçok kimseler tarafından modern mizah gazeteciliğinin müjdecisi olarak gösterilişi sebepsiz değildir. Çağdaşlarına göre, alaylarına en çok hedef tuttuğu İspanyol makamlarının emriyle yokedilmiş olması muhtemeldir.

Paruta'nın bir çağdaşı da Cherso'da doğan ve Venedik uyruğu olan Francesco Patrizi'dir ki, son zamanlarda Bn. Paola Maria Arcari kendisinin çok zavıh bir portresini çizmiştir.

"Mutlu Şehir" adını taşıyan başlıca eserinde Patrizi ile aynı adı taşıyan kimse, kendi fikrince bir şehrin maddî-manevî refahını yaratmak için en iyi kuralların neler olduğunu anlatır. Mutedil bir aristokrasiden yana olduğunu söyler ve Venedik'e olan hayranlığı açıkça bellidir.

Ayrıca tarım, askerî kurumlar (kendinden önce gelen ya da çağdaşı olan başka birçok yazarlar gibi, o da "ulusal milisler" den yanaydı) üzerine yazılar yazmış, su işlerine de ilgilenmiştir. Bu konuda bizim eski tanıdıklardan biriyle yani Scipione di Castro ile bir kalem çatışması da yapmıştır.

Cherso'lu Patrizi düşünce bakımından Eflâtun'un, Aristoteles'in ve kendi yaşadığı çağın etkisi altında kalmıştır.

XVII. yüzyılın başındaki ünlü bir yazarı hatırlatmağı da yerinde buluyoruz. Eserleri daha çok âmme hukuku ve özellikle Devletler hukuku tarihiyle ilgili olmakla beraber, bunların siyasal bilimlerle yine de az-çok bağı vardır.

Sözünü ettiğimiz yazar, 1583 te doğup 1647 de ölmüş olan Hollandalı Hugo Grotius'tur. Yurdunun politik kavgalarına karışarak tevkif edildi, müebbet hapis cezasına hüküm giydi. Bir yolunu bulup kaçarak Paris'e, oradan İsveç'e gitti. Sonradan bu memleketin kıraliçesi tarafından Paris'e büyükelçi tâyin olundu ve on yıl sonra Stokholm'e gitmek üzere Almanya'dan geçtiği sırada öldü. Dediğimiz gibi, en ünlü eserleri Devletler hukuku ile ilgilidir. Bunlar arasında "De Jure pacis et belli" adlı olanı, Yunan ve Roma filozoflarının da görür gibi oldukları tabiî hukuk teorisini ihtiva eder. Grotius ilk çağlarda gayrımenkul malların ferdî olarak ele geçirilmesi şeklinin varolmadığına inanır. Bu ele geçirişin kökü, işgale dayanmaktadır ve Grotius bu hakkın tanınmasının gerekli olduğunu kabul eder. Grotius başlangıçta egemen kuvvetlerin halka alt olduğuna da inanır ama, halkın bunları meşru yolla devredebileceğini de kabul eder. Gönül rızasiyle ya da savaş esirleri sözkonusu olduğu zaman, köleliği de kabul eder.

XXIII

"MAGNA CHARTA" VE İNGİLİZ ANAYASASININ STUART'LARIN TAHTA ÇIKIŞLARINA KADAR OLAN GELİŞMESİ

İnsanlık medeniyeti tarihinde XVII. yüzyılın önemli bir payı olmadığı yolundaki düşünce, son zamanlara değin epey yaygın bulunmaktaydı. Fakat bu düşünce, gerçeğe uygun değildir. Bir asrın eseri hakkında ancak bu, bir önceki ve bir sonraki asrın eseriyle kıyaslandığı zamandır ki, bir yargıya varılabilir. Bu kıyaslama yapılınca, XVII. yüzyılda gerçekleşen ilerlemelerin ne kadar önemli ve çok sayıda olduğunu görmek kolaydır. Ortaçağa gerçekten son veren, bu yüzyıl olmuştur. Bununla birlikte özellikle bu yüzyılın başlangıcında büyücülüğe resmen inanmak gibi zararlı ve çocukça önyargılara hâlâ rastlamaktayız. Bilgisizlikten, ulaştırma araçlarının azlığından, politik teşkilâtın kusurlu oluşundan; yani veba

salgınlarından, kıtlıklardan, Orta ve Batı Avrupa halkını hâlâ rahatsız etmekte olan asker itaatsizliklerinden de ızdırap çekilmekteydi. Fakat kabul etmek gerektir ki, bütün bunlar önceki yüzyıllardan miras kalmış bulunmaktaydı. XVII. yüzyıl bu mirası kendinden sonraki yüzyıla aktarmamak gibi bir meziyet göstermiştir: XVII. yüzyıl ortalığı temizleyip yolu hazırlamış olmasaydı, ondan sonraki yüzyıl kendi işini başaramıyacaktı.

Bilim bakımından XVII. yüzyıl Bacon, Galile, Newton, Hobbes ve Locke'u yetiştirdi. Son ikisi bir dereceye kadar XVIII. yüzyıl politik düşüncesinin müjdecileri oldular. Siyasal kurumlara gelince, temsil esasına dayanan modern Devletin doğuşunu mümkün kılan mutlakçı kırallık, Avrupa kıtasında XVII. yüzyıl boyunca kemâlini buldu. Yine bu yüzyıldadır ki, İngiltere'de eski Ortaçağ anayasası, uzun mücadelelerden sonra, içinde modern temsil sisteminin ana hatları daha o zamandan beliren bir politik rejim haline girdi.

İngiliz anayasasından sözetmeden önce hatırlatmak yerinde olur ki, Sicilya'da da - adadaki bütün Fransızların öldürülmesi üzerine zaferle sonuçlanan "Akşam Duası" ayaklanmasından sonra tekrar yürürlüğe konulan eski Ortaçağ anayasası, temsil sistemine dayanan modern anayasalara biraz yaklaşarak XVI. yüzyılın sonuna kadar gelişmiştir. Bu anayasa belirli vasıflariyle XIX. yüzyılın başına kadar yürürlükte kalmıştır. Üç "bracci" den, yani asiller, rahipler ve kamunlar kamaralarından kurulu Sicilya parlâmentosu, her üç yılda bir muntazam olarak toplantıya çağırılmaktaydı. Bu parlâmento vergi kanunlarını oya bağlıyor ve üç kamaranın katıldığı, "kırallık temsilciliği" diye adlandırılan komisyonu seçiyordu. Bu komisyon, giderleri denetliyor ve verilen ödeneklerin, oylama sonucunda ayrıldıkları işlere harcanmasına gözkulak oluyordu.

Bununla beraber, XVI. yüzyılın sonundan sonra Sicilya anayasasının gelişmesi durdu. Sicilya'da modern bir temsilî rejim için zarurî şart noksandı. Yani hükûmete, aristokrasiye ve rahiplere bağlı olmayan bir orta sınıf kurulmamıştı. Tersine, Sicilya'da o zaman, hattâ daha da sonra aşağı tabakadan bir kimsenin yükselebileceği tek meslek, avukatlıktı. Fakat avukatların başlıca müşterileri asillerle rahipler olduğundan, bunların bağımsızlığı fiiliyatta çok sınırlıydı. Bununla birlikte, iç-

lerinden en ünlüleri yargıçlığa atanabilir ve asalet ünvanı alabilirlerdi.

1812 de İngiliz ve Fransız hürriyetçi düşüncelerinin etkisi altında anayasa ıslahatına teşebbüs edildi ve buna Bourbon'lar yalnız üç yıl saygı gösterdiler. 1816 da Sicilya muhtariyetini kaybetti ve Napoli krallığına ilhak olundu. O zamandan beri, 1849-1850 arasındaki kısa bir aralık hariç, İtalya'nın geri kalan kısmiyle birleşmesine kadar rejimi, mutlakçı monarşi rejimi oldu.

Eski Sicilya anayasasının bu kısa özetinden sonra, şimdi de İngiltere anayasa tarihinin başlıca olaylarını anlatacağım.

Caesar ve Augustus zamanından beri Ren ve Tuna sınırına kadar bütün Güney ve Batı Avrupa'yı fethetmiş olan Roma İmparatorluğu, Büyük Britanya'nın fethine ancak İmparator Claudius'un saltanat devrinde başladı. Bu fetih işi de hiçbir zaman tamamlanmadı, çünkü adanın Kuzey parçası hep bağımsız kaldı. M.S. V. yüzyılda Roma garnizonları geri çağırıldığından, ancak üstünkörü bir şekilde ve yalnız sitelerde Romalılaşmış olan Büyük Britanya, şimdiki İskoçya'dan gelmekte olan Kuzey Barbarlarının, Pikt'lerle Kaledonya'lıların baskınlarına göğüs germek zorunda kaldı. Kendini bu Barbarlara karşı savunmak için, Breton şeflerden biri Angıl'lerle Sakson'ların yardımını istedi: Bunlar Elbe nehrinin ağızları yakınında oturan Cermen kavimleriydi. Fakat Angıl'lerle Sakson'lar Kaledonya'lıları kendi dağlarına püskürttükten sonra memleketi kendi hesaplarına fethettiler, yerli halkı Wales ülkesine sürdüler ya da Fransa Bretanyası'na göçmek zorunda bıraktılar.

Asıl İngiltere'de Angıl'lerle Sakson'lar, en güvenilir söylentilere inanmak gerekirse, yedi krallık kurdular. Bu istilâdan sonra İngiltere, nüfusunun çoğunluğu Cermen soyundan olan bir ülke haline geldi. Roma egemenliği altında yerli halk tarafından benimsenmiş olan hristiyanlık, Cermen istilâcılar tarafından kaldırılmıştı. Fakat Büyük Gregorius tarafından VI. yüzyılın sonunda adaya gönderilen misyonerler tarafından bu din, yeniden yerleştirildi. VII. yüzyılın ortasına doğru da yine başlıca din haline gelmişti.

IX. ve X. yüzyıllarda henüz putlara tapmakta olan Danimarkalı korsanlar, yeni istilâlar yaptılar. IX. yüzyılın orta-

sına doğru yedi krallık, istilâcılara karşı koyabilmek için, tek bir tane halinde birleştiler; bu işi kıral Alfred başardı.

İngiliz anayasasının ilk köklerini yedi Anglo-Sakson krallığı zamanına kadar götüren tarihçiler eksik olmamıştır. Fakat gerçekte, bu uzak çağın politik teşkilâtı hakkında bildiklerimiz ,bunun orijinal vasıflar gösterdiğini sandırmıyacak niteliktedir. Yedi krallığın herbirinde askere kumanda eden ve adalet dağıtan birer kıral vardı tabiî. Bazı önemli durumlarda bu kıral "Witenagemote" a, yani "Mûteberan" kuruluna danışmak zorunda idi, çok önemli durumlarda ise "Folkmoot" diye adlandırılan ve bütün savaşçılardan meydana gelen kurula akıl danışıyordu. Görüldüğü gibi bu, kabilenin az-çok önemli bir Devlet kurabilmek üzere henüz yeteri kadar gelişmediği safhada, bütün kavimlerde rastlanan bir politik teşkilâttır.

Yedi Anglo-Sakson krallığının tek bir tane halinde birleşmesiyle İngiltere'nin politik rejimi daha aristokratik bir nitelik edindi, çünkü böylesine geniş bir ülkede, bütün savaşçıların katıldığı kurulu toplantıya çağırmak imkânsızdı. Onun için kıral hükûmeti, "Witenagemote" u meydana getiren şeflerin en nüfuzlularının yardımiyle yönetiyordu. İngiltere'de bu rejim 1066 ya kadar sürdü.

İngiltere tarihinin akışını değiştirmeğe büyük ölçüde yol açan olaylar o zaman meydana geldi. Fransa'nın Kuzeyde, Manş denizi kıyısındaki parçasında, İskandinav korsanları X. yüzyılda bir dükalık kurmuşlar ve bu, fâtihlerin (Normanlar) adından gelme olarak, Normandiya ismini almıştı. Bu dükalıkta İskandinavlar, halkın geri kalan kısmiyle kaynaşmışlardı; Fransız dilini, törelerini, teşkilâtını yani derebeyliği benimsemişlerdi. Fakat dedelerinden kendilerine miras kalmış olan fetihçi zihniyeti kaybetmemişlerdi. 1066 da Normandiya dükası Piç Guillaume'du ve İngiltere tahtı üzerinde bazı haklara sahip olduğunu iddia ediyordu. Bunları elde etmek için kısmen kendi Normanlarından, kısmen Fransız, ya da başka bölgelerden gelme maceracılardan büyük bir ordu topladı. Bunların başına geçip İngiltere'ye çıktı. Orada, Hastings'de, 14 Ekim 1066 günü, bir kavmin kaderini yüzyıllar boyunca kararlaştıracak olan savaşlardan biri cereyan etti. Sonuncu Sakson kıralı Harold ve Sakson asillerinin çoğu öldüler ve ülke, Normanların eline geçti.

İstilâcılara karşı savaşan bütün Anglo-Saksonların toprak-

larına elkondu ve bunlar timar olarak Piç Guillaume'un arkadaşlarına dağıtıldı. Fakat o zaman İngiltere'ye zorla kabul ettirilen feodal sistem, daha başlangıçta, bunu kıtadakinden ayırdeden özel birtakım vasıflar gösterdi. Çünkü Fransa'da ve başka yerlerde küçük derebeyleri hemen daima daha önemlilere bağlı bulunmaktaydılar. İngiltere'de ise, tersine olarak, çok sayıda küçük derebeyleri doğrudan doğruya kırala bağlıydılar: Görünüş göre, XIII. yüzyılda az-çok politik bir önem edinmeğe başlayan Şövalyeler sınıfının kökü, bu olmuşa benzemektedir (Bk.: İngiltere Anayasası Tarihi, William Stubbs. Yazara göre, gûya bu şövalyeler Sakson Thane ya da Theng'lerinin torunlarıdır ve istilâcılara karşı silâha sarılmadıkları için mallarından yararlanma hakkını muhafaza etmiş bulunmaktadırlar. Böylece toprak bakımından kırala bağlı bulunuyorlar ve onun askerî hizmetlerini görüyorlardı. Başka tarihçilere göre, şövalyelerin dedeleri gûya Piç Guillaume'un kıtalarına ferdî olarak yazılmış bulunan Fransız ya da Flaman gönüllülerdir. Bu her iki şeklin de kısmen doğru olması mümkündür).

Norman fethi yapılırken, Anglo-Saksonlardan az-çok mukavemet görmüştü. Bu fetih aşağı yukarı 1070 yılına kadar sürdü ve hattâ - galiplerin canlariyle mallarını tehlikeye düşüren bir eşkiyalık biçimine bürünerek daha sonraları da devam etti. Bu yüzden de yeni asiller sınıfı Piç Guillaume'la hemen sonraki haleflerinin kendisini tâbi tuttukları kuvvetli disiplini silkip atmak üzere, ilk zamanlarda ancak seyrek teşebbüslerde bulunabildi. Fakat yavaş yavaş bu direnme azaldı, yenenlerle yenilenler tek bir kavim halinde birleşip kaynaştılar ve ortak dil olarak İngilizceyi benimsediler ki bu, yenenlerin konuştukları Fransız diliyle, yenilenlerin konuştukları Kuzey Almancasının karışımından meydana geldi. O zaman asiller sınıfı kendisi üzerinde kıralın kullandığı keyfî iktidarın etkilerine daha güç katlanır oldu. Kıralın otoritesine başkaldırmak için de sadece elverişli bir fırsat lâzımdı ona.

1189 da İngiltere tahtına - Arslan Yürekli diye adlandırılan - Richard çıktı, Salâhaddin tarafından zaptedilen Kudüs'ü kurtarmak için 1191 de Haçlı Seferine gitti. Orada, kişisel çarpışmalarla savaşlarda kendini gösterdi, Fransa kırallyle, Avusturya dükası ile kavgaya tutuştu ama, Kudüs'ü geri alamadı. 1194 te İngiltere'ye dönmek istedi ama, Avusturya dükasının topraklarından geçmek gibi bir ihtiyatsızlık gösterdi.

Kim olduğu meydana çıktı, esir edildi ve Düka tarafından Almanya İmparatoruna teslim edildi. O da İngiltere kıralını salıvermek için yüklü bir fidye istedi. Derebeylik törelerine göre esir Kıralın fidyesini baronların ödemeleri gerekiyordu. Bu yüzden İngiliz asil sınıfı büyük bir para vermek zorunda kaldı. Arslan Yürekli Richard birkaç yıl sonra öldü. Kardeşi ve halefi olan Topraksız John'da da Richard'ın bütün kusurları, en başta baronlardan boyuna para isteme huyu vardı ama, selefini halka sevdirmiş olan itibara ve iyi huylara bu kıral sahip değildi. Öyle ki, birçok olaylardan ve Topraksız John'un Fransa kıralı tarafından yenilip Papa tarafından da aforoz edilişinden sonra, İngiliz baronları ayaklandılar ve onu esir ettiler. O zaman da kıralla vasal'lerinin karşılıklı hak ve görevlerini belirten bir anlaşmaya sadık kalacağına dair John'u yemin etmek zorunda bıraktılar. 1215 de düzenlenen bu anlaşmaya "Magna charta (Büyük Hürriyet Fermanı)" denildi.

"Magna charta" kaba-saba bir Lâtince ile yazılmıştır ve içinde beceriksizce Lâtinleştirilmiş Fransızca ve İngilizce deyimler de vardır. Doğrusu şu ki, "fundamentum libertatis Angliae (İngiliz hürriyetinin temeli)" diye adlandırılan bu fermanın, modern bir anayasanın unsurlarını ihtiva ettiği söylenemez. Aslında bu da baronlarla kırallar arasında yapılagelen birçok anlaşmalardan biriydi; bu türlü anlaşmalar derebeylik rejimi süresince oldukça sık görülürdü ve bu rejimin tabiatine de uygun bulunmaktaydı.

Örneğin "Magna Charta" nın maddelerinden biri rüşde ermemiş baronların vasiliğini kıralın elinden almaktaydı ki, bu hal, hükümdarın yolsuzluklar ve derebeylerinin zararına olarak - israflar yapmasına yol açmaktaydı. Başka bir madde, asillerle rahiplerin önceden tasvip etmedikleri hiçbir vergiyi ödemiyeceklerini belirtmekteydi *(nullum scutagium vel auxilium ponatur in regno nostro nisi per commune concilium regni)*. 3. madde hiçbir asilin *(liber homo)* kendi eşitleri tarafından yargılanmadıkça kıral tarafından timarından yoksun bırakılamıyacağını, sürgüne ya da hapse gönderilemiyeceğini tasrih etmekteydi *(nullus liber homo imprisonetur vel dessesiatur vel autlagetur nisi, per indicium parium suorum)*. Bu demekti ki, şayet sanık şövalye ise, on iki şövalye; baronsa on iki barondan meydana gelme bir kurul; kontsa kontlar meclisi - yani Yüksek Kamara - tarafından yargılanması gerekmektedir.

Mahallî derebeylerle kıral arasında yapılan bu andlaşmanın niteliği özellikle eski İngiliz derebeylik anayasasının son maddelerinde belli olmaktadır. Gerçekten, kıral tarafından yeminle kabul ve tasdik edilen anlaşma maddelerinden birinin yorumlanması dolayısiyle hükümdar ve derebeyi arasında anlaşmazlık çıkarsa, bunun, en yüksek rütbeli yirmi dört baronla Lord Mayor'dan kurulu bir hakem mahkemesince yargılanıp karara bağlanacağı tasrih edilmişti. Lord Mayor, o zaman kırallığın az-çok önemli tek kamunu olan Londra'daki loncalarla birliklerin şefiydi. Hakem kararı kıralın aleyhinde olur, o da bunu yerine getirmeği reddederse hakemler kırala savaş açmağı ve şatolarını işgal etmeği taahhüt ediyorlardı.

Kıralın bundan böyle kabul ettiği bu direnme, daha doğrusu ayaklanma hakkı, mahallî derebeylerinin çoğu zaman bazı hallerde ellerinde tuttukları "kendi konfederasyonlarının şefine karşı savaş açma" hakkına eşitti. Bu, derebeylik teşkilâtının bir sonucuydu ki, bunda her baron hükümdara karşı direnmek için maddî vasıtalara sahip bulunmaktaydı. Bir araya gelen birkaç baronun kuvvetlerinin ise kıralınkinden üstün olacağı açık bir şeydi.

Topraksız John'un ilk haleflerinin hepsinin "Magna Charta" ya titizlikle saygı gösterdikleri söylenemez. Zayıf kırallar bunu yapmak zorundaydılar ama, kudretli ve kurnaz olanlar en nüfuzlu baronlar arasında kendilerine taraftar bulma işini başarıyorlardı, bu yüzden de ferman hükümlerinin sık sık çiğnendiği görüldü.

Çok geçmeden "Magna Charta" gelişmeğe başladı. Doğrudan doğruya kırala bağlı küçük derebeyleri, yani alelâde şövalyeler 1254 te sonradan Parlâmento diye adlandırılan "commune concilium regni" ye katılmadıkları için, her bölgedeki şövalyelerin, aralarından ikisine kendilerini temsil görevini vermeleri kararlaştırıldı.

Birkaç yıl sonra, 1264 te az-çok önem kazanmış kamunlar da bütün mahallî teşkilâtın Devlet Şefine verdikleri ödeneği onaylayan meclislere temsilcilerini yollamağa davet olundu.

XIV. yüzyıl boyunca İngiliz kurumları daha da önemli bir tarzda geliştiler.

Bu yüzyıl içindedir ki, Parlâmento iki kamaraya bölündü. Bu olayın hangi yılda olup bittiği iyice bilinmemektedir. Görünüşe göre, bu galiba yavaş yavaş yerleşmiş olan bir âdetin tasdikinden ibaretti. Piskoposlarla büyük derebeyleri küçük

asillerle kamunlar temsilcilerinin dışında olarak toplanıp görüşmeler yapmağa başlamışlardı. İki kamaranın üyeleri arasında sosyal şartlar bakımından varolan büyük fark da galiba bu ayrılığın gerçek sebebi olsa gerektir.

XV. yüzyıla kadar en büyük otoriteyi ve en büyük itibarı elinde tutan, Lordlar Kamarası oldu. Bu dönem boyunca Parlâmento yasama kuvvetine büyük ölçüde katıldı. Bu konuda işaret etmek gerektir ki, kuvvetlerin farklılığı ve ayrılığı kavramı, Ortaçağda çok belirsizdi. Bu teorinin ne olduğunu aşağı yukarı anlatan tek yazarın Padovalı Marsile olduğunu daha önce görmüştük. Onun için, baronlarla kamunlara kendi rızaları olmadan yeni yükler kabul ettiremiyen İngiltere kıralı yine de, bizim bugün kamun koyucuya mahsus saydığımız konuları nizamlıyan emirnameler çıkarmak hakkını muhafaza etti. Fakat bu iktidar çoğu zaman sadece teorikti, çünkü bu kıral emirnamelerinin yürütülmesi büyük ölçüde mahalli derebeylerinin iyi niyetine bağlı bulunuyordu.

Bunların işbirliğini sağlamak için kıraller - kanunen mahallî iktidarları temsil eden Parlâmentoda, mecburî kılmak istedikleri hükümleri resmen ve törenle bildirmek âdetini kurdular.

Fakat bu âdet, bir başkasını doğurdu. Baronların ve kontluklarla kamunlar temsilcilerinin meclisinde üyeler, kırala sundukları dilekçeler yoluyle, teşrii nitelikte hükümler teklif etmeğe başladılar. Yavaş yavaş, her birleşim sonunda tertiplenen resmî ve şatafatlı bir oturumda kıralın, "asil lordlariyle sadık kamunlarının" kendisine sunacakları dilekçeleri kabul etmesi âdet hükmüne geldi: Şayet hükümdar "le roy le veult (Kıral böyle istiyor)" formülü ile karşılık verirse, dilekçe hemen kanun haline geliveriyordu. Aksi halde kıral, örneğin "le roy avisera (kıral bunu düşünecek)" gibilerden menfi ya da işi askıda bırakan bir formülle karşılık veriyordu.

Kıralın tasdiki müessesesi böylece doğmuş oldu ki bugün dahi kanunların yürürlüğe girmesi için bu, gereklidir ve İngiliz Parlâmentosu da bu suretle yasama kuvvetine az-çok katılmış oldu. Hükümdarların kendileri de, az-çok önemli bir kanun çıkarmak istediklerinde bunu Parlâmentoya teklif ettirmeği daha pratik buldular.

XIV. yüzyılın sonunda Parlâmento yeni imtiyazlar elde etti. 1399 da kıral, birleşimler süresince - sanığın bağlı olduğu kamaranın kovuşturmaya izin vermesi hali hariç - Parlâmento

üyelerinin dokunulmazlığı usulünü koyan bir dilekçeyi tasdik etti. Bu yüzyılla bundan sonrakinde kıralla kamaralar arasında mücadeleler oldu ve kıral çoğu zaman yenildi. Fakat, modern anayasalara gittikçe yaklaşmakta olan "Magna Charta"nın böyle yavaş yavaş gelişmesi, XV. yüzyılın sonuna doğru "Çifte Güller Savaşı" diye adlandırılan korkunç bir savaş yüzünden yarıda kaldı. O sıralarda iki hânedan, York'larla Lancaster'ler taht üzerinde hak iddia ediyorlardı. York'ların alâmeti beyaz, Lancaster'lerin alâmeti de kırmızı bir güldü. Bir zaman İngiltere'de de iki kıralla iki Parlâmento oldu. Herbiri kendisinin meşru, ötekinin zorba olduğu iddiasındaydı. İki Gül savaşı 1485 e kadar sürdü. Bu, vahşice bir şiddet dönemi oldu ki devamınca da memleket yorgun ve yoksul düştü. O zamana kadar üstün sosyal sınıf olan Norman kökünden eski asillerin hemen hepsi çarpışmalarda öldü ya da idam edildi (XV. yüzyılda konulan anayasa ile ilgili tedbirler arasında - 1423 - 1471 arasında saltanat süren - VI. Henry'nin kurduğu nizam hatırlatılabilir, ki bunun gereğince köylerde yıllık geliri 40 şilini aşan bir mülke sahip olmayan herkesten, kontluklar mebusluklarının seçimine katılma hakkı geri alınıyordu).

Birbirine rakip York ve Lancaster ailelerinin birleşmesinden meydana gelen Tudor hanedanının saltanatı sırasında, barış 1485 te yeniden kuruldu. Fakat o zaman, önceki yüzyıllarda kırala kafa tutmuş kamara olan Lordlar Kamarası, hemen yalnız, görevlerini yeni hânedana borçlu yepyeni kimselerden meydana geldi. Demek oluyor ki bunlar eski Lordların ne otoritesiyle itibarına ne de maddi kuvvetine sahiptiler.

Öbür yandan İngiltere'de henüz köylerdeki hali vakti yerinde asilzadelerden, şehirlerdeki hali vakti yerinde tâcirlerle sanayicilerden meydana gelme gerçek bir orta sınıf yoktu ki bunun temsilcileri Avam Kamarasında memleketin politik yönetimini üzerlerine alabilsinler. Bu durum ve milletin genel yorgunluğu dolayısiyle Tudor hanedanının saltanatı süresince, yani 1485 ten 1603 e kadar kırallık otoritesi ağır bastı. Bu hal "Evrensel Münasebetler" adlı kitabında, Botero tarafından çok iyi canlandırılmıştır. Bu konuda: "İngiltere kıralı Parlâmentoyu sık sık toplantıya çağırmağa devam etmekle beraber, gerçekte mutlakçılıktan yana Fransa kıralından kalır yeri yoktu" der.

Gerçekten de İngiliz Parlâmentosunun oldukça yakın aralarla toplantıya çağırılmasına devam edildi. Parlâmento yine

ödenekleri kabule, kanunları onaylamağa devam etti ama aslında bu süre boyunca kıralar Kamaralardan her istediklerini elde ediyorlardı; o sırada İngiltere'nin politik hayatının en önemli işleri hükümdarın teşebbüsü ile yapıldı.

Nitekim İngiltere'nin Roma Kilisesi ile bağlarını koparması da - VIII. Henry Luther'in mezhebini benimsememiş ve bunun aleyhinde bir kitap da yazmış olmakla beraber - kıralın teşebbüsü üzerine olmuştur. VI. Edward'ın çocukluğu sırasında vasilerinin çoğu Calvin'in mezhebine girerek Anglikan Kilisesini protestanlığa daima daha çok yaklaştırdılar. Memleket bu sefer de din konusunda böylesine derin bir yeniliği kabul etti. 1550 de kıraliçe Mary - elkonan Kilise mallarını geri verilmeksizin - katolikliği yeniden kurduğu zaman, memleket genel olarak hareketsiz kaldı. Nihayet 1558 de tahta çıkan kıraliçe Elizabeth, protestanlığı kesin olarak yeniden kurdu.

Manş kıyısındaki iki memleket arasında Botero'nun bildirdiği farklardan ayrı olarak, sosyal ve politik alanda daha başka farklar da vardı. Fransa'da asiller sınıfı egemen imtiyazlarını yavaş yavaş kaybetmişti. İngiltere'de XV. yüzyılda Çifte Güller savaşı eski ve kudretli hemen bütün derebeyi ailelerini yoketmişti. Onun için eski derebeylik yargılama usullerinin yerine kıralın atadığı yargıçlarınkini geçirmek, Tudor'lar için kolay oldu. Fakat fazla masraf olmasın diye ve halkın alışkanlıklarını çok şiddetle kesip atmamak için, hemen bütün mahalli yargıçlar kaza yetkilerini icra edecekleri bölgelerle kasabaların zengin ve nüfuzlu kimseleri arasından seçildi. Bu usul kıralı onlara para ödemek yükünden kurtarıyordu. İngiliz "self government"i diye adlandırılan nesnenin kökü işte budur; yani "gentry (arma kullanmağa hakkı olmakla beraber unvanı bulunmayan asiller topluluğu)" için idare, adliye ve zâbıta hizmetlerinin büyük kısmını ücretsiz olarak yüklenme mecburiyet ve imtiyazını doğuran âdet, kökünü bu olaydan almaktadır. Köylerde ya da şehirlerde zengin ve şatafat düşkünü birçok aileler vardı. Bunlar, taşıdıkları adın parlaklığına göz-kulak olmak gibi manevi bir mecburiyet yüklenmiş bulunmaktaydılar. İşte Gentry, bütün bu gibi aileleri içine almaktaydı.

Askerlik bakımından da benzeri bir âdet benimsendi ki bu. sitelerin zanaatkârlariyle köylerin irili ufaklı toprak sahipleri arasından toplanan bir milis kurulması esasına dayanıyordu ve askerlik, bunlar için mecburi idi. Bu sistem ,kıta Avrupa'-

sı'ndaki prensliklerle cumhuriyetlerde yürürlükte olan usule göre hiç şüphesiz daha az masraflıydı. Bunlar, meslek askerlerinden mürekkep küçük bir daimi ordu kurmakla işe başlamışlardı. Fakat İngiliz sisteminin askerlik bakımından daha az değeri vardı ve ancak İngiltere'nin ada oluşu sayesinde uzun zaman muhafaza edilebildi, ki onun bu durumu, büyük yabancı orduların istilâsını güçleştiriyordu.

İngiliz milisleri bayram günlerinde silâh talimleri yapan köylülerle zanaatkârlardan kuruluydu. Bunlar seyrek olarak evlerinden birkaç mil uzaklaşıyorlar ve geri kalan zamanlarında kendi meslek ya da zanaatlarıyla uğraşıyorlardı. Subayları dahi kıral tarafından o yerlerin asilleri arasından seçiliyordu. Gerçi bunlar, hele köylerde, silâhın ve atın yabancısı değillerdi ama, gerçek hiçbir askerî hazırlığa sahip bulunmuyorlardı.

Şu halde memurların ve anlattığımız tarzda kurulmuş bir ordunun, kırallık memleketin genel özleyişleriyle çatışma haline düşerse, ona gerçek hiçbir destek vazifesi görmiyeceği kolayca anlaşılır. Gerçekten, doğdukları yerde otoritelerini icra eden ve ücretsiz çalışan memurlarla kamu efkârına kafa tutulamıyacağı açık bir şeydir. Şiddetli bir çatışma halinde kuvvet de kullanılamazdı, çünkü ordu rastgele toplanılmış bir milisten meydana gelmeydi, bunda ekip zihniyeti diye bir şey yoktu ve memleketin yalnız yerlisi olmakla kalmıyor, onunla kaynaşmış durumda da bulunuyordu.

Onun için, XVI. yüzyılda İngiliz kıralları hemen hemen mutlak bir iktidar icra etmiş olmakla beraber bu mutlaklığın muhafazası için gerekli âletleri hazırlama işini, yani meslekten yetişme memurlardan mürekkep bir bürokrasi ile meslek askerlerinden meydana gelme daimi bir ordu kurmağı savsadılar. Tersine olarak Parlâmentoyu muhafaza ettiler, ki kamu oyunun hükümdara karşı ayaklanacağı gün için bu, çok tesirli bir muhalefet âleti olarak kalıyordu.

XXIV

İLK STUART'LAR VE CROMMWELL'İN DİKTATÖRLÜĞÜ

Henüz bir Ortaçağ niteliği gösteren İngiliz anayasasının de-

rece derece, temsil sistemine dayanan modern bir Devletinkine oldukça benzer hale gelmesine yol açan buhranın başlangıcını 1603 yılına dayatmak yerinde olur.

Kıraliçe Elizabeth o yıl öldü. Elizabeth'in ölüme mahkûm ettirdiği Mary Stuart'ın oğlu İskoçya kıralı VI. Jack, I. Jack adıyle onun yerine geçti. İlk defadır ki İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın üç tâcı aynı baş üzerinde birleşmişti ama bu üç ülkenin durumu birbirinden apayrıydı.

İngiltere nispeten hali vakti yerinde ve medeni bir ülkeydi. Elizabeth'in saltanatı süresince İngiliz edebiyatı en ihtişamlı dönemlerinden birini yaşamıştı. Kendi toprağı üzerinde savaş görmediğinden ve -Tudor'ların kalabalık bir ordu kurmaları, pahalı bir bürokrasi meydana getirmeleri dolayısiyle- vergi yükleri hafif olarak kaldığından, memleket oldukça zengindi. Ayrıca Amerika ve Rusya ile ticaret başlamış, şehirlerde zengin bir burjuvazi, köylerde de orta bir toprak sahipleri sınıfı meydana gelmişti ki bunlar da dinsel tarikatlerin elkonan topraklarını satın alarak zengin olmuşlardı.

Şehirlerle köylerin, çoğu zaman "Atılılar (Ceraliers)" (1) diye adlandırılan burjuvaları, yeni idareci sınıfı meydana getirmiş bulunuyorlardı. Fakat bunların emelleri birbirinden oldukça ayrıydı.

Köylerde Atılılar eski İngiliz anayasasının muhafazasını istiyorlardı; çünkü vergilerin keyfi olarak artmaması ve "self government"in varlığının Avam Kamarasının varlığına bağlı olması dolayısiyle, bu anayasanın gerekli olduğuna inanmaktaydılar. Beri yandan kıralılık iktidarına da büyük bağlılık besliyorlardı, çünkü kıral hem gelenek bakımından en yüksek politik şef, hem de mensubu oldukları Anglikan Kilisesinin en yüksek şefiydi. Fakat, şehirlerdeki burjuvalar arasında Calvinizm yayılmıştı; bu mezhep, kıralın dinsel üstünlüğünü kabul etmiyordu; bu sınıfta Eski ve Yeni Ahit'lerin devamlı okunuşuna dayanan, dinsel konular üzerindeki tartışma çoğu zaman, dinden politikaya geçilmesine ve kıralılık imtiyazlarına aykırı tezlerin savunulmasına yol açıyordu. Bu teoriler zihinleri bugün

---

(1) Kıralı tutanlara "Ceraliers (Atılılar)", Cromwell'i tutanlara "Round Heads (Yuvarlak Başlılar)" adı verilmişti. Bu ad, bunların saç biçimlerinden ileri gelmekteydi: Saçlarını, başı yuvarlak gösterir tarzda, kısa kestiriyorlardı. Atılılar ise dağınık ve uzun saçlı idiler (Çeviren).

cumhuriyetçi diye adlandırabileceğimiz, düşünceleri benimsemeğe hazırlıyordu.

İskoçya'nın durumu daha kötüydü. Bu ülke yoksuldu ve özellikle dağlık bölgelerde yarı barbar haldeydi. Orada, idareci sınıfın büyük kısmı yoksul ve ele avuca sığmaz bir asiller sınıfından meydana gelmeydi. Bu sınıf, cılız gelirlerini eşkiyalık yaparak ve İngiltere'nin Kuzeyindeki bölgelere baskınlarda bulunarak arttırabiliyordu. İdarecileri arasında Calvin mezhebinin rahipleri de vardı; bunlar aşağı halk tabakası üzerinde büyük nüfuza sahiptiler; İskoçya'ya Anglikanizmin girmesinden ve kendilerini piskoposlarla kırala tâbi duruma düşürmesinden korkuyorlardı.

İrlanda'nın hali ise daha da kötüydü. Roma medeniyetinin uğramadığı bu ada, yüzyıllar boyunca hemen hemen Avrupa medeniyetinin dışında kalmıştı. XII. yüzyılın başında birkaç İngiliz baronu buranın fethi işine girişmişlerdi. İngiltere kırallığının vasalliğini de kabul ettiler. Fakat ilerlemeleri çok yavaş oldu, çünkü yerli şeflerin sonuncusu ancak Elizabeth'in saltanatı süresinde İngiliz tahtına tâbi oldu. Bu bahtsız memlekette insanları birbirinden en çok uzaklaştıran üç fark, yani dil, din ve sosyal sınıf ayrılığı bir aradaydı. Gerçekten, yerliler katolik kalmışlardı, İngiliz kolonları ise protestandılar. Yerliler İngilizceden apayrı olan bir Kelt dili kullanıyorlardı, üstelik toprakları ellerinden alınarak İngiliz ya da İskoç kökünden halka verilmişti. Bu yüzden de fethedenlerle edilenler, toprağın sahipleriyle onu ekip biçenler arasında sonsuz bir hınç baggöstermişti.

Okumayı seven ve iyi Lâtince bilen I. Jack, o çağın en ünlü politik yazarlarının eserlerine çok ilgilenmişti. Kıral olması dolayısiyle bütün doktrinler arasında kıralın mutlak iktidarına en elverişli olanlarını benimseyeceği kolayca anlaşılır bir şeydi. İngiliz milletinin düşünceleri bu fikirlere düşman olmakla beraber, kıral, hattâ Parlâmento'ya gönderdiği mesajlarda dahi, bunları açıktan açığa savunmaktan geri kalmıyordu: "Evet Kıral olarak eski Parlâmento imtiyazlarını hoşgörüyorum şüphesiz; fakat bu, egemen iktidara bu katılışa gerekli gördüğüm zaman son verme hakkını Tanrı'dan almış olmaklığım hususuna engel olamaz," diyordu.

Avam Kamarası başlangıçta ses çıkarmadı; sonra, yüzyıllardan beri yürürlükte olan anayasa gereğince kıralın itkidarı-

nın parlâmento imtiyazlarıyle sınırlanmış olduğunu ileri sürerek tepki gösterdi.

I. Jack ihtiyatlı bir Devlet adamı olsaydı düşüncelerini gizli tutar ve bunları zafere ulaştırabilecek tek âleti, yani kendisine bağlı daimî bir orduyu sessizce hazırlardı. Fakat barışı sevdiği için, güvenebileceği bir ordu kurmağı da ihmal etti.

Saltanatının son yıllarında Parlâmentonun itibariyle otoritesinin ne kadar arttığını, kırallığınkinin ise, tersine olarak, ne kadar azaldığını müşahede imkânını buldu; Kıralın Büyük Şansölyesi olan, ayrıca muazzam bir bilgin sayılan Frances Bacon, galiba haklı olarak, Avam Kamarası tarafından yolsuzluk yapmış olmakla suçlandı ve Lordlar Kamarasınca yüklü bir para cezasıyle hapis cezasına mahkûm oldu ama Kıral onun cezasını bağışlamağa cesaret edemedi.

Bu vesile ile Parlâmento "Çifte Güller" iç savaşları sırasında başvurduğu, sonradan da Tudor'ların, düşmanlarından kurtulmak için işlerine yarayan, iki usulden birini kullandı. Bacon'a karşı benimsenen bu usullerden biri *impeachement*'di. Bu takdirde suçlama işini Avam Kamarası, yargılama işini de Lordlar Kamarası yapıyordu. I. Jack'in halefinin bir bakanına karşı kullanılacak olan ikinci usul ise, *bill of attainder*'di ki bu, "makable şâmil" bir kanunun kabulünden ibaretti; bu kanun sayesinde sanığın geçmişte yaptığı bir iş de suç haline geliyor, bunun için de hemen daima ölüm cezası olan, bir ceza tesbit ediliyordu.

I. Jack 1625 te ölünce yerine oğlu I. Charles geçti. Bu hükümdar, mutlak iktidarı kullanmanın kıral için yalnız bir hak değil, bir ödev olduğuna inanmış bulunmaktaydı. Babasına göre daha faal, daha enerjik olduğundan, programını gerçekleştirmeği ve Parlâmentonun imtiyazlarını kof bir hale getirmeği tasarladı. Mutlakçılığı yerleştirmek için elaltında daimi bir ordu kurmanın gerekli olduğunu anlalı. Bu orduyu kurmak için en iyi çarenin bir savaş, üstelik de halkın tutacağı, milletin hoşlanacağı bir savaş olduğunu çok ustalıklı bir şekilde anladı. En uygunu da Fransız protestanlarına yardım etmek için Fransa kıralına savaş açmaktı.

Fransa kıralı IV. Henry Nantes Fermanı ile Fransız protestanlarına vicdan hürriyeti sağlamıştı; bunu sağlama bağlamak için de kırallığın birçok tahkimli mevkiini onların eline bırakmıştı. Onun yerine oğlu XIII. Louis geçince, başbakanı olan Kardinal Richelieu kırallık otoritesini engelliyebilecek herşeyi

yoketme çarelerini araştırdı. Onun için Fransız Calvinistlerinin kırallığın birer parçası olan tahkimli mevkileri ellerinde tutmalarına güçlükle katlandı, bunları geri almak için bir sefere girişti.

I. Charles tahta çıktığı zaman yalnız La Rochelle'deki Huguenot'lar Fransa kıralının kıtalarına karşı koymakla meşguldüler.

O sıralarda din duygusu vatanseverlikten çoğu zaman daha üstün olduğundan, İngiltere'nin protestan kıralından yardım istediler. Kıral da anlattığımız sebepler yüzünden, onların dileğini iyi karşıladı.

Fransa'ya savaş ilân edildi, Parlâmento da kuşatılan şehre yardım için istenen ödeneği verdi. Fakat ya bu ödeneğin az oluşundan, ya da seferin kötü yönetilmesi yüzünden, İngiliz donanmasıyle çıkarma kıtaları birçok başarısız çarpışmalardan sonra İngiltere'ye dönmek zorunda kaldılar. La Rochelle'i savunanlar da açlığa mağlûp olarak teslim oldular.

Böyle zamanlarda hep olduğu gibi, başarısızlığın sorumunu partiler birbirlerinin üzerine attılar. Kıral Avam Kamarasında rastladığı şiddetli muhalefet dolayısiyle bu kurulu iki defa feshetmek zorunda kaldı. Bir üçüncü Kamara savaşa devam edebilmesi için ona yüklü ödenekler verdi, fakat daha önce "bill of rights (Haklar Kanunu)" denen bir belgeyi onaylamasını istedi, ki içinde aşağıdaki hükümler vardı:

1 — Kıral Parlâmentonun rızası olmadıkça istikraz, gönüllü vergi ya da karşılıksız hibe biçiminde vergi ve resimler koyamıyacaktı;

2 — Parlâmentonun rızasına iktiran etmemiş vergiler ödemeği reddeden hiçbir kimse kovuşturmaya uğrıyamıyacaktı;

3 — Hiç kimse kendi tabiî yargıçlarının elinden alınamıyacaktı ve sivil olsun, askerî olsun, istisnaî ya da olağanüstü yargılama usulleri katiyen kurulamıyacaktı;

4 — Kıral hiçbir zaman kara ve deniz askerlerini özel kişilerin evlerinde oturtamıyacaktı.

Birinci hüküm Tudor'lar tarafından kurulan ve herkesin az-çok kendiliğinden verdiği, fakat özel kişiler tarafından istenerek veriliyor sayılan vergi toplama usulünü kesin olarak mahkûm ediyordu. Bu gibi ödemeler vergi adını taşımadıklarından, bunların Parlâmento tarafından onaylanması da gerekli değildi.

İkinci hüküm kıralın sözde gönül rızasıyle verilen paraları

ödemeğe yanaşmıyan kimseler üzerinde baskı yapmak için bazen kullandığı bir çareyi onun elinden alıyordu.

Üçüncü hüküm, kıralın politik cürümlerle suçladığı kimseleri kanun ve töre gereğince kurulan mahkemelerden alıp kendi sözünü dinliyeceklerinden emin olabileceği yargıçlara muhakeme ettirmesini önlemeğe yarıyordu.

Nihayet dördüncüsü de Parlâmentonun rızası olmadıkça daimi bir ordu kurulmasını imkânsızlaştırmak amacını güdüyordu. Parlâmento böyle bir ordu için gerekli ödeneği vermeği reddetti mi, kıralın bunu eli altında tutması artık imkânsızlaşıyordu.

I. Charles *Haklar Kanunu*'nu kabul etti. Parlâmentonun onayladığı ödenekleri cebine indirdi, sonra hemencecik Avam Kamarasının feshini emretti. Fransa ile barış yaptı ve on bir yıl hemen hemen mutlakçı bir hükümdar sıfatiyle saltanat sürdü. Kamaraları artık toplantıya çağırmadı, Parlâmento tarafından oya bağlanmıyan vergiler istedi ve bir çok vesilelerle olağanüstü mahkemeler de kurdu.

Kıralın bu tutumunun yaratmış olduğu ciddi hoşnudsuzluğun rağmine, İngiltere'nin ayaklanabileceği de muhakkak değildi. Gerçekten, unutmamak gerektir ki o sırada I. Charles'ın mutlakçı programı saçma da görünmiyebilirdi, çünkü Avrupa kıtasının hemen her yerinde mutlakçılık muzaffer durumdaydı

Ayaklanma, yoksul ve ele avuca sığmaz bir ülke olan İskoçya'da başladı. Burada I. Charles kilise işleriyle disiplinini kıralilik otoritesine tâbi tutmak istemişti. O zaman Calvinist rahipler halkı açıktan açığa şiddetli bir ayaklanmaya kışkırttılar. İskoçya'ya hâkim olan isyancılar, İngiltere'yi istilâda da gecikmediler. Hoşnudsuzluk içinde olan İngiliz milisleri gevşek gevşek karşıkoydular ya da hattâ hiç karşıkoymadılar. İstilâyı püskürtmek için daha sağlam kıtalar toplamak imkânını elde etmek üzere Parlâmentoyu toplantıya çağırmak gerekiyordu.

Fakat Parlâmento toplantıya çağırılır çağırılmaz, Kıralın mutlakçı programı ile savaşmak işini daha acele buldu. I. Charles, kendisine karşıt olan bu Kamarayı dağıttı, fakat yerine, Kırala daha karşıt olan başka bir Kamara geldi.

Bu Kamara ilk iş olarak İrlanda Kıral Vekili Lord Strafford'u suçlu buldu; I. Charles'ın bakanlığını yaptığı sırada Haklar Kanununu çiğnediği için yargılanmak üzere onu Lordlar Kamarasına sevketti. Strafford kendini savunmak için Kıra-

lın emirlerini yerine getirdiğini ve, kanunsuz olsalar dahi, bu emirleri dinlemenin bir suç olmadığını ileri sürdü. O zaman Avamı Kamarası *impeachement*'i bir *bill of attainder* şeklinde değiştirdi: Böylece *impeachement*'i, kıralın kanunsuz emirlerine uymayı ölüm cezası gerektiren bir kanun şeklinde değiştirmiş oluyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi bu kanun, çıkışından önce işlenen fiilleri de kapsamına almaktaydı.

I. Charles *bill of attainder*'i tasdiki reddetmek cesaretini gösteremedi, Strafford'u affetmeğe de cesaret edemedi ,o da kaderine yiğitlik ve vekarla boyun eğdi. Kıral belki de bu ihtilâl dalgasına yüksek rütbeli bir kurban vermekle onu yatıştırabileceğini sanıyordu. Tersine, Parlâmento daha da küstahlaştı ve yalnız istenen vergileri oya bağlamayı redde devamla kalmadı, fakat Kıral fesih kararı verdiği zaman, Avam Kamarası dağılmağı reddetti.

Bunun üzerine Kıral birdenbire utangaçlığı bırakıp cüreti ele aldı; muhalefet şeflerini tevkif etmek için muhafızlarıyle birlikte Avam Kamarasına girdi; aynı gün Londra'da ihtilâl patlak verdi, kıral da başkentini kaybetti, çünkü Londra milisi onun emirlerini dinlemeğe yanaşmadı ve Parlâmentonun korunması işini açıktan açığa kendi üzerine aldı.

Fakat Kırallık tacının itibarı öylesine büyüktü ki I. Charles'ın işlediği bunca hataya rağmen, iç savaş patlak verdiği sırada milletin yarısı ondan yana oldu. Ötedenberi Atılılar diye adlandırılan, köylerdeki toprak sahiplerinin yönettikleri taşra milisleri hemen her yerde kıralın tarafını tuttular ve hattâ başlangıçta Parlâmento milislerine karşı önemli başarılar da kazandılar. Fakat Parlâmento, şehirlerde vergi toplamak için sahip olduğu yetkiye dayanarak, daimi bir ordu kurdu. Parlâmento bunları yaptığı sırada özellikle Oliver Crommwell'in öğütlerine uyuyordu: Gerçekten üstün bir insan olan Crommwell, Parlâmentonun dâvasını benimsemiş bulunmaktaydı.

Birkaç yıl süren savaştan sonra, Crommwell Atılılar partisini yendi. Kurduğu ordu özellikle - "püriten" diye adlandırılan - en ateşli Calvinistler arasından toplanmıştı. Zaferden sonra Crommwell, Avam Kamarasıyle çatışma haline düştü. çünkü Kamara Kıralla pazarlığa girişmek niyetindeydi. İskoçyalılara sığınıp onlar tarafından teslim edilen I. Charles, esir edilmişti. Fakat Crommwell görüşmeleri kesti ve Kıralı bir subaylar kuruluna yargılattı. I. Charles ölüme hüküm giydi ve 30 Ocak 1649 da cezasına yiğitçe katlandı.

I. Charles'ın ölümünden sonra Crommwell Eşitçiler partisiyle savaşmak zorunda kaldı. Kutsal Kitab'a dayanan bunlar yalnız siyasal haklar konusunda değil, servetler konusunda da mutlak bir eşitlik kurmak istiyorlardı.Sonra Crommwell İrlanda'ya geçti: Orada yerliler, İngiltere'deki kargaşalıklardan faydalanarak, İngiliz kolonlarının çoğunu öldürmüşlerdi. Sonra sıra İskoçya'ya geldi: O da İngiltere'den ayrılmak iddiasındaydı ve babası gibi Charles adını taşımakta olan I. Charles'ın büyük oğlunu kıral olarak tanımıştı.

İngiltere'ye dönünce Crommwell Avam Kamarasını palaspandıras dağıttı. Çünkü Kamara gerçi kırallığa taraftar elemanlardan temizlenmişti ama, "İngiliz Cumhuriyet Koruyucu Lordu" unvanını almış olan Crommwell'in diktatörlüğünü tanımağa yanaşmıyordu. Crommwell, güvenebileceğini sandığı kimselerden meydana gelme başka bir Kamara kurdu. Fakat bu da ona karşı koydu, bir üçüncü Kamara da aynı şeyi yaptı. 1657 de Crommwell'e Kıral unvanı teklif edildi ama subaylarının muhalefeti yüzünden o, bunu reddetmek zorunda kaldı, fakat yine de İngiltere'nin mutlak hâkimi olmağa devam etti.

Crommwell'in hükûmeti askerî bir diktatörlük oldu, ki bu rejim o zamana kadar İngiltere'de bilinmemekteydi. Kabul etmek gerektir ki Crommwell'in dış politikası cüretli ve basiretli olmuştur. Hollanda ile yapılan bir savaşta, İngiliz donanmasıyle çıkarma kuvvetleri hatırı sayılır başarılar kazandılar. İçeride, iskerî rejim sert ve etkili tedbirler kullanarak nizamı, refahı sağladı. Millet birkaç defa tepki göstermeğe kalkıştı ama, üzerine yüklenmiş olan boyunduruğu silkip atacak kuvveti bulamadı. Rejim çok sıkıydı: Bir ahlâk zabıtası vardı ki baloları, lüks kılıkları ve hattâ uzaktan uzağa dahi monden görünebilecek herşeyi yasak ediyordu.

Aslında, iç huzura ve askerî zafere rağmen Crommwell'in diktatörlüğü daha ziyade acı hâtıralar bıraktı ve İngilizlerde daimî orduya karşı büyük bir tiksinti yeretti; çünkü bu ordu bir âlet olmuş ve onun sayesinde Crommwell, on yıldan fazla bir süre mutlak iktidarı kullanabilmişti.

XXV

SON STUART'LAR VE WILLIAM OF ORANGE DEVRİNDE İNGİLİZ ANAYASA TARİHİNİN BAŞLICA OLAYLARI

Crommwell 3 Eylül 1658 de öldüğü zaman iktidarı öylesine iyi yerleşmişti ki, sanki kırallık tahtının babadan evlâda kalması usulü İngiliz Cumhuriyetinde de varmış gibi, ordu hiç çekinmeksizin Crommwell'in oğlu Richard'ı, Koruyucu Lord ilân etti. İngiliz hürriyeti için mutlu bir olaydır ki, Richard iyi, fakat toy bir delikanlıydı; ordunun ileri gelen subaylarının kavgacı mizaçlarına baskın çıkacak kudrete sahip değildi. Bunlar arasından çoğu Crommwell'in yerine geçmeği arzuluyordu ama hiçbiri rakiplerini sönük bırakacak şekilde, yeteri kadar zekâ ve itibara sahip değildi. Generaller arasındaki rekabet iç savaşa doğru soysuzlaşma tehdidini gösteriyor, İngiltere de askerî istibdattan daha kötü bir şeye, yani askerî anarşiye katlanmak gibi bir tehlike ile karşı karşıya bulunuyordu.

Crommwell'in müstebit, fakat sert hükûmet şekline alışmış olan memleketin büyük çoğunluğu eski kırallığa dönmek arzusudaydı. Bunu, askerî anarşiden kurtulmak ve normal politik hayata dönmek için bir çare olarak görüyordu. Crommwell ordusunun generallerinden biri ve ötekilere göre daha açıkgöz olan George Monk, halkın dileğini desteklemenin kendisi için daha iyi olacağını anladı.

Kumandasında olup İskoçya'da bulunan kolordunun başında Londra'ya geldi. Orada, I. Charles tarafından 1 Kasım 1690 da toplantıya çağırılıp Crommwell tarafından 1653 de palas pandıras dağıtılan eski *"Long Parliament* (uzun ömürlü Porlâmento)" dan arta kalanları toplanmış buldu. Monk, Stuart'lardan yana oldukları için Parlâmentodan kovulan bütün mebuslar orada yer alabilsinler istiyordu. Böylece tamamlanan *Long Parliament,* benimsenecek hükûmet şeklini kararlaştıracak Kurulu (Convention) toplantıya çağırdıktan sonra, kendiliğinden dağıldı. Monk, ordusunun Kurul'un vereceği karara saygı göstereceğine söz verdi. Bu Kurul, memleketin hemen hemen oybirliği ile beslediği dileğe uyarak eski anayasayı yeni-

den yürürlüğe koydu ve (Mayıs 1660 da) I. Charles'ın oğlu II. Charles'ı kıral olarak tanıdı.

Kurul'un kararına ve memleketin emellerine karşı durabilecek olan tek hasım, Crommwell'in eski ordusuydu. Fakat bunun generalleri arasında anlaşmazlık vardı ,içlerinden birkaçı da yeni rejim tarafından satın alındı. Askerler küçük gruplar halinde İngiltere'nin içine dağıtıldı, sonra kolayca silâhsızlandırılıp terhis edildi.

II. Charles kendi halinde bir kıral olsaydı belki ilk İngiliz ihtilâli son ihtilâl olacaktı ve İngiltere'nin anayasa bakımından gelişmesi gecikecekti. Çünkü o zaman idareci sınıfların eski mahallî hürriyetlerden yararlanmağa devam etmesi, Parlâmentoca kabul edilmiyen vergileri ödemeyeceğine emin olması ve hele, zorla kabul ettirilen mutlak bir iktidara katlanmaması yetecekti. Ayrıca uzun bir iç savaşlar devresinin felâketine katlanmış ve püritenlerin sofuca istibdadından uzun yıllar acı çekmiş olan memleket de iç huzuru özlüyor ve yeni kargaşalıklar olmasını istemiyordu.

Fakat, yeni kıral hakkında söylenebilecek en hafif şey, görevinin gerektirdiği vekarı hissetmemesiydi. Havai, şehvet düşkünü ve şüpheci bir adam olduğundan, babası gibi mutlak iktidar peşinde koşmuyor, fakat boyuna Parlâmentodan para istiyordu. Bu paraları da kamu hizmetlerinden çok, muhteşem bir sarayın debdebesini yürütmek ve kadınlı erkekli gözdeleri zengin etmek için kullanıyordu. Ticari bir anlaşmazlık yüzünden 1665 de Hollanda ile patlak veren bir savaş sırasında, birçok safhalardan sonra Hollandalılar üstün geldiler: Çünkü birçok İngiliz gemilerinin donanımları sökülmüş, Parlâmentoca donanma için verilen ödenekler har vurulup harman savrulmuştu. Daha sonra kıral XIV. Louis ile gizli bir andlaşma da yaptı ki bunun gereğince, İngiliz dış politikasının Fransa'nınkine tâbi olması şartiyle, Fransa kıralı tarafından kendisine verilecek bir ödeneği kabul ediyordu.

Hükümdarın tutumu Parlâmentonun ve memleketin şüphesini uyandırmakta gecikmedi. Fakat İngiliz anayasa hukukunun gelişmesi bakımından bu duygu hayırlı etkiler yarattı, çünkü amaçları kıralla maiyetinin keyfi davranışlarını dizginlemek olan birçok kanunların çıkarılmasına geniş ölçüde yardım etti. Bunun üzerine yeni bir usul yerleşti: Parlâmentonun, kırala her yeni para verişinde, bunun karşılığı olarak, Kamaraların otoritesini kuvvetlendirip kıralın keyfî davranışlarını

azaltan bir yeni kanunun çıkarılmasını istediği görülmeğe başlandı. Kıral halkça sevilmediğini biliyordu. Bu hali daha vahimleştirmemek ve yeni yeni paralar çekebilmek için, Parlâmento tarafından teklif edilen bu kanunları onaylıyordu.

Bu tedbirlerden birinin özel bir önemi vardır ki bu, bugün dahi *Habeas Corpus* diye adlandırılır ve Kıral tarafından 1679 da kabul edilmiştir. Bu kanun, bütün İngiliz vatandaşlarını keyfî tevkiflerden ve ihtiyat tedbiri olarak uzun zaman hapiste tutulmaktan öylesine iyi şekilde korur ki, hattâ XIX. yüzyılda dahi, hiçbir ülkede bundan daha iyisini bulmak mümkün olamamıştır.

Gerçekten, *Habeas Corpus* aşağıdaki tedbirlerin alınmasını mecburî kılmaktadır:

1 — Bir İngiliz vatandaşı tevkif edildi mi, kendisine yorulan suçun ne olduğunun yirmi dört saat içinde ona yazılı olarak bildirilmesi mecburidir;

2 — Vatana ihanet ya da çok vahim suçlar gibi fiillerin dışında, tevkif edilen her kimse kefalet karşılığında kendini geçici olarak tahliye ettirebilir;

3 — Tevkifinden sonraki yirmi gün içinde sanığın Büyük Jüri karşısına çıkarılması mecburidir; bu Jüri sanığa yorulan fiillerin varolup olmadığına kanaat getirecek ve cezaî işlemin devamı için sanık hakkında yeteri kadar delil olup olmadığını karara bağlıyacaktır;

4 — *Habeas Corpus*'u ne suretle olursa olsun çiğneyen her polis memuru, yargıç ya da zındancı, mağdura 500 İngiliz lirası tazminat ödeyecektir.

Şunu da kaydetmek gerektir ki, Jüri üyelerinin işe sorgu safhasında elkoyması, İngiliz ceza usulünde daha önce de bulunmaktaydı. Onun için *Habeas Corpus*'un üçüncü kuralı ile sadece bu müdahalenin hangi süre içinde olup bitmesi gerektiği tesbit edilmiş oluyordu. Devlet memurlarını doğrudan doğruya ve paraca sorumlu tutan dördüncü hükme gelince bu, fert hürriyetini koruma bakımından her zaman için çok tesirli bir çare sayılagelmiştir.

II. Charles din sorunlarını her zaman için çok hafiften almıştı; bu konuda gayet aldırmaz ve şüpheci davranıyordu. Fakat kıralın yakınları, ciddî konuştuğu seyrek anlarda onun, katolikliğe az-çok eğilim gösterdiğini biliyorlardı. Uzun zamandır protestanlığa sıkı sıkıya bağlı olan ve kıralın da "reforme" ulusal Kilisenin en yüksek şefi olduğu bir memlekette bu,

tabiî, ancak onun aleyhine olabilirdi. Kıral 1685 te öldüğü zaman, halkın bu konuda beslediği şüpheler doğru çıktı çünkü II. Charles ölüm döşeğinin başucunda katolik bir papaz çağırtarak ona günah çıkarttırdı.

Ölen kıralın yerine, açıktan açığa ve koyu katolik olan kardeşi II. Jack geçti. Ayrıca yeni Kıral politik bakımdan I. Jack'le I. Charles'ın fikirlerine sahip bulunuyordu, yani mutlakçılığa eğilim göstermekteydi. Yeni Kıralın duyguları bilinmekle beraber ve Anglikan Kilisesinin şefi olan hükümdarın, gözüne girmek için katolikliğe geçen herkesi açıktan açığa korumasına rağmen, belki de yeni bir ihtilâli önlemek mümkün olabilecekti. Çünkü yeni bir ihtilâle sebep olabilecek herşeye karşı, İngiliz idareci sınıfları büyük bir tiksinti gösteriyorlardı. Ayrıca kıralın yaşı epey ilerlemişti, ilk evlenişinden doğma iki kızı protestandı ve protestan prenslerle evli bulunuyorlardı. Este hânedanından ve katolik olan ikinci karısından ise kıralın çocuğu olmamıştı.

Fakat II. Jack'ın bir oğlu olup bu çocuk ablalarının tahta çıkmalarını imkânsızlaştırınca ve yeni doğan prens de katolik âdabına göre vaftiz edilince, İngiltere'de katolik dininden, mutlakçı eğilimde bir hânedanın yerleşmesi tehlikesi apaçık bir hal aldı. O zaman Parlâmentonun bellibaşlı kişileri, kanun yollarından mümkün olduğu kadar az ayrılarak bu tehlikeyi önleme çarelerini araştırdılar.

Hollanda "Stathouder"i ve Orange prensi William'la gizlice anlaştılar; görevi aşağı yukarı Hollanda Cumhurbaşkanlığı görevine eşit olan bu prens, II. Jack'in büyük kıziyle evli bulunmaktaydı. William, Hollandalılar ve İngiliz göçmenlerinden kurulu bir ordu ile İngiltere'ye çıktı. Anayasa hürriyetini yeniden kurmak ve protestan dinini korumak için geldiğini bildirdi. Kardeşi gibi müsrif olmayan II. Jack kendisi için küçük bir daimî ordu kurabilmişti; bunu Orange prensine karşı yolladı. Fakat Kıral öylesine sevilmemekteydi ki, kendi askerleri onu yüzüstü bıraktılar ve hasımdan yana geçtiler. William hemen hiçbir engelle karşılaşmaksızın Londra'ya gelebildi, II. Jack de kırallık mührünü Thames nehrine attıktan sonra Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı.

Parlâmento duruma meşruluk vermek üzere Londra'da toplandı. Kıralın, kaçarak ve kırallık mührünü Thames nehrine atarak fiilen tahtından feragat etmiş olduğunu bildirdi. Oğlunun gerçekten onun soyundan gelmediğini, dolayısiyle tahtın,

kızı Mary ile Orange prensi William'a ait olduğunu bildirerek ikisini de İngiltere kıral ve kıraliçesi ilân etti. İhtilâlci bir eylemi kanunlaştırmak kaygusuyle izah edilebilecek bu iki bildiriden ayrı olarak Parlâmento ikinci bir *bill of rights*'ı görüşerek 1689 yılının ilk günlerinde kabul etti, kıral da bunu onayladı. Bu kanun, kıralliğın otoritesine yeni sınırlar koymakta, Parlâmentoya yeni inancalar ve bütün İngiliz vatandaşlarına da yeni ferdî hürriyetler sağlamaktadır.

Bu kanun, kanunların uygulanmasını kıralın durduramıyacağını ve Parlâmentonun rızası olmadıkça hiç kimseyi bunlara boyun eğmekten bağışık tutamıyacağını; olağanüstü mahkemelerin kanunsuz sayıldığını ve her İngiliz vatandaşının Parlâmentoya dilekçe verme hakkına sahip bulunması gerektiğini belirtmekteydi. İçinde ayrıca şu hükümler de vardı: Parlâmentonun rızası olmadıkça asker toplamak yasaktı; protestan dininden her İngiliz, kendini korumak için silâh taşıyabilecekti; Parlâmento seçimleri serbest olacak ve Parlâmento sık sık toplantıya çağırılacaktı. Parlâmentoda tartışma hürriyeti hiçbir suretle kısılmıyacaktı; jüri üyelerinin listeleri kanunda gösterilen şekillere uygun olarak yapılacaktı.

Bu ilk tedbirlerle kıralın kanın hükümlerini hiçe sayması önlenmiş oluyordu. Parlâmentonun yasama kuvvetine katılacağı yolundaki âdet, geri alınmaz bir hak haline geliyordu. Mahkemelerin işleyişleri hakkındaki kurallarla jüri üyeleri, vatandaşları yürütme kuvvetinin keyfi kovuşturmalarına karşı inanca altına alıyorlardı. Ayrıca vatandaşlara silâh taşıma ve dilekçeler verme hakları tanınmış bulunuyordu. Aynı zamanda Parlâmentonun tartışma ve oylama bakımından tam hürlüğü de inanca altına alınmaktaydı. Bu kanun, yürütme kuvvetinin seçmenlerin iradesi üzerine baskı yapmasını da yasak etmekteydi. Fakat, İngiliz seçimlerinin hürriyeti, *Bill of rights*'ın hükümlerinden çok, İngiliz mahallî memurlarının hükûmet memurları olmayışı dolayısiyle inanca altına alındı. Bunlar, görevlerini yaptıkları yerin hatırlı kişileri arasından seçilmekteydiler. Görevler parasızdı, dolayısiyle onlar da hükûmete körü körüne âlet olmağı kolayca kabul etmiyorlardı. Son olarak, Parlâmentonun izni olmadıkça daimi bir ordu bulundurma yasağı, mutlakçılığın en iyi âletleri haline gelebilir sayılan bu ordulara karşı o zaman İngiltere'de ne türlü bir çekingenlik ve şüphe beslediğini açıkça göstermekteydi.

III. William ikinci *bill of rights*'a dürüst şekilde bağlı kal-

dı ama otoritesini anayasanın sınırları içinde enerjik bir şekilde kullandı. 1702 başlangıcında öldü. Daha bir yıl önce Parlâmento zaten tahta kimin çıkacağı meselesiyle uğraşmış bulunuyordu. Tahta, kıraliçenin küçük kızkardeşi prenses Anne'ın çıkması gerekmekteydi. Fakat bu prensesin çocuğu olmadığından, ondan sonra tahta Hannover hânedanından Alman bir prens olan uzak bir hısımın çıkması gerekiyordu. Bu olaydan kaygıya düşen Parlâmento, kıralın iktidarını daha da kısmak istedi ve *"Establishment"* yahut *"Succession Act"* diye adlandırılan yeni bir kanun teklif etti ki içinde şu hükümler vardı:

1 — Bütün İngiltere kıralları protestan dininden olacaktı;

2 — Parlâmentonun rızası olmadıkça Kıralın şahsi mülkleri dolayısiyle hiçbir savaş ilân edilemiyecekti;

3 — *Özel Kurul*'a hiçbir yabancı katılamıyacaktı;

4 — Kıralın bütün kararlarının, yürütme kuvveti edinebilmeleri için, Özel Kurul'un bir üyesinin imzasını taşımaları da şarttı;

5 — Kamu görevi yapan hiçbir kimse Avam Kamarasında üye olamıyacaktı;

6 — Bütün yargıçlar, hal ve gidişlerinin iyiliği gözönüne alınarak atanacaklardı;

7 — Kıralın, *impeachement* usulünü kaldırmağa veya geri bırakmağa yetkisi yoktu;

8 — Hiçbir İngiliz hükümdarı Parlâmentonun izni olmadıkça İngiltere'den ayrılamıyacaktı.

İlk iki hüküm, katolikliği kabul eden Stuart'ların erkek çocuklarının tahttan uzak tutulması ve İngiliz politikasının, Hannover gibi küçük bir Alman prensliğinin etkisi altında kalma ihtimalinin önlenmesi lüzumu ile izah edilebilir. Dördüncü hüküm o zamandan beri bütün modern anayasaların temelini teşkil eden bir ana ilkenin teyidi mahiyetindedir. Bu ilke bundan böyle hükümdarın kişiliğinin kanundan üstün olduğu esasını koyuyordu; öyle ki, hükümdar hiçbir zaman kanunu çiğnememiş olmakla suçlanamıyacaktı; fakat politik faaliyetleri, tersine olarak, kanunun sınırları içinde kalmak gerekti. Çünkü kıralın kararlarının sorumunu, kırallık dokunulmazlığı ile korunmayan bir memur yüklenmedikçe, bunların hiçbiri yürürlüğe giremiyecekti.

Yedinci fıkradaki hüküm, Kıralın kanunsuz bir eylemine müşterek imza koyan memurun sorumunu daha elle tutulur hale getirmek amacını güdüyordu; gerçekten, bu hüküm, kıra-

lın o memuru Avam Kamarası kararıyle suçlandırılmaktan ve Lordlar Kamarasınca yargılanmaktan kurtarmasını önlemekteydi. Az sonra değiştirilen beşinci fıkra, mebusluk sıfatiyle aylıklı, dolayısiyle yürütme kuvvetine bağlı bir görevin bağdaşmazlığı esasını koymaktaydı. Altıncı fıkra yargıçların bağımsızlığını sağlıyordu ve bunlar bir kere atandılar mı, azledilemez hale geliyorlardı. Nihayet sekizinci fıkra, hiçbir zaman uygulanmadı.

Böylece ikinci *bill of rights* ile *"Establishment"* yahut *"Succession Act"* ile kırallık iktidarına öylesine sınırlar koymak imkânını sağladılar ki, artık İngiliz politikasının yönetimi yalnız hükümdarla onun güvendiği adamlara ait olmaktan çıkıyordu. Bu temel kanunlar sayesinde Parlâmento, kendisine derebeylik devrinden miras kalmış olan vergileri oya bağlama imtiyazını tamamen elinde tutmakla beraber, kendisini hükûmetin yönetimine geniş ölçüde iştirak ettiren yeni imtiyazlar da elde etti.

Fakat bu durum, bu iştirâkin hükümdarınkini aşacak derecede, çok büyük bir hale gelmesi demek değildi henüz. Bu iki metin, Devletin en yüksek görevlerinin, hükümdar tarafından, Avam Kamarası çoğunluğunun güvenini kazanmış kimselere verilmesi gerektiği anlamına hiç de gelmiyordu. Şu halde, İngiltere'nin XVIII. yüzyılın başlangıcındaki rejimini incelerken, bunun o zaman bir anayasa rejimi olduğu, fakat parlâmanter bir rejim olmadığı söylenebilir.

Bu sonuncu rejime, 1715 ten 1760 a kadar giden dönemde yavaş yavaş yerleşen bir âdetin aracılığı ile ulaşıldı.

XXVI

BÜYÜK BRİTANYA'DA XVIII. VE XIX. YÜZYILLAR BOYUNCA PARLÂMANTER HÜKÜMET VE ANAYASA REFORMLARI

*"Succession Act"*ta sözü geçen kıralın Özel Kurulu, hükümdara politik görevlerinin icrası sırasında yardım eden bir danışma kuruluydu. XVI. yüzyılda 50 ya da 60 üyeden kurulu bulunmaktaydı; bunlar arasında ,memurlardan ayrı olarak, belirli sayıda şahsiyetler de vardı ki, hiçbir resmî göreve sahip

olmadıkları halde, kıralın kendilerine beslediği güven dolayısiyle bu işe getirilmişlerdi. Üyelerin sayısı fazlaydı ve bu kurulu, yapması gereken görevi yapamaz hale sokuyordu. Çünkü görüşmeleri gizli tutmak ve çabucak önemli kararlar almak güçtü.

II. Charles'tan başlıyarak, hükümdarlar, bu mahzurları gidermek için ilkin Özel Kurulun en nüfuzlu dört-beş üyesiyle anlaşmak alışkanlığını edindiler; sonra da iş, sırf şekil bakımından, genel kurul toplantısına getirilmekteydi. II. Charles, sonra II. Jack, III. Williams ve kıraliçe Anne zamanında Devletin en önemli işlerinin hazırlanıp tartışıldığı bu sınırlı sayıda üyeli grup, *"Cabinet* (Kabine)" adını aldı.

Kıraliçe Anne 1714 e kadar kabinesinin üyelerini sırayla iki partinin içinden, Parlâmentoda ve memlekette üstünlüğü ele geçirmek için mücadele halinde olan *Whig*'lerle *Tory*'ler arasından seçerek işin içinden sıyrıldı. Sonradan Tory partisine dayandı ve hattâ tahtı III. Jack'in oğlu olan üvey erkek kardeşine bırakmağa bile kalkıştı ama bu işi başaramadı (Sırası gelmişken söyliyelim ki - o zaman pek az sayıda olan - İngiliz idareci sınıfının aralarında bölünmüş olduğu iki partiyi göstermek için XVIII. yüzyılda kullanılan *Whig* ve *Tory* adlarının, başlangıçta aşağılatıcı bir anlamları vardı: Çünkü *Whig*'ler İskoçyalı, *Tory*'ler de İrlandalı haydutlardı. Politik bakımdan birinci parti Parlâmentonun iktidarını Kıralınkinin zararına genişletmek amacını güdüyordu. İkinci parti ise kendisini kıralın imtiyazlarının koruyucusu saymaktaydı; bununla birlikte XVIII. yüzyılın birinci yarısında *Tory*'lerin bir kısmı Hannover hânedanının meşruluğunu kabul etmiyor ve gizliden gizliye Stuart'ları yeniden tahta çıkarmağa hazırlanıyordu XIX. yüzyılda *Whig*'ler Liberal'ler, *Tory*'ler de Muhafazakâr'lar adını aldılar. Fakat Liberallerin çıkardıkları birçok kanunlar, Muhafazakârlar tarafından teklif edildi).

Kıraliçe Anne'in saltanatının en önemli politik olayı, İngiltere ve İskoçya krallıklarının tek bir Parlâmento ile tek bir Devlet halinde birleşmesi oldu ve bu birlik, 1707 de yer aldı.

1714 ten sonra Hannover hânedanının ilk kıralı olan I. George İngiltere'de mümkün olduğu kadar az güçlükle saltanat sürmek istediğinden, Avam Kamarasının en nüfuzlu üyelerine, partileri ne olursa olsun, Kabinede yer vermeği düşündü. Bununla birlikte yirmi yıla yakın bir süre I. George ile II. George'-

un başbakanlığını yapmış olan Horatio Walpole, Kabinenin insicamı bakımından bunun, yalnız çoğunluğu elinde tutan partinin üyelerinden meydana gelmesinin daha iyi olacağına iki kıralı ikna etti. O sırada kıral olmaksızın toplanıp, o yokken aldığı kararları sadece kendisinin imzasına sunmağı âdet edindi. Kurulun tam kadro ile toplantılar yapması gittikçe daha fazla bir formalite halini aldığından, bu toplantılar gitgide seyrekleşti ve kanunen İngiliz anayasasında bilinmeyen bir organ olan Kabine, gerçekte yürütme kuvvetini elinde tutan organ halini aldı.

II. George da babasının yolunu tutmuş ve İngiltere'nin iç politikasını yönetmekten tamamen kaçınmıştı; 1760 da öldü. Onun yerine geçen ve İngiltere'de doğmuş olan III. George, memleketinin gerçekten kıralı olmak istedi; onun saltanatı sırasında kıralın kişisel otoritesi yeniden kendini hissettirdi. Onun şahsi güvenini haiz kabineler kurmak için yapılan az veya çok mutlu birçok teşebbüslerden sonra kıral 1783 de ikinci Pitt'in başkanlığında bir kabine kurma işini başardı. Bu kabine kıralın rızasiyle işbaşına gelmiş kimselerden kurulmuştu ve bunlar, Avam Kamarasının tekrar tekrar verdiği aleyhte oylara rağmen çekilmediler. Pitt bütçeyi bir tek oy çoğunlukla onaylatmağı başardıktan sonra, Kamarayı dağıttı; yeni seçimlerle kendi lehinde bir çoğunluk sağladı. Fakat bu safha, İngiliz anayasa tarihinde rastladıklarımızın sonuncusudur. Bundan böyle kıral, hoşuna gitmeyen kimselerin Kabineye sokulmalarını artık önliyebiliyordu. Bakanları tarafından arzulanan bazı tedbirlerin alınmasına tesirli tarzda karşı durabildi, ki örneğin katoliklere serbesti verilmesi de bu aradadır. Fakat Avam Kamarasında üstünlüğü elde tutmak için mücadele yürütmek, onun için imkânsız oldu. Zaten III. George da zaman zaman gelip geçen bir akıl hastalığına tutulmuştu; 1810 da gözleri kör oldu ve onunla birlikte de hükümdarın işe karışmasının, İngiliz politik hayatının yönlerini ciddî şekilde değiştirebileceği dönem sona erdi.

Şu halde o dönemden itibarendir ki İngiltere'de tamamen parlâmanter bir hükûmet biçimi yerleşti. O andan itibaren de İngiltere'nin politik rejimini, kıralla memleket arasındaki münasebetler bakımından, tamamen modernleşmiş saymak mümkün hale gelmişti. Fakat İngiliz politik idareci sınıfının kuruluş tarzı 1832 ye kadar çok geriydi ve Ortaçağ teşkilâtının birçok izlerini taşımaktaydı.

Oy hakkı ancak küçük bir vantadaşlar azınlığı tarafından kullanılmakla kalmıyordu, bu hakkı kullanma imkânını veren ve seçime esas teşkil eden vergi nispeti ile liyakat şartları da bütün memlekette birörnek değildi. Kontluklarda mebuslar her yerde aynı kurallara göre seçiliyorlardı; yalnız toprak sahibi olanlar seçmen olabiliyorlardı. Fakat kamunlarda, seçim işinin esasını teşkil eden kurallar bir kamundan ötekine değişiyordu; ayrıca her kamunun Parlâmentoya gönderdiği temsilci sayısı, kamunun önemiyle orantılı değildi. Bazı ufacık kamunlar iki temsilci seçerlerken, bazı öenmlileri de hiç temsilci seçmiyorlardı. Bu anormalliğin sebebini İngiliz seçim hukukunun tarihinde aramak gerektir.

Başlangıçta kıral bazı kamunları Parlâmentoya temsilcilerini göndermeğe davet ediyordu. Fakat, çok önemli olan birkaçı hariç, davet edilen kamunlar her zaman aynı değillerdi. İmdi, mebuslara aylık ödemek görevi temsil edilen kamunlara düştüğünden ,bu masrafa katlanmamak için temsilcisiz kalmak, bir çoklarının işine geliyordu. Stuart'lar devrinde kıraller, ötedenberi hükümdarın aleyhinde temsilciler gönderen kamunları davet etmekten çoğu zaman kaçınıyorlardı. II. Charles'ın saltanatı döneminde yaptığı birleşimlerinden biri sırasında Parlâmento bir kanun çıkardı ki bununla, ileride yalnız o yasama döneminde temsil edilmiş olan kamunların çağırılması esası konuyordu.

XVIII. yüzyıl boyunca İngiltere'nin sosyal ve ekonomik şartlarıyle nüfusun kırallıktaki dağılışı büyük ölçüde değişti. Çünkü özlelikle bir tarım memleketi olan Büyük Britanya. büyük bir endüstri ülkesi haline gelmişti. Birçok kamunlar çok önem kazandılar. Başkaları da tarımın azalması yüzünden nüfuslarının azaldığına şahit oldular.

Böylelikle şu paradoksal duruma ulaşılmış oldu: İki yüz nüfuslu bir köy Parlâmentoya iki temsilci gönderirken, iki yüz bin nüfusu olan Manchester hiç temsilci göndermiyordu.

Ayrıca kontluklarda yalnız toprak sahipleri seçme hakkına sahiptiler. Böylece, çok büyük bir önem kazanmış olan endüstri ve ticaret burjuvazisi, seçimden uzak tutulmuş oluyordu. Bazı kamunlarda, buranın üyeliği sıfatını edinmek kolay olduğundan, oy hakları oldukça genişti. Fakat başkalarında bu unvana, yalnız bazı ailelere ya da bazı loncalara mensup olanlar hak kazanıyorlardı. Öyle ki politik seçim hakkı bu takdirde babadan kalma bir imtiyaz haline gelmiş bulunmaktaydı.

Bu durum, İngiltere'de üç politik eğilimin belirmesine yol açtı: Muhafazakârlar, o sırada yürürlükte olan anayasa eşitlik ilkelerine sarih tarzda uygun olmamakla beraber yine de bütün İngilizlerin kişisel hürriyetlerini yeteri kadar koruduğunu; onun sayesinde İngiltere'nin kudretli, refahlı hale geldiğini ileri sürüyorlardı. İkinci bir eğilim, mutedil bir reform teklif etmekteydi: "Çok göze batan eşitsizlikleri ve mânasızlıkları ortadan kaldırmak ve menkul servetlere de gayrimenkul servetlerinkine eşit bir nüfuz vermek yetecektir," diyordu. Fransız demokratik ilkelerinden ilhamlanan bir üçüncü eğilim de kökten bir reform yapılmasını ve seçimin tek dereceli olmasını teklif ediyordu. Bazen kan dökülmesine de yol açan çetin mücadelelerden sonra, ikinci eğilim baskın çıktı.

Daha 1829 da Parlâmento ile kıral katoliklere haklar tanıyan bir kanunu onaylamışlardı. Bunlar Parlâmentoya girebiliyorlardı ve sivil olsun, askerî olsun, bütün kamu görevlerini yapmalarına izin vardı. Kıral III. George'un muhalefeti yüzünden, bu kanunun çıkması uzun zaman gecikmiştir. Seçmen topluluklarının teşekkülündeki utanç verici eşitsizliği ortadan kaldıran büyük seçim reformu, 1832 de kabul edildi. Bundan böyle oy hakkı menkul mallardan mı, menkul sermayelerden mi ya da meslek kazançlarından mı geldiğine bakılmaksızın, ufak bir vergi oranı esasına tâbi tutuldu. O tarihten sonra, seçimlerde seyrek istisnalarla bir eski aileler oligarşisine ve birkaç bin kişiye mahsus olan üstünlük, bütün orta İngiliz burjuvazisinin malı haline geldi.

1834 de mahallî idarelerin reformu başladı. Kamu görevlerinin kıral tarafından o yerin hatırlı kişilerine verildiği eski self-government'ın yerine derece derece, temsilî sistem geçirildi. O zamandan başlıyarak, kamunlarla kontluklar seçimle işbaşına gelen meclisler tarafından idare edildi.

Demokratik akım 1834 ten 1867 ye kadar bir duraklama dönemi geçirdi ve bu dönem, İngiliz tarihinin belki de en ihtişamlısı oldu. Fakat 1867 de oy hakkı yeniden büyük ölçüde genişletildi ve nihayet 1884 te çok geniş bir seçim sistemi benimsendi, çünkü seçim hakkı bütün aile reislerini içine aldı; aynı zamanda mahallî idare konusunda seçmenler topluluğu da gittikçe daha fazla genişletiliyordu.

1911 de çıkan bir kanun, Lordlar Kamarasının yetkilerini geniş ölçüde sınırladı. Bir malî kanunun Avam Kamarasınca bir aydan beri kabul edilmiş olması, bunun başka işlem gerek-

meksizin yürürlüğe girmesine yetiyordu. Avam Kamarasının birbiri ardınca üç oturum sırasında onayladığı başka kanunlar için de durum öyleydi. Bir kanunun mali nitelikte olup olmadığını kararlaştırmak, Avam Kamarası Başkanının görevidir.

Ocak 1922 de İrlanda'ya geniş bir muhtariyet verildi. Bundan böyle bu memleket de bir Parlâmentoya ve muhtar bir hükûmete sahip bulunmaktadır. Yalnız adanın, özellikle İngiliz kökünden protestanların oturduğu kuzey parçası, İngiltere'ye bağlı bulunmaktadır. Böylece, İrlanda'nın muhtariyetini kaldırmış ve onu Büyük Britanya'ya eklemiş olan 1800 tarihli *Act* ta ortadan kalkmış oldu.

Nihayet 1928 tarihli bir kanun yirmi yaşını dolduran kadınların da oy vermelerini kabul ederek seçmen topluluğunu daha da genişletti.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, demokratik esasa dayanan Parlâmanter hükûmet, Büyük Britanya'da nispeten yeni bir olaydır. Avam Kamarasının mutlak üstünlüğü ancak XVIII. yüzyılda belirmeğe başladı ve tartışma götürmez bir tarzda da ancak XIX. yüzyılın başında yerleşti. Nihayet, yalnız XIX. yüzyılın sonuna doğrudur ki oy hakkı bütün İngilizlere tanındı. I. Dünya savaşından sonra bu hak, kadınları da kapsamına aldı.

XXVII

XVIII. YÜZYIL İNGİLİZ POLİTİK YAZARLARI VE SPİNOZA

İngiliz Parlâmentosunun hemen hemen yüz yıl süren çetin bir savaştan sonra, kıralın yetkilerini büyük ölçüde sınırlama işini nasıl başardığını daha önce görmüştük. Bu savaş sırasında tabii silâhla olduğu kadar kalemle de mücadele edildi. Birçok İngiliz yazarlarının kimi Parlâmentoyu, kimi Kıralı destekledi. Biz bunların başlıcalarından, ünleri bu savaştan sonra da canlı kalmış ve Büyük Britanya'nın dışına yayılmış olanlardan sözedeceğiz.

Çoğu zaman İngilizlerin başlıca pratik bir kavim olduğu, politik sorunların çözümünü genel teorilerden başlayarak araştırmak eğilimlerinde olmadıkları söylenir. Fakat bu söz XIX. yüzyıl ve zamanımız İngilizlerinin politik mizaçlarıyle kısmen te-

yid edilmiş olsa dahi bu, XVII. yüzyıl İngiliz yazarlarına da teşmil edilmek istenirse, doğru olmaktan uzaktır. Bunlar arasında büyük doktrin kurucuları da buluyoruz ki bu hal, Fransa'da Montesquieu ile Rousseau'nun da kendi bakımlarından, kendilerine ün kazandıran doktrinler kurmağa başlayışlarından öncedir.

XVII. yüzyıl İngiliz yazarları arasında bazen çok modern bir politik gerçek anlayışı buluyoruz ama bunlardan bazılarında Ortaçağ zihniyetinin kalıntılarını görmek de mümkündür.

Thomas Becket ve Salisbury'li John'dan sonra en eski İngiliz yazarı galiba, 1395 sıralarında doğup 1479 da ölmüş olan John Fortescue olsa gerektir. "Çifte Güller" savaşına katıldı ve 1460 a doğru "De Laudibus legum Angliae" adlı bir kitap yazdı ki bu, 1537 de basıldı. "Dominium Regale et politicium" adlı daha az tanınmış başka bir eser daha yazdı. Yazar mutlakçı monarşiyi *Dominium Regale,* asiller meclisi ve kamunlar temsilcilerinin mutedilleştirdikleri monarşiyi de *politicum* diye adlandırmaktadır. Bu iki eserinde mutedil bir monarşiden yana görünür ve bunun içindir ki, XV. yüzyılda yazılmış olan "De Laudibus legum Angliae" en büyük ününe XVII. yüzyılda Kıralla Parlâmento arasındaki savaşlar sırasında erişmiştir. Fortescue'nun politik düşünceleri XVI. yüzyıl sonu antimonarşistlerininkine yaklaşır ve bu yazar, mutedil bir şekil altında, bir dereceye kadar, onların öncüsü sayılabilir.

XVII. yüzyıl İngiliz politik yazarları arasında tarih bakımından ilki, yolsuzluk yaptığı için mahkûm olduğunu anlattığımız Şansölye Frances Bacon'dur. Entelektüel bakımdan çağının çok üstünde olan ve bütün bilim kollarıyle uğraşan bu adam, politik konular üzerine de yazmaktaydı. Bu arada ihtilâlleri haber veren işaretlerin nasıl anlaşılabileceğini öğretmiş ve bu konuda az rastlanan psikolog vergilerine sahip olduğunu göstermiştir.

Tersine olarak Ortaçağ zihniyetine bağlı kalan bir başka yazar da Filmer'dir; 1650 dolaylarında "Patriarcha" başlıklı bir eser yazmış ve bu, 1683 de yayımlanmıştır. Bugün tamamen unutulmuş olan bu eser birkaç yıl boyunca epiy tanınmıştır, öyle ki Locke, "Civil government" hakkındaki eserinin bir kısmını, bu kitabı çürütme işine ayırmıştır. Rousseau bile kendi "Toplum Sözleşmesi"nde "Patriarcha"yı biraz iğnelemeği faydalı bulmuştur.

Filmer mutlakçılıktan yana idi. Bunu meşru sayıyordu,

çünkü ona göre kırallar, doğrudan doğruya, bütün insanların babası olan Âdem'in soyundan gelmeydiler. Bu düşünce Filmer'e herhalde İskoçya'nın kuzeyindeki "klanlar" teşkilâtı tarafından ilham edilmiş olsa gerektir: Bunların herbiri tek bir atanın soyundan gelme olduğuna inanıyor ve klanın şefi de aynı atadan, fakat doğrudan doğruya ve dalma büyük oğul hakkına sahip olarak gelmiş sayılıyordu.

"Kaybolmuş Cennet"in büyük şairi olup birinci İngiliz ihtilâli sırasında yaşamış ve kırallığın yeniden kuruluşu sırasında ölmüş olan Milton, politik nitelikte bir yazı yayımlamıştır. Bu yazı, İngiliz kavminin bir savunmasıdır. Milton bunda, I. Charles'ın idamını haklı bulur ve cumhuriyetçi olduğunu söyler: "Çünkü," der, "cumhuriyet, Tanrı iradesine en uygun hükûmet şeklidir." Öbür eseri olan "Aeropagia"da Milton basın hürriyetini savunarak düşünceyi öldürmenin, bir insanı maddî olarak öldürmekten daha cânice bir iş olduğunu ileri sürer.

Fakat XVII. yüzyıl politik yazarlarının en ünlüsü Thomas Hobbes'tur.

II. Filip'in "Yenilmez Armada"sının İngiltere'yi tehdit ettiği 1588 yılında doğdu, uzun boylu fayda görmeksizin, Oxford Üniversitesinde öğrenim yaptı. Sonra klâsik dilleri öğrenerek Thükidides'i İngilizceye çevirdi ve göreceğimiz gibi bu yazar, onun düşüncesi üzerinde büyük etki yaptı. Sonra İngiliz asillerinin oğullarının hocası sıfatiyle Avrupa'da birçok yolculuklar da yaptı, ki bunlar arasında Devonshire kontunun oğlu da vardı. Bu yolculuklar sayesinde çağının bellibaşlı aydın kişileri ve bu arada Descartes'la da temaslar kurdu. İç savaşların ilk yılları sırasında Fransa'da bulunuyordu. "De Cive" adlı eserini Latince olarak orada yayımladı. İngiltere'ye dönerek on yıl kadar sonra "Leviathan"ı İngilizce olarak yayınladı. Bu eserde de "De Clve"dekine benzer ilkeler ortaya serip bunları savundu. Hobbes mutlakçılığın teoricisidir: Fakat bunu, Filmer'in tarzına uygun olarak - ki Bossuet'nin tarzı da bu olmuştur -, yani Tanrı iradesine en uygun hükûmet biçimi diye haklı göstermez de tamamen akılcı bir tarzda, "insan tabiatine en uygun hükûmet biçimi" diye haklı gösterir.

Mutlak hükûmet biçimini haklı gösterme amacına ulaşmak için Hobbes, o çağda genel olarak inanıldığı üzere, toplum halinden önceki tabiat halini anlatarak işe başlar. Bu tarif sırasında hiç şüphesiz Thükidides'in tarihinin birinci kitabının a-

nısına rastlanır ki bunda o yazar, uzak bir çağda Yunanlıların vurgunlar ve zorbalıklarla geçindiklerini; tek kanunun, en kuvvetlinin kanunu olduğunu anlatmaktadır.

Hobbes'a göre bütün ilkel insanların töreleri böyleydi. Bunlarda ne kişiler, ne de mallar hiçbir zaman güven altında değildi. Herkes başkalarının zorbalıklarından kendini korumak zorundaydı ve her insan, başka insanlar için bir kurttu *(homo homini lupus)*. Heryerde herbirinin herkese karşı mücadelesi hüküm sürüyordu *(bellum omnium contra omnes)*.

Bu kargaşa halinden kurtulmak için güya bütün fertler kendi haklarını Devlete devretmişlerdi. Devlet herkesin zorbalıklarına bir son versin, bu çekilmez duruma çare bulsun diye, herkes güçlerini onun hizmetine vermişti. Hobbes'a göre ferdi mülkiyet kökünü kanundan ,dolayısiyle Devletten almaktadır; onun için Devlet isterse bunu sınırlıyabilir. Hobbes Tanrı'nın varlığını kabul eder ama, tapınışın biçimlerinin ne olacağını tâyin işinin Devlete düştüğü düşüncesindedir. Netice itibariyle Devlet bütün haklara sahiptir ama uyruklarının canlarına tasarruf edemez, çünkü bu hak, fertlerin onun egemenliğine boyun eğerek ulaşmak istedikleri amaca aykırı düşer. Onun için, Hobbes'a göre, Devlet uyruklarından askerlik yapmalarını istememelidir.

Toplum halinden önceki, politik bakımdan teşkilâtlanmış bir tabii hal düşüncesi, yeni değildi. Antimonarşistlerin de daha önce ileri sürdükleri bu düşünce, klâsik antik çağ yazarlarınca hiç de bilinmiyor değildi; fakat antimonarşistler kırallık otoritesini sınırlamak amaciyle ve daha önce bir tabiat halinin varolduğunu kabul ederek, insanların, kendilerini Devlete bağlayan sözleşmede, haklarından bir kısmını saklı tuttukları görüşünü savunmuşlardı. Hobbes ise tersine olarak, tabiat hali sırasında içinde yaşadıkları korkunç şartlardan dehşete düşerek, hemen bütün haklarını Devlete devrettikleri görüşünü savunuyordu.

Bütün hükûmet biçimleri arasında Hobbes, mutlak monarşiyi yeğ bulur; ona göre bu, tabiat halinden en uzak görünenidir, çünkü o zaman Devletin iradesi, tek bir ferdin iradesiyle eş hale gelir. Hobbes çeşitli rejimlerin soysuzlaşmış biçimleri sayılan hükûmet biçimlerinin -yani oligarşinin, demagojinin ve özellikle tiranlığın-, yürürlükteki bazı politik rejimlerle savaşmak istemiş olanların icatlarından başka şey olmadığını ilâve eder.

Kendisinin özlediği hükûmetin sahip olması gereken mutlak kudreti göstermek için Hobbes onu, Kutsal Kitap'ta sözü geçen dev-balığa, yani *Leviathan*'a benzetir ki bu, bütün balıkların en büyüğü olduğundan, daha büyük balıkların küçükleri yutmasına engel olmaktaydı.

Hobbes "De Cive" adlı eserini, I. Charles'ın özlediği mutlakçılığı savunmak için yazmıştı. "Leviathan", Crommwell'in zafer kazandığı dönemde yayımlandı. Crommwell yazarın teorilerinden kendine bazı yararlar çıkardı; zaten Hobbes da Koruyucu Lord'un diktatörlüğü sırasında ona boyun eğmiş, İngiltere'ye dönme izni almıştı. Bu yüzden, Stuart'ların tekrar tahta çıkışından sonra ciddi sıkıntılarla karşılaştı: Tanrıtanımazlıkla suçlandı ve kendini savunmak için yine kalemi eline almak zorunda kaldı. Nihayet yeniden Stuart'lardan yana olunca rahat bırakıldı ve doksan yaşında olduğu halde öldü.

Yaşlılığı sırasında Hobbes "İngiliz İç Savaşı Tarihi"ni yazmıştı. Büyük bir seziş kudretiyle, iç savaşın entelektüel kökleri arasına gençliğin klâsik eğitim görmesini de koyar ki bu, siyasal hürriyet düşüncelerini yaymak gibi bir etki yaratmıştı.

1632 de doğup 1704 te ölen John Locke, Hobbes'un mutlakçı düşüncelerine karşıt liberal eğilimleri kişileştirdi. "Sivil Hükûmet Üzerine Deneme"si 1688 sonunda olup biten ikinci İngiliz ihtilâlinden iki yıldan eksik bir zaman sonra, 1690 da yayımlandı. Bu önemde bir olaydan bu kadar kısa zaman sonra eserini yazan politik bir yazarın, durumunu belli etmeğe ve bu olay hakkındaki düşüncesini açıklamağa önem verdiği anlaşılır. Locke ihtilâli haklı görür.

"Sivil Hükûmet Üzerine Deneme" iki bölüme ayrılmıştır. Birincisinde Locke, Filmer'i çürütmek zahmetine katlanır. İkincisinde, Hobbes'unkilerin aynı olan faraziyelerden işe başlıyarak, yani peşinden sosyal bir sözleşmenin geldiği bir tabiat halinin varlığını kabul ederek (ki gördüğümüz gibi bu, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda birçok yazarların ortak düşüncesidir), Hobbes'unkilere karşıt sonuçlara ulaşır. Gerçekten Locke o korkunç "bellum omnium contra omnes"i kabul etmez. Hattâ tabiat halinde dahi insanın akla sahip olduğu ve tabiî mısfet duygularıyle dizginlendiği görüşünü savunur.. Böylece her fert normal olarak kendi kişisel hürriyetini elinde tutabiliyor ve emeğinin meyvesinden yararlanabiliyordu. Yalnız bu hakkı inanca altına alacak bir otorite eksikti. Onun için fert-

ler haklarının bir kısmından vazgeçmeğe ve - dış savunma yükümünden sözetmeksizin - yargılama ve cezalandırma hakkını Devlete vermeğe razı oldular. Fert haklarının böylece sınırlanışı bir sözleşme ile yapıldı. Kamu otoritesiyle cihazlandırılan kimseler bunu kötüye kullanamazlar, çünkü bu otorite onlara özel kişilerin haklarını korumak için emanet edilmiştir. Bu yüzden, hükûmet bunu kötüye kullanırsa toplum sözleşmesini çiğnemiş olur ve o zaman halk da başlangıçtaki egemenliğini geri alır. Bu ise, başka deyişle, onun ayaklanma meşru hakkına sahip olduğu anlamına gelir.

Locke'a göre özel mülkiyet temelini, her ferdin kendi emeğinin meyvelerinden yararlanmasını isteyen tabiî hakta bulur. Onun için Devlet mülkiyeti yaratmaz, fakat onu kabul eder ve korur. İnsanoğlunun emeği olmasa toprak ancak çalılıklar ve yabanî meyveler üretirdi. Ona meyveler ve tahıllar ürettiren, insanoğlunun emeğidir ve bu işe zamanını, yorgunluğunu adayan kimsenin bunun mükâfatını görmesi de haklıdır, doğrudur. XIX. yüzyılın bazı iktisatçıları tarafından da desteklenen Locke'un bu teorisinin, ekilen toprak çok bol olduğu takdirde doğru olabileceği yolunda bir mütalea ileri sürülebilir. Çünkü böyle olursa her yeni gelen, ekip biçebilecek durumda olduğu bütün toprak yüzeyini işgal edebilir. Fakat medeni memleketlerde toprak miktarı tabiatiyle çok az olduğundan, bunu ilk işgal edenlerin, daha önce yararlandıkları bir hakkı başkalarının kullanmasına engel olacakları besbellidir.

Locke bir din seçmenin serbest olmasını ve Devlete bağlı olmamasını ister. Fakat ahlâksal sebepler dolayısiyle tanrıtanımazlara, öteki dinleri hoşgörmemeleri dolayısiyle de katoliklere müsamaha gösterilmesini reddeder. Daha sonra Montesquieu tarafından da geliştirilen üç temel kuvvet teorisinin hemen hemen tam olarak kurulmasını Locke'a borçlu bulunmaktayız. Ona göre bu üç kuvvet yasama ve yürütme kuvvetleriyle "federatif" kuvvettir ki Devletin dışarı ile temaslarını düzenleme işi ona düşer. Yürütme kuvvetiyle federatif kuvvet Devlete, ya da onu temsil eden Kırala emanet edilir; fakat toplum, Parlâmento tarafından kullanılan yasama kuvvetini kendi elinde tutar. Özel mülkiyet Devletin yarattığı bir şey olmadığından, bunun tâbi olacağı vergiler - toplumun bir bütün ola-

rak kendi öz haklarını gözetme vekâletini verdiği - Parlâmento tarafından onaylanmak gerektir.

Görüldüğü gibi Locke'un "Sivil Hükümet üzerine Deneme"si, 1688 İngiliz ihtilâlinin doktrin bakımından haklı gösterilişidir. Bu konuda ayrıca hatırlatmak gerektir ki, Locke bu eserinde, söz arasında, tek dereceli seçimin aleyhinde olduğunu söyler.

Hollanda'da 1632 de doğup 1677 de ölen Baruch Spinoza özellikle filozof olarak tanınır. Bununla birlikte "Tractatus theologico-politicus (Teoloji ve Politika üzerine)" başlıklı bir eser yazarak bunu 1633 de yayımlamış, bir de ::Tractatus politicus" yazmış, fakat bitirememiş ve bu, ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Spinoza bu kitaplarda filozofların insanları oldukları gibi değil, olmaları gerektiği gibi gördükleri mütelasında bulunur. Siyaset adamları ise tersine, insanların baştan çıkabileceklerini de hesaba katarlar ve tutkuların, beşer tabiatının ayrılmaz bir parçası olduğunu bilirler. Onun için tabiat halinde hak da kuvvet kadar uzağa gider ve herkesin herşeye hakkı vardır.

Buraya kadar Spinoza, Hobbes'u izler gibidir ama sonradan başka sonuçlara varır. Spinoza'ya göre akıl insana, toplumun yararlı, barışın savaştan ve sevginin hınçtan yeğ olduğunu öğretir. Bununla birlikte eğer insanlar haklarını Devlete devrettilerse ve ona maddi kuvvetini geliştirmek iznini verdilerse bunu, Devlet insanlara barış içinde ve adalete uygun olarak yaşamak imkânını versin diye yapmışlardır. Devlet başka amaçlara göre hareket ederse dağılır, çünkü o zaman amacına erişememiş demektir. Şu halde sırf Devletin kendi iyiliği için ,onun insanları sağduyu ve adaletle yönetmesi daha iyidir. Ayrıca fert düşünme hürriyetinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir, dolayısiyle de, maddi ayaklanma haline girmediği sürece, düşüncesi hür olarak kalır.

Splnoza çeşitli hükûmet biçimlerini inceliyerek mutlakçı monarşinin gizli bir aristokrasi olduğunu müşahede eder: Çünkü kıralın her işi kendi başına göremiyeceği besbellidir; onun için gerçekte hükûmeti yönetme işini memurlar yaparlar. Monarşinin en iyi biçimi bir çeşit eşitçi ve bir dereceye kadar sosyalist monarşi olmak gerektir ama, şu anlamda ki, topraklarla evler Devletin malı olacak, bunları özel kişilere kiralama işini de o üzerine alacaktır. Kıralın iktidarı, yine kıralın kendisinin, aile reisleri tarafından sunulan listelerden se-

çeceği üyelerden kurulu bir meclis tarafından sınırlanmak gerektir. Spinoza, aristokrasiden de kısaca sözettikten sonra, demokrasinin en mükemmel hükûmet şekli olduğu yargısına varır gibidir. Eser burada biter, çünkü ölüm, yazarın bunu bitirmesine engel olmuştur.

XXVIII

BOSSUET — FENELON — VAUBAN — RAHİP DE SAINT-PIERRE — XVIII. YÜZYILDAKİ FRANSA ÜZERİNE DÜŞÜNCELER — BU YÜZYILIN İLK YAZARLARI — BOULAINVILLIERS VE D'ARGENSON

XVII. yüzyıl boyunca politik yazarların çoğu İngiltere'den çıkmıştır. XVIII. yüzyılda ise, tersine olarak, bu alanda üstünlük Fransa'ya ait olmuştur. Bu olay, Avrupa'nın öteki ülkelerine göre Fransa'nın o sıralarda, bilginin başlıca dallarında ele geçirdiği entelektüel üstünlüğün bir sonucu da sayılabilir. Bunun belirtilerinden biri, Fransız dilinin o sırada edindiği üstünlük oldu. Eskiden bütün bilginler Lâtince yazarlardan ve hattâ kendi ana dillerinde yazdıkları bir eseri sonradan Lâtinceye çevirmekten geri durmazlarken, XVIII. yüzyılda Fransızca, dünya dili haline geldi. Fransız kitapları, medenî dünyanın her yerine girdi. O zaman bütün kültürlü insanlar, Fransız dilini öğrenmek zorunda kaldılar.

XVII. ve XVIII. yüzyıl arasında, evren anlayışında büyük bir değişiklik olup bitti. Bu, tabiat bilimlerinde başarılan büyük ilerlemelerin sonucu oldu: Bu ilerlemeler ilk köklerini Kopernik'in - sonradan Danimarkalı Tycho-Brahe'nin, İtalyan Galile'nin, İngiliz Newton'unkilerle tamamlanan - buluşlarından aldılar. Bu buluşlar yavaş yavaş bütün düşünürler tarafından benimsendi ve bilimsel astronomi ile fiziğin doğuşuna yol açtı. Entelektüel alandaki bu yeniden doğuşa, daha önceki iki asırda olup biten, yeni kıtaların keşifleri de yardım etti. Bu buluşlar sonucunda, o zamana değin Barbar sayılan kimi milletlerin daha eski ve hattâ bazı noktalarda Avrupanınkine daha üstün bir medeniyete sahip oldukları düşüncesi (haklı veya haksız olarak) yayıldı. Bu arada Çin, böyle sayıldı.

Rönesans'la Reform'un eleştirimsel zihniyeti geliştirme-

ğe özellikle yardımları oldu. Klâsiklerin düşünceslyle temasları çoğaltmakta olan Rönesans, zihinleri, Ortaçağda hüküm süren otorite ilkesinden bir dereceye kadar kurtarmıştı. Reform da kutsal metinlerin serbestçe tartışılmasına yol açarak, bunların itibarını baltalamıştı. Başka hiçbir çağda insan aklı, XVIII. yüzyılda olduğu kadar, kendine güven göstermedi; bu çağın ana vasfı, tarih aleyhtarı bir zihniyete sahip oluşudur: Bu çağ, yakın bir geçmişin mirası olan beşer kurumlarını büyük ölçüde hor gördü; bunları cahilliğin, barbarlığın bir sonucu sayıyordu. Kültürlü sınıflar, boş inançların ve cahilliğin karanlıklarından kurtulan insan aklının çok geçmeden dünyayı yeniden kurabileceğine; birçok acılarla birlikte bütün mânasızlıkları ve adaletsizlikleri yokedebileceğine inanıyorlardı.

XVIII. yüzyıl politik yazarlarlyle ilgili açıklamalara başlamadan önce, kültür ve politik hayat bakımlarından XVIII. yüzyıldan sözedilirken gerçekte tam tamına 1701-1800 yılları arasındaki dönemin değil, daha ziyade XIV. Louis'nin ölüm yılı olan 1715 ten, Büyük Fransız İhtilâlinin patlak verdiği 1789 yılına kadar olan dönemin kastedildiğini belirtmek yerinde olur. Hattâ belki de, Napoleon savaşlarının sona erişine şahit olan 1815 yılına kadar çıkılabilir. Çünkü tarihsel bir dönem hiçbir zaman, belirli bir yüzyıla tam tamına uygun düşmez. Örneğin, siyasal tarih bakımından XIX. yüzyıl, 1815 te başlayıp 1914 te sona erer.

1627 de doğup 1704 te ölmüş olan Bossuet, XVII. yüzyılın sonunda büyük bir ün kazandı. XIV. Louis'nin mutlâkiyetinin teoricisi, dolayısiyle de kendinden hemen sonra gelen dönemle tam bir çelişme halinde oldu. "Kutsal Kitaba göre Politika" adlı eserinde Bossuet, eskiden bir tabiat hali varolduğunu kabul eder. Güvenlik içinde yaşamak için, halk politik bakımdan teşkilâtlanmış ve en yüksek iktidarı bir hükümdarla onun meşru oğullarına, torunlarına emanet etmiştir. Kendi haklarından sıyrılan halk - iktidarını kötüye kullandığı zaman dahi -, prense boyun eğmek zorundadır; kendi bakımından prens de tutumu için yalnız Tanrı'ya hesap vermek durumundadır.

Görüldüğü gibi, kıralların tanrısal hakkı teorisi Bossuet ile birlikte, Ortaçağ yazarlarının ve XVI. ve XVII. yüzyıllardaki öbür yazarların vardıklarından çok daha kökten sonuçlara ulaşmaktadır. Bu bakımdan, hatırlatmak yeter ki Aquino'lu Thomas "Summa Theologica" sında ayaklanmayı bazı hal-

lerde haklı görür ve milletlerin daima kendilerine en uygun politik rejimi seçebilmelerini kabul eder. Beri yandan, Aquino'lu Thomas, Aristoteles'in geleneksel sınıflamasıyla tarif edilen üç hükûmet şeklinin birlikte varolacakları karma bir rejimi üstün tuttuğunu da açığa vurur.

Fransa'da Bossuet'den sonra başka yazarlar da XVIII. yüzyılın doğuşunu temsil etmişlerdir. Bunlar arasında Fénelon hatırlatılabilir ki, bu yazar "Télémaque'ın Maceraları" başlıklı kitabında Salente adlı ülküsel siteyi tasvir etmiştir: Burada Prens Devleti büyültmek değil, daha çok halkın mutluluğunu huzur içinde arttırmak çarelerini araştırır. Fénelon 1651 de doğup 1714 de öldü.

Büyük bir askerî mühendis olan Vauban, 1706 da "La Dîme royale" adlı bir kitap yazıp yayımladı. Kitabının adından da anlaşılacağı üzere, bütün vergilerin yerine, bütün gelirlerin yüzde onuna eşit bir vergi konulmasını ileri sürüyordu. Vauban'ı maliye bilimlerine ilişen yazarlar arasında sınıflamak mümkündür, ama kitabında Fransa'daki emekçi sınıflarının sefaletini anlatan çok ilgi çekici bir tasvir vardır. Bu sayfalar o sıralarda bu ülkenin idareci sınıfları arasında yayılmağa başlayan yeni bir zihniyeti açığa vurmaktaydı. Bu, "La Dîme royale" in yayımlanışının, yazarına Kıralın ve Saray mensuplarının gözünden düşmek gibi bir hale maloluşunda da teyidini bulmaktadır.

Az sonra, rahip de Saint-Pierre evrensel barışı kurmak amacını güden bir tasarı yayımladı. Bu yazarın politik niteliğe sahip bir başka eseri, "Polysynodie" adını taşımakta olanıdır: Yazar, bunda Fransız hükûmetinin toptan ıslâhı için bir plân çizmektedir. Rahip de Saint-Pierre bakanların istibdadına hücum eder. Bunların görevlerinin kaldırılıp yerlerine kurulların ya da "synode (sinod)" ların geçirilmesini ileri sürer: Bunlar, Fransız Akademisi, asîller, yargıçlar v.b. gibi, ulusun "mûteberan" ı tarafından Kıralın seçimine sunulacak beşer kişiden kurulu olacaktır.

Rahip de Saint-Pierre programlarını "L'Entresol" diye adlandırılan bir çeşit politik akademide yaymaktaydı. Resmî makamlar bu akademiyi bir zaman rahat bıraktılar, fakat çok kalabalık ve çok ele avuca sığmaz bir hale geldiğinden o sırada XV. Louis'nin başbakanı olan Kardinal Fleury, bunu kapatmayı ve toplantılarını yasak etmeyi yerinde buldu.

Yeni zamanların bir müjdecisi sayılabilecek olan bir ya-

zar da Marki d'Argenson'dur (1694-1757). Görünüşe göre, o da siyasal sorunları tartışmak için "Entresol" da toplanan derneğe dahil bulunmaktaydı. 1730 da d'Argenson "Les Considérations sur le Gouvernement de la France (Fransa'nın Hükümeti Üzerine Düşünceler)" adlı bir kitap yazdı ama, bu, ancak 1765 de yayımlanabildi. Bunda merkeziyetsizliği savunur, asîllerin imtiyazlarına çatar ve derebeylik rejiminin son kalıntılarının da yokedilmesini salık verir. Dikkate değer olan şudur ki, yazar eserinde ayak takımından olmadığını, asılzade olmakla şeref duyduğunu açıklar.

Boulainvilliers (1658-1722) yeni eğilimlere açıktan açığa karşıt olduğunu göstermiştir. Birçok eserler yazdı ki, bunların başlıcası "L'Essai sur la noblesse française (Fransız Asilleri Üzerine Deneme)" dir ve yazarının ölümünden birkaç yıl sonra yayımlanmıştır. Aslı aranırsa, kıralın tam iktidarına çatar ama bunu, monarşi asillerin imtiyazlarını daralttı diye yapar: "Asiller Frank fâtihlerinin torunları olduklarından, Galli Romalı mağlûpların torunları olan ayak takımıyle aynı düzeyde tutulamaz," der. Bu ilkelere uyarak Boulainvilliers derebeylik rejimini göklere çıkarır ve ayak takımından olarak doğmuş kimselere asillik unvanları verme hakkını kendiliklerinden ellerine alan kırallara çatar, Boulainvilliers bir dereceye kadar Gobineau'nun ve XIX. yüzyılın sonuna doğru ve XX. yüzyıl boyunca toplumun çeşitli sınıflarının, köklerini ırk ayrılığından aldıklarını isbat etmek isteyen; politik organizmaların çöküşünü de üstün ırkın bitkinleşmesine yoran Alman yazarlarının öncüsü sayılabilir.

Şimdi de Voltaire'in, d'Alembert'in ve genel olarak bütün "Ansiklopedici" lerin siyasal alanda yaptıkları etkiye geçmek gerektir. Bu etkinin çok büyük olduğu inkâr edilemez ama bu, özellikle menfi olmuştur: Çünkü en çok o zamanın rejiminin ve kurumlarının moral ve entelektüel temellerini yıkmak amacını güdüyordu. Örneğin, Ansiklopedici'ler, hristiyanlıkla savaşarak, kıralların mutlak otoritesini haklı göstermeğe yarayan tanrısal hakka dolayısiyle hücum ediyorlardı; imtiyazların mânasızlığı isbat edilerek asillerin ve rahiplerin imtiyazları ortaya dökülüyordu. Bununla birlikte ne Voltaire, ne de genellikle Ansiklopedici'ler yürürlükte olanın yerini tutacak yeni bir hükûmet rejimi ileri sürmemekteydiler. Kutsal Kitap'la alay eden Voltaire, birçok hükümdarların dostuydu ve onlardan aylık alıyordu. Mutlakçı rejimi kabul ediyordu ama,

hükümdarların - *namuslu adamlar* diye adlandırdığı - kimselerin öğütlerine uyarak işleri yürütmeleri şartiyle: Bunlar da tabiî, tercihan, Ansiklopedi'nin ilkelerini kabul etmiş filozoflardı.

Onun için XVIII. yüzyıl Fransız politik düşüncesinde yapıcı rol, yani eskilerin yerine geçecek yenilerini yaratma işi özellikle iki kudretli şahsiyete düşmüştür ki, bunlar Montesquieu ile Jean-Jacques Rousseau'dur.

XXIX

MONTESQUIEU — VICO

Montesquieu baronu olan Charles de Secondat, 1688 de Bordeaux yakınındaki La Brede şatosunda doğdu. Geleneği bakımından hep adliye mesleğine emek vermiş eski bir asîl ailedendi. Genç Montesquieu bu mesleğe hiçbir eğilim duymamakla beraber, yine de girmek zorunda kaldı. Mizacındaki tabiî orijinalliğe de eklenen bu olay ona, özellikle gülünç hale sokarak içinde zamanının kurumlarını ve törelerini eleştireceği bir eser yazmak düşüncesini vermiş olsa gerektir.

"Acem Mektupları" 1720 de çıktı: Yazar, bir İranlı tasavvur etmektedir, bu adam Fransa'yı ziyarete gelmiş, memleketinde kalan bir dostuna mektuplar yazarak Fransız töreleriyle kurumlarını tasvir etmiş ve görünürde saf bir eda ile bunların keskin ve dokunaklı bir yergisini yapmıştır. Örneğin, Fransa Kıralının bakanlarını uşakları arasından seçmeği âdet edindiğini yazmaktadır ki bu, Kıralın uyanışında hazır bulunan asillere apaçık bir kinayedir. Fransız hanımlarının iffetine hücum etmekte, hattâ: "Yaşı bakımından saygıya değer ama öylesine ihtiyardır ki, bazen saçmalar," diyerek Üniversite'yi (Sorbonne) de gülünç duruma sokmaktadır.

Kitap özellikle - en çok alaya uğramış olan idareci sınıf nezdinde büyük bir başarı kazandı. Bu ise vahim bir çöküş alâmetiydi. çünkü egemenliğinin meşruluğuna inanan kuvvetli bir idareci sınıf, gülünç hale sokulmağı hoşgöremez.

Montesquieu aşağı zekâlı bir adam olsaydı, kendisine başarı sağlamış olan edebî nevide kapanıp kalırdı ama, kudretli ve orijinal akla sahip bir insandı, onun için yenilik göster-

meği başardı ve ikinci eserinde "Romalıların büyüklük ve çöküş sebepleri" ni inceledi. Bu seferki konu en güçlerinden biriydi, çünkü tarih biliminin bütün ilerlemelerine rağmen, bugün dahi antik medeniyetin çöküşünün bütün sebepleri aydınlanmıştır denemez. XVIII. yüzyılın başında ise bu, daha da güçtü. Bununla birlikte Montesquieu bu konuyu dikkate değer bir tarzda ele aldı.

Montesquieu kendisini çağdaşları ve gelecek kuşaklar nezdinde meşhur edecek olan üçüncü eserine yirmi yıla yakın bir zaman çalıştı. Eser 1748 de çıktı. Bilindiği gibi, adı "Kanunların Ruhu" dur ve denebilir ki, XIX. yüzyılda gerçekleştirilen bütün politik reformlar bu eserde ileri sürülen düşüncelerin izini taşır.

Eser, Descartes'ın felsefesini hatırlatan bir tarifle başlar: "Kanunlar, nesnelerin tabiatinden doğan lüzumlu münasebetlerdir," der. Sonra da çok çeşitli konuları inceler; bu arada kölelik ve boşanmayla da uğraşır. Fakat bu eseri asıl üne ulaştıran, tam anlamda politik bölümü olmuştur. Biz de bu bölümü ele alacağız.

Montesquieu'ye gelinceye kadar Aristoteles'in anlattığı hükûmet şekilleri sınıflaması itirazsız olarak hüküm sürmüştü (Bu sınıflamanın gerçekte Stageira'lıdan daha önce yapıldığını gördük) ve her yerde hükûmetlerin monarşi, aristokrasi ve demokrasiye bölünebileceği kabul ediliyordu. Montesquieu bu sınıflamanın yerine, nesnelerin gerçeğine daha çok cevap verecek bir başkasının konmasını ileri sürdü. Hükûmetleri zorbalık, krallık ve cumhuriyet diye üçe ayırdı, ama cumhuriyetleri aristokratik ve demokratik diye ayrıca ikiye böldü. Dikkat etmek gerektir ki, "cumhuriyet" terimi yazar tarafından bu sözün modern anlamiyle, yani başında veraset yoluyla tahta çıkmış bir hükümdar bulunmıyan hükûmeti göstermek için kullanılmıştır. Montesquieu krallıkla zorbalık arasında bir ayırım yapar ve ilkinde hükümdarın kendi yaptığı kanunlara göre işleri yürüttüğünü, zorbalıkta ise hükümdarın keyfiliğinin sınırsız olduğunu belirtir. Bu hükûmet biçimlerinden herbirinin kimi ülkelerde niçin üstün olduğunu anlatmak isterken, her kavmin psikolojik şartları ile hükûmet biçimi arasında bir münasebet kurar: "Cumhuriyet, faziletli ülkelerde bulunur," der. Faziletle de menfaat gütmezlik ve kanaatkârlık demek ister. Monarşi şeref duygusunun, yani sosyal ayırımlar sevgisinin ve yüksek sınıflarda da Devlete

karşı olan ödevler şuurunun üstün tutulduğu ülkelerde geçer. Zorbalığa gelince, onun temeli ceza korkusuna dayanır.

Montesquieu hükûmet biçimiyle iklim arasında da bir başka münasebet kurar. Daha önce Bodin'in de gözüne ilişen bir düşünceyi geliştirerek faziletin, dolayısiyle cumhuriyetin özellikle tutkuların az ateşli oldukları soğuk memleketlerde görüldüğünü, zorbalığın ise sıcak ülkelere özgü olduğunu ileri sürer. Monarşiye gelince bu, kendisine en elverişli ortamı ılık memleketlerde bulur.

Fakat "Kanunların Ruhu" nun en ilgi çeken parçası, yazarın kuvvetlerin bölünmesi hakkındaki teorisini anlattığı bölümdür: "Bu bölünme sayesinde, kuvvetlerin herbiri öbürünü sınırlıyacağından, hürriyet, yani kanun üzerine kurulu bir hükûmet biçimi mümkün hale gelebilir," der. Montesquieu'ye göre üç çeşit kuvvet vardır: Kanunları yapan yasama kuvveti, bunları genel nizam içinde uygulayan yürütme kuvveti ve yine bunları özel hallerde uygulayan yargılama kuvveti. Bu üç kuvvetin herbiri ayrı ve öbür ikisine karşı bağımsız bir organizmaya emanet edilmelidir. Ancak bu bölünme varolduğu zamandır ki, bir hürriyet rejimi gerçekleştirilebilir.

Montesquieu tenkid edilmek istenirse şu ileri sürülebilir ki, hükûmet biçimlerinin ne bu sınıflanması, ne de Aristoteles'in yaptığı sınıflama onların ana nitelikleri üzerine kurulu değildir. Aristoteles kendi sınıflamasını ileri sürerken kafasında sadece Yunan Site-Devleti vardı. Montesquieu ise kendi çağının Avrupasındaki politik organizmaları gözlemekle yetinir. Böylece İngiltere, Fransa, İsviçre ve belki de zorba bir Devlet misali olan o zamanki Türkiye, ona ilham veren örnekler olmuşlardır. Sonra, monarşilerin, cumhuriyetlerinkinden ayrı bir mutlak hükûmet tipi oldukları da doğru değildir; bir cumhuriyetin politik teşkilâtının, bir başka cumhuriyetinkinden ziyade, bir krallığa daha çok benzediği sık sık görülür. Örneğin zamanımızda Fransa Cumhuriyeti Amerika Birleşik Devletleri Cumhuriyetinden ya da Güney Amerika Cumhuriyetlerinden ziyade, Belçika Krallığına daha çok benzemektedir.

Monarşi ile zorbalık arasındaki ayırım ise daha çok zayıftır. Bu konuda, Voltaire'in yaptığı nükteli müşahedeyi hep biliriz: Onun fikrince Montesquieu'nün ayırdettiği bu iki biçim "bir erkek kardeşle bir kız kardeştir ve birbirlerine o kadar çok benzemektedirler ki, insan birini, öbürü sanabilir."

Son olarak Montesquieu'nün verdiği anlamla ele alındığı zaman, faziletle, hükûmetin cumhuriyetçi şekli arasında kurduğu münasebet kabul edilemiyeceği gibi, iklimle hükûmet biçimi arasında kurduğu münasebet de kabul edilemez. Bu öylesine doğrudur ki, Kuzey Amerika gibi büyük bir Cumhuriyetteki menfaat gütmezlik ve ahlâk sıkılığı, Avrupa'daki monarşik Devletlerde olduğundan daha büyük gibi görünmemektedir. Montesquieu'nün eserini yazdığı çağda Rusya, soğuk bir memleket olmakla beraber, otokratik rejime sahipti; oysa ki daha ziyade sıcak iklimli olan Yunanistan'la İtalya, klâsik antik çağda ilk olarak hürriyet üzerine kurulu hükûmet biçimlerini yaratıp gerçekleştirmişlerdi.

Montesquieu'nün eserinin en uzun ömürlü bölümü hiç şüphesiz kuvvetlerin bölünmesi üzerine olanıdır. Fakat o bile eksik sayılabilir. İngiltere'nin XVIII. yüzyıldaki politik şartlarını gözlerken, Montesquieu şu inanca varmıştı: İngilizlerin yararlanmakta oldukları hürriyet, kuvvetler bölünmesinin sonucudur. Fakat bu bölünmenin onun, her kuvvetin belli bir organizmaya ayrılması gerektiği yolundaki kendi görüşüne uygun düşmediğine dikkat etmeği unutmuştur. Gerçekten, İngiltere kıralının yasama kuvvetine hiç katılmadığını ve Parlâmentonun da yürütme kuvvetine katılmadığını ileri sürmek, yanlış olurdu. Sonra, teklif ettiği bölünmenin politik yönü üzerinde ayak diremeği de unutmuştur. Çünkü bu bölünme ancak, her organın ardında kıral olsun, ya da Parlâmento olsun, özel bir politik kuvvet bulunduğu içindir ki, normal olarak işliyebilmekteydi. Kıralın ardında tahtın henüz yararlanmakta olduğu itibarla birlikte bütün bürokrasi de vardı. Parlâmentonun ardında da İngiltere'nin ekonomik üstünlüğe sahip bütün hali-vakti yerinde ve orta sınıfı vardı ki bu, *self government* sayesinde, ülkenin idarî yönetimine geniş ölçüde katılıyordu. Bu unutuş temsilî rejimin ve dolayısiyle kuvvetler ayrılığının yerettiği birçok memleketlerde bu ayrılığın, anayasa metinleriyle de tasdik edilmiş olduğu halde, neden hiçbir zaman normal olarak işliyemediğini izah eder. İngiltere'de bu hükûmet biçiminin başarı kazanmasına yol açan, idareci kuvvetlerin bu çeşitliliğinin o memleketlerde eksik oluşu dolayısiyledir ki bu, böyle olmuştur.

XVIII. yüzyıl başlangıcındaki İtalyan yazarları arasında Giovanni Batista Vico'yu da anmak gerektir: Çok orijinal fi-

kirli olan bu adam, hayattayken değil de, ölümünden sonra ün ve başarı kazanmıştır.

Vico yalnızlığı çok seven bir düşünürdü; malî imkânlarının yetersizliği ve aile kaygıları yüzünden daralan, çok bunaltıcı bir hayat sürdü; Napoli bölgesindeki Vatolla'da dokuz yıl geçirdi. Burada, asil bir aile yanında öğretmenlik yapıyordu. Daha sonra, doğduğu (1668) yer olan Napoli'ye döndü. Orada, retorik dersi müzakerecisi oldu. Az para alıyordu ama, özel dersler de vererek geçimi için gerekli kazancı sağladı; 1734 te kendisini Saray vakanüvisliğine atayan kıral III. Carlos, ona ufak bir aylık bağladı. Vico'nun ününü borçlu olduğu başlıca eseri "Ulusların ortak niteliğine dair yeni bir bilimin ilkeleri" adını taşır. İlk defa 1725 te yayımlanan, 1730 da ikinci bir basımında genişletilen bu eser, kesin şeklini 1743 te, yazarının ölümünden sonra yayımlanan bir basımında almıştır.

Vico'nun bütün sisteminin temel düşüncesi, bütün insan medeniyetlerinin yükselen bir harekete sahip olduklarıdır. Milletlerin yaşayışında üç ayrı safha görür; Tanrısal dönem ki medeniyetin başlangıcı demektir ve bunda Site, rahipler tarafından yönetilir. O zaman bütün vatandaşları birleştiren tek bağ, ortak bir tanrıya olan inançtır. İlk sosyal kurumlar, yani evlenme, adalet ve ölülere tapınış, bu safhanın devamında doğar. Sonra kahramanlık safhası gelir ki bunda kuvvetli, zayıfı hükmü altına alır ve maddî kuvvet, ön safa geçer; o zaman iktidar, birkaç kişinin elindedir. Son olarak insanî devre gelir ki, bunun boyunca töreler yumuşar ve toplum, mükemmel olmak eğilimini gösteren bir tarzda teşkilâtlanmağa çalışır. Fakat, sosyal bir gerilemenin sonucu olarak insanların, bu elverişli dönemden kahramanlık safhasının zorbalıklarına ya da hattâ tanrısal safhanın ilkel şartlarına yeniden düştükleri görülebilir.

Bu teoriyi kurarken Vico gerçek bir siyasal bilime götüren yolda çok ilerlemiş ve dâhiyane bir seziş göstermiştir. Fakat sistemi tâdile ve tamamlanmağa muhtaçtır. Çünkü onun milletlerin politik hayatında gördüğünü sandığı o birörnek hareket her zaman var değildir, ya da varolsa bile, o zaman çok nisbi bir birörneklik sözkonusudur. Politik organizmaları

narşik hükûmet, ikincisinin aristokratik hükûmet, üçüncüsünün de demokratik hükûmet safhası olduklarını söyler.

Hükûmet biçimleri bakımından Vico birinci safhanın mo-

ve türlü medeniyetleri ilerleten ya da gerileten sebepler çoktur ve çeşitlidir, bunların etkisi de bütün çağlarda ve bütün kavimlerde ne sürekli, ne de birörnektir.

Muhakkak olan şu ki, Vico, milletlerin politik ve kültürel yaşayışlarını nizamlıyan kanunları tanımanın en güvenilir usulü, onların tarihlerini incelemekten ibaret olduğunu söylemek gibi, yaşadığı çağ dolayısiyle çok büyük olan bir değer göstermiştir: "Ancak tarih incelendiği takdirdedir ki, gerçekten bilimsel sonuçlara varılabilir," der. Fakat, Machiavelli için de daha önce söylediğimiz gibi, hatırlamak gerektir ki Vico için de o zaman elde olan tarih bilgileri dağarcığı henüz yeterli ve tam değildi. Çünkü eleştirimsel ve bilimsel metoda göre yürütülen tarihsel araştırma, XIX. yüzyılın eseri olmuştur. Onun için, tarih bilgisinin mükemmel olmayışı yüzünden meydana gelen yetersizlikleri dolayısiyle Napolili düşünürü mazur görmek gerektir.

XXX

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Politik düşüncenin tarihinde Rousseau'nun etkisi, Montesquieu'nünkine göre daha geniş ve daha derin olmuştur. Bu etki, yalnız çağdaşlarının zihniyetine biçim vermekle kalmamış, bir sonraki yüzyılda da tesirini kuvvetle duyurmuştur. XX. yüzyılın tam ortasında bulunduğumuz bugün bile, Cenevreli filozofun düşüncelerinin az-çok sinmiş olduğu entelektüel bir hava içinde yaşıyoruz. Ancak XIX. yüzyılın sonuna doğru ve XX. yüzyıldadır ki yeni düşünce akımları meydana çıkarak gittikçe ağır basmışlardır. Rousseau'nun teorilerinin daha ortaya çıkar çıkmaz rastladıkları başarı, Avrupa toplumunun ve özellikle Fransız toplumunun o sırada tam da bu düşünceleri beklemekte oluşu ile izah edilebilir. O çağda yeni düşüncelerin yayılması işi, özellikle, adına "Farmasonluk" denen bir birlikçe teşvik edilmekteydi. XVIII. yüzyıla yaraşan iyimserlikle, bu birlik o zamana kadar bahtsız ve köle olan insanı hür ve mutlu bir yaratık haline sokacak yeni bir toplum düzenine ulaşmak amacını güdüyordu.

Rousseau'nun yaşadığı çağ ,onun düşüncesinin biçimleş-

mesine ve yayılmasına çok yardım etti. Fakat kabul etmek de gerektir ki bu düşünürün kudretli kişiliği çağının ve ondan sonraki çağın entelektüel ortamının doğmasına geniş ölçüde yardımcı oldu. Onun için Cenevreli yazarın zekâsının ve karakterinin şekilleşmesine yardım eden şartların ve ortamın neler olduğunu araştırmak ilgi çekici bir şey olur.

Bilindiği gibi, Rousseau Cenevre'de 1712 de doğdu. Ömrünün ilk yıllarında Cenevre'nin havası onu Avrupa'nın öteki şehirlerinden ayırdeden vasıfları göstermekteydi. 1537 ye kadar Cenevre muhtar bir kamun olmuştu ve bunun üzerine başlıca otoriteyi, Savoia dükalarının koruncası altında, bir piskopos icra etmekteydi. 1537 de Calvin Cenevre'ye çekilince piskopos oradan kovuldu ve hürriyete kavuşan kamun, Bern cumhuriyetiyle ve İsviçre'nin öteki protestan kantonlarıyle ittifak kurdu. Bu devrimin sonunda da Cenevreliler tabiî Calvinist mezhebine girdiler. Fransız ve İtalyan birçok protestan göçmenler bu şehre taşındılar. İnançlarından vazgeçmemek için yurtlarından ayrılan bu göçmenler. az görülür bir karakter kuvvetine sahip kimselerdi. Hemen hepsi kültürlü sınıflardan oldukları için, şehrin entelektüel düzeyi daha da yükseldi. Fakat bu ortam epey dar olduğundan, herkesin başkalarınca gözetlendiği söylenebilir, öyle ki ,bir kişi herkesin düşünce ve yaşama tarzına uymak istemedi mi, hayat onun için imkânsız hale geliyordu. Modern deyimle bu adam boykot edilmekteydi, sonunda da oradan göçmek zorunda kalıyordu.

Cenevre Savoia dükalarının koruncasından kurtulunca, uzun yıllar boyunca onlarla bazen açık, bazen gizli bir savaş halinde yaşadı. Şehirde egemenlik vatandaşlar genel kurulunun elindeydi. Olağanüstü haller dışında bu kurul iktidarını iki yüz üyeli Büyük Kurula ve yirmi beş üyelik Küçük Kurula aktarıyordu; bu iki Kurul yürütme yetkisini kullanmaktaydılar.

Şehrin en eski sâkinlerinin ve eski göçmen ailelerinin torunları dışında olarak, Cenevre'de oraya daha yeni bir tarihte yerleşmiş ve henüz vatandaş olmamış kimseler vardı. Son olarak da şehrin dolaylarında oturanlar, sadece uyrukturlar. Hükûmet görünürde lâik elemanların elindeydi. Fakat, ahlâk zabıtası görevini icra eden ve dinsel inançların denetlenmesi ve cezalandırılması işi de kendisine verilmiş olan "Protestan Râhipler Sinodu", çok büyük bir otoriteye sahipti. Bir kimse halkın gözünde oldukça vahim sayılan bir sebep dolayısiyle

cezaya uğradı mı, artık toplum-dışı hale geliyor ve her türlü kamu görev ve ödevlerine uzak tutuluyordu.

Parisli kitapçı Didier Rousseau 1540 da Cenevre'ye göçmüş ve vatandaş sıfatını elde etmişti. Torunları saat yapmağa başlamışlar ve sessiz sedasız zengin olmuşlardı. Jean-Jacques'ın dedesinin babası David Rousseau, mirasçılarına beş yüz bin altun frank bırakmış bulunmaktaydı. Fakat bu servet on çocuk arasında bölüşüldü. David'in torunu olan Jean-Jacques'ın babası Cenevre'deki ortama karşı epey dikbaşlı davrandı. İki hafta sürgüne gitmek zorunda kaldı ve konduğu mirasın hemen hepsini har vurup harman savurdu.

Rousseau'nun bir halk çocuğu olduğunu ileri sürmek, bugün dahi yaygın bir yanlışlık halindedir. Yaptığımız şu birkaç açıklamadan sonra, bunun gerçeğe uymadığını anlamak kolaydır. Ayrıca dikkat etmek gerektir ki saat endüstrisi o zaman Cenevre'nin başta gelen endüstrisiydi ve saat yapanlar da şehrin aristokrasisini meydana getirmekteydiler. Onun için Jean-Jacques bir halk çocuğundan çok daha fazla bir şey, düşmüş bir burjuvazinin çocuğu, yani "kibar düşkünü" bir kimseydi. Böyle bir kimse ise ,gerçek halk adamlarına göre, mevcut sosyal duruma ötedenberi çok daha fazla düşman olur.

Hemen hemen doğar doğmaz öksüz kalan, babası da sürgüne gitmek zorunda kalmış bulunan küçük Rousseau'yu halaları yanlarına aldılar ve ona, Cenevre'nin en sıkı ahlâkına uygun bir ilk eğitim verdiler.

Daha sonra çocuk koleje yazdırıldı ama babasının para durumunun kötü oluşu dolayısiyle orada çok az kaldı. Çırak olarak bir hâkkâkın yanına verildi. O zamanlar, bir sanat öğrensinler diye, çocukları zanaatkârların atelyelerine yerleştirmek âdetti; kendisine küçük bir para ödenen usta, onlara ailesi içinde bakıyor ve üzerlerinde hemen hemen bir baba otoritesi yürütüyordu. Bu yaşayış tarzı Rousseau'nun hoşuna gitmemekteydi. Kırların temiz havasından uzak kaldığı için acı duyuyor ve sert, bazen de haşin olan bir patronun otoritesine istemiye istemiye katlanıyordu. Yalnız pazar günü kırlarda gezerek zevkini tatmi nedebilmekteydi.

O sıralarda Cenevre şehri, aynı zamanda Sardunya kıralları da olmuş olan eski Savoia dükalarının Devletinin sınırına çok yakındı; bu Devletle Calvinist cumhuriyet arasındaki gerginlik dönemlerinde, Savoialıların bir baskınla şehri işgale kalkışmalarından korkulabilirdi. Onun için her akşam güneş

batarken Cenevre'nin kapıları kapatılıyordu. Bir pazar akşamı Rousseau geç kaldı, şehrin kapılarını kapalı buldu. Ustasının evine ancak ertesi gün dönebildi ve adamakıllı dayak yedi. Birkaç hafta sonra şehrin kapılarına yine çok geç geldi. Fakat bu sefer patronunun öfkesiyle karşılaşmağa cesaret edemediğinden, Cenevre'ye arkasını döndüğü gibi Savoia sınırını geçti.

Henüz onaltı yaşında olan Jean-Jacques'ın o sırada almış olduğu karar çok ciddiydi ve bütün hayatı üzerinde ağır basacaktı. Ailesini ve bu yüzden de hemen hemen dinini terkeden, geçimi için gerekli paradan ve zanaattan yoksun genç bir çocuğun bir serseri, hattâ bundan beter bir şey olması hemen hemen muhakkak gibiydi. Çocuk henüz durumunun vahimliğini idrâk edecek halde değildi ama babası bunu anladı. Oğlunun kaçtığını öğrenince onu bulmak için üstünkörü birkaç teşebbüs yaptı, sonra onu kaderine terketti.

Savoia'ya gelince Rousseau bir katolik papazla karşılaştı. Papaz onun Cenevre'den kaçtığını öğrenince karnını doyurduktan sonra, Annecy şehrinde bir hanımcağıza gönderdi. Adı Mme de Warens olan bu kadın, Cenevre'den kaçanlarla meşgul oluyordu. Papazın öğütlerine uyan Rousseau Annecy'ye gitti, orada Mme de Warens'ı kolayca buldu. Bu kadın onu bir zaman evinde barındırdı, sonra Torino'da, katolik olacakların barındırıldığı bir misafirhaneye gönderdi: Rousseau orada, katolik mezhebine geçmek için gerekli hazırlık eğitimini görecekti.

Bu Mme de Warens kimdi ve neyle geçiniyordu? Valais'de doğmuştu; aslında Calvinist iken katolikliğe geçmişti ve adını taşımakta olduğu kocasından ayrılarak, Sardunya kıralının kendisine bağladığı yılda bin altı yüz Piemonte lireti tutarında bir ödenekle geçinmeğe başlamıştı. Bu ödenek kendisine küçük bir şehirde oldukça hali vakti yerinde bir hayat sürmek imkânını veriyordu.

II. Vittorio Amedeo ve III. Carlo-Emmanuele gibi cimri iki kıralın Mme de Warens'a oldukça yüksek bir ödeneği verişlerindeki sebebi öğrenmek istiyenler olmuştur. Bunun hakkında Rousseau'nun "İtiraflar"ının bazı yerlerinde bir takım işaretler buluyoruz. Ayrıca Torino hükûmetinin arşivlerinde Mme de Warens'ın ödeneğinin verilmesini emreden bir mektup da bulunmuştur. Bu mektup, hükûmetin gizli ajanlarına para ödemek için ötedenberi kullanılan formüle uygun olarak

yazılmıştır. Profesör Luigi Foscolo Benedetto tarafından birkaç yıl önce bulunan iki yeni belge de Cenevreli delikanlıyı barındıran hanımın gerçekten Sardunya hükûmetinin bir gizli ajanı olduğunu göstermektedir. Mme de Warens Cenevre'yi gözetlemek ve arasıra kendisine verilen başka birtakım özel vazifeleri yerine getirmekle görevliydi.

Rousseau Torino'daki katolikliğe hazırlama misafirhanesinde bir ay kadar kaldığını, sonra katolikliğe geçtiği gün kendisi için toplanan ianenin getirdiği para harçlık diye cebine konarak kapı-dışarı edildiğini anlatır. Fakat galiba tersine olarak misafirhanede üç ay kalmıştı ve buranın idaresi de katolikliğe yeni geçenleri yüzüstü bırakmak âdetinde değildi. Rousseau yüzüstü bırakıldıysa bu onun başına, herhalde kendi hatası yüzünden gelmiş olmalıdır.

Bir süre Torino sokaklarında âvâre dolaştıktan sonra uşak olarak kendine bir iş buldu. O küçük yaşta uşak takımiyle bir arada yaşaması ahlâkını bozdu, bu yüzden hırsızlık etti; sonra bunu bir oda hizmetçisi kadının üzerine attı. Rousseau'nun yaşayışının bu dönemi karanlıktır ve oldukça acıdır; bazen kendisine insanca davranan efendiler bulmuş olmakla beraber, birçok aşağılatıcı hallerle de doludur. Hattâ efendilerinden biri ona İtalyanca dersleri bile verdi.

Rousseau Torino'da iki yıl kaldıktan sonra birdenbire Mme de Warens'ın yanına dönmeğe karar verdi. Kadın onu ilk sefere göre daha iyi karşıladı, sonunda da kendine dost tuttu. Hanım son yıllarda başka bir dostunu da evinde barındırmakla beraber, Rousseau dokuz yıla yakın bir zaman bu durumda kaldı.

Fakat, Mme de Warens'la birlikte sürdüğü bu dokuz yıllık hayat, Jean-Jacqeus'ın kafaca gelişmesi için pek de sonuçsuz olmadı. Kendisini barındıran kadın, bugünkü deyimle aydın bir kişiydi; evine kültürlü kimseler gidip geliyordu, bir de ufak kitaplığı vardı. Rousseau ayrıca evin dostlarından birçok kitap alıp okudu ,böylece geniş bir kültür edindi. Zekâsı, kendi kendini yetiştirenlerin zekâlarında görülen vasıfa sahipti: Yani genellikle adı güçe çıkmış şeyleri kolayca; adı kolaya çıkmış şeyleri ise güçlükle öğreniyordu. Nitekim Rousseau Lâtinceyi hiçbir zaman iyi öğrenemedi. Bildiği tek yabancı dil Torino'da, sonra da ileride göreceğimiz gibi Venedik'te öğrenmiş olduğu İtalyanca idi.

Mme de Warens'la olan münasebetleri boyuna güçleştiğin-

den, Rousseau ondan ayrılmak zorunda kaldı. İlkin Lyon'a yerleşerek orada bir zamanlar ders vermeğe çalıştı ama pek başarı kazanamadı. Paris'te ise daha büyük başarı gösterdi, hattâ Bilimler Akademisine kendini takdim ettirmenin yolunu dahi buldu: Bu Akademiye yeni bir müzik notalama sistemi sundu ama bu, o zamanlar kullanılan notalama sistemine göre daha çapraşık olduğundan, kabul edilmedi. Sonra M. de Montaigu'nün yanına sekreter olarak girdi, çok geçmeden bu zat Venedik Cumhuriyeti nezdinde Fransa Kıralını temsilen elçi olarak gönderildi. Jean-Jacques bu sefer görevini oldukça iyi başardı, bu işte gayretli ve bilgili olduğunu isbat etti. Fakat on sekiz ay sonra, 1745 e doğru M. Montaigu ile bozuştu, Paris'e döndü. O zaman Diderot, Grimm, d'Holbach ve Mme d'Epinay ile dostluk kurdu. Bir bankerin yanında veznedarlık işi buldu, veznedar olarak da titiz ve dürüst bir şekilde çalıştı.

1749 da "Mercure de France" adlı edebiyat dergisinde tesadüfen Dijon Akademisinin aşağıdaki konuda bir yarışma açmış olduğunu okudu: Sanatlarda ve bilimlerdeki ilerlemeler insanları daha iyi ve daha mutlu mu yapmıştır? Bu konu Rousseau'ya yaptığı incelemelerin ve kendi öz yaşayışının sonucu olup kafasında uzun uzadıya evirip çevirdiği düşünceleri kullanıp geliştireceği alanı vermiş oluyordu.

Bu konuyu ileri sürenlerin müspet bir cevap bekledikleri besbelliydi. O zamanın kültürlü insanları da böyle bir karşılık beklemekteydiler, çünkü sanatlarla bilimlerin XVIII. yüzyıl insanlarını atalarına göre daha iyi ve daha mutlu hale sokmuş olduğu, yaygın bir inanç halindeydi. Rousseau karşıt tezi savundu: Yani medeniyetin insanları baştan çıkardığını ve en iyi, en mutlu kavimlerin de tabiate en yakın olanlar olduğunu ileri sürdü.

Bu incelemede ilk defa olarak Cenevreli yazarın düşüncelerini özleştiren ve yazacak olduğu bütün eserleri üzerine kurduğu yargı ileri sürülmektedir ki şudur: "İnsanlar iyi doğarlar ama toplum onları kötü yapar." Büyük ölçüde devrimci olan bu yargı, XVIII., XIX ve XX. yüzyılların bütün yıkıcı kaynaşmalarını doğuran tohum olacaktı. Çünkü bu düşüncenin tabiî sonucu şudur ki, toplumsal kurumlarını değiştirerek, insanlık

ilkel iyiliğine yeniden kavuşabilecek ve bencillikle kötü tutkuları yeryüzünden silip yokedebilecektir.

XVIII. yüzyılın soyut ve reformcu zihniyetiyle yuğurulmuş olan Rousseau, teorisinin uyandırdığı gayet basit itirazların farkına varmamıştı. Bütün insanlar doğuştan iyi iseler, toplumun onları kötü yapacak derecede fena teşkilâtlanmış olması mânasız bir şey olurdu; sosyal teşkilât, herhangi bir toplumu meydana getiren fertlerin ortalama ahlâk düzeyi ile tabii olarak sıkı temas halindedir.

Rousseau'nun insanların doğuştan iyi oluşlarına ve toplumun bozucu rolüne olan inancının kendi hayatındaki olayların bir sonucu olması muhtemeldir. Sıkı ahlâk kurallarına bağlı bir şehir olan Cenevre'de doğmuş, hayatının ilk yılları boyunca Cenevre'nin asık yüzlü ahlâkiyle dolup taşan bir ortamda eğitilmiş, sonra çok küçük yaşta aralarına karıştığı uşak takımının etkisi altında kalmıştır. Peşinden, görmüş olduğumuz gibi, Mme de Warens'ın gözdesi olmuş, bu evde fikrini geliştirmekle beraber karakterini alçaltmıştır. Nihayet Mme de Warens'ı terkedip kendi kendine yeter hale gelebilince, çocukluğunda ve ilk gençlik çağında görmüş olduğu asık yüzlü eğitimin tohumlarının gelişecekleri ve onun da genç yaşta işlediği hataların utancını duymuş olacağı tabiiydi. Onun on yıl kadar süren ahlâkça alçalışından sorumlu olan kimdi? Bunun için ne babasına, ne de netice itibariyle kendisine iyilik etmiş olan Mme de Warens'a kusur bulmak istiyordu; kendisine de kusur bulmak istemiyordu, böyle bir itiraf ona çok ağır gelecekti çünkü. Şu halde kala kala geriye toplum kalıyordu, bu ise kişilikdışı bir varlıktı, dolayısiyle kendini temize çıkarması imkânsızdı.

Her ne hal ise, Rousseau'nun denemesi birinci mükâfatı kazandı ve olağanüstü bir başarıya erişti. Yazarı da kısa zamanda meşhur oldu. Başarının sebebi şu olayda araştırılabilir: Gerçi Rousseau kendi asrının inançlarıyle savaşmıştır ama bu işi kendi asrının değer verdiği kanıtları kullanarak yapmıştır. Bu, insanların tabiaten iyi oldukları efsanesiydi, yabanilerin medenilere, köylülerin şehirlilere, eskilerin yenilere ahlâkça üstünlüklerine olan inançtı. Bu ilk denemenin kazandığı başarı, Rousseau'nun karakterinin değişmesine geniş ölçüde yardım etti. O gün bugün kendini büyük işler yapmağa namzet gördü ve toplumda akılla adaleti hâkim kılmak üzere onu ıslah etmek görevini kendi kendine kabullendi.

Dört yıl sonra ,1753 te Dijon Akademisi yeni bir konu üzerine yarışma açtı ki bu, "İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kökü" idi. Rousseau bu sefer de birincisine göre daha geniş bir inceleme ile yarışmaya katıldı. Üslûp bakımından bu incelemede, bir öncekine göre, gözle görülür bir ilerleme vardır; içindekiler bakımından ise Cenevreli filozofun belki en önemli eseridir. "Eşitsizlik üzerine Söylev", "Toplum Sözleşmesi"nin ve birkaç romanın kazandığı başarıyı hemen kazanmış olmamakla beraber, muhakkak olan şu ki, bu "Söylev", sonraki yüzyıllarda böylesine yer tutacak olan sosyalist doktrinlerin tohumlarını taşımaktadır.

Bu eserde yazar, iki eşitsizlik biçimi ayırdetmekle işe başlar. Tabiî olan birincisi, beden kuvveti, zekâ ve enerji ayrılığına dayanır; yapma olan ikincisi ise sosyal şartlar ayrılığı üzerine dayanmaktadır. Rousseau: "Acaba iki eşitsizlik biçimi birbiriyle rastlaşıyor mu?" diye sorar. Tabiî "hayır" diye karşılık verdikten sonra, niçin her yerde kuvvetlinin zayıfa, zekinin aptala, yiğitin korkağa tâbi olduğunu araştırır. Bu önemli sorunu çözme işini üzerine alınca da çağına yaraşan o şatafatlı tavırla şöyle seslenir: "Ey insanoğlu, ne olursan ol, tarihini tarihçilerin yalan dolu eserlerinden değil ,benim incelemiş olduğum gibi, tek gerçek olan tabiatin büyük kitabından dinle."

Sonra Rousseau insanların tabii hal diye adlandırdığı şart içinde, yani tek başlarına ve yalnız olarak yaşadıkları sıradaki durumunu anlatır; beden bakımından daha kuvvetli, kafa bakımından daha zayıf, fakat ahlâkça daha iyidirler; çünkü toplum varolmadığından, dolayısiyle kıskanç olma vesilesi ve çıkarlar elde etmek için savaşma mecburiyeti de yoktu. Tabiaten iyi ve benzerlerinin acılarına karşı duygulu olan insan, öylece kalıyordu, çünkü yalnız yaşamaktaydı ve dolayısiyle kötü tutkulardan uzaktı, bunların dışındaydı.

Şu halde insanlığın ahlâkça soysuzlaşması neden ileri geldi? Rousseau insanları tabiî halden birdenbire teşkilâtlı bir toplum haline geçiren öteki tabiî hak teoricilerinden ayrılmaktadır. O bu geçişin bir intikal dönemi boyunca yavaş yavaş hazırlandığına ve bu dönem sırasında insanların huylarının gittikçe bozulduğuna inanır.

Ona göre ilk birlikler hayvan ve balık avının ortaya koyduğu ihtiyaçlar yüzünden doğmuştur. İlk aileler o zaman kurulmuş ve aralarında ilk kavgalar başlamıştır.

Fakat insanların ahlâkına öldürücü darbeyi indiren, maden endüstrisinin ve özellikle tarımın keşfi olmuştur. "Eşitsizlik üzerine Söylev" de Cenevreli filozofun, toprakların ekilip biçilmesinden özel mülkiyetin nasıl doğduğunu anlattığı parça meşhurdur:

"Bir toprak parçasının etrafını çitle, ya da hendekle çevirip de "burası benimdir" demeği akıl eden ve kendisine inanacak kadar saf kimseler bulan ilk insan, medenî toplumun gerçek kurucusu olmuştur. Birisi çıkıp kazıkları sökerek ya da hendeği doldurarak soydaşlarına: "Bu sahtekârı dinlemeyin sakın; ürünlerin herkesin malı olduğunu, toprağın ise kimsenin malı olmadığını unutursanız mahvolduğunuz gündür!" diye bağırsaydı insanlığı nice cinayetlerden, savaşlardan, öldürmelerden; nice sefaletlerden ve tüyler ürpertici hallerden kurt rmış olacaktı."

Rousseau özel mülkiyetten başlıyarak, daha sonraları "kapitalist birikim" diye adlandırılan nesnenin nasıl mümkün olduğunu anlatmağa devam eder. Çünkü ellerinde büyük miktarda yiyecek maddeleri bulunan toprak sahipleri, hiçbir şeyleri olmayan kimselerin emeğini kolayca satın alıvermişlerdir. Fakat başlangıçta özel mülkiyeti koruyan kamu kuvveti varolmadığı için, bir anarşi dönemi başlamış, bunun boyunca da en çok zenginler zarara uğramışlardır. "Çok sayıdakilere karşı tek başlarına olan" bunlar, dünyanın en akıllıca tasarısını başarmışlar; kendilerine saldıranların kuvvetini korunmak için kullanmağı, hasımlarını koruyucuları haline getirmeği akıl etmişler; aynı zamanda "tabiî hak ne kadar aleyhlerindeyse, kendilerinin o kadar lehlerinde olan birtakım sözleri, özdeyişleri makbul hale sokmuşlardır."

Bunun üzerine ötekiler bir hükûmetin ve kanunların emri altında teşkilâtlanmağa razı oldular. Hükûmetle kanun görünürde herkesin canını, malını inanca altına alıyordu ama, gerçekte bunların asıl kudretlilere faydası dokunmaktaydı Rousseau sözlerini şu sonuca bağlar: "Toplumun ve kanunların temeli böyle kuruldu veya böyle kurulmuş olsa gerek; kanunlar âcize yeni yeni engeller çıkardılar, zengine yeni yeni kuvvetler sağladılar, tabiî hürriyeti bir daha geri gelmemecesine yokettiler, mülkiyetin ve eşitsizliğin kanunlarını da ebedî olarak perçinlediler."

Buraya kadar aktardığımız bu parçalardan da anlaşılacağı üzere, Rousseau'ya göre Devlet, kapitalist ve egemen sı-

nıfları proletaryaya karşı koruyan âlettir. Görüldüğü gibi bu düşüncelerde, modern kolektivizmin kökündeki bütün teorilerin ve bütün duyguların tohumları bulunabilir: O kolektivizm ki bir sınıfın yararına olarak öbürünün soyulmaması için toprakların ve bütün çalışma âletlerinin mülkiyetini kaldırmak istemektedir. Yine bu düşüncelerde modern anarşistlerin yayıp öğrettikleri teorilerin tohumları da bulunmaktadır ki bunlar, daha mantıklı olarak, her türlü politik teşkilâtı yoketmek isteğindeydiler; böylece de yöneticilerin elinden, yönettikleri kimseleri zorbalık ve kurnazlıkla soyma imkânlarını köklü şekilde almak istiyorlardı.

Rousseau'nun en ünlü eseri, 1762 de çıkmış olan "Toplum Sözleşmesi" dir. Çoğu kimseler "Toplum Sözleşmesi" nde ileri sürülen düşüncelerle "Eşitsizlik üzerine Söylev" de ileri sürülenler arasında çelişmeler olduğunu iddia etmişlerdir. Görünüşe göre böyle bir çelişme yoktur: Her iki esere hâkim olan düşünce de birbirinin tıpkısıdır, yalnız konular ya da tezler ayrı ayrıdır. "Eşitsizlik üzerine Söylev" de Rousseau, toplum teşkilâtının köklerini araştırmak ister. Fakat "Toplum Sözleşmesi" ndeki tez bambaşkadır: Devlet varolduğuna ve insanların ilkel yaşayışa dönmeleri artık mümkün olamıyacağından yok da edilemiycceğine göre, toplum hayatının akıl ve adalet kanunlarına uygun hale gelebilmesi için gerekli şartlar neler olmalıdır? Rousseau'ya göre şartlar şunlardır: Tabii halde her insan kendi üzerinde egemen haklar icra eder. Bu hakları topluma ancak *genel irade*'nin, yani Devlet'in kurulmasına katılmak şartiyle devretmesi gerektir. Böylece Devlet, vatandaşların çoğunluğunun çıkarlarını koruyacak şekilde teşkilâtlanacaktır. Bu ilkeden çıkan sonuç şudur ki, tek meşru hükümet, doğrudan doğruya uygulanan demokrasidir, yani yasama kuvvetinin vatandaşların toplamına ait olacağı demokrasidir, nitekim kanunları yürütmekle görevli kimseleri seçmek de vatandaşlara ait olacaktır. Toplumun kendi yetkilerini, seçimle işbaşına gelecek bir kurula devretmesini Rousseau'nun kabul etmediğini de ilâve etmek gerektir. Nitekim İngiliz anayasasından sözederken: "İngilizler kendilerini hür sanıyorlar ama, gerçekte, yedi yılda tek bir gün, yani temsilcilerini seçtikleri gün hürdürler," der.

Rousseau tarafından kurulan bu sistemden altık (zımnî) olarak anlaşıldığı gibi Devletin iradesi, çoğunluğun iradesi olmalı gerektir. Azınlığın elindeki tek çare, Devletten ayrılarak

uzak yerlere göçetmekten ibarettir, "Toplum Sözleşmesi" nde fertlerin, çoğunluğun egemen iktidarı karşısında elde tutabilecekleri haklardan hemen hemen sözedilmemektedir. Tersine, eser bu haklardan sözederken Devletin, kendi iktidarına tâbi herkesi belli bir dini kabule zorlıyabileceğini dahi ileri sürmektedir. Rousseau bu kuralı, bütün dinlerdeki ahlâk ilkelerinin aslında birbirlerinin tıpkısı olduklarını ve ayrılıkların sadece dogma'larda ve tapınışın biçimlerinde varolduğunu ileri sürerek haklı göstermektedir.

Bir noktaya işaret etmek de ilgi çekici olur ki, "Toplum Sözleşmesi" ndeki bir yer, eserin bütün geri kalaniyle çelişme halindedir. Bu parça şöyle der:

"Terim tam anlamiyle ele alınırsa gerçek demokrasi hiç varolmamıştır ve hiç de varolmıyacaktır. Büyük sayının yönetmesi ve küçük sayının da yönetilmesi, tabiat düzenine aykırıdır."

Egemen hakların devredilişinden sözederken Rousseau, özel hukukun ilkelerine dayanarak, halk egemenliğinin *devredilemez, bölünemez ve mutlak* olduğu düşüncesini ileri sürer. Böylece de, ulusun egemen haklarını bir defalığına bir azınlığa ya da bir hânedana devrettiği, onun için bunları meşru olarak geri alabileceği iddiasında bulunan yazarların bu iddialarını doğrudan doğruya veya dolayısiyle çürütür.

Aralarında ünlü bir roman ve eğitimle ilgili eserler de bulunan birçok kitaplar yazdıktan; edebî bir şaheser olmakla beraber, her zaman gerçeğe uygun bulunmıyan "İtiraflar" ını da hazırladıktan sonra, Rousseau 1778 de öldü. Yani Büyük İhtilâlin arifesinde öldü, ki çoklarının iddia ettikleri gibi, bunu hazırlamak için bunca emek vermişti.

XXXI

XVIII. YÜZYIL SONUNDAKİ SOSYALİST YAZARLAR GRACCHUS BABEUF VE "EŞİTLER SUİKASTI" — FRANSIZ İHTİLÂLİ ALEYHİNDEKİ YAZARLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

XVIII. yüzyıldan itibaren ve özellikle XIX. yüzyıldaki politik yazarların çoğunu dört gruba bölmek mümkündür. İl-

kin, Montesquieu'nün izinde yürüyerek liberal eğilimi meydana getiren ve başlıca, ayrı organizmalara emanet edilen kuvvetlerin ayrılığı sayesinde mutlakçılıkla savaşma çarelerini araştıranlar vardır. Sonra demokratik eğilim gelir ki, bu, özellikle, politik eşitliğe ulaşmak amacını güder ve bunu, tek dereceli seçimle gerçekleştirmek ister. XIX. yüzyıl boyunca gelişecek olan bir başka eğilim de sosyalist eğilimdir: Politik eşitlik ekonomik eşitlikle tamamlanmadıkça, bunun yetersiz olduğu düşüncesindedir. Son olarak, özellikle XIX. yüzyılın ilk senelerinden itibaren, - Almanya, İtalya, Polonya gibi - henüz millî birliklerini kuramamış ya da bağımsızlıklarını kısmen veya tamamen kaybetmiş Avrupa ülkelerinde dördüncü bir eğilim vardı ki, yurdun bütünlüğünü ve gerekirse yabancılara karşı bağımsızlığını gerçekleştirmeğe çalışıyordu.

Teori alanında birbirlerinden ayırdedilmesi kolay olan bu dört eğilim, uygulama alanında çoğu zaman faaliyetlerini birleştiriyorlardı. Yazarların aynı zamanda liberalizm ve demokrasi ya da bir milletin birliği yahut bağımsızlığı için savaştıkları sık sık görülmekteydi. Hattâ bunlar arasında, Lassalle gibi, sosyalizmi yurtseverlikle birleştirmeği başaranlar dahi zikr dilebilir.

Kronoloji sırasına uymuş olmak için biz ilkin XIX. yüzyılın ikinci yarısında modern komünizm eğiliminin öncülüğünü yapan birkaç Fransız yazarından sözedeceğiz. Bunlardan birincisi Morelly'dir ki, başlıca eseri Diderot'ya maledildiği için uzun zaman tanınmadan kalmıştır. Morelly 1753 te, Rousseau'nun "Eşitsizlik üzerine Söylev" inden iki yıl önce "Basilliade, yahut (Yüzen Adalar)" adlı bir çeşit manzum roman yayımladı ve bunda komünist bir sistemin ana hatlarını çizdi. Görünüşe göre yazar, Thomas Morus'un "Utopya" sından özellikle ilham almışa benzemektedir. Morelly 1755 te aynı konuda, bu sefer nesirle yazılmış "Tabiat Kanunları" adlı bir eser daha yayınladı ve bunda, "Eşitsizlik üzerine Söylev" den ilham aldığını açıkça belli ederek, "Basillade" da anlattığı düşünceleri yeniden ele alıp geliştirdi.

Morelly insanlığın altı bin yıldır yanlış yol tuttuğunu ileri sürerek söze başlar. Ona göre, bütün kötülüklerin kaynağı, eşitliği imkânsızlaştıran özel mülkiyettir. Onun için bunu kaldırmak ve topraklarla bütün üretim araçlarını Devlete vererek komünist rejimi kurmak gerektir. Herkes Devlet hesabına çalışmak zorunda olacak, Devlet de herkesin ihtiyaçlarını

karşılayacaktır. Yirmi beş yaşına kadar herkes en yorucu sayılan tarım işlerini yapmakla görevli olacaktır; yirmi beş yaşından sonra vatandaşlar daha az yorucu işlerde çalıştırılabilecektir.

Politik bakımdan her ulus kazalara, her kaza bucaklara bölünecek, buralarda en yaşlı kimseler şeflik edecektir. Bunlar, sıra ile, Merkezî Hükûmeti kuracaklardır.

Aile muhafaza olunacak, din de saf bir tanrıcılık haline getirilecek, yalnız Yüce Varlık'a tapınılacaktır. Eğitimle ilgili olarak Morelly, komünizm kürsüleri kurmak gerektiğini ileri sürmektedir: Bu kürsülerde komünist ilkelere göre kurulacak toplum teşkilâtının nasıl bütün ötekilerin en iyisi ve en akılcısı (rasyonel) olduğu isbat edilecektir.

Görüldüğü gibi, "Tabiat Kanunu" nda bütün komünist sistemlerin ana temelleri daha o zamandan açıkça çizilmiş bulunmaktadır. Belki de yazarın pek iyi olmayan üslûbu yüzünden, kitap az başarı kazandı; hattâ üslûbu böyleyken onun nasıl olup da Diderot'ya maledildiğini anlamak güçtür.

Rahip Mably, - çoğu zaman Rousseau tarafından onun bunun yazılarını alıp kendisininmiş gibi göstermekle suçlanmakla beraber - Morelly'den azıcık daha fazla tanınmıştır. Düşüncelerini birçok eserlerde ortaya sermiştir ki, başlıcaları, 1768 de çıkan "Les Doutes proposés aux économistes (İktisatçılara sunulan şüpheler)" ve 1776 da çıkan "L'Ordre naturel et essentiel des Sociétés (Toplumların tabiî ve ana düzeni)" dir. Bu eserde yazar, toplumun çağdaş teşkilâtını eleştirdikten sonra, bugün bir "asgarî komünist program" diye adlandırılabilecek mesneyi ileri sürer. Rahip Mably bu arada amca, yeğen v.b. gibi ikinci derecede kan hısımları arasındaki mirası kaldırarak işe başlamak istiyordu: Bu takdirde miras, Devlete intikal edecekti. Bu ıslahat bir hareket noktası olacak ve bundan başlıyarak birbirini kovalıyacak başka ıslahatla, tam bir komünist teşkilât sistemine ulaşılacaktı.

Az çok ün kazanmış bir başka yazar da Brissot Warville'dir. 1780 de çıkan "Recherches philosophiques sur la propriété et le vol (Mülkiyet ve hırsızlık üzerine felsefî Araştırmalar)" adlı eserinde sosyalistten çok anarşist olarak görünür.

Brissot o sırada hırsızlığa karşı yürürlükte olan mevzuatın aşırı derecede sert oluşundan hayrete düşmüştü. Sonunda hırsızlığın gerçek bir savunmasını yazdı. "Mülkiyet hakkı," der,

"tabii bir haktır ki buna göre her insan (yiyecek, giyecek, bir ev, bir eş gibi) ihtiyaçlarını gidermek için gerekli nesneleri meşru olarak elde edebilir. Bugünkü toplumda kendisine gerekli olandan çok fazlasına sahip insanlar vardır, beri yanda başka insanlar açtır. Onun için asıl hırsız, zengin olandır." Sonra da ileride Proudhon tarafından yine ele alınacak olan şu sözlerle düşüncesini sonuca bağlar: "Mutlak anlamda mülkiyet, hırsızlıktır."

Brissot de Warville, Millî İhtilâl Meclisinde mebusluk yaptı; nisbeten mutedil olan Jironden'ler partisindendi, bu parti devrilince onun da giyotinle kafası kesildi.

Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz yazarlar, eserlerini büyük Fransız İhtilâlinden önce yayımlamışlardır. Herkes de bu İhtilâlin sosyalist eğilimli olup olmadığını çoğu zaman soruşturmuştur. Bu soruya kimileri "hayır", kimileri "evet" demişlerdir. İşin doğrusu şudur ki, Millî Meclisle Yasama Meclisi ve özellikle İhtilâl Meclisi dönemlerini birbirlerinden ayırdetmek gerektir. Bu sonuncu Mecliste de Robespierre'in devrilişinden önceki dönemle ondan sonra gelen dönemi ayırdetmek gerekir.

İhtilâl Meclisi mülkiyeti "mülklerin kanun gereğince verilen kısmından yararlanma hakkı" diye târif eder. Fakat bu târif öylesine karanlık ve dolambaçlıdır ki, herhangi bir ekonomik ve sosyal rejime uygulanabilir.

İhtilâl özel mülkiyeti nizama bağlıyarak aslında kabul etmiş olmakla beraber, kendi zamanının mülk sahiplerine tesirli bir savaş açmıştır. Bilindiği gibi, rahiplerin, din kurumlarının ve özellikle göçmenlerin mallarına elkoymuştur. Sonradan bu mallar şehirlerdeki burjuvalar ve köylüler tarafından yok pahasına satın alınmış, böylece küçük ve orta mal sahiplerinin sayısı çoğalmıştır. Mülkiyetin böylece el değiştirmesi büyük miktarda mallar üzerinde olup bitmiş, fakat sayılı kişilerin yararına bir gidiş almıştır. Vatandaşların çoğunluğu İhtilâlden önceki ekonomik şartlar, hattâ çoğu zaman daha da kötü şartlar içinde kalmıştır. Onun için mutlak eşitliği gerçekleştirmek isteyenler arasında hoşnudsuzluk büyüktü. Bu hoşnudsuzluk Gracchus Babeuf tarafından kurulup yönetilen ve ilkin haftalık, sonra gündelik olarak çıkan "Le Tribun du Peuple" adlı gazetede açığa vuruldu. Babeuf, Robespierre zamanında hapsedilmişti ve o devrilmemiş olsaydı, belki giyotinle idam edilecekti. Hapisteyken Morelly'nin "Tabiat Kanu-

nu" adlı eserini okumuş olması ve kafaca yetişiminde bu kitabın büyük etki yapmış olması muhtemeldir.

Babeuf gazetesinde cumhuriyetin mutlak eşitliği kurması gerektiği, yalnız siyasal eşitliğin boş ve saçma bir zafer olduğu görüşünü savunuyordu. Onun için komünist bir rejimi benimsemek gerekti. Bir ara Babeuf eski Markilerden Antonelle ile bir tartışmaya girişti. Bu adam varılacak amaçlardan yana "Tribun du Peuple" ile uyuşma halinde olmakla beraber, kullanılacak vasıtalar bakımından ondan ayrılıyordu; komünist rejimin derece derece gerçekleştirilmesini ileri sürmekteydi. Babeuf cevabında bu rejimin hemen ve tam olarak gerçekleşmesine hiçbir engel görmediğini söylemekteydi. Kırallığı, asillerin imtiyazlarını ve eski rejimin öteki kurumlarını kaldırmak nasıl kolay olmuşsa, özel mülkiyeti kaldırmak da öylece kolay olacaktı. Babeuf'le gazetesinin çevresinde komünist bir grup meydana gelmişti. Bu gruptakiler arasında Darthé, Bodson, eski Markilerden olup Babeuf'ün kanıtlariyle fikir değiştiren Antonelle, hepsinin en kültürlüsü olup, arkadaşları üzerinde de epey büyük nüfuza sahip bulunan İtalyan Buonarroti vardı. Bunlar "Panthéon Cemiyeti" ni kurdular. Fakat bu cemiyetten şüphelenen Direktuvar Meclisi bunu, askerî kuvvet kullanarak, 1795 yılının sonuna doğru kapattı. Buna rağmen, grup dağılmadı; yeni müridler topladı ve "Eşitler Suikasti" diye adlandırılan bir suikast tertipledi. Bu hareket hakkında bize Babeuf ve çağdaşları tarafından yazılan iki belge kalmıştır ki bunlar *"L'acte d'insurrection* (Ayaklanma Mazbatası)" ve *"Le décret économique* (İktisadi dekre)" dir. Birincisi 1917 de Lenin'in örnek diye kullandığı bir plândı; suikast hareketine katılanların iktidarı zor kullanıp ele geçirerek bir İhtilâl Komitesi kuracaklarını; bunun diktatörlük kuracağını, egemen kuvvetleri eline alacak olan Meclisin üyelerini tâyin edeceğini belirtmekteydi. İkinci belge, tam komünizmi, yavaş yavaş gerçekleştirmek amacını güden ekonomik bir programdı.

(Sırası gelmişken söyliyelim ki, o zaman da genel olarak kullanıldığı için, biz de *komünizm* sözünü kullandık. Sosyalizm sözü belki ilk defa olarak 1832 de "Globe" gazetesinde çıkan bir yazıda Pierre Leroux tarafından kullanılmıştır.

Bugün sosyalizm konusunda bazı ayırtılar (nüans) vardır ve sosyalizmle komünizm birbirinden başka sayılmaktadır. Lenin'e göre bütün üretim araçları Devlet elinde olduğu ve herkes onun hesabına çalıştığı, bununla birlikte Devlet emekçi-

ye, üretimin niceliğine ve niteliğine göre ücret verdiği zamandır ki, tam sosyalizmden sözedilebilir. Komünizmde burjuva ahlâksızlığının son izleri de kaybolur ve emekçiye, ihtiyaçlarına göre ücret verilir.)

Eşitler Suikasti, Direktuvar Meclisine suikastçilerden biri tarafından haber verildi. Tenkil işi sert oldu ve Direktuvar, suikaste katılanların çoğunu tevkif ettirdi. 1796 yazında bunların dâvaları görüldü. Bunlar sadece halkın iyiliğini düşündüklerini söyliyerek kendilerini savundular; Babeuf'le bir başkası ölüme, ötekiler sürgüne mahkûm oldu. Sürgüne gidenler daha sonra affolundu, içlerinden birkaçı da sonunda Bonapart'ın diktatörlüğünden yana oldular; bunlar arasında eski Marki Antonelle vardı, bir ilçeye kaymakam oldu. Yalnız Buonarroti ihtilâlci düşüncelerine inadla bağlı kaldı; XIX. yüzyılda liberal düşünceleri yaymak ve İtalya'nın birliğini kurmak için girişilen gizli "Carbonari" hareketinin şeflerinden biri oldu ve 1837 de ölünceye kadar, hazırlanan hemen bütün suikastlere katıldı. 1829 da Buonarroti, Brüksel'de "Babeuf suikastinin tarihi" ni yayınladı ve bunda tabiatiyle komünist düşünceleri savundu. Onun için Buonarroti XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki komünizmle XIX. yüzyılın birinci yarısındaki komünizm arasında bir aracı sayılabilir.

Fransız İhtilâlinin siyaset edebiyatında yankı yapmaması ve ilân ettiği ilkelerin kimisi lehinde, kimisi aleyhinde olan yazarlar çıkmasına yol açmaması imkânsızdı. Edmund Burke İrlandalıydı ve protestandı. Avam Kamarasının en nüfuzlu üyelerinden biriydi ve 1785 te Lordlar Kamarası önünde Hindistan'ın fâtihlerinden biri olan Warren Hastings'i suçladığı için meşhur oldu. 1790 da "Fransız İhtilâli üzerine Düşünceler" adlı kitabını çıkardı. Bunda Kurucu Meclis tarafından benimsenen doktrinleri acı acı eleştiriyordu. Burke'ye göre, İnsan Hakları Bildirisi ve Kurucu Meclis'in yaptığı bütün kanunlar, teorik düşünceler üzerine kurulmuş bulunmaktaydı, bunların gündelik hayatta uygulanması imkânsızdı. Burke bir çeşit siyasal olgunluğun ve toplum şartlarının sonucu olmayan bütün siyasal reformların aldatıcı olduklarını da iddia ediyordu. Fransız İhtilâl hareketinin eninde sonunda muhâkkak bir askerî diktatörlükle biteceği kehânetinde bulunarak, düşüncelerini sonuca bağlıyordu ki, dokuz yıl sonra da kehaneti doğru çıktı. Burke'nin eseri çok satıldı ve başlıca Avrupa dillerine çevrildi.

Fransız İhtilâlinin aleyhinde olanlar arasında Joseph de Maistre önemli bir yer tutar. 1757 de Savoie'da doğdu ve dalma Sardunya Kıralının sadık bir uyruğu olarak kaldı. "Considérations sur la Révolution Française (Fransız İhtilâli üzerine Düşünceler)" adlı kitabında ihtilâlcilerin kötülüklerini - esasen hayranı bulunduğu - Fransız milletinin işlediği günahların gerekli bir kefareti olarak görür. Bir milletin siyasal teşkilâtının sadece tarihinin lüzumlu bir sonucu olduğunu anlattığı sırada, düşünceleri daha derin bir hal alır; onun için yalnız teorik düşünceler üzerine kurulmuş anayasaların hükümsüz kalacaklarına inanır. "Du Pape (Papa üzerine)" adlı eserinde Ortaçağ düşüncelerini benimser ve Papa'nın bütün hükümdarlar üzerinde manevi üstünlüğünü icra etmesi gerektiğini ileri sürer.

Fransız İsviçresinde doğan Maillet du Pan, İngiltere'ye göçtü ve Londra yakınındaki Richmond'da 1800 de öldü. Bir sıra yazılar ve broşürler yayımlıyarak ihtilâlcilerin aşırılıklariyle savaştı ama, Büyük İhtilâlin bazı yönlerinin haklı görülebileceğini ve eski rejimin olduğu gibi yeniden kurulmasının imkânsız olduğunu kabul etti. Yazıları XVIII. yüzyılın son senelerinde çok okundu.

Fransız İhtilâli ve özellikle Fransız anayasaları örnek tutularak yapılan İtalyan anayasalarını en iyi eleştirenler arasında anılması mümkün olan bir İtalyan yazarı da Vincente Cuoco'dur.

1770 de Civita Campomanaro'da doğdu. Çok küçük yaşta Napoli'ye geldi ve kısa ömürlü Napoli Cumhuriyetini Fransız ordusunun yardımiyle kuran İhtilâl hareketine katıldı. Cuoco'nun aşırı demokrat ve komünist eğilimli Napolili yurtsever Vincente Russo'ya gönderdiği mektupların bir kısmı halen elde bulunmaktadır. Vincente Russo, Napoli Cumhuriyeti için Mario Pagano tarafından hazırlanan anayasa tasarısının bir örneğini Cuoco'ya yollamıştı. Cuoco bu mektuplarda Napoli Cumhuriyetçilerinin doktrinci zihniyetini eleştirmektedir. 1795 Fransız anayasasını geniş ölçüde örnek tutarak Pagano'nun yaptığı anayasanın, 1799 yılı Napolililerine uymadığını anlatır. Çağdaşlarınınkinden üstün bir gerçek duygusu ile Cuoco, birbirinin tıpkısı olan politik kurumların başka başka milletlere uymadığını izah eder. Bu kurumların, bir milletin geçmişinin sonucu olduğu ve bunları, uygulanması istenen milletin geç-

mişine mümkün mertebe bağlamak gerektiği düşüncesinde bulunur.

Cuoco 1801 de çıkan "1799 Napoli İhtilâli üzerine Tarih Denemesi" adlı kitabında da buna benzer fikirler yürütür. Bu eserde birçok Napolili cumhuriyetçilerin yiğitçe ölüşlerini ve onları yenenlerin korkunç gaddarlığını anlatır. Cuoco yazılarında İtalyan yurtseverliğinin yüksek bir örneğini göstermiş, ayrıca eğitimle ilgili değerli çalışmalar da bırakmıştır.

XXXII

CHARLES FOURIER — RICHARD OWEN — HENRI DE SAINT-SIMON VE SAINT-SIMON DOKTRİNİ

Tam kronolojik anlamda bir yüzyılla, kültür dönemi olarak ele alınan yüzyıllık bir süre arasında her zaman tıpatıp uygunluk bulunmadığını daha önce de görmüştük. Örnek olarak da 1789 da bitmiş sayılabilecek olan XVIII. yüzyılı, ve 1815 de başlatılıp 1914 te bitirilebilecek olan XIX. yüzyılı göstermiştik. Başka hallerde de, bir entelektüel dönemle onun hemen ardından gelen arasında az veya çok uzun olan, bir fasıla vardır ki, bunun devamınca düşünce sanki kendi içine kapanır da, çok geçmeden görülecek olan, gelecekteki değişiklikleri hazırlar.

Bu çeşit bir duraklama dönemi de Consulat (1799 sonu) ile Napoleon'un kesin olarak devrilişi (1815) arasında görüldü. Bu ara boyunca siyasal konuları ele alan kitaplar seyrek görüldü ve içlerinde orijinal bir politik düşünce görülebilenler ise daha seyrek oldu; hiçbiri de yeteri kadar yayılıp okunmadı. O çağda dünya çok kargaşalı ve çok meşgul olduğundan, teorilerle doktrinlere dikkat edecek hali yoktu. onra, bilindiği gibi, Napoleon ideolojilerle ideologları sevmiyor ve bunları baskı altında tutuyordu. Dikkate değer bir noktadır ki, İmparatorluk devrinde çıkmış olan siyasal nitelikte birkaç kitap, ancak 1815 ten sonra az-çok tanınabilmiştir. Nitekim, siyasal düşünce ve propagandanın böyle geçici olarak uykuya dalışını, ünlü İtalyan yazarı Alessandro Manzoni de "Beş Mayıs" adlı kitabında belirtmiştir.

Charles Fourier'nin eserleri için de durum, böyle oldu.

Charles Fourier, 1772 de Besançon'da doğdu. Hali-vakti oldukça yerinde bir tâcir ailesinin oğluydu. İhtilâl boyunca memurluk etti ve bu şehirde İhtilâl Meclisine karşı 1793 te patlak veren Jironden ayaklanmasına katıldı. Liyon'un zaptından sonra tevkif edilerek Paris'e götürüldü. Robespierre devrilmeseydi belki Fourier giyotinle kafası kesilerek idam olunacaktı. Hapisten çıkınca bir suvari alayında asker oldu. Fakat attan düşerek öylesine yaralandı ki, bu yaralar belki onun zihin yetileri üzerinde dahi etki yaptı. Bunun üzerine iki yıl sonra askerlikten çıkarıldı. Fourier daha sonra Marsilya'da büyük bir tâcirin yanına memur olarak girdi. Oradayken, üzerinde büyük etki yapan bir olaya şahit oldu. O sırada kıtlık vardı, yiyecek maddeleri azdı, pahalıydı. Fourier'nin anlattığına göre, yanında çalıştığı tâcir fiyatları daha da yükseltmek için iki bin tondan fazla pirinci denize döktü. Doğruluğu zaten şüphe götüren bu olay, görünüşe göre, Fourier'yi sosyal teşkilâtın kanunlarını incelemeğe ve toplumun ıztırap çektiren dertlere deva olabilecek çareleri araştırmağa sevketti. İncelemeleri sonucunda 1808 de "La Théorie des quatre mouvements", 1822 de "L'Association domestique et agricole", 1823 te de "Le Nouveau Monde industriel" adlı eserlerini çıkardı.

Bu kitaplarında ve özellikle sonuncusunda Fourier hem kozmolojik hem sosyolojik tam bir sistemi ortaya serer. Teşkilâtlı çalışma olmadı mı, bunun büyük ölçüde kuvvet kaybına sebep olacağı; çalışma bilimsel bir şekilde teşkilâtlanmış olsaydı üretimin fazla olacağı; fakat böyle olmayışının bunu, olması gerektiğinden daha aşağıya düşürmek gibi bir sonuç doğurduğu ilkesinden hareket eder. Örnek olarak mutfakları gösterir: "Bunlar, yüz aile bir araya gelip aynı mutfağı kullanacak şekilde teşkilâtlansaydı, aileler daha az masrafla beslenmek imkânını bulacaklardı" der.

Fourier, "Phalanstère" diye adlandırdığı, herbiri onbin kişilik topluluklar kurulmasını ileri sürüyordu. Bu topluluklarda iş dağıtımı "attraction passionelle (tutkusal çekim)" dediği usule göre yapılacaktır; çünkü Fourier tabiatın fertlere istidatları bunların, insanlığın muhtaç olabileceği şu veya bu çeşit çalışma ile tam âhenk halinde olacağı şekilde dağıttığına inanmaktadır. Düşünceleri biraz delice gibi görünebilirse de, Fourier'de az-çok deha olduğu inkâr edilemez; çünkü çeşitli insan tutkularını çözümlerken birçok keskin ve orijinal müşahedeler ileri sürmüştür.

Yazar, "Phalanstère" ler kuruluşunun acaip görünebilecek sonuçlarını ortaya serer: "Toprak yeni bir yaradılışla gençleşecektir," der. Ebedi bir bahara erişilecek, sert iklimler mutedilleşecektir. İnsan ömrü 175 yıla kadar uzayacak ve insanlar "antilyon" ve "antibaleine" adlı canavarları evcilleştirme işini başaracaktır. Birinciler sayesinde arabalar öylesine bir hızla çekilecektir ki, öğle yemeğini Paris'te, akşam yemeğini Marsilya'da yemek mümkün olacaktır. İkinciler sayesinde ise gemiler olağanüstü hızlara ulaşabileceklerdir. Fourier'nin hayranları onun böylelikle demiryollarının ve buharlı gemilerin yapılacağını önceden görmüş olduğunu iddia ederler. Fakat buna cevap olarak buharlı gemilerin o sırada zaten keşfedilmiş olduğunu, demiryollarının biraz sonra keşfedileceğini, Phalanstère'lerin ise bunlardan önce kurulmamış olduklarını söylemek mümkündür; Phalanstère'lerin kuruluşlarının tabiî sonucu olarak da Besançon'lu sosyoloğun öteki kehanetlerinin gerçekleşmiyeceğini insanın göğsünü gere gere ileri sürmesi mümkündür.

Toplumun çok yakında kökten değişeceğine inanılan o çağın zihniyeti dolayısiyle, az sayıda birtakım kimseler Fourier'nin çömezleri oldular. Bunlar arasında Muiron adlı bir ilçe kaymakamı da vardı. İlk Phalanstère'ini kurabilmesi için, Fourier'ye bir milyon frank lâzımdı, kimse ona bu parayı vermedi, o da 1837 de öldü. Birkaç yıl sonra Besançon'da bir heykelini diktiler.

Robert Owen adlı hayırsever, XIX. yüzyılın başlangıcında komünizmin uygulama alanında bir deneyini yaptı. Kanada'da birkaç köy kurdu. Buralarda çalışma, üretim ve toprak dağıtımı komünist ilkelere göre düzenlenmişti. Önceden de kestirilebileceği gibi, bu köyler gelişemediler ya da olayların zoruyla normal ekonomik teşkilâtlanma sistemine uymak mecburiyetinde kaldılar.

Fourier'den çok daha büyük önemde bir düşünür de Kont Claude-Henri de Saint-Simon'dur. 1760 da doğdu, XIV. Louis'nin saltanat dönemi üzerine yazdığı hâtıralarla ün kazanmış Dük de Saint-Simon'un soyundan gelmeydi. Babası, Kont de Saint-Simon'du hakkında pek az şey bilinen annesi de aynı ailedendi. Demek oluyor ki, bu yazar kırallık rejiminin eski aristokrasisinden gelmeydi ama, hiç zengin değildi. Çünkü ailenin küçük oğlu olan babası, mirastan yoksun bırakılmış, annesinin servetine ise İhtilâl sırasında elkonmuştu.

Henri de Saint-Simon mizacındaki orijinalliği ve basmakalıp önyargılara karşı duyduğu küçümseyişi çabucak açığa vurdu. On üç yaşındayken, birinci "komünyon" unu yapmağa yanaşmadı; bir başka sefer, kuduz olduğu sanılan bir köpek tarafından ısırılınca yarayı kızgın bir korla kendisi dağladı ve kuduzun ilk belirtileri ortaya çıkar çıkmaz, kendini öldürmeğe hazırlanarak, yanında tabanca taşıdı.

Karakterinin bir başka yönü de daha küçük yaştan itibaren kendisinin olağanüstü, hemen hemen tanrısal bir vazife ile görevlendirilmeğe namzet olduğu yolunda beslediği inanç oldu. On beş yaşındayken uşağına bir emir verdi, adam her sabah onu uyandırırken şöyle diyecekti: "Kont hazretleri, kalkın, çünkü yapacak çok önemli işleriniz var." Çok daha sonraları, XVIII. Louis'ye yazdığı bir mektuba şöyle başlıyordu: "Majeste, benim ağzımdan konuşan Tanrı'nın sesini dinleyiniz." Ondaki bu Mesihçi eğilim, maddî olduğu kadar, entelektüel bakımdan da karmakarışık olan hayatına az-çok düzen verdi.

O çağın hemen bütün asilleri gibi o da subay rütbesiyle orduya girdi ve Fransız hükûmetinin İngiltere'ye karşı ayaklanan Kuzey Amerikalıları desteklemek için Amerika'ya yolladığı sefer heyetine katıldı. Yiğitçe dövüşmekle beraber, savaş olaylarına az ilgileniyor, özellikle Amerikan sömürgelerinin toplumsal şartlarını inceliyordu. Babasına bir mektup yazarak: "Bir kitap çıkaracağım, bunda insan düşüncesinin yol alışını inceliyeceğim," diyordu; bu kitap, Toplumu mükemmelleştirmek için tutulacak yolların hangileri olduğunu öğretecekti. Barış olunca ordudan ayrıldı ve kendini az-çok acaip tasarılara verdi. Bu arada İspanyol hükümetine Madrid'den denize kadar bir kanal yaptırmasını teklif etti.

İhtilâl başlayınca Saint-Simon, ilk safhalardan sonra buna katılmaktan vazgeçti. Objektif mizacı, olaylarla vakaların müşahedesi için beslediği belirli eğilim onu birtakım düşüncelerin körükörüne peşine takılmaktan alıkoyuyordu. Onun için ne gittikçe doktrinci ve zorba bir hal alan ihtilâlcilerden, ne de daha körükörüne gerciliğe saplanan göçmenlerden hoşlanmaktaydı. Fakat fırtınadan korunmak için politikadan uzak durmak yetmiyordu. Yalnız asil oluşu bile kendisinin ihtilâl aleyhtarı çalışmalarda bulunduğu hakkında ciddî şüpheler uyandıracak nitelikteydi. Tevkif edildi, Robespierre'in devrilişi üzerine salıverilmeseydi belki giyotinde can verecekti. Hapis-

ten çıkar çıkmaz daha gençliğinden itibaren uğraştığı programa yeniden kendini verdi: Yani toplumların yaşayışını düzenliyen ve bir kere bulundular mı sosyal ilerlemeye emin ve çabuk tarzda ulaşmak için tutulması gerekli yolu gösteren kanunları araştırmağa koyuldu.

Bu programı yürütmek için kendi kültürünü genişletmek gerektiğini anladı. Maddi kaygılarla rahatsız olmaksızın kendini incelemelere verebilmek üzere, bağımsızlığını sağlamağa yetecek bir servet edinmek istedi.

Bunun üzerine bir Prusyalı bankerle ortak oldu, onunla birlikte İhtilâlcilerin elkoydukları göçmenlerin ve Kilisenin malları üzerinde spekülâsyonlara girişti. Bankerle olan ortaklığını tasfiye ettiği sırada kendi payı bir milyon kadar bir para tutmuş bulunuyordu. Bu paranın yeteceğine inanarak kendini incelemelerine verdi. Birbiri ardınca Politeknik okulu ile Tıbbiyenin yakınında ev tuttu; en ünlü hocaların derslerini izledi ve evi, Paris'in aydınların toplandıkları merkezlerinden biri haline geldi. Orada matematikçileri, fizikçileri, filozofları, iktisatçıları ve tarihçileri topluyordu. Onların konuşmaları, bu bilimlerden herbirinin eriştiği gelişme safhasını açıkça kavramak ve bunlardan herbirinin çözmeği amaç edindiği sorunlar üzerinde çabucak oldukça aydınlık bir fikir edinmek imkânını verdi. Fakat çok geniş kültürü hiçbir zaman fazla derin olmadı, çünkü bunu metodlu bir öğrenimle değil, daha çok konuşma yoluyla edinmişti; fakat bu, her zaman için, dâhi bir keyifehline yaraşan bir kültür oldu.

Fakat ne yazık ki Saint-Simon'un yeteceğini sandığı sermaye, daha o incelemelerini bitiremeden tükeniverdi. Bu kısmen evindeki masraflı gidişin ve belki daha çok, servetini gelişigüzel idare edişinin sonucu oldu. Onun üzerine sefalete düştü ve geçinebilmek için Emniyet Sandığında küçük bir memurluğu kabul etmek zorunda kaldı. Orada günde on iki saat çalıştığından, incelemelerine devam için gerekli vakti bulamıyordu. Sıkıntıları iki yıl için son buldu: Çünkü eski kâhyası Diard'a rastlamış, bu adam da onu evinde barındırıp ihtiyaçlarını karşılamıştı. Ona incelemelerine yeniden başlamak imkânını da sağladı; fakat iki yıl sonra Diard öldü, Saint-Simon da yeniden sefalete düştü. 1814 de ana-babasından ufak bir para aldı ama, bunun hemen hepsini eserlerinin yayım mas-

rafını karşılamak için harcadı. 1824 te umudsuzluk yüzünden canına kıymağa kalkıştı, kafasına bir kurşun sıktı. Bir gözünü kaybetti ama, nihayet çevresinde toplanan ufak bir hayranlar grubunun yardımiyle yine de yaşadı. Onlara: "Büyük bir iş başarmak için ihtiraslı olmak gerektiğini, meyvenin artık olgunlaştığını ve onu koparma zamanının geldiğini" hatırlatarak, 1825 te öldü.

Saint-Simon bilimsel eserlerini vermeğe 1812 de "Bir Cenevreliye Mektup'lar" la başladı ve bunda sisteminin ilk vasıfları ortaya çıktı. 1815 ten sonra birkaç yıl içinde "Endüstri", "Endüstri Sistemi", "Sanayicilerin Elkitabı" ve son olarak da 1815 te "Yeni Hristiyanlık"ı yayımladı. Gerek elde aldığı konuların genişliği, gerekse çoğu zaman aynı şeyleri tekrarlayışı ve beri yandan da parasızlık dolayısiyle çalışmalarının çoğunun bitmeden kalmış olması yüzünden, başlıca görüşlerini birkaç sayfada özetlemek oldukça güçtür.

Saint-Simon'a göre teşkilâtlanmış her toplumda iki çeşit iktidar vardır: Biri moral ve entelektüel yönetimi, öteki maddi yönetimi yürütür. Bu iki iktidar, iki tane teşkilâtlanmış azınlık tarafından yürütülür ki, bunlar idareci sınıfı meydana getirirler. Ortaçağda toplumun moral ve entelektüel yönetimi rahipler sınıfına emanet edilmiş bulunmaktaydı; maddî yönetimi ise savaşçı asiller sağlıyorlardı. Yavaş yavaş, Arap kültürünün sızması ve kanuniların kurulmasiyle, işler değişti: Tabiatüstü nesnelere olan inanç gevşedi, savaş gittikçe daha olağanüstü bir olay haline geldi. Onun için XIX. yüzyılda artık entelektüel yönetimin bilginlere, maddî yönetimin de endüstri şeflerine verilmesi gerekmekteydi. Bundan anlaşılacağı üzere, Saint-Simon toplumun entelektüel, moral ve maddî şartlariyle idareci sınıfın, bu şartlara uyması gereken, kuruluş tarzı arasında gerekli bir münasebet kuruyordu.

Bununla beraber yazarımız toplumun savaş için teşkilâtlandığı ve inançla yönetildiği Ortaçağda XIX. yüzyıl arasında XVIII. yüzyılın yeralmış olduğunu unutamazdı. Liberal sistemin temellerini kurmuş olan Montesquieu ve demokratik rejimin ana ilkelerin formüleştirmiş olan Rousseau ile bu yüzyıl, başka bir sistemi benimsemişti; fakat Saint-Simon XVIII. yüzyılın bir ara-dönem, *Kanuncular*ın ve *Metafizikçiler*in dönemi olduğu düşüncesindeydi; Ortaçağ kurumlarının son kalıntılarını söküp atmak bakımından bunların çalışmaları faydalı olmuştu ama, yeni bir toplum düzeni kurmağa güçleri yet-

menişti. Saint-Simon'a göre, kıralların tanrısal hakkı kadar vatandaşlar çoğunluğunun iradesinin ifadesi anlamına gelen halk egemenliği de artık eskimiş kavramlardı.

Fakat liberalizmin dogma'larını kabul etmemekle beraber, Saint-Simon politik bir anayasa tipi ileri sürmek istediği zaman artistler, bilginler ve sanayiciler tarafından seçilecek olan - üç Meclisin toplanmasını teklif etti.

Son eseri olan "Yeni Hristiyanlık" ta Saint-Simon, halk sınıflarının kaderiyle çok uğraştı. Bir bilginler ve sanayiciler hükûmeti sayesinde bu sınıfların kaderinin muhakkak ki iyileşeceğini düşünüyordu. Bu eserde Toplum için manevî bir yönetimin gerekliği üzerinde ayak diremekteydi. İlk çalışmalarında hristiyan dininin yerine Newton tapınışının geçirilebileceğini düşünmüştü. Daha sonra Bentham'ın yararcılığına olan güvenini açığa vurdu. Son olarak manevi önder diye hristiyan dinini nihayet kabul etti ama, bundan otuz yıl kadar önceki modernistlerinkine uygun görüşlere göre - bu dini dogma'cı tarafından sıyırmak istiyordu.

Saint-Simon'un hemen bütün eserlerinde XIX. yüzyıl başlangıcındaki Avrupa toplumunun şartları üzerine bir orijinal görüşler, derin sezişler karışımına ve aynı zamanda az-çok saçma, bazen de çocukça düşüncelere rastlanır. Görür gibi olduğu gerçek payının paradoks halinde soysuzlaşmaması için gerekli olan denge ve itidal, düşüncesinde çoğu zaman eksik kalmıştır. Saint-Simon bir fikirler yapıcısı olarak târif edilmiştir, bu târif de doğrudur: Çünkü düşüncelerinin çoğu sonradan onun ardından gelen yazarlar tarafından benimsenmiş; bunlar bu düşünceleri kendi hesaplarına geliştirmişler ve çoğu zaman bunları, kime borçlu olduklarını hatırlatmaksızın, kendi sistemlerine sokmuşlardır. Bunlar arasında Auguste Comte, Herbert Spencer ve Karl Marx gibi çok ünlü insanlar vardır. Dikkate değer ki Saint-Simon'un düşünceleri arasında hemencecik en az başarı ile karşılaşanı ve XIX. yüzyılın ilk seksen senesinde yaşayan iki kuşağın yazarları arasında en az iz bırakanı, bir idareci sınıfın varlığı lüzumu ve bu sınıfın sahip olması gereken meziyetler üzerine olanıdır. Saint-Simon'un bu düşüncesi üzerine çöken uzun sessizliğin, bu konuda, çağına göre, onun çok ileri oluşuyla izah edilmesi mümkündür.

Saint-Simon hayattayken eserleri az tanındı. Bu başarısızlığın sebeplerinden biri, onun bir yazar için gerekli ver-

gilere sahip olmayışıydı. Tek tanındığı an, yıkıcı görülen yazılar yazdı ve kıral ailesine hakarette bulundu diye hakkında 1822 de açılan dâva sırasında oldu. Muhalif basın o zaman Saint-Simon'dan yana olmaktan geri kalmadı. Fakat beraatinden sonra gazeteler artık onunla meşgul olmadılar, o da yine bir köşeye çekildi.

Sırası gelmişken bu dâva üzerine de biraz açıklama yapalım:

Saint-Simon düşüncelerini desteklemek için yazılarından birinde bir örnek vermiş ve bu yüzden, kendisine bir zaman için ün sağlayan kovuşturmalara uğramıştı. Yazar şöyle diyordu: "Aralarında kıral ailesinin üyeleri de bulunan başlı başlı saray erkânından ellisi, en zengin mülk ya da gelir sahiplerinden ellisi, en yüksek memurlardan ellisi ölse, Fransa bu yüzden gerçek hiçbir kayıba uğramaz, çünkü ölenlerin yerini hemen, aynı değere sahip başkaları alacaktır. Tersine olarak millet en büyük bilginlerinden ellisini, en büyük sanayi kurucularından ellisini ve en büyük artistlerinden ellisini kaybetse, Fransa'nın kudreti bu yüzden hissedilir derecede azalacaktır."

Ömrünün son yıllarında Saint-Simon küçük bir çömezler topluluğunun önderi haline geldi. Bunlar, Üstadın ölümünden sonra dağılmadılar ve çok geçmeden sayıları daha da arttı. Fakat Saint-Simon'un doktrini ancak 1830 dan sonra, Temmuz İhtilâli Toplumu ıslah amacını güden bütün entelektüel eğilimlere yeni bir canlanma verdiği zamandır ki büyük bir üne ulaştı.

1829 da Saint-Simon'un çömezlerinden biri olan Bazard bir konferans serisinde Üstadın düşüncelerini tam bir sistem halinde düzenlemeğe çalıştı. Fakat ne Bazard, ne de Saint-Simon'un öbür çömezleri, okullarının kurucusunun öğrettiklerine tam tamına bağlı kalmadılar. Saint-Simon'un Ortaçağla yeni çağın politik gereklikleri üzerine olan düşüncelerini kabul ediyorlardı. XVIII. yüzyılın yıkma işini başardığını, fakat yapıcılıktan yana kudretsiz kaldığını da kabul etmekteydiler. Başında emir verme yeteneklerini göstermiş olanların bulunması gereken sosyal bir hiyerarşinin lüzumunu teslim etmekteydiler. Fakat aynı zamanda mutlak bir adalet programını gerçekleştirebileceklerine de inanıyorlardı ki, buna göre ferdin Topluma ettiği hizmetlerle gördüğü mükâfat ve toplum hiyerarşisinde işgal ettiği derece arasında tam bir uygunluk

bulunmak gerekecekti. İlkeleri şuydu: "Herkesten kendi kabiliyetine göresini beklemek, herkese yaptığı işe göresini vermek."

Bu ilkelere dayanan bir teşkilâtın kurulabilmesi için Bazard ile öteki Saint-Simon'cular, özel mülkiyeti muhafaza ile beraber miras hakkının kaldırılmasını ve bütün mirasları Devletin almasını istiyorlardı. İnsanın insan tarafından sömürülmesinin yerine, teşkilâtlı bir toplumun tabiatı sömürmesinin geçmesi gerektiği fikrindeydiler. Nasıl ki, ilerleme sayesinde kölenin yerini serf, daha sonra ücretli almışsa, onlar da çok geçmeden üretimin teşkilâtlanmasının başarılarak bu sayede emekçinin, çalışmasının bütün ürünlerini alacağını düşünüyorlardı.

Bazard, daha sonra da Enfantin tarafından geliştirilip teşkilâtlanan Saint-Simonizm, en büyük gelişmesine 1830 ile 1832 arasında ulaştı. Daha sonraları bilgin, maliyeci ya da sanayici olarak ün kazanıp seçkin mevki edinen birçok Fransızlar, Saint-Simonist harekete katıldılar. Bunlar arasında, Süveyş berzahına kanal açmayı daha o zamandan tasarlıyan Ferdinand de Lesseps de vardı. Bu iki yıl boyunca yüzbinlerce basılı sayfa bu okulun düşüncelerini yaydı; bu da Saint-Simonist hareketin geniş ölçüde para yardımı gördüğünü sandırmaktadır. Fakat, Saint-Simonist okulun yükselmesi ne kadar çabuk olduysa, alçalıp sönmesi daha da çabuk oldu. Bu, grubun en önemli iki üyesi olan Bazard ile Enfantin arasında, kadın-erkek münasebetleri dolayısiyle çıkan bir anlaşmazlık üzerine başladı. Bazard aileyi muhafaza etmek istiyor, Enfantin ise bir çeşit serbest sevişmeden yana bulunuyordu. Aynı anda Saint-Simonizm'in şefine karşı 1832 sonuna doğru bir ceza dâvası açıldı. Ayrıca, demokrat ve sosyalist vasfı daha belirli olan yeni doktrinlerin kurulup yayılması da Saint-Simoncu okulun zayıflamasına yol açtı. Bununla birlikte bu yeni okulların hepsi de Saint-Simon'un doktrininden az-çok yararlandılar; bu okul gençliklerinde Saint-Simonculuğun kısa ömürlü gelişmesine şahit olan birçok Fransızlarla ünlü birkaç yabancının da düşüncesinde ve özellikle duygularında derin izler bıraktı.

XXXIII

XIX. YÜZYILIN İLK YARISININ FRANSIZ SOSYALİSTLERİ VE İLK ANARŞİST YAZARLAR

1829 yılı sonunda Buonarotti, Brüksel'de "Babeuf Suikasti Tarihi" adlı eserini yayımlamıştı. Bu kitabında, suikastçıların gerçekleştirmek istedikleri, toplumun komünistçe teşkilâtlanışının ne olması gerektiğini inceden inceye ortaya seriyordu. Bu kitabın komünist düşünceleri Fransız aydınlarıyle işçileri arasında yaymağa muhakkak ki yardımı oldu. XIX. yüzyılın ilk yirmi-otuz senesinden itibaren Fransa'da büyük sanayiin gelişmesi üzerine meydana gelen geniş kol emekçisi topluluklarının yüzünden, bu yayılış daha da arttı.

Tarih sırasiyle hareket edilirse, 1830 ile 1848 arasındaki özellikle verimli dönemde ilk Fransız sosyalist yazarın Pierre Leroux olduğu söylenebilir.

Pierre Leroux 1797 de doğdu; ailesinin yoksulluğu yüzünden öğrenimini yarıda bırakıp mürettiplik yapmak zorunda kaldı. Bilindiği gibi, birçok sebepler yüzünden, bütün işçiler arasında en çok şey öğrenebilenler, mürettiplerdir. 1830 dan sonra Leroux, Saint-Simoncu harekete katıldı. Kurduğu "Le Globe" adındaki gazeteyi Bazard'ın hizmetine verdi. 1832 de Bazard'la Enfantin'in arası açılınca Saint-Simonculuğu bıraktı ama, sosyal konular üzerine yazı yazmağa devam etti. Çok verimli bir yazardı; o sırada kurulan "La Revue des Deux Mondes"a da yazılar yazdı. Sistemi aynı zamanda hem tasavvufçu, hem sosyal, hem siyasaldı. Çoğu zaman karanlık olan düşüncelerini özellikle iki eserde anlattı. "Eşitlik üzerine" adlı olan ilki 1838 de, "İnsanlık üzerine" adlı olan ikincisi 1840 ta çıktı.

Leroux'ya göre, insanlığın kaderini Tanrı tâyin eder. Tanrı insanlığı yaratmıştır ve ifadesini onda bulur. İnsan ruhu, kendi öz tabiati dolayısiyle sürekli olarak ilerlemiştir. Her insanın ölüşünde ruh, daima daha saflaşarak, başka bir ferdin bedenine girer. İnsanlığın sürekli olarak ilerleyişini Leroux da tarihsel köle örneğiyle isbat eder: Köle serf olur, sonra ücretli işçi olur, o da yakın bir gelecekte sermayenin istibdadından tamamen kurtulup hürriyete kavuşacaktır. Leroux, in-

sanlığın ilerleyişinin başka bir kanıtını da dinler tarihinde araştırır: Bu tarih, fetişçilikle başlar, oradan çoktanrıcılığa geçer, çoktanrıcılık da hristiyan tektanrıcılığı tarafından alaşağı edilir. Hristiyan tektanrıcılığı görevini bitirmiş olduğundan, yakında onun yerine, XIX. yüzyılda doğacak olan daha yüksek başka bir din geçecektir. Leroux'ya göre bu yüzyıl eşitsizlik çağının sona erişine ve bir eşitlik çağının başlayışına şahit olacaktı.

Leroux'nun, sonradan çok yayılacak olan *sosyalizm* sözünü 1832 de kullananların belki de ilki olduğunu daha önce söylemiştik.

Leroux çağdaş iktisatçılarla sık sık tartışmalar yaptı. Bunlardan kimisi, daha önce Locke'un da yapmış olduğu gibi, özel mülkiyetin tek kökünün, ferdin çalışması olduğunu savunuyorlardı. Böylece de fert, emeklerinin ürününden tek başına yararlanmağa, meşru hak kazanmış oluyordu.

Leroux ise zenginliklerin üremesinin kısmen ferdin çabaları, fakat kısmen de ferde verimli tarzda çalışma imkânını sağlayan sosyal teşkilât sayesinde mümkün olduğuna dikkati çeker. Zenginliklerin dağıtımının Devlet tarafından birtakım kurallara dayanılarak yapılmasını ileri sürer, ki bunda üç unsur gözönünde bulundurulacaktır: Her ferdin vereceği emek niceliği, bu emeğin niteliği ve emekçinin ihtiyaçları.

Leroux başlıbaşına bir sosyal reform programı hazırladı ki bu program, çok tarafları hayali olan, sözde bir tarih felsefesine dayanmaktaydı. Saint-Simon ve onun gibi düşünenler bu alanda Leroux'dan daha önce davranmış olmakla beraber, 1840 a doğru onun çalışmalarının yine de derin bir etki uyandırdığı inkâr edilemez.

Leroux'nun hemen hemen çağdaşı olan bir başka Fransız sosyalisti de Louis Blanc'dır. 1813 te Madrid'de doğdu, hali-vakti yerinde bir Fransız ailesinin oğluydu. 17 yaşına geldiği sırada, babası Temmuz İhtilâli yüzünden varını-yoğunu kaybedince, Blanc çalışmak zorunda kaldı. Öğrenimini bir amcasının yardımı ile tamamlıyabildi, matematik dersleri de vererek birkaç para kazandı. Çok geçmeden politik gazetelerde yazılar yazmağa başladı ve 1839 da, demokrasinin en ileri eğilimlerini birleştirip ifade edecek olan "La Revue du Progrès" yi kurdu.

1840 ta Louis Blanc "Çalışmanın düzenlenmesi" adını taşıyan ünlü eserini yayımladı ve bunda, tasarladığı sosyal ve

politik reformlar programını anlattı. Kitap, proletaryanın içine düştüğü şartların çok karanlık bir tablosuyla başlar: Onun sefaleti öylesine büyüktür ki, ya cinayet işliyecek, ya kendi canına kıyacaktır. Bu hal, iki kurum yüzünden meydana gelmektedir: Sermayenin özel kişiler elinde olması ve rekabet. Gerçekten, sermaye sahibi mümkün olduğu kadar ucuz mal üretmek zorundadır, onun için işçilerine mümkün olduğu kadar az para verecektir. Bu da onun için kolaydır, çünkü ortada daima lâzım olandan fazla sayıda işçi bulunduğundan, her zaman için de belirli sayıda işsiz vardır.

Louis Blanc *ulusal işyerleri* açılarak bu duruma bir çare bulunacağına inanıyordu. Devlet birkaç yüz milyonluk bir para ödünç alacak, bununla işçi kooperatiflerine, özel sermayeye muhtaç olmaksızın çalışmak için gerekli imkânları sağlıyacaktı. İşçilere verilecek paralardan faiz alınmıyacağından, kooperatif kapitalist teşebbüslerle yıkıcı bir rekabete girişebilecek, böylece de, Louis Blanc'ın deyişine göre, rekabeti rekabetle yokedecekti.

Fakat Louis Blanc, ayrıca başka reformlar istemekteydi: Politik teşkilâtı değiştirmek de gerekti. Hükûmetin, işçi kooperatiflerinin temsilcileri tarafından kurulması görüşünü savunuyordu. Ayrıca, mirası, yalnız baba-oğul arasında muhafaza ederek, kısmen kaldırmak isteğindeydi. Aile ve dinden yana herhangi bir yenilik ileri sürmüş değildir.

Çabucak kazandığı ün sayesinde, Louis Blanc 1848 ihtilâlinden sonra kurulan geçici hükûmette yer aldı. O zaman işçilere, cumhuriyetin üç ayda onların durumunu düzeltme işini başaracağına söz vermek gibi bir ihtiyatsızlık yaptı. Bu sonunca ulaşmak için, geçici hükûmet *ulusal işyerleri* kurdu; fakat deney başarı kazanmadı, çünkü gerçi işçiler - doğrusunu söylemek gerekirse, pek de yüksek olmayan - gündeliklerini alıyorlardı ama, hükûmet onlara verecek iş, ve özellikle onların kabiliyetlerine uygun iş bulamıyordu. Tabiî bu durum uzun zaman süremezdi, sonunda da Ulusal İşyerleri kapatıldı. Bu tedbir 1848 Haziranındaki kanlı çarpışma günlerine yol açtı ki, bunlar, işçiler arasında altı bin kadar insanın ölmesine yol açtı, kamu kuvvetlerinin uğradıkları kayıplar ise bunun dışındadır.

Bunun üzerine Louis Blanc, Fransa'dan ayrılıp Londra'ya yerleşti. III. Napoleon ile çatışma halindeydi, affa uğradıktan sonra da Fransa'ya dönmedi. Yaşlanınca ihtilâlci düşünce-

rini yumuşattı, onun için 1871 de III. Napoleon'un yenilmesinden sonraki ayaklanma üzerine kurulan Paris Commune'üne katılmadı.

"Çalışmanın düzenlenmesi" nden sonra Louis Blanc "On Yılın Tarihi" (1830-1840) adlı bir kitap yazarak bunda, o zaman iktidarda olan burjuvaziye ve kıral Louis-Philippe'e şiddetle çattı; daha sonra bir de "Fransız İhtilâli Tarihi" yazarak bunda en aşırı ihtilâlcileri göklere çıkardı.

Belirli bir komünist eğilime sahip başka bir yazar da Etienne Cabet'dir. 1788 de Dijon'da doğdu, avukat oldu; otuz yaşındayken Paris'e geldi ama, Baro'da ün kazanamadı. 1830 ihtilâlinden sonra Korsika'ya savcı tâyin edildi. Görevine başlarken verdiği söylevde, rejim aleyhinde birtakım düşünceler ortaya attı; bu yüzden istifa zorunda kaldı. Ondan sonra Dijon'da seçimlere girdi ve 1831 de seçildi. Mebuslar Meclisinde en aşırı muhaliflerden biri oldu ve ultra-demokrat birçok gazetelere yazı yazdı. Yazılarında kırala hakaret ettiği için hüküm giydi ama, cezasını çekmektense beş yıl için İngiltere'ye gitti. Orada Thomas Morus'un "Utopya" adlı kitabıyla Morelly'nin eserlerini okudu. Komünizm yolunu tuttu ve 1842 de "İcarie'ye Yolculuk" adlı bir roman yayımladı. Cabet, bu romanında büyük bir İngiliz asilzadesinin, komünist rejime göre düzenlenmiş Icarie adlı uzak bir ülkeye gelişini hayal eder. Bu ülkede herkes Devlet hesabına çalışmaktadır, Devlet de her ferdin yaptığı işin niceliğine ve niteliğin bakmaksızın herkesin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Çünkü Icarie'de kabiliyetler tabiat vergisi sayılmaktadır, dolayısiyle fazla zekâ fazla enerji sahibi ve fazla çalışkan olmak hiç de bir üstünlük değildir.

Bu ülkenin politik düzeni tabii demokratiktir. Bütün ekonomik ve politik sorunları konuşmakla görevli, tek dereceli seçimle işbaşına gelen bir büyük meclis vardır. Bu meclis iki bin üyelidir, birçok komitelere bölünmüştür, bunlardan herbirinin belirli bir ödevi vardır. Yürütme kuvveti, on beş üyelik bir Yürütme Kurulu'na verilmiştir. Bu on beş kişi, meclisin aday gösterdiği kırk beş üye arasından tek dereceli seçimle seçilir. İşbaşına getirilir. Icarie'de din, katıksız bir tanrıcılıktır. Aile vardır, zina görülmez, çünkü burada drahoma usulü kaldırılmış olduğundan, bütün birleşmeler sevgi yüzünden olur ve hepsi de mutlu şekilde sonuçlanır. Basın hürriyeti yoktur, çünkü komünist düşünceleri burjuva memleketler-

de yaymak bakımından faydalı olan bu hürriyet komünist rejimde tehlikelidir. Bu sosyal ve politik düzen Icarie'de 1782 de olup biten bir ihtilâlden sonra benimsenmiştir. Yazar romanında, şiddetli ve kanlı geçen bu ihtilâlin bütün safhalarını inceden inceye anlatır.

"Icarie'ye Yolculuk" çok büyük, fakat kısa ömürlü bir başarı kazandı. Çabucak unutuluverdi ve kırk yıl sonra Bellamy, bunun konusunu kendisi bulmuş gibi gösterip "İki bininci Yıl" diye başka bir roman yazarak bu da birkaç dile çevrilip az-çok başarı kazandığı halde, hemen hemen hiç kimse romanın başka yerden aşırma olduğunu farketmedi.

Daha önce de söylediğimiz gibi, sosyalist düşüncelerin 1830-1848 arasındaki dönemde yayılması Fransa'da geniş emekçi toplulukları meydana gelmesine yol açan büyük endüstriyel gelişme dolayısiyle kolaylaştı. 1840 da Londra'da ilk sosyalist kongresi toplandı ve bu, Karl Marx'ın ileride kuracağı "Enternasyonal" in öncüsü oldu.

Ayrıca sosyalizmle hristiyanlık ve özellikle katoliklik arasında da bir barış teşebbüsü oldu. Bu teşebbüsü, 1839 da "Essais d'un traité complet de philosophie au point de vue du catholocisme et du progres (Katoliklik ve ilerleme bakımından tam bir felsefe kitabı üzerine denemeler)" adlı bir kitap çıkaran Buchez yaptı. Buchez, düşüncelerini "L'Atelier" adlı gazetede savunmağa devam etti.

Buchez'nin hristiyan sosyal hareketinden ayrı olarak demokratik hristiyanlığı da anmak yerinde olur ki, bunun önderliğini Lamennais ve Lacordaire adlı iki rahiple Vikont de Montalembert yaptılar. "L'Avenir" adlı gazetede Kilise ile Devletin mutlak olarak birbirinden ayrılmasını, tek dereceli seçim ve hür öğretim yapılmasını istediler. Fransız piskoposları kendileriyle mücadeleye girişince Papa'ya başvurdular, o da sonunda onların doktrinini mahkûm etti. Lacordaire ile Montalembert, Papa'nın kararına uydular ama, Lamennais uymadı. Derken "Paroles d'un croyant (Bir İnanmışın sözleri)" adlı eserini yazdı, bunda, hakkındaki mahkûmiyetin meşruluğunu tartıştı. Sonunda Papa, kendisini bu yüzden aforoz etti.

Hatırlatmak yerinde olur ki, Buchez'den sonra hristiyanlığı ve özellikle katolikliği sosyalizmle bağdaştırma teşebbüsü Almanya'nın Renanya'daki illeriyle İtalya'da tekrar ele alındı. Bu teşebbüslerin çok verimsiz sonuçlara ulaştıkları söylenebilir, çünkü bu iki entelektüel ve moral eğilim gerçekte bağ-

daşamaz. Hristiyanlığın kökleri mezar-ötesi bir hayata olan yüksek inanca dayanır; sosyalizm ise tersine olarak kökünü XVIII. ve XIX. yüzyılların maddeciliklerinden alır. Hristiyanlık zenginlere: "Verin" demekle yetinirken, sosyalizm yoksullara üstü açık ya da kapalı şekilde: "Alın" der. İki kavram ve iki hareket tarzı arasındaki ayrılıkların ne kadar derin oldukları hemencecik görülmektedir. Bugün Rusya'da iktidarda olan komünizmin din duygusuyla savaşmak için elinden geleni yapması boşyere değildir.

Bugünkü toplumda komünist temel üzerine kurulmuş iki çeşit kurumun varolduğu da söylenebilir ki, bunlar - üyeleri birbirine kaynaşmış olduğu zaman - aile ve katolik manastırıdır. Her iki durumda da fert, kendi kabiliyetine göre üretim yapar, oysa ki tüketimi, ihtiyaçlarına göre ayarlanmıştır. Fakat ailede çalışma disiplini ve çalışmanın ürünlerinin dağıtımı ailenin babası ya da annesi tarafından düzenlenir ki, çoğu zaman bunlar, kendi çıkarlarını çocuklarınkine feda ederler; oysa ki, manastıra girmek ve oraya mensup olmak için ilkin afiflik, yoksulluk ve itaat dileğinde bulunmak gerektir.

Saydıklarımızın çağdaşı olan fakat sosyalistler arasına değil de, anarşistler arasına sokulabilecek olan bir başka yazar da Joseph Proudhon'dur.

1809 da Besançon'da doğdu. Ana-babası yoksuldu. Doğduğu şehrin kolejine parasız olarak okumak üzere girdi ama, çok geçmeden babasına yardım için öğrenimini yarıda bırakıp bir zanaat öğrenmek zorunda kaldı. Mürettip oldu. Bu sayede kültürünü arttırıp - her zaman sathî olmayan - çeşitli bilgiler edinmek imkânını buldu. Kutsal Kitab'ı ve ilâhiyat konularını incelemeği öğrendi, sonra iktisat siyasetini incelemeğe merak sardırarak bunu Pellegrino Rossi'nin eserlerinden öğrendi. Gençliğinde yoksulluk yüzünden çok acı çekti. "Yoksulluk insanı alçaltıp değersizleştirir, yavaş yavaş kendine lâyik hale getirir," diyordu.

Proudhon'u meşhur eden, 1840 ta çıkardığı "Mülkiyet üzerine" adlı kitabı oldu. Yazarın bunda kullandığı şiddetli dille varlıklı sınıfları korkutmak istemiş olduğu açıkça görülür. Proudhon altmış yıl önce Brissot de Warville tarafından yazılmış olan bir cümleyi yeniden ele almaktadır ki, şudur: "Mülkiyet, hırsızlıktır." Fakat aslında Proudhon, komünizmi kabullenmiyor ve mülkiyetin yerine bir çeşit geçici sahipliği

geçirmekle yetiniyordu. Ayrıca, politik reformlardan önce ekonomik reformlar yapılması gerektiğini düşünmekteydi. 1848 den önce düşüncelerini "La Création de l'ordre dans l'humanite (İnsanlıkta düzenin kurulması)" ve "Le Système des contradictions économiques ou la Philosophie de la misère (Ekonomik çelişmeler Sistemi yahut Sefaletin Felsefesi)" adlı iki eserde geliştirmeğe devam etti. Proudhon'un ilkesi "destruam et aedificabo (Yıkacağım ve yapacağım)" idi. Eleştirisi şiddetli ve ustalıklıydı; sosyalistlere karşı dahi bu ustalığı kullandı. Fakat yıkmak değil de, yapmak sözkonusu olunca çekingen, karanlık ve karışıktı, aynı zamanda bütün politik ve sosyal kurumlara çatıyor, bütün dinlerle savaşıyordu. "Yoksulluğun Felsefesi" nde, yankıları Paris'e ulaşan Hegel'in felsefesi hakkındaki bilgisini ortaya sermek istedi ama, gerçekte bunun üzerinde pek üstünkörü bir bilgisi vardı. Eski dostu Karl Marx için, Brüksel'de yayınladığı "Felsefenin Sefaleti" başlığını taşıyan bir broşürde, Proudhon'un yanlışlarını bulmak kolay oldu.

1848 de Proudhon'un gönüllü sürgün olarak Brüksel'e gittiğini hatırlatmak gerektir. Orada 1861 de "Savaş ve Barış" adlı bir broşür yayımlıyarak, İtalya'nın birleşmesi için yaptığı yardımdan ötürü III. Napoleon'a çattı: Çünkü Proudhon'a göre bu birlik Fransa için zararlıydı.

Proudhon'dan biraz sonra gelen, fakat ondan çok daha aşırı olan bir başka anarşist yazar da Rus Mikhail Bakunin'dir. Asil bir ailenin çocuğuydu, ilkin Rus ordusunda topçu subaylığı yaptı. Paris'e gelerek Proudhon'la, Fransız sosyalistleriyle temasa girişti. Tekrar yurduna çağırılınca Rusya'ya dönmek istemedi, oradaki malına mülküne elkondu. Bakunin evrensel ihtilâli, tanrıtanımazlığı ve her türlü otoritenin kalkmasını öğütlüyordu. Ona göre bütün çareler, hattâ insanlığa en aykırı ve en zâlimce olanlar dahi istenen amaca ulaşmak için makbuldü. 1848 de Dresden'de bir komünist ayaklanmasına katıldı. Aynı zamanda hem Avusturya'da, hem Prusya'da, hem Rusya'da ölüme mahkûm oldu. Cezası müebbed hapse çevrildi ve Rusya'da bir kaleye kapatıldı. 1857 de kaçmağa muvaffak oldu. İlkin Londra'da, sonra İsviçre'de göründü, orada başına birçok çömez topladı ki aralarında Carlo Cafiero da vardı. Ömrünün sonunda Marx'la ve özellikle Mazzini ile acı kalem çatışmaları yaptı.

Görüldüğü üzere 1830 ve 1848 arasında bütün ihtilâlci o-

kulların ilk temsilcileri, kendileri de farkında olmaksızın, birbirlerine âdeta Paris'te randevu verdiler. Peşinden, doktrinlerini bütün Avrupa'ya, hattâ daha sonra Amerika'ya yaydılar. Fransız ihtilâlcileri, özellikle Alman ve Rus olan, yabancı çömezleriyle, ilk defa Paris'te temasa girdiler. İslahatçıların programları çeşitliydi ama hepsi de sosyal kurumların baştan başa ıslahı mutlak adaletin ve tam eşitliğin hüküm sürmesine yol açacağından, bunun mümkün ve yakın olduğu inancına dayanıyordu. Bu inancın kökü besbelli XVIII. yüzyılın kurup XIX. yüzyıla miras bıraktığı, insan tabiatini iyimser bakımdan anlamak temeline dayanıyordu. Bu düşünceler ve duygular kargaşalığına şahit olanlar arasında Alman şairi Heinrich Heine'yi anmak yerinde olur. Heine muhabir sıfatiyle Paris'ten Augsburg'da çıkan gazetesine yolladığı birçok mektuplarda bu hareketi anlatmış, sonuçlarını da kestirmiştir. Bu mektuplar sonradan "Lutetia" başlığını taşıyan ve şimdi bulunması çok güçleşen bir cilt halinde toplandı.

XXXIV

İTALYAN YURTSEVER YAZARLARI

Bazı İtalyan siyasal yazarları İtalyan bağımsızlık ve birliğinin elde edilmesine en iyi hazırlık olan entelektüel ve moral hareketin yaratılıp biçimlenmesine yardım etmişlerdir ki bunlardan sözetmek gerektiğinde en başta Giovanni Domenico Romagnosi'nin adını hatırlatmak gerektir. Onun adıyla eseri yeni kuşaklar tarafından gerçi unutulmamıştır ama, bunlara lâyık oldukları değer de verilmiş değildir.

Romagnosi 1781 de doğdu, 1835 de öldü. Çok geniş kültürlü bir adamdı. Eserlerinde çok değişik konulardan sözetmiştir. Çünkü tarih, hukuk ve politika alanlarındaki bilgisine bir de fizik bilgisini eklemiş bulunmaktaydı. Siyasal eserlerinin başlıcası, "Scienza delle costituzioni (Anayasalar bilimi)" adını taşıyanıdır. 1815 te yazdığı bu eser ancak ölümünden sonra, 1848 de yayımlandı.

Bu eserde, yazıldığı çağın etkisi görülür, bu ise bir siyasal bilgi kitabında güç kaçınılabilir şeydir ama kitapta derin ve gerçekten orijinal görüşler vardır. Yazar, toplumdaki ida-

ieci kuvvetlerin tam dengesine dayanan mutedil bir monarşiden yana olduğunu açığa vurur. Bu kuvvetlerin kimisi maddî, kimisi manevî ve entelektüel niteliktedir. Romagnosi birinciler arasında zenginlikle askerî gücü sayar. İkinciler arasında ise kamu oyu ile din vardır. Kıralın iktidarını sınırlamakla görevli meclis bu maddî ve manevi kuvvetleri, herhangi bir çağda ve herhangi bir toplumda ortaya çıktıkları gibi, doğru bir şekilde temsil etmelidir. Romagnosi kanun koyucunun bu kuvvetlerden hiçbirini kendi isteğine göre yaratmak imkânına sahip olmadığı düşüncesindedir; fakat o bunlardan yararlanabilir ve bir dereceye kadar da bunları güdümliyebilir.

Manevî kuvvetler arasında din, otorite ilkelerinden; bugün kamu oyu diye adlandırabileceğimiz akıl ise hürriyetten yanadır. Gayrimenkul mülkiyeti de daha ziyade otoriteden; menkul mülkiyeti ise hürriyetten yanadır. Son olarak daimî ordular otorite araçları; milisler ise, tersine, hürriyetin kaleleridir (Romagnosi'nin bu son düşüncesini anlamak için hatırlamak gerektir ki 1815 ile 1848 arasında hattâ daha da sonra, sivil milis ya da başka deyimle Millî Muhafız kıtası hürriyetçi anayasaların bekçisi sayılmaktaydı. Onun içindir ki onun varlığı o çağın hemen hemen bütün anayasaları ve fermanlarınca tasdik edilmiştir).

Görüldüğü gibi Romagnosi Montesquieu'nün kuvvetlerin ayrılığı teorisinin zayıf tarafı ne olduğunu anlamış bulunmaktaydı. İtalyan düşünürü bunun tamamlanması için, egemenliğe ortak olan organizmaların herbirinin, toplumda varolan kuvvetlerden birine dayanmasını istemekteydi.

"Anayasalar bilimi"nin daha önce yayımlanmayışına, yayımlandıktan sonra da daha fazla tanınmayışına ne kadar üzülsek yeridir, çünkü İtalyan siyasal bilgisi onun izinden gitseydi XIX. yüzyılda geniş ölçüde ilerliyebilecekti.

Risorgimento çağının Vincente Gioberti, Cesare Balbo ve özellikle Giuseppe Mazzini gibi öteki yazarlarının eserleri, Romagnosi'ninkinden daha büyük bir etki yapmışlardır.

1801 de Torino'da doğan Vincente Gioberti çok küçük yaşta felsefe öğrenimine başladı, annesinin isteğine uyarak papaz oldu ve Sardunya Kıralının özel kilisesinin rahipliğine atandı. Genç rahip liberal düşünceleri daha önce benimsemiş bulunuyordu ve galiba da Mazzini'nin "Giovane İtalia" adlı gazetesine yazılar yazdı. Saray bu olayı öğrenince, Gioberti işinden çıkarıldı. İtalya'dan ayrıldı, bir süre Fransa'da dolaştı,

sonra birkaç yıl Brüksel'de oturarak orada felsefe okuttu. "Primato morale e civile degli İtaliani (İtalyanların manevî ve medenî üstünlüğü)" adlı eserini 1843 te bu şehirde yayımladı. 1845 te "Prolegomeni al Primato ("Üstünlük" adlı esere ek)", 1847 de de "Gesuita Moderno (Modern Cizvit)" adlı eserlerini yayımladı. Bu sonuncu eserler daha çok, 1843 de çıkan kitabının eleştirilerine ve özellikle Cizvitler tarafından yapılanlara bir karşılıktı.

Kıral Carlo-Alberto krallığa bir anayasa verdiği zaman, Gioberti muzaffer bir eda ile yurduna döndü. İlkin mebus, sonra Mebuslar Meclisi başkanı seçildi. 1848 yılı sonuna doğru, mütarekeden sonra Kıral Carlo-Alberto tarafından yeni kurulan kabinenin başkanlığı ile görevlendirildi. Fakat Avusturya'ya karşı savaşa yeniden başlamağı tehlikeli bulduğu için 1849 Şubatında istifa etti, savaş Martta başladı ve Novara bozgunu ile sonuçlandı. Gioberti yine sürgünün ıstıraplı yolunu tuttu ve Fransa'ya döndü. Orada "İl Rinovamento civile d'İtalia" adlı eserini yayımladıktan sonra 1852 de öldü. Bu esere onun siyasal vasiyetnamesi gözüyle bakılabilir.

"Primato"da Gioberti İtalya'nın eski şan ve şerefini övdükten sonra İtalyan ulusal birliğinin, Papa'nın başkanlığında o zamanki İtalyan Devletlerinin bir federasyonu biçimi altında yeniden kurulmasını ileri sürmekteydi. Gioberti, putçu medeniyetle hıristiyan medeniyeti sırasında medeni dünyanın entelektüel ve moral kılavuzluğunu yapan İtalya'ya yeni bir görev düştüğü inancındaydı. Ulusal bağımsızlığına yeniden kavuşan ve liberal rejimle yönetilen İtalya'nın bir defa daha insanlığın entelektüel ve moral merkezi haline geleceğini ve yeni bir medeniyet yaratacağını düşünmekteydi.

"Primato"nun yurtseverlikle titreyen tutkulu bir üslûpla yazılmış sayfalarını, İtalya'nın kültürlü sınıfları kapışa kapışa okudular. 1848 den önceki yıllar boyunca hiçbir kitap bu Piemonteli rahibinki kadar sıcak şekilde karşılanmadı. Bu başarı, izahını liberal düşüncelerin ve milliyetçilik duygusunun yayılışında bulmaktadır; fakat yine de birçok vicdanlarda bu düşünce ve duygular, din duygularıyle ve İtalya'nın bölünmüş olduğu küçük Devletlere karşı oldukça kuvvetli bir bağlılık hissiyle birleşmekteydi. Onun içindir ki, Prenslerin kendiliklerinden verecekleri tavizler sayesinde anayasa reformlarını gerçekleştirmek; Kiliseye karşı en büyük saygıyı muhafaza ederek ve küçük Devletlerden hiçbirini ortadan kaldır-

mıyarak İtalyan birliğini sağlamak isteyen Gioberti'nin bu tasarısı, İtalya'nın bağımsızlığını ve liberal rejimin kuruluşunu şiddete ve ihtilâle başvurmaksızın gerçekleştirmeği uman herkese (ki bunlar çok sayıdaydılar) çok hoş görünüyordu.

"Primato"nun zayıf noktası, Lombardiya ile Venetia'yı işgal etmekte olan Avusturya'dan kurtulma çaresini göstermemesiydi. 1846 da IX. Pius Papa seçilip başlangıçta liberal bir Papa görünerek Tanrı'ya da İtalya'yı takdis etmesi için yalvarınca, Gioberti'nin düşünceleri herkese peygamberce bir şey gibi gözüktü ve kendisinin ünü bu yüzden daha da arttı. Fakat peşinden, Piemonte ordusu yenilgilere uğradı; beri yandan, Sardunya Devletleri hariç, anayasa rejimi hiçbir İtalyan Devletine işliyemedi. IX. Pius'un tutumu çok geçmeden Gioberti'nin programiyle liberal ve ulusal programın bağdaşamıyacağını gösterdi. Tabiî eleştiricilerle hayal kırıklığına uğrayan kimseler, "Primato"nun yazarına çatmaktan geri durmadılar. Paris'e sürgün giden Gioberti bunlara "Rinnovamento civile d'İtalia (İtalya'nın sivil Yenileşmesi)" adlı kitabını yayımlıyarak cevap verdi. Bu kitapta, 1848 ve 1849 da İtalyan dâvasının başarısızlığa uğramasında bütün partilerin sorumluluk payı olduğunu gösteriyordu. Fakat aynı zamanda İtalya'nın bütün Devletlerini tek bir tane haline getirmek ,dolayısiyle Papa'nın cismanî devletini kaldırmak gerektiğini kabul ediyordu. Gioberti'ye göre bu kaldırışın sonucu, dinsel bir rönesans olacaktı.

Risorgimento çağında İtalyanların düşüncesi üzerinde azçok etki yapmış olan bir başka yazar da Cesare Balbo'dur. O da Gioberti gibi Piemonteli idi, 1789 da doğdu, 1853 te öldü. 1821 de Sardunya elçiliği nezdinde askerî ataşe olarak İspanya'da bulundu. O sırada, İspanyolların 1808-1814 arasında Napoleon'a karşı yaptıkları savaşın bir tarihini yazdı. Başka tarih kitaplarıyle bir de İtalya Tarihi yayımladı. 1844 te "Le Speranze d'İtalia (İtalya'nın Umudları)" adlı kitabını çıkardı. Az-çok başarı kazanan bu kitapta yazar, Gioberti'nin federal programını kabul ediyordu. Fakat, İtalya'nın bağımsızlığına başlıca engel Avusturya olduğu ve onu Alplerin ötesine sürüp atmak gerektiği için - bu alanda Gioberti'den daha açıkgöz davranarak - İtalyan Konfederasyonu başkanlığının Piemonte'ye verilmesini teklif ediyordu: Çünkü bütün İtalyan Devletleri arasında en iyi askerî teşkilâta sahip olan, o idi.

Ömrünün son yıllarında Piemonte Parlâmentosuna mebus

seçilen Balbo, sağ kanatta yer aldı. Özellikle Cavour Kilise imtiyazlarını kaldırmak istediği zaman, onun politikasına çoğu zaman karşı durdu.

Mazzini ise hem yazar, hem de faaliyet ve hareket adamı olarak Balbo ve Gioberti'ye göre çok daha büyük bir ün kazandı.

22 Haziran 1805 te Cenova'da doğdu. Siyasal ve sosyal sorunlar üzerine ilk defa 1821 de düşünmeğe başlamış olsa gerektir: Çünkü yurtlarında temsilî hükûmet kurmağa kalkışıp teşebbüsleri boşa çıkan Piemonteli kaçaklar o yıl Cenova'dan geçmişlerdi. İlk yazıları tamamen edebi nitelikteydi, fakat çok geçmeden "Carbonari" hareketine katıldı ve polisin ilk baskılarıyle karşılaştı. Altı ay hapis yattıktan sonra gönüllü olarak Marsilya'ya sürgün gitmek zorunda kaldı. O sıralarda düşüncelerini bütün Fransa'da yaymakta olan Saint-Simoncularla orada muhakkak ki temasa geçmiştir. Gerçekten, Saint-Simoncu düşüncelerin ve özellikle Pierre Leroux ve Jean Reynaud'nun düşüncelerinin - ki her ikisi de bir ara Saint-Simoncu okula katılmışlardı -, Mazzini'nin düşünüş tarzında da sürekli izler bıraktığı söylenebilir.

Fakat unutmamak gerektir ki, siyasal faaliyetinin başlangıcından itibaren Mazzini kendi siyasal ve sosyal reformlar programına, bölünmüş ya da baskı altına girmiş milliyet gruplarının kurtuluşunu ve özellikle İtalya'nın bağımsızlığını da eklemiş bulunuyordu. Bunun kanıtı, kendisinin 1831 de Kıral Carlo-Alberto'ya gönderdiği bir mektupta bulunmaktadır: Mazzini bu mektubunda çok asil bir eda ile, Sardunya Kıralını, yabancıları Alplerin ötesine sürüp atmağa çağırıyordu.

Mazzini'nin düşüncesini özetlemek güçtür; bunda din, politika, toplum ve ayrıca milletlerarası münasebetler konulariyle ilgili olanlar vardır. Fikirlerini sistemli olarak anlatmadığı, bunlar birçok yazıların ve özellikle çok yüklü bir mektuplar topluluğunun içine dağılmış bulunduğu için, bu özetleme işi daha da güçleşmektedir.

Mazzini'ye göre insan gerçeği öğrenmek için iki imkâna sahiptir. Birincisi sezgidir ki, insan ruhu buna tamahtan ve aşağılık tutkulardan sıyrıldığı zaman ulaşır. İkincisi de birkaç ana kavrama dayanan evrensel anlaşmadır.

Bu iki metod Mazzini'yi, Tanrı'nın varlığını şüphe götürmez saymağa sevkeder. O, insanlığın hem Babası, hem Var-

lığı, hem Sevgisidir, Yaratıcısı ve Eğiticisidir. Tanrı'nın varlığını inkâra kalkışmak çılgınlıktır, bu varlığı isbata kalkışmak küfürdür. Tanrı insanlıkta zâhir olur ve insanlığın derece derece gelişmesi ,tanrısal bir kanunun vahyidir.

İnsanoğlunun sürekli ilerlemesinde, Tanrı'nın hayata bahşettiği kanunu görmek gerektir.

Bu ilerleme birbiri ardınca gelen bir sıra vahiyler sayesinde mümkün olur. İnançtan inanca geçerek, insanlık kendi öz görevini daha belirli olarak görmeğe başlar. Bir din olgunluk dönemine erişti mi, yeni dogma'ların vahyine dayanan yeni bir çağ başlar. Bu dogma'ları ilkin birkaç öncü müjdeci sezer, sonra bunlar fazilet sevgisi taşımak üstünlüğüne erişmiş bir ya da birkaç ferdin hayatına girdiler mi, sonunda yığınların ruhlarını da fethediverirler. Yeni vahiyden önce bir buhran devresi vardır ki bunun devamınca eski din çözülüp dağılır ama, ihtivâ ettiği gerçek payı yine de silinmeden kalır.

İnsanlığın içinden geçmiş olduğu çeşitli dinler fetişcilik çoktanrıcılık ve hristiyanlıktır. XIX. yüzyılda insanlık yine, - dünyanın manevi seviyesini yükseltecek olan - bir dinsel vahiyden önceki buhran dönemini geçirmektedir. Bu vahiy bütün öteklerden üstün olan bir kavmin içinde meydana gelecek ve bir öncülerle havariler grupu tarafından açıklanacaktır. Tanrı Mazzini'ye bu yeni dinin kurucusu olmak gücünü vermemiştir; o bunun sadece müjdecisidir, fakat bu kurucu da günün birinde gelecektir. Yeni din ruhun ölmezliğini kabul edecektir ama cehennem âzabının ebedîliğini kabul etmiyecektir. Birbiri peşinden olup bitecek yeniden bedenlenmeler boyunca insan, manevi seviyesini hep yükseltecektir. Bu din özellikle görevin dini olacaktır ve her fert görevini yapmak suretiyledir ki insanlığın manevi ilerlemesine yardım edecektir. Hazırlanmakta olan yeni çağda, birlik kurma içgüdüsü de boyuna gelişecektir. Komünizm olmıyacak, fakat zenginlik her ferdin eserine orantılı olacak, sermaye de artık emekçiyi sömürmiyecek, fakat onun ortağı olacaktır. Dikkat etmek gerektir ki Mazzini marksist sosyalizmle Bakunin'in ihtilâlci anarşizminden gittikçe uzaklaşmıştır.

Politikada Mazzini demokrat ve cumhuriyetçiydi; çünkü insanlı temeller üzerine kurulmuş bir ortaklık ancak - hakları bakımından olduğu kadar görevleri bakımından da - tam eşit insanlar arasında varolabilir. Gerçek hükümdar, Tanrı'dır; halk da tanrısal kanunun tatbikçisidir. Tek dereceli seçim bir ba-

kıma bir tapınıştır ki, Tanrı'dan ilhamlandığı için iyi ve yanılmaz olan halk, onun sayesinde, ulusu yönetme işini zekâ ve fazilletçe en üstün fertlere emanet eder.

Aslında Mazzini'nin, kıralların tanrısal hakkı yerine ulusların tanrısal hakkını geçirdiği inkâr edilemez. Ekonomik ve politik münasebetlerin iyileşmesini insanlığın ahlâk duygusunun yakın bir yükselişinden beklediği için, mistiklik ve utopyacılıkla suçlandırılmıştır. Onun iddia ve kehanetlerinin doğruluğundan haklı olarak şüpheye düşülebilir ama aynı zamanda bunların, insanlığın ahlâkça yükselişini komünist ya da anarşist kurumlardan bekliyenlerin düşüncelerinden daha saçma olduğu iddia edilemez.

Mazzini'ye göre milletler bir bakıma insanlığın çeşitli organları, uzuvları gibidir. Tanrı onların herbirine, diriltici programının bir parçasını emanet etmiştir. Mazzini Avrupa'da on üç, on dört Devlete uygun düşen on üç, on dört milliyet bulur. Avusturya ile Türkiye (1) yokolmalıdır, çünkü bunlar hiçbir millî insicam üzerine kurulmuş değillerdir, sırf maddi kuvvet ve diplomasi yoliyle meydana gelmişlerdir.

Yine onun fikrince İtalya bütün milletler arasında en yüksek görevi, yeni çağın öncüsü ve Avrupa'nın, dolayısiyle dünyanın entelektüel ve moral kılavuzu olmak görevini üzerine almıştır.

Mazzini'nin düşünceleri, *Risorgimento* sırasında İtalyan millî uyanışının başlıca unsurlarından biri olmuştur; başka birçok Avrupa ülkelerinde ve özellikle İngiltere'de, ayrıca Birleşik Amerika Devletlerinde birçok kimselerin İtalyan dâvasına yakınlık ve sevgi duymalarına yol açmıştır. Bugün İngilizce ve Hindceye çevrilen eserlerini, Hind milliyetçileri çok iyi bilmektedirler ve bu eserler, onların umudlarını beslemektedir (2). Bu büyük havari, 10 Mart 1872 de öldü ve son nefesini vermeden önce de, Prusya ordusunun kuşatmayı kaldırması üzerine 18 Mart 1871 de patlak veren ayaklanma sonucunda Paris'e yerleşen Commune'ü kuranlarla yaptıkları işleri ateşli sözlerle ayıpladı.

---

(1) Mazzini'nin, o çağda birçok ayrı ve çeşitli milliyetleri kendi içinde toplayan Osmanlı İmparatorluğundan sözettiğini unutmamak gerektir (Çeviren).

(2) Prof. G. Mosca'nın bu satırları Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından önce yazdığını hatırlatırız (Çeviren).

XXXV

TOCQUEVILLE, COMTE VE HERBERT SPENCER

XIX. yüzyılın ilk parçasıyle ondan sonraki yıllarda çağdaşları üzerinde büyük etki yapmış olan bütün politik yazarlar sosyalist okullara mensup değillerdir. Bu okullardan ayrı eğilimlere sahip olanlar arasında, özellikle büyük kısmını haketmiş oldukları ünleri dolayısiyle, Alexis de Tocqueville'i ve Auguste Comte'u hatırlatmak gerektir.

Tocqueville 1805 te doğdu ve 1859 da öldü. 1835 ve 1840 ta "Amerika'da Demokrasi" adı ile yayınladığı eser, büyük bir başarı kazandı. Tocqueville 1831 de cezaevlerinin yönetim sistemini incelemek için Birleşik Devletler'e gitti. Orada geçirdiği bir yıl içinde ,demokratik kurumların gittikçe gelişip kuvvetlendiği bu ülkedeki kurumlarla töreleri incelemek imkânını da buldu. Fransız düşünürü, bu politik eğilimin sonuçları neler olduğunu objektif olarak gözlemeği ve demokrasinin yararlarıyle tehlikelerini göstermeği kendine amaç edindi. Aynı zamanda bütün kamu iktidarlarının biricik temeli sayılan tek dereceli seçime doğru gidişin Amerika'da ve hattâ Fransa'da mukadder ve kaçınılmaz olduğu yolundaki inancını da üstü kapalı bir şekilde ortaya sermekteydi.

Tocqueville'in, çağdaşları tarafından da genellikle kabul edilen tarafsız müşahit vasfı kabul olunmakla beraber, "Amerika'da Demokrasi'nin zamanına göre geride kalmış bir eser olduğu inkâr edilemez. Tocqueville'in Kuzey Amerika'daki büyük Cumhuriyette kaldığı sırada, yani 1831 ve 1832 de, tek dereceli seçim o ülkenin her yanında henüz benimsenmiş değildi; ayrıca henüz kısa bir süreden beri yürürlükte bulunmaktaydı; bütün sonuçlarının belli olabilmesi için de bu zaman, yetersizdi. Yeni-İngiltere Devletleriyle en eski Devletlerde tek dereceli seçim, 1830 il 1840 arasındaki on yıl boyunca benimsendi. Batı Devletlerinde ve genellikle daha sonra kurulmuş Devletlerde bunun kökü, henüz yaşamakta olan kuşaktan öteye gitmiyordu.

Tocqueville o zamanki Birleşik Devletlerde, zenginliği yoksulluktan ayıran mesafenin Avrupa'dakinden daha kısa olduğunu belirtmekteydi. Otuz kırk yıl sonra Amerika'da bu

mesafenin, Avrupa'dakini geride bırakacak derecede artacağını kestirememişti. Tocqueville o sırada Amerika'da henüz boş olan geniş ve verimli topraklar bulunduğunu; bütün becerikli ve açıkgöz insanların buraya yerleşerek durumlarını düzeltmek imkânını bulacakları keyfiyetine yeteri kadar önem vermedi. Nihayet eşitlik konusunda "Amerika'da Demokrasi" yazarı, hattâ zenci köleliğinin kaldırılmış olduğu ve bunları teorik olarak oy kullandıkları Kuzey Devletlerinde dahi ,oy kullanmağa kalkışan bir zencinin canını tehlikeye atacağını bilmemezlik edemezdi.

1849 da,Tocqueville, o zaman Fransa Cumhurbaşkanı olan Louis-Napoleon Bonaparte'ın kabinelerinden birinde Dışişleri bakanı oldu. O bu görevde bulunduğu sıradadır ki Fransa, Roma Cumhuriyetine karşı sefer açtı. Louis Bonaparte'ın kendisini İmparator ilân ettiği 2 Aralık 1852 hükûmet darbesinden sonra, Tocqueville siyasal hayattan uzaklaştı. 1857 de "Eski Rejim ve İhtilâl" adlı eserini yayımladı. Bunda, gençliğinde kendisine ün kazandıran eserindekinden daha üstün bir görüş orijinalliği ve yargı sağlamlığı göstermekteydi. Bu, Fransız İhtilâli üzerine gerçekten bilimsel ilk inceleme oldu ve denebilir ki Tocqueville, daha sonra bu metodu geliştirip mükemmelleştirerek benimsemek suretiyle "Çağdaş Fransa'nın kökleri"ni yazan Taine'e de yol göstermiş oldu.

XIX. yüzyılın ortasına doğru ve daha sonraki yıllarda sosyolojinin ve olgucu (pozitivist) metodun kurucusu sayılacak kadar büyük ün kazanan bir Fransız yazarı da Auguste Comte'dur.

1798 de Montpellier'de doğdu, 1857 de öldü. Çok küçük yaşta Paris'e geldi ve Politeknik okuluna girdi ama ültra-demokratik düşüncelerinden ötürü oradan kovuldu.

1817 de Saint-Simon'la tanıştı ve kafaca yetişimi bakımından onun büyük etkisi altında kaldı. 1824 e kadar onunla sıkı temas halinde kaldı ve o tarihte birdenbire ondan uzaklaştı.

Saint-Simon'la işbirliği yaptığı sırada, 1822 de, Comte "Olgucu Politika Sistemi" adlı bir broşür yayımlamış ve bunda, bilimsel olgunluğa eriştikten sonra geliştireceği düşünceleri daha o zamandan göstermişti. Comte'un başlıca eseri "Olgucu Felsefe Dersleri" dir. Buna on altı yıl çalıştı ve 1839 ile 1842 arasında altı cilt olarak yayımladı.

Bu eserde yazar, insanlığın bilimsel tarihini yazmak istemiştir. O sıralarda insan bilgisinin çeşitli dallarının hangi ol-

gunluk derecesine ulaşmış olduklarını incelemek amacını güdüyordu. Fikrince insan zekâsı üç halden geçmiştir ki bunlar teolojik hal, metafizik hal ve olgucu haldir. Teolojik halde insanlar örneğin salgın hastalıklar, kıtlıklar, zaferler, bozgunlar... gibi tabiat ve toplum olaylarını tanrıların ya da tabiatüstü tözlerin (cevherlerin) işe karışmalarıyle izah ediyorlardı. Metafizik halde aynı olaylar muhayyilenin yarattığı ya da sathi bir gözlemin ortaya koyduğu ön sebeplere yorulmaktaydı; nitekim insanlarla ulusların kaderlerinin gezegenlerin burçlardaki rastlaşmalarına; insan bedeninin sağlığının kan, safra, cerahat gibi sıvı halindeki maddelerin birleşmelerine v.b. bağlı olduğuna inanılmaktaydı. Olayların ön sebeplerini öğrenme ihtiyacından vazgeçip bunları yöneten kanunları sıkı bir metodla inceleyerek ve öğrendiklerinden insanlığı da yararlandırarak, nihayet olgucu hale ulaşılmaktaydı.

Comte'a göre insan bilgisi altı dala bölünmüştür ki bunlar matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyolojidir. Birincileri en basitleridir ve bu sınıflamada ilerlendikçe bilimlerin karmaşıklığı da artar. "Son ikisi ve özellikle sosyoloji ise henüz olgucu safhaya erişmemişlerdir," der Comte.

Auguste Comte'un gösterdiği üç safhanın gerçeğe uydukları inkâr edilemez. Bununla birlikte şu mülâhaza ileri sürülebilir: bu entelektüel safhalar, - yazarımızın ileri sürdüğü gibi, - çeşitli tarihsel dönemlere tıpatıp uygun düşecek yerde aynı dönemde ve aynı kavimde bir arada varolabilirler. Gerçekten de bugün bile en medeni memleketlerde mucizeye inanan insanlar bulabiliriz ki, dolayısiyle bunların zihniyeti teolojik döneme uygun düşmek gerekir; başkaları bir memleket her türlü yabancı malın ithalini yasak ederse onun ekonomik durumunun düzelebileceğine inanırlar, dolayısiyle henüz metafizik dönemde bulunmaktadırlar. Aynı kimseler - çoğu zaman bilim kurallarının nasıl keşfedildiklerini dahi bilmemekle beraber - başka konularda bu kurallara dayanırlar. Beri yandan, kabile büyücüsünün yağmur yağdıracağına, hastalığı defedeceğine inanan en bilgisiz bir yabani, belli sayıda olgucu bilgilere sahip olmasa yaşayamaz: Nitekim bunlar sayesindedir ki çöllerde, ormanlarda yön bulmasını bilir ve beslenmek için kullanacağı hayvanları avlar. Onun için bütün bunlardan artakalan şudur ki, kültür geliştikçe tabiat ve toplum olaylarının yorumu da derece derece - fakat belki hiçbir zaman tam olmayarak - teolojik ya da metafizik yorumun yerini alır.

Comte'un, sosyolojinin tabiat bilimlerine göre az olgunlaşmış olduğu yolundaki sözünün doğru olduğu inkâr edilemez. Bu geniş ölçüde, bu bilimin karmaşıklığının daha büyük oluşundan ileri gelmektedir. Fakat Fransız filozofunun, bütün gözlem konuları içinde insan için en güçünün, kendi kendini gözlemesi olduğunu anlaması gerekirdi. Ayrıca gözlemcinin tabiat bilimlerinde deneylerden - yani incelemek istediği olayın lâboratuvarda yapma bir örneğinden - faydalanması mümkün iken, toplumsal bilimlerde ancak edinilen tecrübelere dayanması gerektiğini de farketmesi lâzımdı. Şu halde olaylar ancak meydana çıktıkları yerde ve kendiliklerinden olup bitiverdikleri görünüş altında incelenebilirler. Örneğin, sırf komünist Devletin uygulama alanındaki işleyişini gözlemek için, bugün Rusya'da varolan rejimin bir eşinin yapma olarak meydana getrilmesini, ya da böyle bir şeyin yapılmasını hiç kimse kabul etmiyecektir.

Comte'un son önemli eseri de ilk eseri gibi "Olgucu Politika Sistemi (ya da Sosyoloji Konuları)" adını taşımaktadır. 1852 - 1854 arasında dört cilt olarak yayımlandı. İçinde, toplumun din ve siyaset bakımından yeniden teşkilât'anması için tam bir plân vardır. Bu yazara göre, medeni milletlerin entelektüel ve ahlâksal yönetimini bir bilginler topluluğu kendi üzerine almalı ve işin maddî yönü için ona endüstri idarecileri yardımda bulunmalıdır. Bilginler de, endüstri idarecileri de bu kurulların üyelerini kendi aralarından seçmelidir. Çünkü Comte demokrasiye karşıydı ve egemen kuvvetlerin tek dereceli seçimle devredilişinin, kaçınılması gereken ihtilâlci bir eylem olduğuna inanıyordu. Comte bu eserinde üç hal kanununu yeniden ele alarak, teolojik safhayı - onunla birlikte çoktanrıcılık ve saldırgan militarizm de yanyana varoldukları halde - klâsik antik çağa maleder; Ortaçağ - tektanrıcılık ve derebeylik başta geldiği halde -, metafizik hali maleder (ki bu yazara göre derebeylik, bir savunma militarizmidir). Son olarak da modern çağ olgucu döneme girmiştir ve saldırış ya da savunma militarizminin yerine ,endüstriyelizmi geçirmiştir.

Dünya tarihi üzerinde azıcık bilgi sahibi olmak dahi, bu iddiaların ne kadar yersiz olduğunu isbata yeter. Örneğin klâsik antik çağın, özellikle en iyi dönemlerinde teolojik metodun ortaçağdan daha fazla etkisi altında kaldığı kabul edilemez. Hattâ saldırgan militarizmle çoktanrıcılık; ya da savunma militrizmiyle tektanrıcılık arasında Comte'un kurmuş olduğu bi-

ğı da yine böylece mânasız bulmak mümkündür, çünkü kendisi birçok şeyler arasında İslâm tektanrıcılığının dünya tarihinde aldığı hiç de yabana atılamıyacak yeri unutmuşa benzemektedir, ki bu tektanrıcılık hele ilk zamanlarda büyük ölçüde saldırgan olmuştur.

Birçok yazarlar Comte'u, Saint-Simon'dan sözetmeksizin onun düşüncelerini alıp kullanmış olmakla suçlamışlardır. Comte'un düşüncelerinin yapmış olduğumuz özetinden, onun ana fikirlerinin, yedi yıl boyunca, kendisinin hocası olan kimsenin düşünceleriyle yakın bir hısımlık gösterdikleri sonucuna varılacağı besbellidir. Fakat kabul etmek gerektir ki, kültürünün genişliği, metodu ve üslûbu bakımından çömez, hocadan çok daha üstündü. Saint-Simon'un düşüncelerine bir gelişme ve insicam verdi ki o, buna hiçbir zaman erişemiyecekti.

Geçen yüzyılın ikinci yarısında, Batı Avrupa'nın birçok kültürlü çevrelerinde Comte'un düşüncelerinin yayılması, geniş ölçüde, onun bu meziyetlerinden ileri gelmektedir. Görünüşe göre Montpellier'li filozofun yaptığı dünya tarihi sınıflamasıyle sentezini bugün dahi bazı sakıncalarla, kabul edenler az değildir.

Comte'un olguculuk ve askerî Devlet - endüstriyel Devlet çelişmesi üzerindeki düşüncelerini geliştirmek isteyen bir yazar da, 1824 te doğup 1904 te ölen İngiliz Herbert Spencer olmuştur. Spencer XIX. yüzyılın sonlarına doğru birçok tabiat bilginleriyle sosyologların da benimsedikleri Darwinciliğin etkisi altında kaldı. Kabul etmek gerektir ki 1870 - 1895 arasındaki dönemde, özellikle İtalya'da, hiçbir sosyolog Spencer kadar büyük bir üne erişememiş, fakat bugün de onun kadar unutulmamıştır.

Spencer'in sosyoloji ile (ki buna siyasal bilim demek daha doğru olur) ilgili ilk eseri, "Toplum bilgisine giriş" adlı kitabı olmuştur. Bunda, kendilerini bu bilimi incelemeğe adayanların yenmeleri gereken güçlükleri ortaya serer. Bu güçlüklerin kimi objektif, kimi sübjektiftir. Birinciler, incelenecek konuların karmaşıklığından, ötekiler de bunları inceleyenin ruh halinden ileri gelir. Çünkü sosyal olayları doğru olaray orumlıyabilmek için, araştırıcı yaşadığı ortamın kendisine aşılıyabilecek bütün önyargılardan, bütün tutkulardan ve bütün duygulardan sıyrılmak zorundadır. Nitekim hiçbir dini, hiçbir siyasal partiyi, hiçbir toplum sınıfını ve hiçbir milleti üstün tutmıyacaktır. Bunu, araştırıcının bir tezi savunmakta yahut bir

başka tezle savaşmakta -özellikle bu hal kitabın ve hele yazarın başarısını sağlayıp sağlayamıyacağına göre-, hiçbir çıkarı olmaması gerektiğini eklemek de yerinde olurdu.

Spencer'e göre, bu menfi hazırlığın dışında olarak, bir sosyoloğun biyografi ve psikolojiyi öğrenmesi de gerektir: İnsan organizmasıyle toplum organizması arasındaki yakın münasebetleri anlamak için biyoloji; insanlığı yavaş fakat emin bir tarzda daima daha iyi politik biçimlere doğru götüren evrimin etkilerini akılcı bir eğitim sayesinde hızlandırmak için de psikoloji öğrenecektir.

"Sosyoloji İlkeleri" adlı kitabın daha ilgi çeken bir yönü vardır. Bu kitap yazarın olgunluk çağında birkaç cilt halinde yayımlanmış, fakat hiçbir zaman sona ermemiştir. Spencer insan toplumunun evrimi, insanlıkdışı âlemde beliren evrimin devamı olduğu ve hayatî organların yavaş ve tedrici olarak birbirlerinden ayrılışları sayesinde ortaya çıktığı ilkesinden hareket eder. Bu organlar iç ya da dıştır. Birinciler savunmaya ve saldırmaya, ikinciler ise sosyal bedenin beslenmesine yarar. Bu organlar birilerinin ya da öbürlerinin üstün oluşlarına göre ya baskı üzerine kurulu askerî tipte toplumu, ya da sözleşme üzerine kurulu endüstriyel tipte toplumu elde ederiz. Çeşitli toplumlar arasındak iyaşama savaşı, en iyi düzenlenmiş tiplere zafer sağlayarak, ilkin askerî Devleti, sonra da endüstriyel Devleti ortaya çıkarır.

Bu düşüncelerin eleştirisini birkaç sayfa içinde yapmak güçtür. Yalnız şu kadarını söyliyeceğiz ki, bu düşünüre göre endüstriyel tipi askerî tipten ayırdeden vasıflar çok belirsizdir. Örneğin Spencer askerî tipteki düzenin baskıcı, endüstriyel tiptekinin istemli (rızaya, ihtiyara bağlı) olduğunu unutmaktadır. İstemlidir: Çünkü insan herhangi bir toplum düzenine bağlı olmadan yaşıyamaz. Ayrıca Spencer büyük medeniyetler kurup geliştirmiş büyük siyasî organizmaların tarihini hemen hemen bilmezlikten gelmekte ya da bunlara aldırmamaktadır. Karmaşık ve gelişmiş organizmaların yaşayışlarını düzenleyen kanunların, basi ve ilkel organizmalar içinde bulunamıyacağını unutarak hemen bütün iddialarını, barbarların ve yabanilerin töreleriyle kurumlarını tasvir eden seyyahların anlatışları üzerine kurar. Son olarak, İngiliz filozofunun düşüncelerinin en az tartışma götürür kısmının, Comte'un düşüncelerine çok yakın görünenler olduğunu söylemek de

pek yanlış olmıyacaktır; çünkü Comte da kendi hesabına Saint-Simon'un entelektüel mirasını bol-bulamaç kullanmıştı.

XXXVI

İLK ALMAN SOSYALİST YAZARLARI VE FERDİNAND LASSALLE

Almanya'da XIX. yüzyılda sosyalist yazarlar eksik olmadı; bunlar arasında en ünlüleri Karl Marx ile Ferdinand Lassalle'dir.

Bu yazarlarla ilgili açıklamalara başlamadan önce hatırlatmak yerinde olur ki Almanya'da sosyalizmin en ileri gelen propagandacıları Yahudiler olmuştur. Çünkü orada Yahudilerin manevi durumu henüz oldukça çetindi; kamu görevlerinin çoğundan uzak tutuluyorlardı, mali kudretleri dolayısiyle de Prusyalı asiller bunlardan hem korkmakta, hem bunları küçümsemekteydiler. Bu sebeplerden ötürü Yahudiler içgüdüsel birşekilde ayaklanma zihniyetine doğru sürükleniyorlardı. İkinci olarak yine hatırlamak gerektir ki XIX. yüzyılda Almanya'da demokratik ve sosyalist akım en çok ,Fransa ile hemen temas halinde olan, Ren bölgesi memleketlerinde yayıldı.

Johann-Amadeus Fichte politika ile ancak ikinci derecede meşgul olmuş bir yazardır. 1762 de doğdu, 1814 te öldü; 1793 te "Fransız İhtilâli hakkında halkın yargılarını düzeltmek için Belgeler" adlı bir eser yayımladı. Bunda, genel olarak ihtilâllerin meşruluğu konusunu tartışıyordu. Fichte kitabında mutlak olarak değişmiyen anayasalara sahip olmanın imkânsız bulunduğunu, çünkü her anayasanın kendi çağının ve o ânın ihtiyaçlarının ürünü olduğunu savunmaktaydı. Beri yandan, daha önce bir toplum sözleşmesinin varoluşundan, ayaklanma hakkının da varolduğu sonucunu çıkarıyordu: "Sözleşme düşüncesi, Devlet düşüncesinin ta kendisine dahil bulunmaktadır; çünkü ancak bir sözleşmenin varlığıdır ki haklar verir ve görevler yükler."

Yine 1793 te yayınladığı ve "Düşünce Hürriyetinin İstenilişi" adını taşıyan bir başka eser de bu aynı düşünceyle ilgiliydi. 1701 de Fichte "Tabii Hakkın Temelleri" adlı kitabını çıkardı ve bunda hiçbir şeye sahip olmayanların bir şeyler al-

mağa hakları olduğunu savundu; bu kitaptaki düşüncelerini sonuca bağlarken, temsili hükûmetten yana olduğunu açığa vurur. Fakat hükûmet biçimini, bir milletin kanuniliğe saygı göstermek bakımından erîştiği seviyeye bağlı tutarı genel ilerlemeye ve her vatandaşın yetilerinin gelişmesine engel olmayan her anayasayı kabule değer görür. Son olarak "Kapalı Ticaret Devleti"nde Fichte, sosyalist Devlet teorisinin taslağını çizer.

Fichte'den sonra Weitlinger adında birini hatırlatmak gerektir. Bir işçi olan bu adam 1835 ile 1842 arasında sosyalist eğilimli birkaç eser çıkarabildi ki bunlarda Fransız sosyalistlerinin, ve özellikle Fourier, Buonarroti ve Cabet'nin etkisi sezilir.

Karl Marlo bir takma addır ki aynı çağda Prof. Finkelblek bu ad altında bir kitap çıkardı ve bunda, duygulu bir eda ile, işçilerin sefaletini ilgi çeken bir tarzda anlattı. Yazar, köl emekçisinin çalışmasıyle yarattığı ürünlerin dağıtımında, sermaye sahibi tarafından aldatıldığını isbata çalışır. Onun için de sermaye sahipleriyle işçiler arasında kullanılan dağıtım sistemlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunur.

Sosyalist ya da sosyalizme yakınlık gösteren yazarlar arasında Rodbertus'u da hatırlatmak gerektir. Bir Prusyalı asil olan bu adam, 1848 de Prusya kıralının bakanlığını da yapmıştır.

Rodbertus sistemli eserler yazmamıştır ama siyasal ve sosyal düşünceleri çeşitli dönemlerde yayımlamış olduğu mektuplar, broşürler, gazete yazıları içinde dağılmış bulunmaktadır. O da yazılarında işçinin sermaye sahibine göre aşağı durumunu belirtir: Gerçekten, sermaye sahibi sermayesini en uygun zamanda kullanabilir; bu yüzden uzun boylu zarara uğramaksızın sermayesini bir zaman için kullanmasa da olur. Tersine olarak, işçinin sahip olduğu tek varlık, çalışma gücüdür ki kullanılmadığı günlerde bu, kaybolmuş sayılabilir.

Rodbertus'un bu düşüncesi gerçeğe bir dereceye kadar uygundur. Sermaye sahibinin işçinin emeğine hemen ve çabucak muhtaç bulunduğu da olur; örneğin pirinç ekiminde bu, böyledir: Başakların olgunlaştığı günlerde hasat yapılmazsa, yatırılan bütün sermaye kaybolmuş sayılabilir. Son olarak Rodbertus yazılarında sosyal bir barış ve anlaşma zihniyeti gösterir ve sermaye ile emek arasındaki bu rekabeti önlemek için Devletin işe karışmasını ister.

Ferdinand Lassalle Breslau'lı Yahudi bir bankerin oğluydu. Daha küçük yaşta dikkafalı bir mizaca sahip olduğunu gösterdi ve gitmekte olduğu ticaret okulundan kovuldu. Gerçekten olağanüstü bir öğrenme yetisine sahipti ve Berlin Üniversitesinde felsefe sınavlarını çok çabuk verebildi. Dikkat etmek gerektir ki Marx gibi Lassalle da felsefe öğrenimi yapmıştır ve Alman üniversitelerindeki öğrenim programı iktisat siyasetini de içine almaktadır.

Lassalle önemi az olan birkaç broşür yazdıktan sonra çok genç yaşta Paris'e giderek orada yalnız Fransız değil, Alman ve Rus ihtilâlci unsurlarla da temasa geçti: Bunlar o sırada merkezlerini Fransa'nın başkentinde kurmuşlardı. 1846 da yirmi yaşında olduğu halde Almanya'ya dönünce orada kocasından boşanmak üzere olan Prenses von Hatzfeldt'le bir gönül macerası geçirdi. Prensesin kocasının elinde bulunan birçok önemli belgeler bazı kimseler tarafından çalındı, sonradan da bunların Lassalle'ın arkadaşları oldukları öğrenildi. Lassalle bu hırsızlık olayının kışkırtıcısı olarak kovuşturmaya uğradı ama sonunda beraat etti. Fakat işlediği bazı basın suçları için yapılan kovuşturmalarda durum böyle olmadı: Bu yüzden altı ay hapse hüküm giydi ve Almanya'da 1848 in sonlarına doğru ve 1849 un ilk aylarında patlak veren ihtilâl hareketine katılmağa maddî imkân bulamadı. Zaten kaltılsaydı bu, onun için çok vahim sonuçlara yol açacaktı.

Beri yandan Prenses von Hatzfeldt'le kocası arasındaki boşanma dâvası devam ediyordu. Lassalle prensesin savunmasını kendi üzerine aldı ve mahkemede söylediği sözler çok büyük başarı kazandı. Nihayet 1854 te dâvayı prenses kazandı. Avukatlık ücreti olarak Lassalle'e, karşılığı yılda on beş bin altın franklık gelir tutan bir para verdi.

Sonra Lassalle M.Ö. VI. yüzyılın sonuna doğru ve V. yüzyılın başlarında yaşamış olan Yunan filozofu Heraklites'in felsefesi üzerine bir eser yayımladı. Bu filozofun eserinden bize ancak karanlık olmaları dolayısiyle dikkati çeken bazı parçalar kalmıştır, o kadar ki ,eskiler dahi bu filozofa "karanlık" Heraklites diye ad takmışlardır. Bu eser Lassalle'a dil ve felsefe alanındaki derin bilgisini göstermek imkânını sağladı ve adını Alman aydınları arasında tanıttı.

1850 da Almanya'daki politik faaliyetlerde bir canlanma görüldü. Lassalle da bu canlanış "Franz von Sieklngen" adlı tarihsel bir dram yazarak katıldı. Konusu Alman protestan-

lığının başlangıcında geçen bu dramda, yazar birlikçi ve protestan bir Alman İmparatorluğunun kurulmasını savunmaktadır. Bu ise Prusya'nın, Bismarck'ın yönetimi altında, birkaç yıl sonra gerçekleştireceği programa uygun düşmekteydi.

Yine o sırada Lassalle "Kazanılmış Haklar" konusu üzerine bir kitap yazdı. Bu eserde hukukun, iyice belirli kanunların etkisi altında cereyan eden kendi öz hayatına sahip olduğunu savunmaktaydı. Ayrıca mülkiyet hakkının; toplum hayatının muhtemel isterleriyle disiplin altına alınıp sınırlandığını da savunmaktaydı.

Görüldüğü gibi Lassalle'in bu düşüncelerinin pek orijinal tarafı yoktu. Hukukun hayatı ve evrimi olayı daha önce Savigny tarafından açık ve aydınlık bir tarzda ortaya serilmiş bulunuyordu. Mülkiyet hakkının Devlet müdahalesiyle sınırlanmasına gelince, özellikle Napoleon Kanununun uygulanışından beri bu olayın hemen dalma görüldüğü söylenebilir.

Lassalle politik faaliyete tekrar başlayınca ilkin parlâmanter rejimden yana olup Bismarck'a karşıt bulunan ilerici partiye girdi, oysa Bismarck anayasa rejiminden yanaydı. İlericiler Parlâmentonun faaliyetinin bütçelerle kanunların onaylanmasından ibaret kalmasını; parti nüfuzunun politik hayatın bütün alanlarını kapsamasını istiyorlardı. Bismarck ise tersine olarak Parlâmentonun bu iktidara sahip olmasına enerji ile karşı koyuyordu. Meclisin kabine aleyhinde kullanabileceği güvensizlik oylarına hiçbir siyasi önem vermemekteydi. Bu mücadele 1860 - 1866 arasında, Avusturya'ya karşı savaş bitip Sadowa zaferinden sonra Meclis yenilgiyi kabul ederek tek bir oturumda altı yılın bütçelerini onaylayıncaya kadar sürdü. Ogün bugün 1918 e kadar ilkin Prusya'da, sonra bütün Almanya'da anayasa rejimi parlâmanter rejimden üstün oldu.

Lassalle de bu mücadeleye faal bir şekilde katıldı. Hiç de mutedil olmayan tutumu yüzünden, hakkında birkaç daha soruşturma açıldı. Savunmasını kendisi yapıyor ve bastırılıp bütün Almanya'ya yayılan savunmaları, ününü daha da arttırıyordu. Bir an geldi ki, örneğin vergi ödememek gibi, ileri sürdüğü şiddet tedbirleri, parti arkadaşlarıyla arasının açılmasına sebep oldu. Bunun üzerine ilerici partiden çıkmağa karar verdi, bir *işçi programı* hazırlayıp bunu halka bildirdi.

Lassalle siyasal ve sosyal reformlara ulaşma çaresi olarak tek dereceli seçimi ileri sürüyordu. Bu *program* da başlıca, üç yüz milyon marklık bir istikraz sayesinde işçilerin üretim

kooperatifleri kurarak teşkilâtlanmaları esasına dayanmaktaydı. Lassalle bu konu Alman Liberal Partisi başkanı olup sermaye - emek münasebetlerine Devletin karışmasına karşıt olan Schultze-Delitzsch'le bir kalem çatışmasına girişti. Bu konu ile ilgili olarak da Schultze-Delitzsch'e çatan "Sermaye ve Emek" başlıklı bir yergi yazdı.

Lassalle ile olan kalem çatışmasında Schultze-Delitzsch, işçilerin Devlet yardımı olmaksızın ve kendi biriktirecekleri paralarla sermaye toplayarak üretim kooperatifleri kurmaları gerektiğini savunmuştu. Lassalle bu teze cevap verirken "Ücret... Tunç Kanunu"nu formülleştirmek zorunda kaldı ki sonradan bu, sosyalist doktrinlerin temellerinden biri olacaktı. Malthus'un teorisine dayanan Lassalle, sermayeye göre nüfusun daha büyük ölçüde artma eğiliminde olduğunu ileri sürer. Bu yüzden işçiler, işsizlerin yaptıkları rekabet dolayısiyle, geçimlerine ve bir aile kurmalarına zar-zor yeten bir ücretle yetinmek zorundadırlar. Bu şartlar altında para biriktirmeleri imkânsızdır, dolayısiyle Devletin işe karışması gereklidir.

Prusya'da parlâmanter rejim için giriştiği savaşta Lassalle Bismarck'ın hasmı olmakla beraber, ömrünün sonunda ona yakınlaştı. Doğrusu şu ki ikisi de birçok noktalarda ayrılmakla beraber, yine bazı ortak görüşleri vardı.

Bismarck, tek dereceli seçime karşıt değildi, nitekim sonradan bunu 1871 Alman anayasasına koydurdu. Sermaye ile emek arasındaki münasebetlere Devletin karışmasını kabul ediyordu; onun bu eğilimini kendisinin istemiş olduğu birçok kanunlar da isbat etmektedir ki, örneğin çalışma günlerinin süresini sınırlayan kanun, kadınlarla çocukların çalışmalarını düzenliyen kanun ,ihtiyarlık sigortasını kuran kanun v.b. bu aradadır. Ayrıca Bismarck Almanya'nın birliği için çalışıyordu ki Lassalle de bunu ateşli bir şekilde savunmaktaydı ve bu birliğin olacağını "Franz von Siekingen" adlı dramında haber vermişti. Bu iki insanın karakterlerinde de birçok benzer noktalar vardı: İkisi de politik reformları gerçekleştirmek için kuvvetin gerekli bir çare olduğu düşüncesindeydiler; faaliyet için doğmuş bulunuyorlardı. Lassalle ara-sıra şiddete başvurmağı öğütlerken, Bismarck da kendi hesabına Prusyalı Parlâmento üyelerinden kurulu bir komisyon önünde Cermen Birliğine "silâhla ve ateşle" ulaşılacağını ileri sürmekten çekinmemişti.

Herhalde şurası muhakkak ki 1863 sonuna doğru ve 1864

başında Lassalle Bismarck'la birçok uzun konuşmalar yaptı; bu olay 1878 de Relchstag'ın bir oturumunda Bismarck tarafından da kabul edilmiştir.

1862 de anayasa üzerine verdiği bir söylevde Lassalle anayasaların harfi harfine yorumlanmamaları gerektiğini, çünkü politik hayatın her organı ardında onu destekliyen politik bir kuvvetin de varolması icabettiğini söylemekteydi: Nitekim, temsili bir rejimde kıralın ve seçilmiş Meclisin nüfuzu, kıralın ya da Meclisin ardındaki politik kuvvetlerin niceliği ile orantılıdır. Lassalle'ın bu çok derin düşüncesi, onun berrak ve çok gerçekçi bir akla sahip olduğunu gösterir.

1863 te Lassalle, Almanya'da tek dereceli seçimlerin ve Devletin kol emekçilerinden yana işe karışmasını elde etmek amacını güden "Alman İşçileri Genel Birliği" ni kurdu. Hemen hemen aynı anda da Karl Marx bütün dünyadaki proleter kuvvetleri tek birlik halinde toplamak amacını güden "Birinci Enternasyonal"i kuruyordu. Bu görüş ayrılığı, iki büyük kışkırtıcı arasında o zamana kadar gizli kalmış olan anlaşmazlığı arttıracaktı; bu anlaşmazlık Marx'ın Lassalle'e karşı duymakta olduğu kıskançlıktan da ileri gelmekteydi.

Sırası gelmişken söyliyelim ki araları açılıncaya kadar Lassalle Marx'ın samimi bir dostu olmuştu. Eserlerini herkesin önünde övdü, Berlin'e geldiği zaman onu evinde misafir etti, ara-sıra ona para yardımında da bulundu. Marx da Lassalle'e yazdığı mektuplarda onun tutumunu ve eserlerini övüyordu ama başkalarına yazdığı mektuplarda bunlar hakkında sert hükümler veriyordu. Hattâ Lassalle öldükten sonra bile ona karşı hücumlarda bulunmaktan çekinmedi.

1864 de Lassalle en verimli çağında acıklı bir şekilde öldü. Prenses von Hatzfeld'le girişip sonradan plâtonik bir dostluk havasına bürünen münasebetlerinden sonra, genç ve aydın bir Rus kadınıyla evlenmek istemiş, fakat kadın onunla evlenmeğe yanaşmamıştı. 1864 te Bavyeralı bir diplomatın kızı olan Helene Dönniges'e tutuldu. Kız da ilkin onun sevgisine karşılık verdi ama, sonradan, ana-babası kendisinin ihtilâlci bir Yahudi ile evlenmesine karşıt oldukları için, onunla her türlü münasebeti kesmek istedi. Bunun üzerine kız Rumanyalı zengin bir toprak sahibi olan Yanco Rakovitz'le nişanlandı. O zaman Lassalle Helene'in babasına hakaret dolu ağır bir mektup yazdı. Adam mektubu kızının nişanlısına verdi, o da Lassalle'i düelloya davet etti. Karşılaşmada Lassalle bir kur-

şun yarası aldı, iki gün sonra öldü.

Lassalle'ın ölümü üzerine Alman işçi hareketi Marx'ın eline geçti. Lassalle yaşamış olsaydı Alman sosyalizmi belki daha çok millî ve daha az kozmopolit bir edayı muhafaza edecekti.

Sözlerimizi bitirmeden şunu da ekliyelim ki, ömrü boyunca Lassalle basın tarafından pek tutulmadı. Gazetecilerle çoğu zaman kalem çatışmalarına girişti ve bunu, kendisine sık sık çatan Julius Schmidt adında birine karşı özellikle yaptı. Bir seferinde Lassalle herkesin içinde: "Gazetecilik öğretmen olmak için gerekli zekâ ve bilgiye sahip olmayan, posta dağıtıcılığı gibi yorucu bir zanaatı da yapmak istemiyen kimselerin mesleğidir," dedi. Lassalle'ın bir başka sözü de meşhurdur: "Ben ne zaman bir satır yazı yazsam, bunu asrın bütün bilgisiyle silâhlanmış olarak yazarım," diyordu.

XXXVII

KARL MARX - SERMAYE VE TARİHSEL MADDECİLİK

Renanya Prusyası'ndaki Trier'de 5 Mayıs 1818 de doğan Karl Marx, bir Yahudi ailesindendi. Henüz beş yaşındayken babası bütün ailesiyle birlikte protestan mezhebine girdi ve ailenin Mordohay olan soyadını, Marx olarak değiştirdi.

Marx'ın iyi bir biyografyasını yayımlamış olan Prof. Loria, Alman Yahudilerinin çoğu zaman sosyalist doktrinleri adalet sevgisiyle benimsediklerine dikkat etmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu adalet sevgisine, Yahudilerin özellikle Prusya'da Alman burjuvazisinden gördükleri hakaretlerle, kurbanı oldukları bir takım haksız ayrı tutulmalar da eklenmiş bulunmaktaydı. Orduda subay olamıyorlar, yargıçlık ve diplomatlık mesleklerine kabul edilmiyorlardı. Hattâ hristiyanlığa yeni geçmiş olmak bile, geçenlerin köklerini unutturmağa çoğu zaman yetmiyordu.

Genç Marx düzgün bir öğrenim yaptı ve Epikuros'un felsefesi üzerine bir tezi savundu. Sonra sosyal konular üzerinde "Rheinische Zeitung"da birkaç yazı yazdı ve 1884 de, Prusyalı bir asilzadenin, Baron von Westfalen'in kızıyle evli bulunduğu halde ,kalkıp Paris'e gitti. Orada Proudhon'la tanıştı, o da onu

Fransızlardan, İtalyanlardan, Almanlardan, Ruslardan meydana gelme kozmopolit topluluğa soktu. Bunlar Fransa'nın başkentinde toplanmışlar, az-çok ihtilâlci ve sosyalist düşünceleri yaymakla uğraşıyorlardı. Bunların etkisi, zaten tabiati bakımından isyancı eğilimli olan genç Marx üzerinde kendini hissettirmekte gecikmedi ve Parisli sosyalistler çok geçmeden onu da kendi aralarına aldılar. Derken Marx'ın ihtilâlci çalışmalar yaptığını öğrenen Prusya büyükelçisi, onun Fransa'dan çıkarılmasını sağladı. Bunun üzerine Marx Brüksel'e giderek orada "Felsefenin Sefaleti" adlı bir broşür yayımladı. Bu, Proudhon'un "Sefaletin Felsefesi" adlı eserinin sert bir eleştirisiydi: Proudhon bunda Hegel'in doktrinlerini çok iyi bildiğini göstermek istemişti ama gerçekte bunları pek üstünkörü biliyordu.

1848 ihtilâli patlak verince, Marx Paris'e döndü. Aynı yıl da Engels'le birlikte meşhur "Komünistler Bildirisi (Manifesto)" ni hazırladı. Bunda tohum halinde iki ana düşünce vardı ki daha sonra geliştirildiklerinde Marxcı sistemin iki temeli haline geleceklerdi. İlk düşünce emekle sermaye arasındaki münasebetlerle ilgilidir. Marx bu münasebetlerin rastgele olmadıklarını, üretim için kullanılan araçlarla metodların mukadder sonucu olduklarını söyler. İkincisi de toplumların bütün Sosyal, Hukuki, dinsel ve siyasal yapılarının, ekonomik unsurun ve önünde sonunda da üretim tekniğinin bir sonucu olduğu görüşünü savunur.

Aynı yıl Renanya illerinde de ihtilâlci hareketler patlak verdiğinden, Marx yurduna dönerek "Neue Rheinische Zeitung"u kurdu ve bununla düşüncelerini yaymağa başladı. Fakat ihtilâlci hareket son bulunca polis kendisini sıkıştırmağa başladı, o da Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Prusya hükûmeti Marx'ın geri verilmesini istedi ama Fransız hükûmeti bunu kabul etmemekle beraber Marx'a ya gidip - katolik bir bölge olduğu için sosyalist teorilerine karşıt olan - Bretanya'da oturmasını, ya da Fransız toprağından çıkmasını söyledi. Marx da Fransa'dan çıkıp Londra'ya yerleşmeyi daha uygun buldu.

Orada polis kendisini sıkıştırmadı ama Marx arasıra sefaletten acı çekti; Marx'ın biyografyasını yazanlardan bazılarının, çektiği para sıkıntılarının kendisinin huysuz bir adam

oluşundan ileri geldiği yolundaki sözleri, kısmen doğrudur. Marx bir süre gazetelerle dergilere yazılar yazdı ama, aralarında Engels'le Lassalle'in de bulunduğu hayranlarla dostların cömertçe yardımı olmasa, bu yazılarından edindiği kazanç kendisine yetmiyecekti. Şunu da ilâve etmek gerektir ki Londra'da kaldığı sırada - bazıları oldukça büyük olan - birkaç miras da kondu; onun için çektiği para sıkıntıları züğürtlükten değil, çoğu zaman ve daha ziyade, kendisinin derbeder bir kimse oluşundan ileri geldi. Londra'daki ikametinin son yıllarında Engels kendisine yılda dört yüz İngiliz liralık bir gelir bağlayınca ,hali vakti yerinde bir burjuva gibi yaşamak ve kızlarını da menfaatli bir tarzda başgöz etmek imkânına kavuştu.

1859 da Marx, konusu iktisat siyasetinin eleştirisi olan bi kitabı yayımlama işine girişti.

Bu kitabın en ilgi çeken parçası giriş kısmıdır ki bunda, "Komünist Bildirisi"nde daha önce yeralınış bulunan iki düşünce geliştirilip aydınlatılmış bulunmaktadır: Birisi, işverenlerle işçiler arasındaki münasebetleri üretim tekniğine bağlı tutar. İkincisi de bir milletin herhangi bir andaki bütün siyasal hukuki, dinsel yapısını, bu milletin aynı anda ulaştığı ekonomik düzen tipinin bir sonucu sayar. Bu doktrin sonradan, *Tarihsel Maddecilik* adını almıştır.

Yazar ekonomik üretim sistemlerinin dört dönem geçirmiş olduklarını isbata çalışır ki bunlar Asya çağı, klâsik antik çağ, Ortaçağ ve "burjuvazi dönemi" diye adlandırdığı şimdiki dönemlerdir. Bu dönemlerin herbirinde ekonomik âlemin değişmesinin yanısıra medeniyet tipi de değişmiştir. Yazar ayrıca ilk dönemden itibaren bu dört tarihsel dönemin herbirinde bir takım tohumların yeşerdiklerini, bunların gelişerek çetin sosyal savaşlar ve buhranlar boyunca bir sonraki dönemi doğurduklarını savunur. Bu kanuna göre şimdiki burjuvazi döneminin sonucu, onun komünist bir rejim halinde değişmesi gerektiğidir. Bu değişme de Marx'ın, "insan toplumunun tarihöncesi" diye adlandırdığı nesneyi kapayacaktır.

Yine İngiltere'de yazılmış olup Marx'a dünya çapında ün sağlayan eser de, 1867 de çıkmış olan "Sermaye"nin birinci cildidir. Bunu birkaç sayfada özetlemek güçtür, özellikle şu sebepten ki, içindeki düşünceler sistemli ve ayrı ayrı ortaya serilmiş olmayıp kitabın hemen bütün parçalarında birbirine girift durumdadır: "Sermaye"de savunulan tezlerden birkaçı tamamen ekonomik, ötekiler de sosyolojik niteliktedir ve bun-

lar, evrensel tarihin yorumlanması bakımından başlıbaşına bir sistem meydana getirmektedir.

Ekonomik bölümde Marx, sermayenin kökünü araştırmakla işe girişir. Kendi çağdaşları olan bazı iktisatçılara göre sermaye, buna sahip olanların ya da bunların dedelerinin tasarruflarının ürünü sayılmak gerektir. Marx ise tersine, ilk sermaye birikmelerinin, özellikle İngiltere'de, XVI. yüzyılın başlangıcına dayandığı görüşünü savunur: Zira yazar bu olayı incelemek için İngiltere'yi en uygun memleket saymaktaydı.

Gerçekten, o sırada İngiltere'de otlaklar, buğday ekiminin yerini almıştı; çünkü İngiliz yünü her yerde aranıyor ve Flanders'daki kumaş dokuyucuları bunun için yüksek fiyatler ödüyorlardı. Otlaklar için tahıl ekimine lâzım olana göre çok daha az işçiye ihtiyaç olduğundan, birçok emekçiler işsiz kalmışlar ve geçinmek için şehirlere göçerek buralarda emeklerini bir lokma ekmek karşılığında sunmak zorunda kalmışlardı.

Aynı anda şehirlerde de büyük endüstri doğmağa başlıyordu; işçileri boğazı tokluğuna çalıştırarak sömürmek, teşebbüs sahipleri için kolaydı. Marx'a göre ilk sermaye böylece meydana geldi ve teşebbüs sahibi de çalışma araçlarının tekelini edinmiş olduğundan, işçileri boyunduruk altına alabildi.

XVI. yüzyılın başında İngiltere'deki ekonomik şartların bu tasvirinin, Thomas Morus'un bu konuda "Utopya" adlı eserinde yaptığı tasvirden ilhamlanmış olduğu besbellidir.

İlk sermayenin kirli köklerini göstermeğe çalıştıktan sonra Marx, sermayenin sürekli olarak arttığını isbata çalışır: Çünkü teşebbüs sahibi işçiye emeği dolayısiyle borçlu olduğu paraların bir kısmını onun elinden almaktadır.

Marx iktisatçı Ricardo'nun bir teorisine dayanmaktaydı ki buna göre eşyanın değeri üretimin maliyetine eşit olmak gerektir: Yani maliyette eşyadaki hammaddenin bedeliyle birlikte kullanılan sermayenin faizi ve üretim için gerekli emek niceliğinin bedeli bulunmaktadır. Örneğin bir şapkanın fiyatı, hammaddenin bedeli, fabrikaya yatırılan sermayenin faizi ve şapkayı yapmak için çalışan emekçilerin gündelikleri toplamıdır. Oysaki Marx'a göre teşebbüs sahibi hammadde bedelini ve sermayenin faizini ödedikten sonra bir de kâr alıyorsa bu kâr ancak, gerçekte emekçiye verilmesi gereken gündeliğin bir parçasından ibarettir.

Sermaye sahibinin kazancının, bundan o nisbette yoksun

kalan işçinin emeği üzerinden alındığını isbata çalışan bu teori, *"değer fazlası* (Fransızcada: *plus-value*, Almancada: *mehrwert) teorisi"* diye adlandırılmıştır.

Eserinin sosyolojik bölümünde Marx, daha önce "Komünist Bildirisi"nde ve "İktisat Siyasetinin Eleştirisi"nde bulunan tezleri geliştirir ve tarihten örnekler vererek bunları isbata çalışır. Onun düşüncesine göre Asya, Yunan, derebeylik ve burjuvazi dönemlerinde emekçilerle teşebbüs sahipleri arasındaki münasebetlerin değişmesi, üretimin tekniği yüzünden meydana gelmiştir. Ayrıca başka sosyal ve politik değişmelerin ön sebebi de ekonomik bir değişmedir.

Son olarak bu dönemlerin herbirinde Marx, bir sonraki dönemde üstün gelecek ekonomik sistemin tohumlarının yeşerişini görür, "İktisat Siyasetinin Eleştirisi"nde "burjuvazi dönemi" diye adlandırdığı şimdiki dönemde, komünizmi gerçekleştirecek yeni bir çağın şafağını sezer. Burjuva toplumda kapitalist teşebbüs sahiplerinin birbirlerine yaptıkları rekabetin sermayeyi elinde sonunda sayıları gittikçe daha azalan kimselerin elinde toplayacağı ve dolayısiyle proleterler sayısının da gittikçe artacağı düşüncesindedir. Bu oluş gittikçe arttığından, bir gün gelip çok az sayıda sermaye sahibiyle muazzam bir proleterler ordusunun karşı karşıya kalması mukadderdir. O zaman bu proleterler ordusunun kapitalist rejimi yıkması ve Devleti de sermaye ile üretim araçlarını elinde tutan tek kurum haline sokması kolay olacaktır. Böylece, komünist rejimin kurulması kaçınılmaz bir hal alacaktır.

"Sermaye'nin içindekilerin ana hatları bunlardır. Marx'ın iddialarını birbiri ardınca inceleyerek bunlardaki gerçek ve yanlış paylarını mümkün olduğu kadar göstermeğe çalışacağız.

Sermayenin kökü bakımından ilkönce şunu belirtmek gerektir ki, ilk sermaye birikmeleri yalnız İngiltere'de, XVI. yüzyılda olmuş değildir. Bütün medeniyetler, hattâ en eskileri dahi az-çok sermayeye sahip olmuşlar, yani biriktirdiklerini üretim araçları edinmek için kullanmışlardır. Tasarruf yani biriktirme olmasaydı, sermayenin de olamıyacağı inkâr götürmez bir şeydir. Fakat kabul etmek gerektir ki bazı şartlar altında tasarruf yapmak kolaydır, başka bazı şartlar altında, özellikle yoksul olunca bu, çok güçtür. Yine kabul etmek gerektir ki sermaye ,bunu tasarruflarıyle meydana getirenlerin elinde her zamun kalmış değildir. Beri yandan sermayenin, onu kullan-

masını iyi bilmiyenlerin elinden kaçtığı da bir gerçektir.

İşler iyi gittiği zaman teşebbüs sahibinin sağladığı kârın -yani *değer fazlasının*-, işçinin zararına işlediği bir çeşit hırsızlık olduğu sahi midir? Birçok hallerde bunun doğru olmadığı muhakkaktır; onun için Marx, bu sonuca ulaşmak üzere, tabiîdir ki birçok olayları gözlemeği ihmal etmek durumundadır. Kolayca yapılabilecek ilk bir itiraz şudur: Endüstriler vardır ki çok makine, az işçi kullanırlar; yine endüstriler vardır ki, çok işçi, az makine kullanırlar. Kapitalist teşebbüs sahibinin kârı, işçilere ödemediği gündelikler kadar olsaydı, işçilerin kalabalık oldukları bir yerde kârın daha fazla olması gerekeceği apaçıktı. Oysaki genel olarak bu böyle değildir, hattâ durum tersinedir.

Marx'ın iktisatçı Ricardo'nun teorisine dayandığını görmüştük. Ricardo bir eşyanın mübadele değerinin, onu üretmek için gerekli emek niceliğine orantılı olduğunu savunmuştu. Fakat "Sermaye" yazarı, Ricardo'nun aynı zamanda emeğin *niteliğini* (kalitesini) de hesaba kattığını ve bunun da değerin tesbitine giren unsurlardan biri olduğunu kabul ettiğini ilâveyi unutmuştur (Bilindiği gibi Ricardo "ayrı nitelikte (kalitede) bir emeğin bedelinin ayrı tarzda ödeneceğini" kabul etmektedir).

Emeğin niteliğinin bir hizmetin ya da bir malın değerine etki yaptığını gösteren sayısız örnekler verilebilir. Aşağı derecede yahut adı böyle çıkmış bir operatör çoğu zaman ün sahibi bir meslekdaşından çok daha fazla çalışır ama mesleki kazancı yine de hissedilir derecede azdır. Biri ötekine göre daha çok beğenilen iki ressam, iki terzi, iki kunduracı için de aynı şey söylenebilir. Çoğu zaman da emeğin niteliği ve niceliği aynı olmakla beraber, maliyet değerinin çok farklı olduğu görülür. Dolu yağmış da bir tarladaki ürünün yarısını yoketmişse, çiftçi elinde kalan buğdayı, hiç zarar görmemiş komşusuna göre, daha pahalı fiyata satamaz. Ayrıca, yerli buğdayın üretim maliyetinin dışında olarak ,buğday ihracatçısı memleketler fiyatlarının, buğday ithalâtçısı memleketler fiyatları üzerinde ne gibi bir etki yaptıkları da bilinen bir şeydir.

Demek gerçek olan şudur ki bir malın ya da bir hizmetin değeri, hepsi de malın ya da hizmetin nisbi bolluğunu ya da azlığını tâyinde -yani istekle sunum arasındaki dengede az-çok etki yapacak olan bir unsurlar tümünün sonucudur.

Kapitalist teşebbüs sahibinin kârının, emekçiden alıkoy-

duğu gündeliğin bir kısmından ileri geldiğini iddia etmek için, endüstriyel hattâ tarımsal üretimin en önemli unsurlarından birini ,yani *işbölümünü* - ki buna *işin düzenlenmesi* demek daha doğru olur - hesaba katmamak gerekir ki, iktisatçılar bunun büyük yararlarını isbat etmiş bulunmaktadırlar. İğne fabrikası klâsik örneğini hep biliriz. Bir iğne fabrikasında herbiri bir iğnenin yapımı için gereken bir tek işlemi yapmakla görevli on iki işçi, bunların herbiri iğnenin bütününü yapmış olsaydı elde edeceği sonuca göre, yüz defa daha büyük bir sonuç elde eder. Bu ise işbölümü sayesinde elde edilecek sonuçları gösteren birçok örnekten yalnız bir tanesidir. Çalışması iyi düzenlenmiş yüz işçi yalnız nitelik bakımından değil nicelik bakımından da, bu yüz işçinin herbiri tek başına ve kendi hesabına çalışsaydı elde edecek olduğu sonuçtan çok üstün bir sonuç elde edebileceklerdir. Bu sonuç dolayısiyle, kârın bir parçasını düzenleyicinin alması tabiîdir; özellikle ki iyi yönetme kabiliyeti çok az görülen vergilerden biridir ve endüstriyel ya da tarımsal bir teşebbüsün başarısı geniş ölçüde buna bağlıdır.

Şimdi de *Tarihsel Maddeciliğe* gelelim. Bu, iki iddia üzerine dayanmaktadır: 1 — Emekçilerle teşebbüs sahipleri arasındaki münasebetler üretim tekniğine bağlıdır; 2 — Bu da bizi şu yargıya götürür ki bir toplumun bütün siyasal, dinsel ve hukukî düzeni, orada hâkim olan ekonomik düzen tipinin sonucudur.

Birinci iddiada bir gerçek payı vardır. Fakat bu, onun tümünün doğru olduğu anlamına değildir. Çünkü teşebbüs sahipleriyle emekçiler arasındaki münasebetleri özellikle hattâ en başta olarak, üretim tekniği tayin etmez. Bu münasebetlere maddi-manevi başka unsurlar da etki yaparlar. Örneğin hristiyanlığın Orta ve Batı Avrupa'da köleliğin kalkmasına yavaş olmakla beraber geniş ölçüde yardım ettiği, XIX. yüzyılın insancılığının da bunun sömürgelerden kalkmasına büyük ölçüde hizmet ettiği inkâr götürmez (Bilindiği gibi Ortaçağda ölüm döşeğinde vasiyetnamesini yapan kimselerin kölelerini azadladıkları ve serf'lerini toprakla birlikte alınıp satılır bir mal olmaktan çıkardıkları sık sık görülen bir şeydi). Ayrıca unutmamak gerektir ki XVI. yüzyılın yarısına doğru veba salgınının yaptığı tahribat yüzünden işgücü azalınca üretim tekniğinde hiçbir şey değişmeksizin ücretler arttı ve bir misli fazlasına ulaştı.

İkinci iddiaya karşı ileri sürülebilecek olan örnekler ise daha çoktur. Üretim araçlarını ellerinde tutanlarla kol emekçileri arasındaki çağdaş münasebetlerde bir değişiklik olmaksızın, insan toplumlarında değişiklikler olduğu çok sık görülmüştür.

Örneğin Roma Cumhuriyeti, Augustus'la haleflerinin İmparatorluğu haline gelmiştir. Dolayısiyle klâsik Site-Devlet, bürokratik temele dayanan bir organizma haline gelmiştir ama bu yüzden üretim sistemleri ve mülkiyetle zenginliklerin dağıtımını düzenliyen kanunlar değişmemiştir. Olup biten ve hiç şüphesiz genel nitelikte olamayan tek değişiklik, mülk sahiplerinin kişiliklerinde olmuştur: Çünkü özellikle ikinci iç savaştan sonra ,birçok özel mülklere elkonarak bunlar, Triumvir'lerin askerlerine dağıtılmıştır.

Roma Batı İmparatorluğunun yıkılışına ve hristiyanlığın hemen hemen o çağdaki zaferine genişlik bakımından kıyaslanabilecek ve bütün bir toplumu kapsayacak bir hercümerç daha göstermek güçtür. Bununla birlikte imparatorlar hristiyanlığı kabul ettikten ve Barbarların istilâsı başladıktan sonra da ekonomik üretim sisteminin yine eskisi gibi kaldığını görüyoruz. Gerçekten, kolonluk ve dolayısiyle serfliğin köklerini Barbar istilâlarından almış olmadıkları muhakkaktır, bu iki kurum, Bizans İmparatorluğu ayakta durduğu sürece genelleşip yayılmış bulunmaktaydı.

Antik çağdan daha yakın zamanlara doğru gelirsek görürüz ki XIV. yüzyılda İtalya'da Kamunlar sık sık derebeylikler haline gelmişler, fakat bu yüzden ne üretim sistemleri, ne de sermaye sahipleriyle emekçiler arasındaki münasebetler hissedilir derecede değişmemiştir. Fransa'da XVII. yüzyılda mutlakçı bürokratik Devletin gelişmesine şahit oluyoruz ama aynı zamanda ne üretim sistemlerinde, ne de bunlardan doğan ekonomik münasebetlerde herhangi bir değişiklik olduğunu görmüyoruz.

Sonra büyük endüstri gelişimi ve temsili hükümetin benimsenişi ile liberal, demokratik ve hattâ sosyalist düşüncelerin yayılışı arasında aynı anda yürüyen tam bir sinkronizm olduğu da sanılamaz.

Gerçekten, İngiltere'de büyük endüstri, parlâmanter hükûmet yarım asırdan beri işlemekteyken, XVIII. yüzyıl'da doğmuştur; bununla birlikte idareci sınıf hâlâ eski aristokratik temellerine dayanmaktaydı. Fransa'da, Almanya'da, Amerika

Birleşik Devletlerinde ve bütün Batı Avrupa'da büyük endüstinin gelişmesi ve bunun sonucu olarak sermayelerin ve işçilerin büyük ölçüde aynı merkezlerde toplanmaları, genellikle 1830 dan sonra olup bitmiştir. Ancak o zamandır ki buharın gemilere ve kara taşıtlarına uygulanmasına başlanmış, taş kömürü de üretim unsuru olarak büyük bir önem kazanmıştır. Fakat bu bakımdan kbul etmek gerektir ki büyük endüstri büyük işçi topluluklarının kurulmasına yol açarak, zaten Marx'tan daha önce ifade edilmiş bulunan ve Rousseau'nun ileri sürdüğü fikirlerin geniş ölçüde kanıtlarını teşkil eden komünist düşüncelerin yayılmasma kuvvetle yardım etmiştir.

Bununla birlikte herhangi bir çağda üstün gelen üretim sistemlerinin, bir toplumun siyasal yapısındaki değişiklikleri etkileyen olaylardan biri olduğunu da inkâr etmek istemiyoruz; bu unsurun da kendi bakımından, bu yapının manevi temeli olan kavramlar üzerinde tepkiler uyandırdığını da keza inkâr etmemekteyiz. Fakat *Tarihsel Materyalizm*'in hatası ekonomik unsurun tek sebep sayılması ve bütün öteki olaylara bunun sonucu gözüyle bakılması gerektiği yolundaki iddiasıdır. Gerçekte ise sosyal alandaki insan faaliyetinin her dalı bütün ötekilerin etkisi altında kalır ve aynı zamanda o da bunların herbiri üzerinde etki yapar. Böylece her unsur ötekilerde olup biten değişikliklerin görülmesine yardım eder; aynı zamanda bu unsur, onlardaki değişikliklerin etkisi altında kalır.

Ayrıca silâhlanma, taktik ve ordu kurma metodlarındaki yeniliklerin, Devletlerin politik yapıları üzerindeki etkisini de unutmamak gerektir. Yunan Sitesinin M.Ö. VI. yüzyılda daha demokratik bir yönde değişmesini büyük ölçüde etkileyen sebep şudur: Orta sınıf içinden toplanan ve adına "Hoplites" denen ağır piyadeler ,- her ikisi de tam mânasiyle aristokratik silâhlar olan - Homeros devri savaş arabalarına ve süvari kıtalarına göre üstünlük kazanmışlardır da ondan. Eski Roma'da lejyon kıtalarının kurulması bakımından Caius Gracchus ile Marius'un yaptıkları yeniliklerin politik etkilerini daha önce anlatmıştık (Başka iki tedbirin de çok büyük politik etkileri olmuştur: Birisi Septimus Severus'un bütün "centurion"lara, yani lejyon bölükleri kumandanlarına şövalye rütbesi vererek alelâde erlerin dahi ordunun yüksek rütbelerine yükselmelerini mümkün kılması; öteki de Gallianus'un senatörleri askerlik hizmetinden uzaklaştırmasıdır). Bilindiği gibi, Ortaçağın sonuna doğru monarşinin derebeyliğine üstünlük kazanması ge-

niş ölçüde ,ateşli silâhların çıkmasının ve mükemmelleşmesinin etkisiyle olmuştur. XIX. ve XX. yüzyılların tarihini huzur içinde yazmak mümkün olunca ,bütün yurttaşları kapsayan mecburi askerlik hizmetinin siyasal etkilerini belirtmek kolay olacaktır: Fransız İhtilâlince benimsenen bu usul ilkin Prusya, sonra Avrupa kıtasının öteki Devletleri tarafından kabul edilip mükemmelleştirilmiştir.

Devletlere kuruluşlarının manevi temelini veren siyasal ve dinsel doktrinlerin birer sebep olma şerefini asla kabul etmeksizin, bunları sistemli şekilde sonuçlar arasına sokmanın bize mânasız göründüğünü de ayrıca söylemek isteriz. Bu doktrinler idareci sınıflarla halk sınıflarının vicdanına derinlemesine işliyerek kumandayı meşrulaştırıp disiplin altına almakta, itaati haklı göstermekte ve tarih olaylarının akımını yönetmeğe yarayan entelektüel ve moral havayı yaratmaktadırlar.

Manevi kuvvetlerin maddi kuvvetlere mi, yoksa maddi kuvvetlerin manevi kuvvetlere mi daha üstün olduklarını tartışmak hiçbir işe yaramaz. Çünkü her manevi kuvvet imkân bulur bulmaz kişisel çıkarlara, yani manevi kuvvetlere dayanarak sağlamlaşmak çaresini araştırır. Onun için de emrinde para ve asker bulunsun ister. Yine böylece, her maddi kuvvet de entelektüel ve moral nitelikte bir doktrine dayanarak kendini haklı göstermeğe çalışır (Marx'ın en sadık iş arkadaşı olan Engels, 1890 ile 1895 arasında yazdığı mektuplarda, dostunun ölümünden sonra, manevi unsurların - yani siyasal ,felsefi ve dinsel doktrinlerin - ekonomik unsurların etkisinde kaldıklarını, fakat onların da kendi bakımlarından bu olaylar üzerinde etki yapıp bunların sonuçlarını değiştirdiklerini kabul etmiştir).

Demek işin doğrusu şudur: İnsanlık tarihinin unsurları öylesine karmaşık ve girifttir ki, bu unsurlardan başlıcasının hangisi olduğunu tesbit etmek isteyen her basit ve sathi doktrin, insanı daima yanlış sonuçlara ve uygulamalara götürür. Hele "başlıca unsur" sözünden daima "müessir, etken" olacak olan, - yani kendisi asla etkilenmeksizin ötekileri etkileyecek olan, - bir unsur sözünü kasdetmek istedi mi bu, özellikle böyledir. İnsanlığın bütün geçmişi ve şimdiki hali bu metodla izah edilmek istendi mi bu, tehlikeli bir şeydir; hele bunu kullanıp gelecek hakkında kehanette bulunmak, bundan daha da kötüdür.

Son olarak Marx'ın "her tarih döneminin, geliştiklerinde,

ondan sonra gelen dönemin vasıflarını meydana getirecek tohumları kendinde taşıdığı" yolundaki iddiasını doğru kabul etmek mümkündür. Bununla birlikte bu iddia yeni değildir; bu kanunun, değerli tarihçilerin çoğu tarafından daha önce bilinmediği söylenemez. Beri yandan, "Sermaye" yazarının bu müşahededen çıkardığı sonuç, doğru değildir.

Gerçekten Marx "burjuvazi dönemi" diye adlandırdığı çağımızın şaşmaz bir şekilde komünizmi hazırladığını, çünkü rekabet dolayısiyle sermayelerin gittikçe daha az sayıda ellerde toplandıklarını; bu halin ise pek çoğalan proleterlere bu sermaye sahiplerini yerlerinden atmak ve Devleti bütün üretim araçlarının sahibi yapmak imkânını vereceğini iddia etmektedir. İmdi, istatistikler göstermiştir ki orta çapta sermaye sahipleriyle küçük mülk sahiplerinin sayısı azalacak yerde çoğalmak eğilimindedir. Büyük teşebbüsler merkezleşmeye doğru gitmektelerse de küçük endüstri yokolmak eğiliminde değildir, hisseli şirketlerin gelişmesi sayesinde de sermayelerin mülkiyeti daha ziyade, bölünüp parçalanmak istidadındadır.

Beri yandan Marxist doktrin, kollektivizm bir kere gerçekleşince evrensel bir eşitlik ve adalet çağına kavuşacağımızı; çünkü Devletin artık bir tek sınıfın organı olmayacağını; sömürenlerle sömürülenler diye bir şey kalmıyacağını iddia etmektedir. Bu iddia cüretlidir, çünkü komünist bir rejimde idareciler yalnız egemen iktidarlara ve kamu kuvvetine sahip olmakla kalmıyacaklar, aynı zamanda, bütün Devleti içine alacak olan muazzam ve tek ekonomik teşebbüsün idarecileri de olacaklardır. Her ferde hem yapacağı işin niteliğini ve çeşidini, hem gitmek zorunda olduğu yeri ve hem de alacağı gündeliği zorla kabul ettirebileceklerdir. Vatandaşların (ki bu takdirde bunlara "Uyruklar" demek gerektir) çoğunluğu üzerinde her zaman için teşkilâtlanmış azınlık demek olan Devletin istibdadı, medenî bir ülkede hiçbir zaman bundan daha tesirli baskı araçlarına sahip olmamıştır. Komünizm kabul edilirse, Avrupa'da modern Devlet, eski Asya monarşilerinin istibdadından çok daha kötü bir politik organizma haline gelecektir.

Yönetenlerin yönetilenler tarafından seçildiği demokratik bir idare sisteminde azaltılabilecek olan kaçınılmaz yolsuzlukların, komünist bir Devlette hiç olmayacağını sanmak çocukça bir şeydir. Çünkü her çeşit lûtuflarla her çeşit cezaları aynı zamanda elinde tutan; bütün propaganda vasıtalariyle bütün

aldatma araçlarını emrinde bulunduran; kendisininkinden gayrı hiçbir teşkilâtın kurulmasına ve kendi idare vasıtalarının tartışılmasına hiçbir suretle izin vermeyen bir rejimde, halk oyu tabiîdir ki, idareciler lehine cevaplar verecektir. Bu rejimi tek bir durum sarsabilecektir ki o da idareciler arasında patlak verebilecek ciddî anlaşmazlıklar ve özellikle bu anlaşmazlıkların iç savaşlar, yüksek sınıfların hükûmet darbeleri ve politik cinayetler şeklinde ortaya dökülmesi halidir.

Bu sakıncalar ileri sürüldükten sonra "Sermaye" adlı eserin kazandığı inkâr götürmez başarının sebeplerini incelemek yerinde olur. Milyonlarca insanın zihnî yetişimi ve duyguları, dolayısiyle politik olaylar üzerinde bu kitabın yaptığı ve yapmakta olduğu etki İncil'in, Kur'an'ın ve Konfuçyus doktrininin etkisiyle kıyaslanamasa dahi, yine de çok önemli olmuştur. Yine bu etkinin, şimdiye kadar olup bitmiş ve XX. yüzyıl boyunca Avrupa, Amerika ve Asya'da daha da olup bitecek tarihsel hâdiselerin ilk köklerini doğuran psikolojik şartları yaratmağa yardımı olmuştur ve belki ileride de yardımı olacaktır.

Hiçbir şey yoktan varolmaz; insanların düşünce ve duygu tarzları, tıpkı bir parçasını teşkil ettikleri tabiat gibi, bir çırpıda değişemez. Dünyanın büyük bir parçasını fethetme işini başaran her doktrinden, her dinden önce, zihinlerle gönülleri bunu kabule hazırlayan benzeri doktrinler gelmiştir. Kendisinden önce Rousseau varolmasaydı ve Fransız ihtilâli - yanları sıra ayrılmaz bir arkadaş olan kardeşlikle birlikte - hürriyetin ve eşitliğin geldiğini ilân etmiş bulunmasaydı, "Sermaye" adlı eser elverişli bir ortam bulamıyacaktı. Yanısıra ekonomik eşitlik de olmazsa, politik eşitliğin yetersiz olacağını ve topraklarla üretim araçları özel mülkiyetin elinde bulundukça ekonomik eşitliğin de imkânsız olacağını farketmiş bulunmaktaydılar. Ayrıca unutmamak gerektir ki, XVIII. yüzyılda doğmuş olan "insan tablatini iyimser bir açıdan anlayış" ın etkisi, tarihsel dönemini henüz tamamlamamıştır ama, tamamlaması yaklaşmışa benzemektedir. Bu anlayışa göre, insan iyi olarak doğar ve toplum, daha doğrusu toplum kurumları onu kötü yapar. Sonuç da şudur ki, kurumları değiştiren insanlık, kendisine biçim değiştirten bir baskıdan kurtularak, tabiatındeki bütün iyiliğin yeşerip serpildiğini görecektir.

Şu halde "Sermaye" adlı eser, bir asırdan fazla zamandır olgunlaşmakta bulunan entelektüel ve duygusal bir hareketin

ancak sonucu olmuştur. Tanrı aracılığına olan inancın yerine Bilimin yanılmazlığına olan inancın geçtiği bir çağda Marx, sözde bilimsel bütün bir sistem kurmuş ve bununla, toplumun tarihsel evriminin mukadder sonucunun, komünizmin gerçekleşmesi olacağını isbata kalkışmıştır. Ve bilindiği gibi bir doktrini desteklemek için en iyi kanıt, onun muhakkak başarı kazanacağı kehanetinde bulunmaktan ibarettir.

Marxizmin edindiği önemi izah eden ikinci derecede başka sebepler de vardır. Bunların ilki, "Sermaye" nin metninin çeşitli yorumlara uyabilmesidir, öyle ki bu metin evrimci sosyalistlerin olduğu kadar, devrimci sosyalistlerin de işine gelebilir ve birçok yerlerinin karanlık, anlaşılmaz oluşu da eserin derinliğinden ileri gelmiş gibi sayılabilir. Ayrıca hatırlatmak gerektir ki, komünist doktrinler kimisi iyi, kimisi kötü olan, fakat hepsine de insan tabiatinde sık sık rastlanan birçok eğilimlerle beslenebilirler; bunlar arasında mutlak bir adaleti özleyiş bulunduğu kadar, toplumun en aşağı basamaklarında doğmuş ya da bu basamaklara inmiş olup, yükselmek emelinde bulunan bütün insanların hasedi ve hıncı da vardır.

"Sermaye" yi hattâ daha iyisi bunun - Marxist doktrinin en özlü parçalarını anlaşılır hale sokan - özetlerini hisse kapılmadan okumuş olan bir kimse, şunu kabul etmek zorundadır ki Üstad, bu iki duyguyu özenerek ve isteyerek kamçılamıştır.

Sermaye sahibi ("paralı adam)" eserde hemen daima başka soydan, başka kandan bir insan olarak ele alınıp tasvir edilmiştir; öyle ki, yoksul onu bir soydaşı değil, aşağılık ve aşağılatıcı, müstebit bir yaratık sayar: Ancak onun yokedilmesiyledir ki proletaryanın kurtulması mümkün olacaktır.

Dikkat etmek gerektir ki komünistler sermaye sahiplerini çoğu zaman "burjuva" diye adlandırırlar. Bu terim genel olarak yalnız büyük sanayicilere, bankerlere ve büyük toprak sahiplerine değil, orta sınıfın çok kalabalık olan mensuplarına da uygulanır: Çünkü bu sınıfın az-çok hali vakti yerindedir ve serbest mesleklerle hükûmet dairelerinin muhtaç bulunduklarını kimseler için gerekli bilimsel hazırlığa sahip bulunmaktadır. Demek oluyor ki, burjuvazinin yokedilip ortadan kaldırılması, eski idareci sınıfın yerine bir başkasının geçmesi anlamına gelecektir ki, bunun teknik hazırlanışının yetersizliği ancak, elindeki iktidarın ve bunu kullanırken göstereceği aldırmazlığın sonuncu keyfiliğine eşit olacaktır.

XXXVIII

HENRY GEORGE VE GEORGES SOREL

Kuzey Amerikalı Henry Goerge'un 1870 de çıkardığı bir kitap büyük başarı kazandı ve hemen hemen bütün Avrupa dillerine çevrildi. "İlerleme ve Yoksulluk" başlığını taşıyan bu kitapta yazar, kendini mutedil bir sosyalist olarak tanıtıyordu, çünkü sanayiin ve menkul sermayelerin değil de, yalnız toprakların sosyalistleştirilmesini istemekteydi.

O sıralarda Amerika Birleşik Devletlerinde, - özellikle Alleghany dağlariyle Pasifik Okyanusu arasındaki geniş bölgede, nüfusun artması ve ulaştırma araçlarının iyileşmesi yüzünden toprak fiyatlarının muazzam şekilde yükselişi, Henry George'u hayrete düşürmüştü. Meskûn yerlerden uzak olan bir toprağın hektarı bir dolara satın alınabilirken, demiryoluna yakınlaştı mı ya da dolaylarındaki nüfus arttı mı, toprağın hektarı elli dolar ediveriyordu.

Bu değer fazlası hemen daima, tamamen memleketin ekonomik gelişmesinden ileri gelmekteydi; toprak sahibinin bunda hiçbir emeği yoktu; dolayısiyle de bir adamın, çalışmasının ya da sermayesini kullanmasının sonucu olmayan ve kökü yalnız sosyal ilerlemeye dayanan bir çıkar elde etmesi, doğru değildi.

Onun için Henry George, iktisatçı Ricardo'nun görüşüne uygun anlamdaki toprak gelirinin, yani sahibi tarafından yapılan ıslahlar dolayısiyle değil de, yeri ya da tabiî verimliliği dolayısiyle bir toprağın edineceği değerin Devlete kalmasını ileri sürüyordu. O zaman Devlet de buna karşılık yoksulların omuzlarına çöken bütün vergileri kaldırabilecek ve işsiz kalan, ya da çalışamıyacak duruma düşen bütün yoksullara geçinileri için ödenek bağlamak imkânını bilabilecekti.

Henry George, insanlardaki cimrilikle tamahın sadece, az veya çok yakın bir gelecekte, kendilerine gerekli şeylerden yoksun kalmak korkusundan ileri geldiği iddiasındaydı. Bu korkuyu insan ruhundan uzaklaştırmak mümkün olsa, bunca kötülüklerin kökü olan, kaygılı bir şekilde zenginlik peşinden koşma, sona erecekti. Tezini desteklemek için, kendi zamanında lokantalarla otellerde varolan, "tabldot" örneğini ver-

mekte ve şöyle demekteydi: "Tabldotta müşteriler en iyi parçaları en önce kendilerine almak için oburcasına yemeklere saldırmazlar, çünkü herkes için iyi cins yiyeceğin bol bol var olduğunu bilirler. Onun gibi, toplumda da herkes yoksulluğa düşmemekten emin olsa, insanlar zenginlik üstüne zenginlik edinmekle uğraşmazlar."

Bu kıyaslama ustalıklıdır ama, tamamen yerinde değildir. Bir kere, bütün tabldotlarda işler, Henry George'un anlattığı derecede dürüstçe cereyan etmez. Bunun isbatı da, tabldotların sonunda kaldırılmış olmasıdır. İkinci olarak yiyecek konusunda açgözlülük tabiî olarak sınırlıdır, çünkü her insan belli bir hadden fazla yemek yiyemez, oysa ki zenginlik bakımından olan açgözlülük sınırsızdır, çünkü zenginlik yalnız maddî iştihayı tatminle kalmaz, aynı zamanda bir hâkimiyet aracıdır. Zenginlik insana yalnız bağımsızlık vermekle kalmaz, fakat kendi iradesini başkalarına zorla kabul ettirmek, onlara her alanda hâkim olmak imkânını da sağlar ve insanda soydaşlarına tahakküm edip onları kendi iradesine tâbi tutma arzusunun ne kadar kuvvetli olduğunu hep biliriz.

Kitabının son bölümünde Henry George, insan toplumlarının ilerlemelerini düzenliyen kanunlardan sözeder. Bu bölümde orijinal ve çoğu zaman derin görüşler ileri sürer. İnsan ilerlemesinin sonsuz ve sürekli olmadığını savunarak birçok medeniyetlerin çöktüğü ve hattâ kimilerinin yokolduğu olayını belirtir. Henry George bu çöküşü aynı kavmin fertlerini birleştirmeğe yarayan manevî kuvvetlerin zayıflamasına; yani ferdî bencillikleri tesirsiz bırakan dinsel ve siyasal ülkülerin eriyip yokolmasına yorar.

Marx'ın "Sermaye"sinin hemen her sayfasında bulunan zengin sınıflara karşı şiddetli hıncın, Henry George'un kitabında görülmediğini kaydetmek yerinde olur. "İlerlemek ve Yoksulluk"ta toplumun en düşkün sınıflarının ıztıraplarına karşı derin bir açımaya rastlanır.

Eski çağda, hristiyanlık geniş ölçüde yayılır yayılmaz kutsal metinlerin yorumu için de tartışmalar başlamıştı. Onun gibi, yarım asra yakın zamandan beri Marxistler arasında "Sermaye"yi en doğru tarzda yorumlamak bakımından anlaşmazlıklar başgöstermiştir. Kollektivizmi gerçekleştirme tarzı ve bu gerçekleştirme için en uygun an üzerinde özellikle tartışmalar olmuştur. Kimileri işe derece derece ve barışçı tarzda başlamanın daha kolay ve özellikle tercihe değer olduğu-

na inanmaktadırlar; başkaları bu gerçekleştirme işinin çabuk olmasını istemekte ve zorbalığı zaruri bulmaktadırlar. Georges Sorel bu ikinci zümredendir. (Bu konuda 1917 yılının sonu ile 1918 yılında evrimci metoddan yana olan Alman Marxisti Kautsky ile, proletaryanın hemen diktatörlük kurmasını ve zorbaca bir ihtilâlin yapılmasını tabiatiyle isteyen Lenin arasında da sert bir kalem çatışması olmuştur.)

1847 de doğup 1922 de ölen Sorel de, Spencer gibi mühendisti; 1888 yılı dolaylarında toplum sorunları üzerine yazılar yazmağa başladı.

Parlâmenter sosyalistlere karşıttı, arasıra aşırı sağcı kimselere yakınlık gösterdi 1907 de başlıca eseri olan "Zor üzerine Düşünceler" i yayımladı. 1910 da "Divenire sociale" adlı İtalyan dergisinde seri yazılar yazdı ve bunlar sonradan İtalyanca "Lo Sciopero generale e la violenza (Genel Grev ve Zorbalık)" başlığını taşıyan bir ciltte toplandı. İtalya belki de bu sendikalist yazarın doktrinlerinin en büyük yakınlık gördüğü ve en çok sayıda taraftar topladığı ülkedir.

Sorel tarihsel kadere inanmaz; bu noktada hocası Marx'la açıktan açığa çatışma halindedir. Tersine, kollektivizmin gerçekleşmesi için zorlu bir ihtilâli gerekli görür. Onun için de sık sık ıslahatçı sosyalistlere çatar: Bunlar proletaryanın oylarını elde etmek için ona yaslanırlar, fakat Parlâmentoya girdiler mi sosyal nitelikte birkaç ıslahat elde edince minnet borçlarını ödemiş sayarlar kendilerini; bu ıslahat ancak halk yığınlarını uyutmağa ve burjuvaziye karşı savaşı zayıflatmağa, dolayısiyle de onun hâkimiyetini uzatmağa yarar. Bu yüzden Sorel, yasama kurullarında sosyalist temsilcilerin bulunmamasını ister; tersine, proletaryanın sınıf sendikaları halinde teşkilâtlanması; ilkin kısmi sonra genel grevlerle, iktidarı elinde tutan burjuvaziye hücuma geçmesi isteğindedir. Burjuva rejim bir kere yokedildi mi, Sorel hem kolektivist hem sendikalist bir rejim kurulsun ister ister ama, bu yeni rejimin özellikleri yazar tarafından açıkça izah edilmiş değildir. Din konusuna gelince, Sorel'in hristiyanlıktan saygı ile sözettiğini kabul gerektir ama o, dinin artık eskidiği ve hristiyan ahlâkının modern toplumun isterlerine cevap veremediği düşüncesindedir. Bunun yerine yeni bir ahlâk geçecek ve bu, emekçi ahlâkı olacaktır.

Yazarın ıslahatçı sosyalistlere yaptığı şiddetli hücumları geçeceğiz. Partinin tanınmış ve eski şeflerine karşı daha genç

ve daha ateşli sosyalistler tarafından bu çeşit hücumlar yapılması gelenektendir. Fakat Sorel'in savunduğu sendikalist doktrinler üzerinde durmak gerektir.

Bu doktrinler bir gerçek üzerine kuruludur: Bu, son yarım asır içinde ekonomik münasebetlerde görülen tekâmüldür, ki şu olayda ifadesini bulmaktadır: Bir malın ya da bir hizmetin tüketicileriyle üreticiler arasındaki eski ferdî ve serbest münasebetlerin yerini artık, ayrı ayrı ele alınan tüketicilerle filân malı ya da falan hizmeti yalnız kendisi veren teşebbüs arasındaki mecburî münasebetler almıştır. Bu olayların en belirli örnekleri olarak elektrik cereyanı ya da mutfaklarda yakıt diye kullanılan havagazı verilebilir. Yarım asır önce evler petrol ya da mumla aydınlatılırdı, herkes de bunları canının istediği bakkaldan satın alırdı. Bugün şehirlerde elektrik ışığı genel olarak özel ya da kamusal, tek bir teşebbüs tarafından verilmektedir ve mutfaklarda kömürün yerini tutan havagazı için de durum aynıdır. Taşıt işleri için durum yine öyledir, çünkü demiryolları bir veya birkaç özel teşebbüse ya da Devlete bağlıdır.

İmdi, bu hizmetlerden biriyle görevli kurumlardan herbiri belirli kategoride mütehassıs işçi kullanır. Bunlar sendika halinde teşkilâtlanırlarsa büyük bir şehrin hattâ milletin hayatının ciddî şekilde sekteye uğraması için bu sendikalardan birinin hattâ daha iyisi, birkaçının grev yapması yeter. Çünkü modern yaşayış bir saate benzetilebilir: Çarklarından bir teki işlemese, saat muhakkak duruverir.

İşlerin bu gidişi alışından, bir ya da birkaç sendikanın bütün topluma kafa tutmaları gibi bir tehlike doğmuştur. Devlet, genel çıkarlarını azınlıklara karşı koruyucusudur. Devlet sendikaları dizginliyecek, sendika üyelerinin hükûmetin emirlerini dinliyecek yerde, kendi şeflerine boyun eğmelerini önliyemiyecek kadar kuvvetli olmadı mı bu, yukarıda söylediğimiz halin varolmasına yeter. Nitekim Ortaçağda da Vasal'lar kıralın değil de baronların buyruklarına boyun eğdikleri zaman aynı şey olmuştur.

XXXIX

ÜSTİNSAN DOKTRİNİ VE IRKÇI TEORİLER

Çağdaş kuşakları epeyce etki altında bırakan bazı yeni teorilerden de sözedilmezse, bir "Kurumlar ve Siyasî Doktriniler Tarihi" kitabı tam sayılamaz. Onun için biz de - entelektüel gücleri, iradeleri ve egemenliğe olan susamışlıkları dolayısiyle - üstün durumda olan birkaç kişinin, milletlerin tarihleri üzerinde yaptıkları ya da yapmaları gereken etkiyi mübalağalandıran Nietzsche'nin doktrininden sözedeceğiz. Daha yaygın olan ve zamanımızda "ırkçılık" diye adlandırılan bir başka doktrine göre, insanlığın üstün ırklarla aşağı ırklara bölünmesi gerekmektedir: Medeniyet bütün ilerlemelerini üstün ırklara borçludur, egemenlik de onların olmak lâzımı gelir: ötekilerin payına düşen ise köleliktir.

1844 de Almanya'da doğmuş olan Friedrich Nietzsche 1879 a kadar Bâl Üniversitesinde mukayeseli filoloji dersleri verdi. O tarihte kürsüsünü bırakarak kendini tamamen felsefe ve toplum incelemelerine adadı. 1889 da Torino'da delirerek bir hastaneye kapatıldı, orada 1900 de öldü. İlk eseri, Sokrates'ten önceki Yunan filozofları üzerinde bir çalışmadır. Özellikle "karanlık" Herakllites üzerinde durmaktaydı, ki Nietzsche'ye göre o filozoftan sonra Yunan düşüncesinde çöküş başlamıştı. 1885 te "Zerdüşt dedi ki" adlı bir kitabı kırk tane olarak bastırdı, sonradan bu kitabın daha geniş bir basımı 1892 de yapıldı.

Bu eserde Nietzsche, daha önce Carlyle'ın taslağını çizmiş olduğu üstinsan teorisini izah etmekteydi. Kuvvete tapınışı ileri sürüyordu; hristiyanlıkla da savaş halindeydi: Bunda bir manevî çöküş sebebi görüyordu. Üstinsanların gelişmelerini ve kudretlerini sınırlayan bugünkü kanunların aleyhindeydi: Çünkü bunlar insan tabiatine aykırı idiler ve sözde eşitlik gibi bir faraziye üzerine kurulu bulunuyorlardı. Kısa özdeyişler halinde yazılmış olan bu eserin üslûbu çok orijinaldir; bu özdeyişler M.Ö. beş-altı yüzyıl önce yaşadığı ve eski İranlıların din, ahlâk ve politika kanunu "Zend-Avesta"yı yazdığı söylenen Zerdüşt'e atfedilmektedir. Nietzsche başka ça-

lışmalarını da yayımlamıştır ki, bunlar arasında "İyiliğin ve Kötülüğün ötesinde" adlı olanı vardır. Yazar bunda kahramanın, - yani üstinsanın, manevî kayıtlardan kurtulması gerektiğini savunur.

Nietzsche'nin düşünceleri, Carlyle'ınkilerle olan benzerliklerinden başka, Eflâtun'un ikili konuşmalarından birinde bilgici (sofist) Kalliktes'e söylettiği düşüncelerle de büyük bir benzerlik göstermektedir. Fakat esrarlı Zerdüşt tarafından ifade edilen bu düşünceler, geçen yüzyılın sonundan beri Avrupa ve Amerika'daki aydın gençliğin zihniyeti ve duyguları üzerinde az-çok etki yapmıştır.

Irkçı doktrinin de uzağa dayanan kökleri vardır. Bilindiği gibi, eski Doğu medeniyetlerinde her kavmin bir ulusal tanrısı vardı ve o, bu tanrıyı, öteki uluslarınkinden üstün tutardı. Bu üstünlük de tabiî olarak bu tanrının korumakta olduğu kavmin üstün olması gibi bir sonuç doğurmaktaydı. Bâbil'deki Marduk yahut Şamaş, Ninova'daki Asur, Mısır'daki Amon için hal böyleydi, ve İbrahim, İshak ve Yakub'un torunlarının kendisiyle bir ittifak andlaşması yapmış oldukları Yehova'nın niteliğinin kökü de belki buydu.

Eski Doğu'dan Yunanistan'a geçersek, Yunanlıların kendilerini Barbarlara, yani kedi medeniyetlerine yabancı bütün kavimlere ne kadar üstün saydıklarını kolayca görürüz. Virgilius ölmez mısralarında:

> Tu regere imperio populos, Romane, memento
> Hae tibi erunt artes pacisque imponere morem
> Parcere subiectis et debellare superbos.
> (Ey Romalı, hatırla ki kavimleri yönetmek ve
> barışı kurmak için elindeki çareler şunlar olacaktır:
> Kendi aralarında savaşanları bağışlamak, fakat
> mağrurlarla savaşmak.)

diye terennüm ettiği zaman, Augustus çağının Romalıları da böyle düşünüyorlardı.

İnsan kardeşliğinin bağlarını aynı Tanrı'ya inanan bütün kavimlere teşmil etmiş olmak, dünya çapında üç büyük din yani Budizm, Hristiyanlık ve Müslümanlık - için büyük bir şeref tir. Hristiyanlık bunu yaparak Roma'nın eserini tamamladı: Bilindiği gibi, Roma da o zamanki medenî dünyada ah-

lâk ve kültür birliğini İmparatorluk devrinin uzun asırları boyunca kurmuş bulunmaktaydı.

Özellikle Hristiyanlık sayesinde Ortaçağ, belirli bir kavmin ötekilere üstünlüğü düşüncesi diye bir şey bilmemiştir denebilir. Bu düşünce bir ara, fakat çok belirsiz olarak, XVII. yüzyılın başlangıcında yine ortaya çıktı. O zamanlar Campanella "Monarchia ispanica" adlı eserinde, ötekilere üstün bir kavmin her çağda varolduğunu ileri sürüyordu. Bu bakımdan, Asurluları, Yunanlıları, Romalıları hatırlatıyor ve bundan da, kendi çağında üstünlüğün İspanya'ya ait olması gerektiği sonucunu çıkarıyordu. Bilindiği gibi, aynı yazar "Monarchia delle nazioni" adlı eserinde medenî ve hristiyan âlemdeki üstünlüğü bu sefer de Fransa'ya vermekteydi.

Fakat çeşitli insan ırklarının, dolayısiyle çeşitli kavimlerin organik eşitsizliği anlayışını yeniden diriltip enerjik bir şekilde ortaya atmak, XIX. yüzyılla şimdiki yüzyılın işi olmuştur. Bu kısmen milliyet duygusunun XIX. yüzyıl boyunca edindiği kuvvetten ve herbiri insan toplumlarının kaderlerini düzenliyecek tek kanunu bulduğu iddiasında olan felsefe sistemlerinin yayılışından ileri gelmiştir. Buna, antropoloji ve mukayeseli filoloji gibi yeni bilimlerin son zamanlarda edindikleri nüfuzu ve bu disiplinlere politik düzende uygulama alanları bulma isteğini eklemek de gerektir.

Irkçı teorileri başlıca savunanların adlariyle eserlerini kısaca hatırlatacağız.

Belli bir kavmin özel görevine ve hususiyle Alman kavminin görevine yapılan ilk imalara XIX. yüzyılın başlangıcında, Fichte'nin 1808 de yayımlanan "Alman Ulusuna Söylevler" adlı eserinde rastlanır. Bu eseriyle yazar, 1806 sonu ile 1807 başında Jena bozgunu ve Prusya'nın Napoleon tarafından askerlik alanında ezilişiyle bitkinleşen yurttaşlarında kendilerine güvenme duygusunu yeniden uyandırmak amacını güdüyordu.

1837 de de, yazarının ölümünden sonra, Hegel'in "Tarih Felsefesi" adlı eseri çıktı. Hegel dünyayı üçüncü safhasına doğru götürme işinde önderlik görevini Alman kavmine veriyordu: Bu çağda hürriyet artık tek bir kavmin ya da sınırlı bir sınıfın imtiyazı olmayacak, toplum yapısını meydana getiren herkesin olacaktı.

İtalya'da, XIX. yüzyılın ilk yarısında Gioberti'nin "Primato" adlı eseri çıktı: Globerti bu kitabında mensubu bulunduğu ulusa ahlâk düzeninde ve medeniyette bir üstünlük ver-

mekteydi; yine o sırada Mazzini de benzeri düşünceler ileri sürmekteydi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yalnız kültür değil, politika ve askerlik alanlarında da egemenliğin Alman kavmine ait olması gerektiği düşüncesi, Almanya'da belirli bir tarzda ortaya çıkmış bulunmaktaydı. Bu düşünce Bismarck tarafından birçok vesilelerle ifade edildi; Prof. Heinrich Treitschke'nin tarih kitaplarında ve aynı yazarın - ölümünden dört yıl sonra 1897 de eski öğrencileri tarafından yayımlanan - bilimsel politika derslerinde de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Julius Langbehn adında tanınmamış bir gencin kitabı da 1890 sıralarında belki Treitschke'ninkinden de büyük bir başarı kazandı. Langbehn bilgi ile yurt sevgisinin kuvvetli bir mistiklik dozu ile birleşince, sağduyuyu - büsbütün yoketmese bile - epey azalttığı o Alman bilginlerinin gerçek bir örneğidir.

Yazarı "Bir Alman" imzasını kullandığı için, başlangıçta kimin yazdığı bilinmiyen bu kitabın başlığı "Rembrandt als Erzieher (Eğitimci olarak Rembrandt)"dı. Otuz beş defa basıldığına göre, çok büyük bir başarı kazandı. Hattâ bu eserin o zaman genç ve tahta yeni çıkmış olan II. Wilhelm'in düşüncelerini ifade ettiği de sanıldı. Kim olduğu anlaşılınca, yazar şahsen Bismarck'la temasa geçmek şerefine erişti. O sırada Bismarck kısa zamandan beri İmparatorun gözünden düşmüştü ama, Almanya'da her zamankinden fazla seviliyordu.

Julius Langbehn bu eserinde, bir ırkın dehasının paralel olarak sanatta ve politikada meydana çıktığı noktasından hareket etmekteydi. Aşağı Cermanya'da ve özellikle Ren ve Elbe nehirleri arasındaki geniş ovada oturan ırkın temsilcisi olarak, Hollandalı ressam Rembrandt'ı gösteriyordu.

Aşağı Alman ırkı, Arya kolunun karışmalarla en az bozulmuş, en saf dalı olduğundan, sanatta olduğu kadar politikada da dünyanın en cevherli ırkını temsil etmesi tabiidir. Bununla birlikte yazar, Elbe'nin sol kıyısında oturan Aşağı-Almanların Prusyalılara üstün oldukları düşüncesindeydi; fakat Hohenzollern'lerin eserini övüyor ve Alman İmparatorluğunun kuruluşunu yerinde buluyordu: Çünkü Prusyalılarda Devlet düşüncesi, Batı Almanlarında ise yurt düşüncesi vardı. Bununla birlikte yazar, Berlin'in manevî egemenliğine karşıttı.

Dediğimiz gibi, Langbehn'in eseri çıkınca büyük bir ba-

şarı ile karşılaştı; sonradan biraz unutuldu, fakat Birinci Dünya Savaşından sonra yine meşhur oldu; bu kitabın 1918 ile 1925 arasında on beş defa basıldığı söylenmektedir. Almanların şimdi içinde bulundukları psikolojik şartlar, "Eğitimci olarak Rembrandt" adlı kitabın neden moda olduğunu yeteri kadar izah eder (1).

Fakat ırkçılık teorisi, seçkin bir ırkın bütün ötekilere olan üstünlüğünü ileri sürmekle kalmamıştır. İleride sözünü edeceğimiz politik idareci sınıf doktrinine kendine göre yaklaşarak, her millette siyasal, askerî ve kültürel faaliyeti yöneten azınlığın, çoğunluğa göre ayrı bir ırktan olduğu görüşünü savunmuştur. Yani başka bir deyişle, bu teori, sosyal sınıf ayrılığının özellikle ırk ayrılığına bağlı olduğunu savunur.

Bu tezi ilk olarak ortaya atan bir Fransız, daha önce de sözünü ettiğimiz Kont de Boulainvilliers olmuştur. 1732 de, yazarın ölümünden on yıl sonra yayımlanan "Fransız Asiller Sınıfı üzerine Deneme" adlı kitabında Boulainvilliers bu asiller sınıfının Frank fâtihlerinin torunları olduğunu, ayak takımının ise Gallo-Romen mağlûpların soyundan gelme olduklarını ileri sürmekteydi. Onun için yazar, bazen ayak takımına asalet unvanı veren Fransa kırallarını ayıplamaktaydı. Boulainvilliers asiller sınıfının imtiyazlarını ırk ayrılığı dolayısiyle haklı görmektedir.

Yine bu konuda Sieyès'in "Tiers Etat" üzerine yazdığı ünlü broşürde, Fransız asillerinin prensip olarak Frank fâtihlerinin soyundan gelme olduklarını kabul ettiği hatırlatılabilir. Fakat bundan çıkardığı sonuç, onların torunlarının Fransa'dan ayrılıp Frankonya ormanlarına dönmeleri gerektiği yolundaydı.

Boulainvilliers ile Sieyès hemen hemen unutulmuşlardı ki 1816 da doğup 1882 de Torino'da ölen bir başka Fransız, Kont Joseph-Arthur de Gobineau, 1853 ile 1855 arasında "İnsan Irklarının eşitsizliği üzerine Deneme" adlı bir eserin dört cildini yayımladı. Bu eserde yazar, insanlığın yaşadığı bütün olayları, bir ırkın üstünlüğü veya aşağılığı ve üstün ırkla aşağı ırklar arasındaki birleşmelerin sonucu olarak göstermeğe çalışıyordu.

Zekâsı, enerjisi ve yiğitliği dolayısiyle üstün ırk, beyaz ırk olmak gerekti. Fakat, sarı ırk ya da kara ırkla melezleşmeyi önleme işini her zaman başaramamıştı. Yazara göre, beyaz ırkın en saf kolu Arya ırkıydı ve bütün Arya kavimleri ara-

sında da en az melezleşmiş olanı Cermen dalıydı ki, bunda beyaz kanın temizliği uzun boylu, sarışın, mavi gözlü insanların çok sayıda varoluşuyla isbat edilmiş bulunmaktaydı.

Gobineau'ya göre yeryüzünde on insan medeniyeti varolmuştur: Bunlardan yedi tanesi yani Hind, Mısır, Asur, Çin, Yunan, İtalyan ve Cermen medeniyetleri eski dünyadadır. Herbiri, Arya ırkı tarafıdan ya yaratılmış, ya da tohumları atılmıştır. İlk altısının çöküşü, Arya çekirdeğinin Semitik, Sarı ya da Kara unsurların meydana getirdikleri aşağı sınıflar yığını içinde eriyip gitmiş olmasından ileri gelmektedir (Bilindiği üzere beyaz ırkın en önemli iki kolunun Arya ve Semitik kolları olduğu ileri sürülmektedir. Arya kolunda (esmer bir ırkla çok karışmış olan) Kuzey Hindlileri, İranlılar, Yunanlılar, Lâtinler, İslâvlar, Letonyalılar, Keltler ve Cermenler vardır. Son zamanlarda Asya içlerinde Arya ırkının şimdi sönmüş olan bir başka kolu da bulunmuştur ki bu, Tokarik koludur. İleri sürüldüğüne göre, Semitler içinde Araplar, Suriyeliler, Mezopotamyalılar, İbraniler, eski Fenikeliler ve (karalarla çok karışmış olan) Habeşler vardır. Bir çağda Semitik halklar Küçük Asya'nın bir parçasında oturmaktaydılar. Eski Mısırlılarla Kuzey Afrika'daki Berberiler de Semitlerle sıkı yakınlıkları olan Sub-Semit'ler sayılmaktadır. Aryalar Semit'lerden özellikle dillerinin niteliği dolayısiyle ayrılırlar).

Yeni dünya için ise Gobineau üç başka medeniyet saymaktadır ki bunlar Allegan Meksika ve Peru medeniyetleridir. Fakat Arya ırkının hangi kolunu bunların yarattığını araştırmaktan, akıllı davranarak, kaçınmıştır. Gobineau'ya göre XIX. yüzyılın medenî toplumlarından herbirinde üç etnik grup vardır: Az-çok - bu kavmin siyasal, askerî ve idarî teşkilâtını kuran - Arya grupundan gelme asiller; melezlerden mürekkep ve içinde üstün ırkın kanının henüz kuvvetli olduğu burjuvalar; son olarak da Güney ülkelerinde Semit ya da kara, Kuzey ülkelerinde de sarı ırktan ve aşağı cinsten olduğu için köle ya da hiç değilse boyunduruk altındaki kavim. Kanların karışması, üstün sınıflara başlangıçtaki duruluğunu kaybettirme derecesine gelince, toplumda çözülme başlar; toplumun çeşitli basamakları o zaman ortak bir seviyeye, bir eşitliğe doğru birbirlerine daima daha çok yaklaşırlar, bu eşitliğe de

---

(1) Prof. G. Mosca eserini yazdığı zaman, Hitler ve Nazi Partisi Almanya'da iktidarda bulunmaktaydı (Çevirен).

zirvede bulunanların alçalması, aşağıda bulunanların yükselmesi suretiyle erişilir. Eserinin sonuç kısmında Gobineau Arya kanının daima daha fazla eriyip karışmasının tek tip bir medeniyet yaratacağını ve üstün ırk görevini başarınca bu medeniyetin bütün dünyaya yayılacağını umdurarak, okuyucunun içini ferahlatır (Bu anlattıklarımızı bitirmeden önce bir noktayı hatırlatmayı yerinde buluyoruz, şöyle ki: Avrupalılar gelmeden önce Amerika'da Alleganik bir medeniyet bulunduğu yolunda Gobineau'nun ileri sürdüğü iddia bir temele dayanmamaktadır. Alleghany'ler, Yeni İngiltere'yi Rocky dağlarına kadar uzanan büyük ovadan ayıran ve pek yüksek olmayan sıradağlardır. Bu dağlardaki Kızılderililer, Meksikalıların ve Perululuların medeniyetiyle hattâ uzaktan uzağa kıyaslanabilecek hiçbir medeniyet kurmuş değillerdi).

1881 de Polonyalı Yahudi Gumplowlcz "Irklar Savaşı" adını taşıyan ve az-çok başarı kazanan bir eser yayımladı. Yazar bu eserinde, bütün politik organizmalarda iki ayrı ırktan meydana gelme iki idareci sınıfın bulunduğunu ileri sürmektedir. Bunların her ikisi de bir üçüncü ırkla yanyanadır ki, bu, ayak takımı durumunda kalmıştır. Yazara göre birinci idareci sınıf askerî ve siyasî üstünlüğü elinde tutmaktadır, toprak sahibidir; ikincisi ise sanayii, ticareti, bankacılığı elinde tutan sınıftır. Bu düşüncelerin hangi kökten geldiğini anlamak için hatırlamak gerektir ki Polonya'da doğmuş olan bu yazar, özellikle Macaristan'ı tanımaktaydı: Bu memleketteki İslâv ve Rumen köylülere göre çoğu zaman ayrı ırktan olan Macar asil sınıfı, askerî ve siyasi yönetimi kendi tekelinde tutuyor, hemen hemen bütün topraklara da sahip bulunuyordu. Beri yandan Yahudiler de kendi bakımlarından bu memleketteki menkul sermayelerin hemen hepsine sahip bulunuyorlar, sanayi ve ticaretle uğraşıyorlardı.

"İnsan Irklarının Eşitsizliği üzerine Deneme"nin yazarın yurdundan çok Almanya'da başarı kazanmasına şaşmamalıdır. Gobineau'nun düşüncelerini yaymak için Almanya'da bir dernek dahi kuruldu. Yine Almanya'da buna benzer bir başka eser daha da büyük başarı kazandı: Bu, İngiliz aslından bir yazarın, Houston Stewart Chamberlain'in kitabı idi. Chamberlain bu yüzyılın başlarında "XIX. yüzyılın doğuşu" adlı bir kitap yayımlamıştı. Mukayeseli antropolojinin kaydettiği ilerlemeleri de gözönünde tutarak, bu eserinde Gobineau'nun teorilerini tamamlayıp genişletiyordu.

Chamberlain'e göre, asıl Cermenleri öteki ırklardan ayırdeden nesne fizik tipten çok daha fazla, entelektüel ve moral vasıflardır. Şüphesiz ki üstün tip olan Nordik moral tip, Almanya'da özellikle fazla sayıdadır; fakat ırkların karışması dolayısiyle bu tipten olan kişilere İngiltere'de ve daha az sayıda olarak Fransa ile Kuzey İtalya'da da rastlanmaktadır. Örneğin Dante'nin, Marco Polo'nun, veli Françesco d'Assisi'nin, Giotto'nun ve Michelangelo'nun Cermen olmaları mümkündür. Bir İslâv dili konuşmalarına rağmen Sırplar da Cermen sayılabilirler, çünkü Nordik folklora yaraşan bir halk e. debiyatına sahip bulunmaktadırlar. Bu görüş genişliği yazara daha az kötümser sonuçlara ulaşmak imkânını vermektedir: Çünkü kendisi özenli bir ayıklanma ve yerinde birleşmelerle Nordik ırkı üstün bulunduğu yerlerde muhafaza etmenin, az sayıda olduğu yerlerde de çoğaltmanın mümkün olduğuna inanmaktadır.

Oswald Spengler adlı bir Alman yazarın sonradan kazandığı başarı dolayısiyle, Stewart Chamberlain'in başarısı gölgede kalmıştır. 1880 de doğmuş bir Alman yazarı olan Spengler, 1917 ile 1918 de "Batı'nın Çöküşü" başlıklı iki büyük cilt yayımlamış, bunun ardından da 1922 de "Prusyanizm ve Sosyalizm" adlı bir broşür çıkarmıştır.

Bu eserlerde yazar özellikle, bir medeniyet yaratmış bütün kavimlerin tarihlerinin mukadder ve sürekli kanunlara tâbi olduğunu tesbite çalışarak tabiî, bu kanunların neler olduklarını araştırmaktadır.

Gobineau'nun sistemini değiştirmekle beraber bu noktada ondan ilham alan Spengler'e göre, şimdiye dek sekiz orijinal kültür varolmuştur. Başta Bâbil ve Mısır kültürleri gelmektedir ki bunlar, M.Ö. üç bin yıl kadar önce çok gelişmiş durumdaydı. Yine onun fikrince, bin beş yüz yıl sonra Hind, Çin ve merkezi Girit'te bulunması muhtemel ilkel Yunan kültürü gelişmiştir. M.Ö. üç yüzyıl kadar önce Arap, iki yüzyıl sonra da Meksika kültürü doğmuştur. Son olarak, M.S. X. yüzyıla doğru da Almanya'nın Kuzeyindeki büyük ovada Batı ya da Faust kültürü doğmuştur.

Yazar bu kültürlerin herbirine bin yıl kadar bir süre vermektedir. Bu süre biri doğuşundan itibaren beş yüzyıl kadar sonra biten yükselme, öteki de alçalma dönemi olarak ikiye bölünmektedir. Bu ikinci alçalma dönemi boyunca *kültür, medeniyet* haline girmekte, bu da hemen hemen birincisi kadar

sürmektedir. Yazar kendi tezini desteklemek için - işin doğrusu - olayları çoğu zaman değiştirmekle beraber ortaya bir sürü tarih bilgisi dökerek çeşitli kültürlerle çeşitli medeniyetler arasında bir paralellik, kültür dönemleri sırasında rolleri büyük olan kişileri dahi kapsamaktadır. Örneğin, I. Napoleon Batı kültüründe ne ise, Makedonyalı Filip ile oğlu Büyük İskender de Yunan kültüründe odur.

Her kültürün çöküşünün ana sebebi, yazara göre, eski asil sınıfın yokolması ya da soysuzlaşmasıdır. Bu da kuvvet ve yiğitlik üzerine kurulu köylü ve savaşçı aristokrasinin yerine, sitelerde türeyen para burjuvazisinin geçişiyle olup bitmektedir. Bu burjuvazi Devlet idaresini kendi üzerine aldı mı görünürde eşitçi olan, fakat kaçınılmaz şekilde zorbalığa götüren bir demokrasiye dayanmaktadır.

Hattâ Faust, yahut Cermen kültürü bile derece derece soysuzlaşma kanununa uymaktadır. Mukadder bin yıllık vâdeden sonra o da kaybolup gidecek, yani XXII. yüzyıla kadar gelebilecektir, ki bu, Spengler'in Alman kavmine dünya tarihinde yine de önemli bir rol oynıyabileceğini vaadetmesine imkân vermektedir. Ara yerde, XXI. yüzyılda, bugün Sovyet Rusya'nın bulunduğu Doğu Avrupa'daki büyük ovada belki yeni bir kültür kurulmağa başlıyacaktır... Fakat, beklenmedik anda birden ihtiyatlı davranmağa başlayan yazar, bu konuda belirli herhangi bir kehanette bulunmaktan kaçınmaktadır.

Eskiden Jena Üniversitesinde ders vermekteyken sonradan Berlin Üniversitesine geçen Prof. Günther de son yıllarda yayımladığı "Almanlarda Nordik Düşünc" ve "Alman Kavminin Irkları" adlı eserlerinde Gobineau, Langbehn, Chamberlain ve Spengler'inkine benzer tezler savunmaktadır. İşin doğrusu şu ki yazar, bu eserlerinde Alman kavminin, birçok ırkların karışması sonucunda meydana geldiğini kabul etmekte, fakat şu noktaya dikkati çekmektedir: İskandinavya ile Almanya'nın Kuzey-Batısında Nordik tip üstündür, ki bunun vasıfları uzun boy, dolikosefal kafa, sarı saç ve mavi gözdür; bu tip ayrıca entelektüel ve moral yetilerinin üstünlüğü ile de seçkin durumdadır. Yazar Elbe'nin sol kıyısında Prusyalıların İslâvlarla birleşmek yüzünden bir dereceye kadar değiştiklerini ve Bavyeralılarla genel olarak Güney Almanlarının çoğunlukla Nordik tipte olmadıklarını kabul etmektedir. Fransa ve İtalya'nın Kuzeyinde ve özellikle İngiltere'nin Doğu bölgesinde Nordik tipe tek-tük rastlanabileceğini de kabul etmektedir.

Chamberlain gibi o da Nordiklerin sayısının azalma yolunda olmasına üzülmektedir, çünkü bunlar daha girgin ve daha yiğit olduklarından kolaylıkla göçetmekte ve savaşlarda daha fazla kayıba uğramaktadırlar. Ayrıca, büyük şehirlerin sağlığa zararlı yaşama şartlarına daha az dayanmakta ve vereme daha kolay tutulmaktadırlar. Yazar sonuç olarak Avrupa'daki bütün ırklar arasında en iyisi olan Nordik unsuru korumak için kanun koyucunun gereken işlemi yapmasını ileri sürmektedir.

Sözünü ettiğimiz yazarların az-çok rastgele ileri sürdükleri bu iddialardaki doğruluk ve yanlışlık payını metodla incelemek için bir cilt yazı yazmak gerektir. Onun için biz, bunların teorilerine yapılabilecek bellibaşlı itirazları göstermekle yetineceğiz.

Her şeyden önce üzülünecek nokta şudur ki milletlerin kaderlerinde ırk unsurunun önemine inanmış olmakla beraber, bu yazarların hiçbiri "ırk" sözünün anlamını belirtmek zahmetine katlanmamıştır. Gerçekten de sık sık beyaz, kara ya da sarı ırktan sözedilmektedir. Semit yahut Arya, ayrıca Lâtin, Cermen veya İslâv ırklarından bahsedilmektedir. İmdi, ilk halde kolayca görülebilecek fizik ayrılıklar sözkonusudur, çünkü bir beyazın bir zenci, ya da sarı ırktan birisiyle karıştırılmasına imkân yoktur. İkinci ve özellikle üçüncü halde ise ayrılıklar nisbeten ufaktır ve ancak ölçmeler ve kıyaslamalar sonunda elde edilen istatistiklerin verileriyle farkedilebilirler. Onun için bu ayrılıklar bir Semiti bir Arya ile karıştırtmıyacak, yahut daha iyisi bir Fransız veya İtalyanı - yani bir Lâtini - bir Alman sandırmıyacak kadar belirli değillerdir.

Şurası da açıktır ki, ırkların ayrılığı bir Avrupalı ile Afrika'nın göbeğinden bir zenci arasındaki gibi çok belirli olduğunda, doğuştan bir ırk üstünlüğünün, bunların medeniyete olan ayrı ayrı kabiliyetlerinin unsurlarından biri, hattâ başlıcası olduğu iddia edilebilir. Fakat beyazlarla sarılar sözkonusu olduğunda bu çeşit bir iddiada bulunmak ihtiyatsızlık olur, çünkü örneğin Çinlilerin zaman zaman ihtişam dolu bir medeniyet yarattıkları, Japonların da ilkin Çin, sonra da Avrupa medeniyetine uymak bakımından çok yüksek bir kabiliyet gösterdikleri inkâr olunamaz. Çok eski Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin bize miras bıraktıkları eserler, Semitik ya da Sübsemitik diye adlandırılan ırkın, entelektüel ve moral bakımdan gûya aşağı olduğu yolunda kesin bir yargıya

varmanın ne kadar ihtiyatsızca olduğunu göstermektedir. Sonra, Avrupa'da yerleşmiş kavimlerden hiçbirinin ötekiler üzerinde sürekli ve itiraz götürmez bir üstünlüğe sahip olmadığını anlamak için, bu kıtanın sentetik tarihine şöyle bir göz atmak yeter.

Yine hatırlatmak yerinde olur ki, bugün dünyada mukayeseli antropolojinin tesbit ettiği ırklardan yalnız ve yalnız bir tekine mensup olduğunu söyliyerek övünebilecek tek bir kavim yoktur. En eski Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin, damarlarında birçok ırkın kanını taşıyan kavimlerin eserleri olduğu ve bu karışmanın daima daha çok artarak devam ettiği, tarihsel çağın başından itibaren görülebilir. Aynı şey Avrupa'da da olmuştur ve dünyanın bu parçasında oturmuş veya oturmakta olan beyaz ırkın başlıca üç kolu, buradaki milletlerin herbirinde birbirine karışmış olarak bulunur.

★

Bugün genel olarak bu ırkların üç tane olduğu kabul edilmektedir:

Akdeniz ya da Avrupa-Afrika ırkı ki kısa boyludur, saçlariyle gözleri genel olarak koyu renkte ve kafatası dolikosefal (yani nisbeten dar ve uzun) dır;

Avrupa-Asya yahut Alpli tipi ki orta boylu, az-çok açık kumral saçlı, kafatası brakisefal (yani uzundan çok nisbeten geniş) dır;

Son olarak da Reihengraeber diye adlandırılan ırk vardır ki sarışın ve kafatası dolikosefal (yani nisbeten dar ve uzun) dır.

Birinci ırk genel olarak Avrupa'nın Güneydeki iç yarımadasında yani Balkanlarda, İtalya'da, İspanya'da ve Güney Fransa'da oturur. Fransa'nın geri kalaniyle Güney Rusya'da ve İngiltere'de de bu tipten çokça bulunur.

İkincisi Rusya ile Orta ve Güney Almanya'nın bir kısmında, İsviçre'de, Orta Fransa'da, Kuzey İtalya'da ve Britanya adalarının bir kısmında üstün durumdadır.

Üçüncüsü İskandinav halkının çoğunluğunu teşkil eder; Kuzey Almanya'da, Fransa'nın Kuzeyinde; İngiltere'de ve Yukarı İtalya'da bunlardan bir miktar bulunur.

Zaten bu ırklardan birinin üstün bulunduğu bütün Avrupa ülkelerinde hemen daima ötekilerin temsilcilerinden de bu-

lunur. Örneğin Orta İtalya'da Avrupa-Afrika ırkının temsilcileri, Avrupa-Asya ırkınınkilerle hemen hemen eşit sayıdadır.

Etnik sınıflamanın kıstası olarak kafataslarını ölçme usulünü ilk defa 1845 te İsveçli Retzius benimsemiştir.

★

Toplum sınıflarından ayrılıkların da bir ırk ayrılığından ileri geldiği yolunda Boulainvilliers, Gobineau, Gumplowicz ve daha başka birkaç yazarın ileri sürdükleri doktrinler de kabul edilemez. Aksi de arasıra, fakat daima geçici olarak görülmekle beraber, çoğu hallerde ve normal zamanlarda boyunduruk altında tutanlar, boyunduruk altına giren sınıfların içinden çıkarlar. Orta ve Batı Avrupa'da bir yabancı istilâcının yerli halk üzerinde yeralması Ortaçağın ilk yüzyıllarında, Cermen Barbarları Roma İmparatorluğunu istilâ ettikleri sırada olmuştur. Benzeri birer örnek olarak Araplarla Berberiler tarafından VIII. ve IX. yüzyıllarda fethedilen İberik yarımadası ve Sicilya ile, XI. yüzyılda Normandiya dükası II. Giulliume (sonradan İngiltere kıralı I. William) tarafından fethedilen İngiltere gösterilebilir. Fakat sözü geçen hallerde din ayrılığı kaynaşmaya engel olmadığı zaman birkaç kuşak sonra fâtihler de fethettikleri yer halkı içinde eriyip gidiyorlardı. Boulainvilliers ile Gobineau, Fransa ve İspanya'nın tarihini daha iyi bilselerdi, Franklar Galyayı Vizigotlar da İspanya'yı fethettikten bir asırdan az sonra bütün Galla-Romenlerin Frank aristokrasisine, birçok İspanyol-Romalıların da Vizigot aristokrasisine katıldıklarını göreceklerdi.

Ayrıca unutmamak gerektir ki, İberik yarımadasında olduğu kadar Sicilya'da da yenenlerin dinine geçen yenilenler sayısı büyük olmuştur; din değiştirişlerinden itibaren bunlar da yenenlerin kaderine uyuyorlardı; beri yandan bunlarla memleketin kadınları arasındaki evlenmeler de çok sık olmuştur.

Gobineau tarafından gösterilen insan medeniyetleri sayısı sağlam temellere dayanmamaktadır: Gerçekten, bunlara başkaları da eklenebileceği gibi, içlerinden bazıları çıkarılabilir. Spengler'in görüşü ise daha da zayıftır, özellikle şu sebepten ki o, her medeniyete muhakkak bin yıllık bir devam süresi vermekte ve ayrıca bunlardan herbirinin tıpatıp uygun ilerleme ve çöküş devrelerinden geçtiğini söylemektedir. Bu konu-

da, Çin medeniyetinin belirli bir kesilme olmaksızın dört bin yıla yakın sürdüğünü; Mısır medeniyetinin ise ana çizgileriyle iki bin beş yüz yıl boyunca, yani bu ülkenin ilk kıralı Mani'den buranın İran kıralı II. Kâvus tarafından fethine kadar devam ettiğini hatırlatmak yeter. Bâbil medeniyeti de bunun kadar bir zaman, yani büyük Sargon devrinden Buhtunasr'a kadar sürmüştür. Sonra Spengler'e, bugünkü Batı medeniyetinin Almanya'da doğmuş olduğunu neden ileri sürdüğünün anlaşılmaz olduğu yolunda bir itirazda da bulunulabilir. Çünkü Ortaçağın karanlık yüzyıllarından sonra Avrupa kültürünün, hiç değilse aynı anda, İtalya'da, Fransa'da ve Almanya'da yeniden yükselmeğe başladığı muhakkaktır. Eğer bu memleketlerden birinin muhakkak ötekilerden önce geldiği söylenmek isteniyorsa, bu, ancak İtalya olabilir.

Bir kavmin kültüründen ya da medeniyetinden sözedildiğinde din, politika, güzel sanatlar, bilim ve ekonomik üretim alanlarında onun payına düşenlerden de bahsetmek gerekeceği açık bir şeydir. Bununla birlikte, dört ya da beş bin yıldan beri - belki Çinlilerinki ile Amerika yerlilerinki hariç - tamamen orijinal hiçbir medeniyet varolmamıştır; çünkü Hind medeniyetinin dahi, Büyük İskender devrinde yaptığı temas sonucunda, Yunan medeniyetinin etkisi altında kaldığı bugünkü günde isbat edilmiş bulunmaktadır.

Büyük medeniyetler, Gobineau ile Spengler'e göründükleri gibi, birbirlerinden ayrı organizmalar değillerdir ve hiçbir zaman da olmamışlardır. Bunlar daima ve bugün ise her zamankinden fazla, "bileşik kaplar" olagelmişlerdir; içlerinden herbiri öbürünün edindiklerinden bir noktaya kadar faydalanmış ve sonradan gelenlerin herbiri, kendinden öncekilerin mirasının bütününe ya da bir parçasına konmuştur.

XIX. yüzyılda Avrupa ve Amerika'da gelişenden daha üstün bir medeniyetin bugüne kadar varolmadığı hiç şüphesiz ve bir önyargıya kapılmaksızın iddia olunabilir. Fakat unutmamak gerektir ki, bunu kurmuş olan beyaz ırkın Arya koluna eski Yunanlı ve Romalı atalarından çok miktarda fikirler ve bilgiler miras kalmıştır ve bu da onun işini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Beri yandan kendi hesaplarına ilkin Yunanlılar, sonra Yunanlılarla Romalılar eski Doğu medeniyetlerinden çok şey öğrenmişlerdi. Çünkü insanlığın yararlanabildiği ilk sermayelerle ilk araçlar olan bitkilerle yararlı hayvanların çoğu onlardan gelmekteydi. Düşüncenin ve bil-

gilerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını mümkün kılan en eski alfabeler yine onlardan gelmişti ve nihayet, benimseyen kavimlerin manevî değerini arttırmağa bunca yardımı dokunmuş olan bir din, yani Hristiyanlık da yine onlardan gelmiştir.

Bütün bunları sonuca bağlamak üzere, tarihsel materyalizm için söylediklerimiz ırkçılık teorisi hakkında da söylenebilir: Yani ikisinde de bir gerçek payı vardır ama, ikisi de gerçeğin tümünü içinde bulundurmaktan uzaktır. Bir kavmin özel ve soydan gelme istidatları da hiç şüphesiz onun entelektüel ve moral seviyesinin yükselmesine ya da alçalmasına da ki yapan unsurlardan biridir ve bunlar, onun siyasal kurumları üzerinde de tesir yaparlar. Fakat bu istidatlar, yalnız ve yalnız ırkın sonucu olmaktan çok, onun geçmişinin, çeşitli birçok unsurlariyle birlikte, sonuçlarıdır. Bir kavmin psikolojik yetişiminde ırk unsurunun etkisi, ırkı meydana getiren çeşitli bileşimlerdeki ayrılıklar büyük olduğu zaman, önemli; ve tersine, bu ayrılıklar küçük olup ancak ölçülerin ortalamalariyle meydana çıkarılabildikleri zaman da önemsiz olabilir.

Nasıl ki iktisat siyasetinin incelenmesi Marxist teoriye belirli sayıda birtakım unsurlar vermiş ve Darwinizm de Spencer'e yine bunlardan bir miktar vermişse, mukayeseli antropoloji ile mukayeseli filoloji, tarihöncesi, tarih ve arkeolojik buluşlar da ırkçılık teorisinin biçimlenmesine yine öylece yardım etmişlerdir. Genel olarak siyaset ilmini öbür disiplinlerin elde ettikleri sonuçlardan faydalandı diye ayıplamamak gerektir ama, bu metodun çok büyük ihtiyatla uygulanması; görünürdeki benzerliklerin insanı doğru yoldan saptırmaması; tarihsel olaylarla antropoloji ve filolojinin verilerine yazarın görüşlerini desteklemek için biçim değiştirtilmemesi de şarttır.

Bütün önyargılar arasında en tehlikelisi, politik organizmaların kaçınılmaz olarak ilerlemesine ya da çökmesine yol açan tek kanunu araştırmağa kalkışmaktır. Eflâtun, Polybios, Campanella, Vico, Leroux, Gobineau ve bugün Spengler bu kanunu araştırırken, geçmişi inceliyerek bundan çeşitli kavimlerin siyasal gelecekleri üzerine kehanetler çıkarmak istemişlerdir. Bugün de çekinmeksizin iddia olunabilir ki, bu değerli insanlardan hiçbiri bu araştırmada başarı kazanamamıştır; özellikle şu sebepten ki, bu başarı imkânsızdı. Gerçekten, onların bütün sistemleri eleştiriye kolayca açık kapı bırakmaktadır ve benzer bütün sistemler için de durum böyle olacaktır. Sözünü ettiğimiz ilerleme ve çöküşü tek bir sebebe yormak

imkânsızdır, çünkü gerçekte bunun birçok sebebi vardır. Bunların kimisi iç niteliktedir, buna karşılık öbürleri de belli bir kavmin temasta bulunduğu yabancı ülkelerden gelmedir.

Nasıl ki insan vücuduna musallat olan bütün hastalıkların tek bir sebebi yoksa, karmaşıklıktan yana insan vücudünden hiç aşağı kalmayan toplum organizmasının bütün değişikliklerine de tek ve sürekli bir kök araştırmak öylece boştur.

★

Prof. Günther son zamanlarda München'de Avrupa kavimlerinin mensup oldukları ırklar ve bu ırkların, o kavimlerin herbirinin tarihleri ve siyasal kurumları üzerine yaptığı etkilerle ilgili bir çalışmalar serisi yayımlamıştır.

Prof. Günther'e göre, Avrupa'da oturmakta olan kavimlerin sayısı en azından altı tanedir: Başta, daha önce sözünü ettiğimiz üç ırk yani Akdenizli, Alpli ve - Prof. Günther'in Nordik diye adlandırdığı - Reinhengraeber ırkları vardır; Balkan yarımadasında en çok görülen, Dinarik ırktır, sonra da bütün Doğu Prusya'ya, Polonya'ya, Silezya'ya ve Rusya'nın Kuzey-Batısına yayılmış olan Baltık ırkı gelmektedir.

Kanarya adalarıyla Avrupa'nın Kuzey-Batısında da altıncı bir ırkın kalıntıları vardır: Yontma taş çağında Avrupa'a bulunan bu ırk bugün hemen hemen hemen kaybolmuş durumdadır. Ayrıca Prof. Günther yedinci bir ırkın varlığını da sezer gibidir ama, bunun vasıfları iyice belirli değildir. Nihayet Yahudiler de Suriye'den gelme Avrupa-dışı bir ırka mensupturlar.

Berlinli profesöre göre fizik, moral ve entelektüel üstünlük, aralarında Nordik ırkın hâkim bulunduğu - örneğin İskandinavlar ve Kuzey-Batı Almanya sâkinleri gibi - kavimlere aittir. Prof. Günther'e göre Nordik insan kendine olan hâkimliği, enerjisi, adalete ve gerçeğe olan sevgisiyle seçkin bir durumdadır. Ayrıca Avrupa ve Amerika'nın büyük adamlarının çoğu da Nordik ırkın vasıflarına sahiptir.

Prof. Günther'in vardığı sonuçların, Gobineau, Chamberlain ve Langbehn'in teorileriyle büyük benzerlikler gösterdiği apaçıktır. Berlinli Profesörün benimsediği metod da onlarınkine benzemektedir. Bu metod, bir kavmin (boy-bos, kafatası biçimi, saçların ve gözlerin rengi v.b. gibi) ırk vasıflariyle,

tarihinin çağları içinde meydana çıkan psikolojisi arasında deneylere dayanılmaksızın kurulan sürekli bir münasebetten ibarettir.

Bu metod azamî objektiflikle kullanılsaydı, incelenen tarihsel olaylar doğru bir şekilde yorumlansaydı ve yazarın savunduğu teze aykırı olaylar da hesaba katılmış olsaydı, buna iyi denebilirdi.

Görünüşe göre, Prof. Günther de, kendisinden öncekiler de her zaman bu tedbirleri almamışlardır.

Sonuç olarak bir kere daha şunu söyliyeceğiz ki, bir etnik unsurun üstünlüğü, bir kavmin benimsediği medeniyet tipini yaratmağa yardım eden sebeplerden biri olabilir. Fakat Avrupa kavimleri arasında görülebilenler gibi fazla belirli olmayan ırk vasıfları sözkonusu olduğunda, etnik unsur hemen hiçbir zaman bir milletle öbürü arasında görülebilecek psikolojik ayrılıkların başlıca sebebi değildir. Bu ayrılıkların tek sebebi olması ise haydi haydi mümkün olamaz.

XL

SİYASİ İDARECİ SINIF TEORİSİ

Hükûmet biçimlerinin geleneksel iki sınıflaması, Aristoteles ile Montesquieu tarafından ileri sürülmüş olanlardır Bunların birincisi, - egemen kuvvetler bir tek kişinin, sınırlı bir sınıfın ya da vatandaşların tümünün elinde olduğuna göre, - hükûmetleri monarşilere, aristokrasilere ve demokrasilere ayırmaktaydı. İkincisi tek hükümdarın iradesinin ne bir töre, ne bir mahallî imtiyaz, yahut sınıf imtiyazı, ne de kendi çıkardığı kanunlarla sınırlanmadığı rejimleri, zorbalık rejimleri diye adlandırmaktaydı. Hükümdar iktidarını kullanırken bu sınırları hesaba katması gerekti mi, bunlara monarşik rejimler demekteydi. Başında soydan gelme Devlet başkanı bulunmayan ve iktidarın da gerek aristokratik cumhuriyetlerde olduğu gibi - vatandaşların bir kısmına, gerekse demokratik cumhuriyetlerde olduğu gibi - bütününe ait olduğu rejimleri ise cumhuriyetçi rejimler diye adlandırmaktaydı.

Bu sınıflamaların her ikisi de politik organizmalar tari-

hinde yalnız bir tek ânın müşahedesine dayanılarak yapılmış olmak gibi ortak bir kusur göstermektedir. Gerçekten, Aristoteles'inki M.Ö. V. ve IV üncü yüzyıllardaki Yunan Site-Devletinin şartlarına uygun bulunmaktaydı; Montesquieu'nünki ise yalnız yazarın çağdaşı olan Avrupa Devletlerinin kuruluşlarını gözönünde bulundurmaktaydı.

O sırada Venedik'te, Cenova'da ve İsviçre'de soydan gelme bir Devlet şefi yoktu; Fransa ise eski törelerle, yargıçların nisbî bağımsızlığıyla ve sınıflarla loncaların imtiyazlariyle bir noktaya kadar sınırlanmış bir monarşi tarafından yönetilmekteydi. Aynı çağda Türkiye tek bir müstebit hükümdar tarafından yönetilmekteydi ki, hiç değilse görünürde her şey onun keyfine tâbi idi. Montesquieu'nün en mükemmel mutedil monarşi rejimi olarak o sırada İngiltere'de yürürlükte olan rejimi bulduğu, "Kanunların ruhu"nun satırları arasından okunmaktadır.

Fakat sözünü ettiğimiz iki sınıflamanın başlıca kusuru, bunların dayandıkları kıstasların sathîlliğindedir: Çünkü bunlar politik rejimlerin kendi öz vasıflarından çok, onları birbirinden ayırdeden zâhirî vasıfları hesaba katmaktadırlar. Montesquieu'nün sınıflamasını hatırlarsak iki cumhuriyetin politik yapısı arasında, bunlardan birliyle bir monarşi arasında olduğundan daha büyük farkların varolabileceğini görmemiz kolaydır. Örneğin çağımızda Amerika Birleşik Devletleri Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti arasında, Fransa Cumhuriyeti ile Belçika monarşisi arasında bulunandan daha büyük bir fark vardır. Modern bir cumhuriyetle bir Eskiçağ ya da Ortaçağ cumhuriyeti arasındaki ayrılığın ne kadar büyük olduğu ise, hatırlatılmağa dahi değmez.

Aristoteles'in sınıflamasını hatırlarsak bir memurlar hiyerarşisinin, yani bir idareci sınıfın yardımı olmaksızın bir tek kıralın milyonlarca uyruğu yönetmesinin imkânsız olduğunu kabul etmemiz gerekir. Sonra, halk yığınlarının faaliyeti teşkilâtlı bir azınlık, yani yine bir idareci sınıf tarafından düzene konulmadıkça bir demokrasinin işlemesi de imkânsızdır.

Politik bilimleri incelemede yeni metod, düşünürlerin dikkatini bizim İtalya'da genellikle *politik idareci sınıf (classe politica)* diye adlandırdığımız - idareci sınıfın biçimlenişi ve kuruluşu üzerine çekmek amacını gütmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu metod tamamen yeni de sayılmaz: Çün-

kü bazı düşünürler bir idareci sınıfın gerekliğini ve önemini tek başlarına sezmişlerdir. Hattâ bu metoda klâsik Eskiçağda ve Machiavelli'nin, Guicciardini'nin, Rousseau'nun yazılarında ve daha fazla olarak XIX. yüzyıl yazarlarında rastlanır ki bunlar arasında Saint-Simon en başta gelir. Fakat ancak geçen yüzyılın sonunda ve yaşadığınız günlerdedir ki, politik âlemin yeni anlayışı özellikle yayılmış bulunmaktadır.

Yeni metodun ilk sonuçlarından biri, 1884 ten başlıyarak "politik formül" diye adlandırılan nesne kavramının doğuşu oldu. Bundan, hattâ aşağı bir kültür düzeyine erişmiş bütün ülkelerde dahi, idareci sınıfın iktidarını, o çağda belli bir kavim tarafından genel olarak kabul edilen bir inanç ya da bir duygu üzerine kurarak haklı gösterişi anlaşılır. Bu duygular yerine göre, kavmin ya da Tanrı'nın var sayılan iradesi, ayrı bir millet ya da seçkin bir kavim olma şuuru, bir hanedana olan geleneksel ba lık ya da gerçekten veya görünürde olağanüstü meziyetlere sahip, vergili bir kimseye beslenen güven olabilir.

Tabiîdir ki her politik formülün o kavmin entelektüel ve moral olgunluk derecesiyle ve benimsendiği çağla ahenk halinde olması gerektir. Dolayısiyle bu formülün, belirli bir anda, sözkonusu edilen kavimdeki dünya anlayışına uygun olması ve bu kavme mensup bütün fertler arasında manevî bir bağ meydana getirmesi gerektir.

Şu h lde bir politik formül herhangi bir şekilde eskidi mi, dayandığı ilkelere olan inanç gevşedi mi bu, politik idareci sınıfta ciddî değişikliklerin çok yakın olduğuna işarettir. Büyük Fransız İhtilâli Fransızların geniş çoğunluğu artık kralların tanrısal hakkına inanmaz olduğu anda başlamıştır; Rus İhtilâli, aydınların hemen hemen tümünün ve belki de Rus işçileriyle köylülerinin çoğunluğunun, Çar'ın kutsal Rusya'yı otokratik olarak yönetme görevini Tanrı'dan aldığına inanmaz oldukları anda patlak vermiştir. Tersine olarak, bir politik formül bir çağın zihniyeti ve bir kavmin en yaygın duygulariyle ahenk halinde olduğu zaman, bunun faydası inkâr götürmez. Çünkü çoğu zaman, idarecilerin hareketlerini sınırlamağa yarar ve aynı zamanda da itaate bir çeşit asillik verir: Çünkü itaat yalnız maddî bir baskının sonucu değildir artık.

Her politik organizmada tabiî olarak bir de idareci sınıf bulunduğundan, politik olayları inceleyenlerin çabalarını, özel-

likle bu sınıfın kuruluş ve teşekkül bakımından çeşitli tipleri üzerinde toplamaları gerektiği apaçıktır.

Kuruluş bakımından şimdiye dek üç ayrı tipin varolduğu söylenebilir ki bunlar "feodal" ve "bürokratik" tiplerle daha az yaygın olan bir üçüncü tiptir ki, bıraktığı entelektüel miras ve belli bir çağda kazandığı önem dolayısiyle ihmali mümkün değildir; Yunan ve İtalyan Site-Devlet'i ile Ortaçağ kamunundan sözetmek istiyoruz.

Tarihsel hatırlayışlara dayanarak "feodal" diye adlandırdığımız sistem, en basiti ve en ilkelidir. Fakat aynı zamanda da en az mükemmelidir, çünkü bir kavmin bütün faaliyetini - sivil, ya da askerî nitelikte olsun, - tek amaçlara yöneltmek üzere istikrarlı bir şekilde düzenlemeği çok güçlükle başarır. Feodal Devletin başlıca vasfı şudur ki, bunda Devlet belirli sayıda parçalara ayrılmıştır ve bunların herbirinde hükümdarın temsilcisi bütün yetkileri kendi elinde toplar. Derebeyinin aynı zamanda askerî şef ve yargıç olduğu, kendi timarında vergiler koyup topladığı Ortaçağda hal, böyle olmuştur.

Bunun sonucu olarak Devletin bu parçalarının herbiri merkezî organizmaya karşı az-çok bağımsızlığa sahip olur, hattâ bazen ondan ayrılabilirdi. Onun için feodal rejimlerde Devletin birliği ve çeşitli parçaları arasındaki insicam ancak merkezî organizma, - itibarı ve enerjisi dolayısiyle, - mahalli şeflere söz geçirebilen üstün bir insan tarafından yönetildiği ya da milliyet duygusu Devletin parçalanmasına bir noktaya kadar engel olabilecek derecede kuvvetli olduğu zaman muhafaza edilebilirdi. Nitekim Japonya'da Tokugava sülâlesinin *Şogun*'luğa geçmesinden önce de bu, böyle oldu (*Şegun* yahut *Taikun*, 1186 dan 1868 deki ihtilâle kadar büyük feodal şeflerin taşıdıkları unvandı. Bunlar *Mikado*'yu yani İmparatoru bir çeşit vesayet altında tutarak gerçekte memleketi kendileri idare ediyorlardı. Tokugava'ların *Şogun*'luğu XVII. yüzyılın ilk senelerinde kuruldu; bilindiği gibi o tarihten XIX. yüzyıla kadar Japonya'da merkezî iktidar epey kuvvetliydi, çünkü büyük derebeyler olan *Daimio*'lar gözaltında idiler ve ülkenin bir kısmı, özellikle staratejik noktalar doğrudan doğruya *Şogun*'a bağlı bulunmaktaydı).

Bürokratik sistemin ana vasfı şudur ki hükûmet görevleri araziye göre değil, kendi niteliklerine göre dağıtılırlar; yani bu demektir ki askerî yönetim adlî yönetimle malî yönetimden ayrıdır ve egemenlik yetkilerinden herbirinin yürütül-

mesi işi, herbiri merkezi iktidardan direktif alan özel bir memurlar topluluğuna verilmiştir. Hükûmetin bütün görevleri böylece ayrı kimselere verilince, Devletin başında bulunan küçük grupun alacağı tedbirler daha tesirli ve daha emin olur; yine böylece toprakların bir kısmının geri kalan kısımdan ayrılarak kendi başına buyruk bir hayat sürme işini başarması da güçleşir.

Eski Doğu İmparatorluklarıyle müslüman Devletler hemen daima feodal rejimin vasıflarını muhafaza etmişlerdir; fakat eski Mısır'da bürokratik bir Devlete doğru olan tekâmülün izlerine arasıra rastlıyoruz. Çin medeniyetinin en iyi dönemlerinde de, mahalli valilere verilen çok geniş yetkilerin rağmine, bir bürokrasinin unsurlarını bulmak mümkündür.

Eski İran İmparatorluğunda *Satrap*'ların bağımsızlığı çok daha büyüktü; yine mahallî valilerin bağımsızlığıdır ki Bağdat Halifeliğinin ve Moğol İmparatorluğunun nispeten çabuk çökmesindeki başlıca sebeplerden biri olmuştur.

Feodal kuruluştan bürokratik kuruluşa geçiş genellikle epey yavaş olmuştur. Bu değişikliğin uzunluğu bakımından belirli bir örneği de bize Fransa vermektedir: Burada merkezleştirici monarşi ile derebeylik arasındaki mücadele, çeşitli safhalar geçirerek hemen hemen yedi yüzyıl, yani Hugues Capet'den XIV. Louis'ye kadar sürmüştür. Bürokratik Devletler de, daha güç olmakla beraber, kendi bakımlarından dağılmalara ve çökmelere uğrayabilirler; Örneğin Roma Batı İmparatorluğunda da bu, böyle olmuştur. Görünüşe göre bu dağılış, feodal Devletlerin çöküşleri devresinde olup bitene göre daha süreklidir. Roma Batı İmparatorluğunun durumunda bu dağılışın yanısıra manevi kuvvetlerde bir değişiklik ve o zamana kadar toplumu yöneten iktisadi kuvvetlerde de bir çöküş olmuştur.

Eski Yunanistan ve İtalya Site-Devletini öteki politik teşkilât tiplerinden ayırdeden vasıfları daha önce anlatmıştık. Bu vasıflardan kimisi birinci yıldan sonra Batı Avrupa'da kurulmuş olan Ortaçağ Kamun'unda da görülür (Bk.: IV. ve IX. bölümlerle XIII. bölümün sonu). Bu iki site biçiminde idareci sınıf, hiç değilse görünürde, çok genişti ,çünkü kamu görevlerinin kısa süreli oluşları dolayısiyle bu sınıf, Sitenin büyük kısmını içine almak zorundaydı (Hatırlatmağa hacet yoktur ki kölelerle Site'de oturan yabancılar (hattâ çoğu zaman bir vatandaşla yabancı bir kadının oğulları) Site'nin üyesi değillerdi

(Yine bilindiği üzere Aristoteles'in kendisi de aristokrat olmamakla beraber, rivayete göre kamu görevlerine küçük esnafla zanaatkârların girebilmelerini kabul etmek istememiştl).

Gerçekte, özellikle eski Roma'da en önemli görevler hemen daima belli sayıdaki büyük ailelerin mensuplarına verilmekteydi. Nihayet Yunanistan'da iç savaşlardan sonra bütün vatandaşlar arasında tam bir eşitliği kurma işi hemen daima başarılıyordu: Çünkü iç savaşlar zenginlerin mallarının ellerinden alınması gibi bir sonuç doğuruyor ve tiran'ın çevresinde daha da dar bir oligarşi kurulmasına imkân hazırlıyorlardı.

Ortaçağ Kamunlarında en yüksek görevler ötedenberi Yüksek Zanaatların şeflerine ya da Venedik'te olduğu gibi. belirli sayıda hatırlı ailelere veriliyordu. Yetkilerin böylece belirli bir sınıfın elinde toplanmadığı yerlerde asıl Kamun, yerini hemen daima derebeyliğe bırakti ki bu da, bir dereceye kadar, tiranlığa benzer bir şekildi.

Şunu da hatırlatalım ki Eskiçağ Site-Devlet'inde olduğu kadar Ortaçağ Kamununda da, politik rejimin vasıfları muhafaza edilmek isteniyorsa, Devleti büyültmek hemen hemen imkânsızdı. Ancak Roma'nın sağduyusudur ki bu güçlükleri kısmen giderebildi, fakat bir an geldi ki ,egemenliği Akdeniz'in bütün kıyılarına yayıldığı sırada Roma dahi bürokratik bir Devlet halinde değişmek zorunluğunu duydu.

Bununla beraber, Eskiçağ Site'sinin, nisbeten küçük olmasına rağmen, ne türlü bir kuvvet ve güçlüklere nasıl bir dayanma kudreti gösterdiğini görünce, insan hayran olmaktan kendini alamaz. Bilindiği gibi Atina, Siraküza'ya karşı başarısızlıkla biten seferine giriştiği sırada, Sicilya'ya kırk bine yakın asker yollıyabilmiştlr; bu sefere katılanlardan pek azının yurtlarına dönmüş olmalarına rağmen, bu yurt daha on yıl kadar Peloponez Birliği'ne karşı koymuştur. Uğradığı muazzam kayıplara rağmen Roma birinci ve ikinci Pön savaşında zaferi kazanabilmiştir. XIII. yüzyılda nüfusu 80.000 den hiç de fazla olmayan Piza, Meloria savaşında 5.000 ölü ve 11.000 esir vermiştir. Üstelik güzel sanatlarda ,edebiyatta ve bilimlerde Atina'nın, Floransa'nın ve Venedik'in oynadığı muazzam rolü de küçümsememek gerektir (Atina tarafından Sicilya'ya gönderilen kuvvetlerle ilgili olarak şunu söylemek yerinde olur ki Sicilya'ya gönderilen kuvvetlerin hemen hemen yarısı Atina vatandaşlarından kurulu değildi. Fakat vatandaşların toplam sayısının 35.000 i geçmediği düşünülürse, Atina'nın yaptığı

gayretin yine de muazzam olduğu görülür. Yine böylece, Meloria savaşında Piza için çarpışanları aşağı Toskana'dan toplamak gerekmişti; fakat o sıralarda buranın nüfusu azdı, onun için - daha önceki bir savaşta daha önemli kayıplara uğramış olduğundan - Piza'nın yapmış olduğu gayret yine de büyüktü).

Bu Devlet biçiminin çok büyük entelektüel etkisi, başka unsurlarla birlikte, - otokratik biçime karşı liberal diye adlandırılabilecek olan - politik kuruluşun doğuşuna ve sürekliliğine yol açmıştır. Liberal sistemin ana vasfı şundadır ki, yetkiler aşağıdan yukarıya doğru geçer. Yani memurlar, sonradan onlara boyun eğecek olanların oyları ile seçilir. Otokratik sistemde ise en yüksek şef kendisine en yakın iş arkadaşlarını, onlar da daha aşağı rütbedeki memurları tâyin ederler.

Bilindiği gibi eski Doğu İmparatorlukları, Müslüman Devletler, Roma ve Bizans İmparatorlukları ve XVII. yüzyılla XIX. yüzyıl başlangıcı arasındaki Avrupa monarşileri bazı sakıncalarla, otokratik biçim altında yönetilmekteydiler. Tersine, Eskiçağ Site-Devlet'iyle Ortaçağ kamunlarından ayrı olarak, modern cumhuriyetçi hükûmetlerle parlâmanter monarşiler, liberal tipe mensup sayılabilir. Fakat doğrusunu söylemek gerekirse Avrupa'da cumhuriyetler kadar bu monarşiler de karma tipler sayılabilirler; çünkü bunlarda iktidarın büyük kısmını elinde tutan bürokrasinin mensupları hemen daima otokratik sisteme göre işbaşına getirilir.

Genel olarak otokratik rejimlerin liberal sistem üzerine kurulu olanlara göre daha sürekli oldukları söylenebilir, çünkü bu sonuncular nâzik organizmalardır: Ancak bunları benimsiyen kavimlerin zihniyeti müsaade ettiği zaman ve ekonomik refahla entelektüel gelişme dönemlerinde memnuniyet verici şekilde işliyebilirler. Liberal rejimlerin gerçekte vatandaşların çoğunluğunun açık rızasıyle işlediklerini sanmak yanlış olur. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, seçimler sırasında savaş, herbiri seçmenlerin şekilsiz yığınlarını etkileme imkânlarına sahip, teşkilâtlanmış çeşitli gruplar ya da partiler arasında cereyan eder. Seçmenler ancak bu grupların temsilcileri arasında tercih yapma imkânına sahiptirler.

Bununla beraber çoğunluğun oylarını elde etmek için yapılan savaşta her grup, hiç değilse görünürde, o çoğunluğa hâkim olan duygu ve düşüncelere uymağa çalışır. Bu da bazen liberal rejimlere olağanüstü bir kuvvet gösterisinde bulunmak imkânını verir; fakat beri yandan bu "çoğunluğun arzu-

suna uyma" olayı idareci sınıfın, toplumun gerçek ihtiyaçlarını daha az müdrik olan en büyük sayıdaki unsurların etkisi altında kalması gibi bir sonuç doğurur. İşte bu sebeptendir ki liberal kurumların karşılaştıkları en büyük tehlike, oy hakkının nüfusun en kültürsüz tabakaları tarafından kullanılmasının verdiği sonuçlarda gizli bulunmaktadır (Treitschke "Politika" adlı eserinde demokrasinin en büyük düşmanının mantık olduğunu söyler: Gerçekten, "çoğunluğun egemenliği" anlamına gelen "halk egemenliği" politik formülü üzerine kurulu temsilî bir rejimde, sonunda tek dereceli seçimi benimsemek zorunluğu vardır, bu da gitgide bu hükûmet biçiminin iyi işlemesini imkânsızlaştırmasa bile, hiç değilse zorlaştıracaktır).

Fakat, politik idareci sınıfın çeşitli kuruluş tiplerini incelemek önemli ise de, bunun seçiliği için kullanılan türlü metodları incelemek daha da önemlidir. Seçiliş metodu sözünden, bu politik sınıfın kendi içine belirli sayıda kimseleri hangi kurallarla kabul ve muhafaza ettiğini, başkalarını da nasıl reddettiğini anlamak gerektir.

Bu sınıfın yetiştirilmesine hâkim olan hemen hemen zaruri başlıca vasıf, idareciliğe olan kabiliyettir. Saint-Simon'un daha önce anlamış olduğu gibi, bu kabiliyet belirli sayıda kişisel meziyetlerden ibarettir ki bunlar, herhangi bir çağda ve belli bir kavimde bu yönetimi icra için en uygun olanlardır. Buna egemenlik iradesini ve gerekli meziyetlere sahip olma şuurunu da eklemek mümkündür. Sözkonusu meziyetler her zaman aynı değildir; her kavmin entelektüel, moral, iktisadî ve askerî şartları devamlı olarak değiştiğinden ve aynı zamanda politik kuruluşu da tabiatiyle değişikliğe uğradığından, bu meziyetler de değişir.

Bu değişmeler kimi zaman yavaş olur. Bu takdirde, idareci sınıflara sokulan yeni unsurlar bunların niteliğini ve zihniyetini çabucak değiştirmezler. Başka seferler de ,tersine, bu değişiklikler çabuk ve gürültülü olur; o zaman eski elemanların yerine yenilerinin geçirilmesi bir iki kuşak boyunca hemen tamamen başarılabilir. İlk durumda, hâkim eğilimin "aristokratik" diye adlandırdığımız eğilim olduğu söylenebilir; ikinci durumda ise bu, "demokratik" diye adlandırdığımız eğilimdir.

Bu iki eğilimden birinin etkisini tamamen gidermek oldukça güç, hattâ diyebiliriz ki imkânsızdır. Aristokratik eğilimin mutlak zaferi, bir insan toplumunun düşüncesinin ve yaşama şartlarının hiç değişmemesi gerektiği gibi bir sonuç doğurur;

uzun bir tecrübe bize bunun mânasız olduğunu göstermektedir. Öbür yandan demokratik eğilimin mutlak zaferi ancak çocukların, politik idareci sınıfa girmek için babalarının kullandıkları her çeşit maddi imkânlardan, münasebetlerden ve bilgilerden meydana gelme bir mirastan yoksun olmaları takdirinde mümkün olabilir.

Toprağın, sermayenin ve bütün üretim araçlarının özel mülkiyete ait oluşunda, politik etkinin kalıtsal (irsî) niteliğinin başlıca sebebini görmek isteyenler olmuştur. Bu görüşte bir gerçek payı bulunduğu inkâr edilemez; fakat, hattâ bütün bu üretim araçlarının mülkiyeti Devlete verilse dahi, bunu idare edenlerin - ki her zaman bir azınlıktırlar - bundan böyle hem ekonomik iktidarı, hem politik iktidarı bir arada ellerinde tutacaklarını da galiba daha önce söylemiştik. Dolayısiyle bunlar kendi çocukluklarının ve kayırmak isteyecekleri kimselerin meslek hayatlarını kolaylaştırmak için muazzam imkânlara sahip olacaklardır.

Kendilerine henüz istikrarlı bir durum sağlıyamamış olan Barbar kavimlerin bir hücumu dolayısiyle, idareci sınıfların çabucak ve hemen hemen baştan başa değiştiği, bazı çağlarda birkaç defa görülmüştür. Bu kavimler fethettikleri ülkeye yerleşiyor ve eski idareci sınıfın mevkilerini ellerine geçiriyorlardı. Çoğu zaman istilâcıların başarısı, daha ziyade eski politik idareci sınıfın iç anlaşmazlıklarıyle yıkılmak üzere oluşundan ve istilâ olunan ülkedeki ayaktakımının kayıtsız davranışından, hattâ bazen de düşmanla işbirliği edişinden ileri geliyordu (Bilindiği gibi Roma Batı İmparatorluğunun yıkılışından önceki yüzyılda ve Barbarların istilâsına değin serf'lerle kölelerin kurdukları çetelerin çıkardıkları "Bagaude" ayaklanması Galya'yı kasıp kavurmuştu. Afrika'da da Vandalların istilâsından önce Cirumcelllo'ların (Roma Afrikasındaki büyük arazi sahiplerinin çalıştırdıkları Berberi tarım işçilerinin ayaklanması oldu. Priscus Attila nezdinde yaptığı elçilik görevinin hikâyesini anlatırken, Hun kıralının yanındakiler arasında Barbarların esir aldıkları bir Yunanlı ile karşılaştığını söyler. Bu esir serbest bırakıldıktan sonra Hun ordusunda önemli bir görev almıştı. Bizans elçisine de: "Değerli bir insan için İmparatorluk memurlarının hakaretlerine ve yağmalarına katlanmaktansa Barbarlar arasında yaşamanın daha iyi olduğunu" söylemişti).

Bu politik felâketler eski Doğu İmparatorluklarında nâdir

değildi. Mezopotamya medeniyeti bunlardan birkaç tanesine uğradı ve Hiksos'ların eski Mısır'a yaptıkları istilâların sebep oldukları tahribat hakkında bugün dahi çok eskiden kalma bir fikir vardır. Çin'le Hindistan da bazı çağlarda buna benzer istilâlara uğradılar, Roma Batı İmparatorluğunun yıkılışı ile Araplar ve Türklerin istilâlarını ise hatırlatmağa dahi hacet yoktur.

Medeniyetin ilerlemeleri Barbar ve göçebe halkın oturduğu bölgeyi gittikçe daha fazla daraltti. Tersine olarak da sanayi, ticaret ve ileri bir tarımla uğraşan yoğun ve istikrarlı nüfusun oturdukları bölgeler gittikçe genişledi. Beri yandan medeniyetin elinde Barbarlara karşı Cengiz Han'a kadar kullanılmış olanlardan çok daha tesirli savunma araçları vardı. Öyle ki, anlattığımız cinsten felâketler imkânsız değilse bile, olması çok güç bir hal aldı.

Bazı memleketlerde ortaya çıkan yeni politik kuvvetlerin zoruyla ve eski idareci sınıfların da zaafı dolayısiyle, yeni ve çağdaş zamanlarda idareci sınıfların çabucak ve şiddet yoluyla değiştikleri görülmüştür. Kısaca denebilir ki, Barbarların istilâsının yerini, ihtilâller almıştır. Bu bakımdan Büyük Fransız İhtilâli ile belki Japonya'da 1853 - 1868 arasında olan İhtilâli ve son olarak da hepsinin en vahimi olan Rus ihtilâlini anmak yeter (Görünüşe göre ihtilâller çok eski çağlarda da bilinmeyen şeyler değildi. XX. yüzyılın ilk yirmi beş senesinde çevrilen belgelerden dahi Eski Mısır'ın bir anarşi dönemi geçirdiği ve bu sırada eski toplum hiyerarşisinin altüst olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem eski Memphis İmparatorluğu ile yeni Thebae İmparatorluğu arasında, yani M.Ö. 2360 ile 2160 arasında yeralmaktadır. Görünüşe göre yabancı istilâları da kargaşalığın artmasına sebep olmuştur ama asıl sebep, eski idareci sınıfın çökmüş olmasıydı. Toplumun en aşağı tabakasından olan başka sınıflar çok yükselmişken, yüksek bir mevkiden düşüp sefalet içinde kalanların hınç ve ıstırap dolu sözlerini aradan kırk asırdan fazla zaman geçtikten sonra okumak çok ilgi çekici bir şey oluyor). Zaten idareci sınıfların kuruluşunu ve teşkilâtını yenileyen politik felâketlerin sebebi ne olursa olsun, eski sınıfın az veya çok kalabalık parçaları hemen daima yeni sınıfa da girmeğe imkân bulmuşlardır.

Tarihin objektif bir incelemesinden çıkarılabilecek olan sonuç şudur ki en iyi politik rejimler, - yani en çok sürmüş ve insanlığı Barbarlığa götüren şiddetli krizleri en uzun zaman

boyunca bertaraf etmiş olanlar- karma rejimlerdir. Bunlar, içlerinde mutlak bir tarzda ne otokratik, ne liberal sistemlerin hâkim olduğu, aristokratik eğilimin de idareci sınıfın yavaş, fakat sürekli bir yenilenmesiyle mütedilleştiği rejimlerdir. Böylelikle idareci sınıf, nüfusun az yüksek tabakalarında meydana çıkan en iyi unsurları da içine almak imkânını bulur. Fakat böyle bir rejimin sürekli olması için bir şartlar topluluğunun varolması da gerektir ki, hiçbir kanun koyucunun sağduyusu bunu bir anda sağlayıveremez.

Çünkü ancak çok ileri bir medeniyet içindedir ki politik kuvvetler için gerekli olan "birden fazlalık" bulunabilir, tâ ki bunlar arasında az çok bir denge kurulabilsin. Onun için dinsel iktidarın siyasal iktidardan ayrı olması; ekonomik yönetimin tamamen Devletin politik şefleri elinde olması ve politik idareci sınıfa gidecek kapıyı açan yollardan birinin de kültür ve teknik hazırlık olması gerektir.

Aslında bütün bunlar da yetmez; çünkü uzun bir tecrübenin sonucu olan bir eğitimin, - çoğu zaman tahakküm zihniyetinin yanısıra görülen, - zorlu ve kötü içgüdüleri dizginleyici pratik çareleri bularak uygulamağı başarması da gerektir. Uzun bir sosyal nizam ve barış dönemi, olayları üstünkörü inceleyenlere bu içgüdülerin sönmüş olduklarını sandırabilir ama, büyük politik krizler sırasında bunlar, çoğu zaman yeniden ortaya çıkıverirler.

İKİNCİ BÖLÜM

1914 TEN SONRAKİ SİYASÎ DOKTRİNLER

Yazan
GASTON BOUTHOUL

ÖNSÖZ

XLI

M. Gaetano Mosca'nın "Siyasi Doktrinler Tarihi", Profesör hayatta iken 1914 - 18 savaşından sonra birkaç defa yeniden basılmış olmakla beraber, kendisi eserine o tarihte son vermiş bulunmaktadır. Buna sebep faşist makamlar kendisinden çok şüphelendikleri için, onların öcalmalarıyle karşılaşmadan Birinci Dünya Savaşından sonraki politik âleme en ufak bir imada bulunmak imkânına sahip olmayışıdır. Hattâ, öteki çağdaş doktrinlerden sözettiği sırada Faşizmi bir yana bırakmasaydı dahi, susuşu bu rejimi beğenmediğini çok belîğ bir tarzda ifade etmiş olacaktı.

Bu sevimli ve inceden ihtiyar, ölümüne kadar olayları uyanık bir tarzda gözledi. Medeniyetin gelişmesini sağlayacak ve en kötü ıztıraplarını bertaraf edecek tek çarenin, geniş bir liberalizm olduğuna inanıyordu ve hiçbir şey onun bu inancını zayıflatamadı. Onun birçok defalar: "Bunca felâketli tecrübelerden, lüzumsuz gaddarlıklardan sonra, insanlar yine siyasal hürriyete döneceklerdir; bu belki bütün meseleleri halletmez ama, bütün kusurlarıyle beraber rejimlerin en az mânasızı olarak kalmaktadır," dediğini duydum.

Çevirisini yapmış olduğum "Siyasi Doktrinler Tarihi"ne bir de sonuncu bölüm eklemek görevi bana verildi. 1918 den zamanımıza kadarki özellikle karışık dönemde bütün olup bitenler, bu bölümde ortaya serilecektir. İtiraf edeyim ki bu iş benim için epey çetin bir şeref oldu.

Ben çevirimi 1937 de, yani totaliter rejimlerin muzaffer bir tarzda yükselişleri sırasında yapmıştım. O zamandan beri çok yol gidildi ve çok korkunç hâdiseler oldu. Siyasal doktrinler hakkındaki ne kadar şüphecilik gösterilirse gösterilsin, bunlar korkunç nesnelerdir. Bir kuşak boyunca kaç milyon masum insan, bu kana susamış putların kurbanı oldu. Netice itibariyle her siyasi doktrinin, gerçeklik değilse bile tesirlilik kıstası, verdirdiği kurbanların sayısıdır. Hattâ olayları uzaktan gözleyen bir müşahit, siyasal doktrinlerin başlıca görev-

lerinden birinin, şehitlerle cellâtlar yaratmak ve toptan öldürmelere yol açmak olduğunu dahi sanabilir. Hani Mitologyada Parka'lar diye anılan üç tanrıça vardır: Bunlardan birincisi kader ipliğini eğirir; ikincisi kader dağıtır; üçüncüsü de bildiğinden şaşmaksızın boyuna ömür ipliğini makasla keser. İşte tıpkı bu üçüncü tanrıça gibi, herhangi sosyal ve politik doktrini ortaya atan bir kimse de eninde sonunda bu makası elinde tutacağını umabilir. Fakat, belirtmek gerektir ki bu sorum, bunları seyrek olarak tutumlarından vazgeçirmiştir.

M. Gaetano Mosca'nın kullandığı metoda olduğu kadar, gösterdiği eleştirimsel zihniyetin derinliğine de çok hayran kalmıştım. Yazdığı eser, bu konuda yapılan açıklamaların en dakikidir. Her doktrin dolayısiyle, bunun kurulduğu ortama, tomurcuklanıp yeşerişini etkileyen olaylar sırasında hüküm süren zihniyeti gözönünde bulundurmaktadır. Onun için Prof. Mosca'nın kitabı, en eskilerinden en yenilerine kadar insan toplumlarının gerçek bir "Siyasi Tarih Felsefesi" dir. Fakat bu tarih, Hükümetin ve kavimlerin tutumuna ilham ettiği temel faraziyeler içinden bakılarak görülmüş bulunmaktadır. Bu faraziyeler en başta, bunlar vasıtasiyle tarihin yakalanabileceği belirtilerden biridir. Her siyasi doktrin - birincisi Devlet ve Hükûmet, ikincisi de özel bir işbölümü şekli demek olan hiyerarşi olmak üzere - bu iki önemli olayı insicamlı bir şekilde anlayıp anlatmak için yapılmış bir çabadır.

Felsefe tarihçisi olarak Prof. Mosca özetleme dehasına, başlıca olayları ve büyük eğilimleri tesadüfilikten ve şüphecilikten sıyrarak belirtmek sanatına sahiptir (Nitekim Durkheim da: "Sosyoloji, tarihin belirli bir tarzda anlaşılmasıdır," diye yazmıştı). Yalnız filozof olarak ise Prof. Mosca düşüncelerin zincirlenişini kavramak; doktrinlerle teorileri inceden inceye çözümlemek, bunların hem kendi aralarındaki, hem de psikolojik ve ekonomik olaylarla münasebetlerini göstermek ustalığına sahiptir.

İtiraf ederim ki ben bu işe girişmekten uzun zaman çekindim. Şayet bu "Siyasi Doktrinler Tarihi"ni tamamen politik bir eser saysaydım, kendimi bu işi yapmaktan çok uzak hissederdim. Çünkü fikrimce bir sosyologun bucak bucak kaçınması gereken bir şey varsa o da politikadır; yoksa o, düşünce hürlüğünü kaybetmiş olur. Zaten bu konuda: "Politika, sosyolojinin düşmanıdır," diye yazmağa da kendimde yetki gördüm, çünkü politika sosyolojiyi ya yoketmek, ya da köleleş-

tirmek amacını güder. Din alanında hafiflemek eğilimini gösteren taassup, şimdi siyasi mücadele alanına geçmiş bulunmaktadır ve nasıl ki din hizipleri felsefeyi sadece teolojinin bir hizmetçisi durumuna düşürmüşlerse, siyasi hizipler de sosyolojiye politikanın hizmetçisi rolünü oynatmak isterler. İktidardaki doktrinlerin sosyolojiyi emirleri altına almağa ve onu kendileri için çalışan bir çeşit haklı gösterici propaganda âleti haline sokmağa çabaladıkları bugün az-çok -her yerde görülmektedir.

Onun için ben de bu işin tersini yapmanın mümkün olabileceğini; yani politikanın sosyolojinin emrine vermeğe kalkışmanın değil de (yoksa bu da yine politika yapmak olur), sadece siyasi doktrinleri sosyolog olarak ele almağı düşündüm. İleri-deki sayfalarda da işte bunu yapmağa çabaladım. Bizim kuşak 1914 'ten sonrasını yaşamak gibi pahalıya oturan bir imtiyaza erişmiştir: Özellikle saldırgan ve kargaşalı bir dönemle ilgili olduğu için de bu yaptığım, güç iştir.

Durkheim: "İnsanlığın acılarını dindirmeği umuyorsa, sosyoloji bir saatlik zahmete bile değmez," demeği âdet edinmişti. Beden bakımından olan acılar hekimliği, teknoloji de iktisat bilimlerini ilgilendirir. Fakat sosyolojinin asıl rolü - şayet başarabilirse - toplumları kollektif cezbe hallerinden ve delilikler-den iyileştirmek, insanı sosyal "müdafaalardan ve bunların sebep oldukları karartıcı, yıkıcı itişlerden kurtarmak değil midir? Bu grupları zaman zaman tutuldukları en kötü azgınlıkların büyüsünden nasıl kurtarmalı? Bizim kavgalarımızın altında - sırf bunlar yüzünden meydana çıkmış ek birer olay, güç farkedilir bahaneler olan - bünyevi hâdiseler ve denge bağıntıları yok mudur? Bu yarım yüzyılın acıklı sarsıntıları bu konuda bize belki de bazı dersler vermiş olacaktır.

XLII

1900 DANBERİ DÜNYA TARİHİ

Siyasî doktrinlerin izahına girişmeden önce XX. yüzyılın başlangıcından itibaren dünya tarihinin bellibaşlı olaylarını hatırlatmakta fayda vardır. Gerçekten, bu olaylar, genellikle daha önceki dönem tarih hâdiselerinin ya yankısı, ya da yorumu olan doktrinlerin içinde kurulmuş oldukları "iklim"i teşkil ederler.

Bu bakımdan şunu hatırlatalım ki bazen çok önemli hâdiseler olur da içinde yaşayanların bunların farkına varmadıkları ya da doğuracakları sonuçları gereği gibi ölçemedikleri sık sık görülür. Şunu da hatırlatalım ki bir sosyolog için tarihin en önemli olayları - hattâ çok gözalıcı, çok gürültülü ve çok ilgi çekici olsalar dahi, bunun çeşitli dönemleri değil, - medeniyetlerin üzerine etki yapan olaylardır. Bu olaylardan kasdimiz, bunların netice itibariyle zihniyetler ya da yaşayış tarzlarında değişikliklere yol açanları ya da sosyal yapılar üzerinde etki yaratanlarıdır: Gerek iç yapılar, yani hiyerarşinin ve işbölümünün değişikliğe uğraması; gerek dış yapılar, yani - ekonomik olsun ,demografik ya da politik olsun - Devletler arasındaki denge gibi.

Onun içindir ki son yarım asrın tarihinde biraz gerileyince bize en belirli görünen olayları gözden geçirmeğe çalışırken, bu görüş açısından hareket edeceğiz.

1 — Medeniyetler tarihi bakımından Batı Avrupa için Rönesans yılları ne idiyseler, İnsanlığın büyük kısmı için bu dönem de az-çok onlara eşit olmuştur. Gerçekten, bu dönemde de aynı gelişmeye şahit oluyoruz: Ortaçağın eski zihniyetinin kalıntıları hafiflemiş, yerini akılcı bir medeniyete bırakmıştır. Her yerde ilkel zihniyet ve efsanelerin ağır basması azalmaktadır. Estetik alanda dahi acaip bir olaya şahit oluyoruz. Eski bir medeniyete, geleneksel bir sanat ve üslûba sahip Doğu ülkeleri dahi bunları sonunda inkâr etmektedirler. Bu olaylar Yakındoğu'da başladı: Sultan Mahmut devrinden itibaren idareci sınıflar giydikleri muhteşem kavukları, süslü püslü elbi-

seleri bırakıp Avrupa usûlünce giyinmeğe başladılar. Vaktiyle Avrupa'da olduğu gibi orada da geleneksel Doğu kılıklarını ancak halk tabakaları ya da geri kalmış iller halkı giyer oldu. Sonradan bu hareket İran'a, Japonya'ya, Çin'e yayıldı; bunlar da kendi geleneksel estetiklerinin büyük kısmını inkâr ettiler. Unutmıyalım ki 1910 a kadar Çin'de herkes saç örgüsü taşıyor, işlemeli urbalar giyiyor, ayaklarının biçimini değiştirtiyordu.

Bu batılaşma hareketi birkaç tarzda olup bitti. En geniş ve en sert biçimi altında bu sömürgeleşmenin kendisinin bir sonucu olmadı da tersine, "kendi kendini sömürgeleştirme" diye adlandırılmasını teklif edeceğimiz bir olayın sonucu oldu. Bununla, bir milletin idareci sınıfının ona yabancı bir örnekten kopye edilmiş ya da ilham almış kurumları zorla kabul ettirmeğe karar vermiş bulunduğunu anlatmak istiyoruz. Netice itibariyle bu, Makendoyalı İskender'in ya da Dell Petro'nun örneğinin başka devirlerde ve başka yerlerde değişik biçimlerle yeniden benimsenişi demektir. Bu konuda şuna da dikkati çekelim ki genel olarak bu taklid işi, askerî yandan başlamaktadır. Nitekim savaş, bunun tehlikesi ya da hazırlığı Devletler arasında taklitçiliğin yayılmasına en enerjik şekilde etki yapmaktadır. Türk sultanlarında olsun, Japon İmparatorlarında ya da 1908 de Mançurya hanedanının devrilişinden itibaren çeşitli Çin hükümetlerinde olsun, batılaşma işi orduya talim yaptıran öğretmenlerden, silâhlardan, üniformalardan başlamaktadır.

Batı'yı taklide yanaşmamış olan uluslar da şimdi ânî bir dönüş yapmış bulunmaktadırlar. Nitekim İngiliz sömürgeciliği altında çok muhafazakâr kalmış bulunan Hindistan, bağımsızlığına kavuşalıberi taklitçi bir "kendi kendini sömürgeleştirme"ye doğru hızla yol almaktadır. Fakat tarihin en büyük taklitçilik örneğine asıl Çin'de şahit olmaktayız: Batı akılcılığı, en aşırı biçimi olan Marxist felsefenin kılığı altında, bugünkü dünyanın en yaygın ve en eski zihniyetini, Çin medeniyeti zihniyetini gözlerimizin önünde yıkmakla meşguldür. Marx'ın aracılığı ile Aristoteles ve Kutsal Kitab'ın ahlâkı Konfuçyus'u ve Lao-Çeu'yu alaşağı edecektir

2 — Sömürgeciliğin ve emperyalizmin geçirdiği tekâmül, Devletler arasındaki denge bakımından bize en önemli olay gibi görünmektedir.

Bu tekâmülün doktrin bakımından olan yönlerini daha sonra gözden geçireceğiz.

XX. yüzyılın başlangıcı eski İspanyol Sömürge İmparatorluğunun kesin olarak tasfiyesine şahit olmuştur: Bu İmparatorluk artık belli sayıda bağımsız Devletler arasında bölüşülmüştür ama bunlar, eski Sömürgeci Devletin diliyle medeniyetini muhafaza etmiş bulunmaktadırlar. Aynı dönem, Güney Afrika'nın ve Hindistan'ın en uzak uçlarının (Birmanya v.b....) fethi ile İngiliz emperyalizminin zirveye ulaşmasına da şahit olmuştur. Afrika'nın bütünü, Avrupa Devletleri arasında bölüşülmüştür. Kendi hesabına Rus İmparatorluğu da Asya ve Sibirya'da durumunu sağlamlaştırmıştır. Bu İmparatorluk gerçek sömürgelerle tâbi Devletleri (yani dilleri, dinleri, tarihsel gelenekleri ve medeniyetleri apayrı olmakla beraber hâkim bir milletin aynı politik egemenliğine boyun eğen milletleri) içine alan muazzam bir yığın halindedir.

Genel olarak bütün sömürge imparatorluklarının XX. yüzyılın ilk yarısı boyunca ve 1940 savaşına kadar gelişmeğe devam ettikleri söylenebilir. Fakat 1945 ten sonra bu hareket birden duruverdi. O zaman sömürgeleştirilmiş uluslarda bir bağımsızlık hareketinin başladığı görüldü. Fakat şimdiye kadar bu hareketin etkisi, ancak denizci İmparatorlukların (Hindistan, Endonezya, Hindiçini, Mısır v.b. gibi) eski topraklarında görüldü. Bu tekâmülün ne gibi şartlar altında olup bittiğini ileride gözden geçireceğiz.

3 — XIX. yüzyılda başlayan endüstrileşmenin sonucu olan ekonomik nitelikte bünye değişiklikleri de dünya çapındaki etkilerini bu sonuncu dönem boyunca açığa vurmağa başladılar. Ulaştırma araçlarının çabukluğu dünya çapında bir merak uyandırdı. Artık tamamen kenarda kalmış hiçbir millet yoktur. Okur-yazar olmayanlar ve ayrı olanlar (hattâ Çin ve Japonya gibi aristokratik bir yazı sistemini muhafaza etmiş ülkelerde dahi) taklitçi gidişe ayak uydurmuş bulunmaktadırlar. Bunun sonucu olarak Batı'nın ve özellikle Amerikanınkini taklid eden yeni bir yaşama tarzına birdenbire bir özeniş belirivermektedir. Tek başına bu özeniş dahi nüfusun her yerde muazzam şekilde artışının sonucudur: Çünkü bu artış yüzünden tüketim maddelerine karşı çok daha büyük bir istem meydana gelmektedir.

Vaktiyle yenilik düşmanı olan ülkelerin çoğu birdenbire zihniyet değiştirmişlerdir: Buralarda, halkın çoğunluğunun,

geleneksel yaşayış tarzının baştan başa değişmesini sabırsızlıkla istediği görülmektedir. Fakat, özellikle geri kalmış uluslarda, daha fazlasını isteyen bir zihniyetin yerettiği de görülmektedir. Milletler yaşama seviyesi farklarına güçlükle tahammül etmektedirler. Akılcı ve maddeci bir zihniyetin yayılması bu seviyeleri üstünlüğün başlıca kıstası haline sokmaktadır. Bundan da, çabucak saldırgan hale geliveren bir rekabet doğmaktadır.

Milletler yaşama seviyesi farklarını görmekte ve bulundukları yerde kalmak istememektedirler. Halk yığınları arasındaki hızlanan temas aşağılık duygularını, saldırgan tepkileri çoğaltmaktadır. Bunlar propaganda ve kışkırtma vesilesi olmaktadırlar. Hayat sahası ve hammadde istekleri 1914 te olduğu kadar 1940 da da Alman saldırışlarının son mazeretleri değil miydi?

XLIII

1914 TEN BERİ SİYASİ DÜŞÜNCENİN GENEL VASIFLARI

Mesele sadece doktrin bakımından ele alındığı zaman, olayların muazzam çalkantılarına rağmen yaşadığımız çağdaş devrin bu alanda gerçekten yaratıcı olmadığı görülür. Hattâ faşizm gibi en vurucu kırıcı olarak görünen ideolojilerin hepsi, zaten varolan teorilerden doğmuşlar, bu teorilerin sonuçlarını özellikle uygulama alanında bulup çıkarmışlar ve bunları tekniğin yeni imkânlarına uydurmuşlardır.

İkinci bir vasıf da siyasi doktrinlerin iktisadi doktrinlerle hemen hemen içinden çıkılmaz şekilde birbirlerine karışmış olmalarıdır ki bu karışma, düşünceler bakımından sosyalizmin etkisinden, bünyeler bakımından da pazarların genişlemesinden ve ulaştırmaların kolaylaşmasından ileri gelmiş, bu ise çeşitli şeyler arasında, iktisadî ihtiyaçlar ve tüketim bakımından, taklitçiliğe yol açmıştır.

Bir başka vasıf da entelektüel hayatın ve hattâ genel olarak hayatın politikleştirilmesidir. Başka devirlerde de bütün entelektüel hayat ideolojik çatışmaların çevresinde toplanmıştır. Fakat o zaman bu çatışmalar dinsel nitelikteydi. Bugün ise po-

litik ilkeler dinsel ilkelerin yerine geçmek eğilimini göstermektedir. Bunun en iyi kanıtı da, vaktiyle kiliselerin hâkim olduğu bir alan olan ahlâkın, gittikçe daha büyük ölçüde, siyasi partilerle siyasi programlara eklenmek, katılmak eğilimini göstermekte bulunmasıdır. Yine bunun gibi, eskiden rakip dinlere özgü olan müsamahasızlık da şimdi politik inançlar alanına geçmiş bulunuyor.

Silâhlanma bakımından olduğu kadar ulaştırma bakımından da tekniğin gelişmesi Devletin ve teşkilâtlı partilerin kudretlerini ve her yerde ortaya çıkışlarını büyük ölçüde kuvvetlendirmiştir. Eskiden her zaman için mümkün bir şey olan vatandaşların ayaklanması, pratik olarak imkânsız hale gelmiştir. Her yerde merkezî iktidar bunu hemencecik haber almaktadır ve o anda işe karışabilecek durumdadır. Ancak askerî ayaklanmaların az-çok başarı kazanma ihtimali vardır. Onun için iktidar da Alâeddin'in lâmbası gibi bir şey olmuştur: Bu lâmbayı elinde bulundurup ahlâk ve kanun kurallarına pek aldırış etmeyen bir kimse, canının her istediğini yapabilir. Hitler'in ve daha başka birkaç kişinin tecrübesi, kararlı bir diktatörün ancak ölüm ya da yabancı ordular tarafından devrilebileceğini göstermiştir (Gerçek olan şu ki bu durum özellikle 1940 savaşından önceki devre için doğrudur. Ferdî suikastler, paraşütle adam indirmeler, mukavemet kuvvetleri tarafından geliştirilen hafif telekomünikasyon araçları gibi yeni teknikler ortaya çıkalıberi bu, iktidardaki idarecilerin güvenliklerini azaltarak durumu yeniden tersine çevirmiş bulunmaktadır).

Psikolojik alanda olduğu kadar teknik araçlar alanında da propagandanın kaydettiği muazzam ilerlemeler bakımından durum yine aynıdır. Teşkilâtlı siyasî partiler için ve - daha geniş ölçüde - otoriter Devletler için böylece ortaya bir takım ideoloji yayma imkânları çıkmıştır ki o zamana kadar bunlar ancak kiliseler tarafından kullanılmaktaydı. Dediğimiz gibi bu vasıflar ulusların yaşayışlarını son hadde kadar politikleştirmeğe ve dolayısiyle de siyasi doktrinlerin önemleriyle etkenliklerini arttırmağa yardım etmişlerdir. Yine bu, Prof. Mosca'nın "siyasi sınıf" diye adlandırdığı zümrenin - yani halkın politik kavgalara gerçekten ilgilenen ve bunlarda rol oynayıp politik personel arasında yer almağı arzulayan kısmının - gittikçe genişlemesine yol açmıştır. Kişisel olarak politika maceraşına atılma merakı geniş ölçüde yayılmış bulunmaktadır.

Son olarak Devletin, yani iktidarı elinde tutan ekipin nü-

fuzu ekonomik sektörlere yayıldığı nisbette, eskiden geniş ölçüde bağımsız olan bu sektörler de politik otoritenin hükmü altına girerler. En çok arzulanan ya da en çok para getiren makamlar, krediler, evler, hattâ işin çeşidi ve bir kimseye verilmesi dahi bu otoriteye bağlı hale girer. Bunlar konformizmin ya da politik gayretkeşliğin karşılığı haline gelmek yolundadırlar, herkes iktidarın lûtfu ile mükâfatlanır, gazabı ile cezalandırılır. Konformist olmayanlara, gidişata uymayanlara (çok içten pazarlıklı ve iki yüzlü olanlar hariç) hiçbir şans tanınmamaktadır.

Çağımızın özellikle psikolojik olan bir başka vasfı da zorbalığa olan genel eğilimdir. Zorbalık, hiçbir zaman kâabına varılamamış büyüklükte iki dünya savaşıyle, ilkin milletlerarası alanda kendini göstermiştir. Aynı süre içinde, yani 1914 ten beri üç tane de muazzam iç savaş (Rus, Çin, İspanyol iç savaşları) olup bitmiş, bunların herbiri milyonlarca kurbana malolmuştur. Politik çatışmalar yüzünden adam idam ettirmeler XIX. yüzyılın sonunda nihayet canavarca bir şey sayılarak bütün mevzuattan çıkarttırılmıştı. Bugün ise bu çeşit idamlar yine geçer akçe olmuş ve sık sık görülmeğe başlanmıştır. Dünyanın her yerinde bugün bu türlü idamlar, âdî suçlar yüzünden yapılan idamlara göre çok daha fazla sayıdadır. Politika uğrunda adam öldürme ve bir ırkı yoketme, çağımızın belirli vasıflarındandır.

Son olarak, hâdiselerin kronolojisi bakımından hemen her yerde tarihin gerçek bir hızlanışına şahit oluyoruz. Kargaşalıklar, sosyal değişmeler, anlaşmazlıklar ve bunların yanı-sıra büyük icatlar da hızlı bir tempo ile birbirini kovalamaktadır. İmdi, toplumdaki tempoların ve bellibaşlı devirlerin süresi - üretim ve mübadelede olduğu kadar demografik ve politik olaylarda da olmak üzere - değişti mi bu toplum da gerçekten bünye değiştirir. Bu yüzden büyük bir psikolojik kararsızlık ve yanı-sıra da belirli bir güvensizlik ve kaygı duygusu ortaya çıkar. 1914 ten beri milletler kendilerini daima büyük ve yokedici sarsıntıların kenarında hissetmektedirler. Her yeni gün onlara her çeşit silâhlarda yeni bir tekâmül getirmektedir. Demokles'in asrında bulunmaktayız.

Beri yandan, nüfus artışındaki büyük hızlanma da bu güvensizliğe eklenmektedir. Bu yüzden herkesin hayat sahasında daralma olmaktadır. Bulundukları yer daralan milletler kendilerini hayati bir rekabet halinde hissetmekte ve umudsuz-

ca ya da zalimce çözüm şekillerini kaçınılmaz saymağa eğilim göstermektedirler. Fazla kalabalık nüfuslu ülkeler gayet kolay bozulabilecek bir ekonomik dengenin sıkıntısını çekmekte, fazla çapraşık mübadele sistemlerine tâbi olmaktadırlar ki bunlardaki en ufak bir sarsıntı bazen felâketlere dahi yol açmaktadır.

Özet olarak, çağdaş politik doktrinlerle eğilimlerin sosyal enfrastrüktürünün ana vasıfları şunlardır: 1 — Geri ve eskiye bağlı kalmış milletlerle sınıflarda zihniyetlerin hızla değişmesi; 2 — Tarihsel ve politik devirlerle tempoların genel olarak hızlanmaya doğru yönelip değişmesi; 3 — Demografik artışın çok hızlı bir gidiş edinmesi: Bugünkü günde insanlığın sayıca artışı tam mânasiyle sıçramalar halinde olup bitmektedir ,bu yüzden de milliyetçilik duygularında bir sertleşme, yaşamak ve ekonomik bakımdan daha iyi bir ömür sürmek için yapılan iç ve dış kavgalarda da gerçekten dar bir zihniyet meydana gelmektedir; 4 — Yeni icatların birbirlerini kovalamaları çok hızlanmıştır, bu ise çift anlamlı bir olaydır ve geleceğe az-çok güven beslenilmesine yol açmakla beraber güvensizlik ve kararsızlık duygusu da yaratmaktadır; 5 — Zorbalığın ve sistemli şekilde toptan öldürmelerin yeri gittikçe büyümektedir; 6 — Yayın ve propaganda tekniklerindeki ilerlemeler yığınlara doktrinleri aşılamak, bunları aşırı taassuba ve yanlış yola sevketmek imkânını yaratmaktadır.

Siyasi doktrinlerin ömrü ve tekâmülü bakımından da son bir müşahedede bulunmağa kendimizi mecbur hissetmekteyiz. Her önemli doktrinin tarihinde - bunlardan çağları ve olayların akışı üzerinde etki yapmış olanlarını kasdetmekteyiz - bellibaşlı üç safha vardır. Birincisi doğuş safhasıdır: Bir veya birkaç düşünür politik teşkilâtın düzenlenmesine *ihtiyaç* olduğunu idrâk ederler ya da idrâk ettiklerini sanırlar ("İhtiyaç" sözünü biz en geniş anlamında alıyoruz. Bunu bir yokluğa olduğu kadar bir dengesizliğe ya da bir aşırılığa uygulamak mümkündür). Bu ihtiyaca cevap vermek için, düşünür de zihninde pozitif bir doktrin doğurur, icad eder. Sonra *yayım* safhası gelir, bu da beklenmedik olaylarla sekteleniir ya da kolaylaşır. Son olarak zafer gelir ki bu, yürürlükteki kurumların değişmesine yol açan doktrinin tümünün ya da bir parçasının *benimsenişidir*.

Her siyasi doktrin belirli bir sosyal ortamda doğmuştur. Bu ortamın başlıca siyasi kaygılarına cevap vermeğe çalışır ve o

andaki politik hayatın en belirli dertlerine deva getirmek amacını güder.

Fakat çağımızın bir vasfı da toplumların bütün değişme safhalarındaki hızlanıştır. Bu yüzden şimdi, bir doktrinin kamu oyunu fethetmesi ve kendini kurumlara kabul ettirmesi için gereken zaman içinde sosyal yapıların, tekniğin, sosyal dengelerin de kendi bakımlarından değiştikleri görülmektedir. Başka bir deyişle, günümüzde siyasi doktrinlerin iktidara geçmeleri hemen daima büyük bir *ara* ile olup bitmektedir. Çare bulmak istedikleri mahzurların yerini çoğu zaman başkaları almıştır ama bu doktrinler onlara uygulanamaz.

XLIV

ZORBALIK DOKTRİNLERİ

Son otuz yıllık tarihin ve özellikle Avrupa ve Asya kıtaları tarihinin belirli vasfı, zorbalığın her biçiminin hayret verici şekilde baskın çıkması olmuştur. XIX. yüzyıl boyunca da acıklı safhalar eksik değildi şüphesiz, fakat 120.000 işçinin ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırıldığı Haziran ve Paris'in Prusyalılar tarafından işgalinden sonraki Commune günleri gibi, bunların hattâ en kötüleri dahi sadece gelip geçici olmuştu. Bu yüzden herkes dehşetle titremişti ve bunlar, hiç değilse şekil bakımından, bir çeşit esef verici yanlışlık ya da aşırılık sayılıyordu. Çağımızın en büyük yeniliği, Voltaire'in alaylarından ve XIX. yüzyılın insaniyetçiliğinden sonra en nüfuzlu düşünürlerin çoğunun savaşı eşi bulunmaz ve üste pazarlık asilleştirici bir "fikrî deney" saymalarıdır. Nietzsche gibi onlar da azizlere, velîlere tapınmanın yerini ,elinde silâhı ile şehit düşen kahramana tapınmanın alması gerektiği düşüncesindedirler.

XIX. yüzyılın bu insbî insaniyetçiliği ile ilginin kesildiği nokta, 1914 savaşı olmuştur. Cengiz Han'la Timurlenk'in toptan öldürülmelerinden beri eşi görülmemiş olan bu muazzam ölü yığını insanlığın yüreğini katılaştırmış olsa gerek. Bir cinayet başka bir cinayete yol açtığından, bu savaşın bitmek bilmez kötü sonuçlarında öcalmaların ve çile doldurmaların belki bir çeşit zincirlenişini ya da, modern fiziğin deyişiyle, zincirleme tepkilerini görmek gerek. Yahut belki insanlık 1918 den son-

ra genelleşen bir nüfus artışının ilk etkilerini duymuş da olabilir. Bu yüzden genel bir işgücü kıtlığı çıkmaksızın böylesine kayıplara katlanılabilmesi ve bu kayıpların açtığı boşluğun bu kadar çabuk doldurulabilmesi de gösteriyor ki makineleşme sayesinde, iktiasdî üretimin ihtiyaçlarını aşan çok muazzam bir insan fazlası meydana gelmeğe başlamış bulunmaktaydı. Bunun sonucu olarak, gittikçe artan sayıda insanları bir dış ya da iç savaşta kullanmak ve ekonomik bir çöküntü olmaksızın bunların çoğunu feda etmek de mümkün olabilmekteydi. İtiraf edilsin ya da edilmesin, bundan yeni bir ruh hali doğmuştu.

Son otuz yıl boyunca zorbalığın orijinal tarafı bunun sistemli oluşu ve sürekli bir tarzda uygulanışıdır. Zorbalık akılsızca itişlerden değil, adamakıllı ölçülüp tartılmış, düşünülüp taşınılmış doktrinlerden doğmaktadır. Bütün bu doktrinlerin temelinde ve tarihin en eski çağlarında ,ideolojik kavgaların altlarında gizli eski alışkanlığa rastlanabilir ki bu, rafızilerin ve dinlerinden dönenlerin öldürülmesi, aldanmış olanların en ağır cezaya çarptırılmasıdır; zafer de bu konularda gerçeğin biricik kıstasıdır. Eski öldürmelerin başlıca sebebi olan dinsel taassup Avrupa'da yatışınca, politik taassupla milliyetçilik hemencecik bunların yerini alıverdi. John U. Nef "Savaş ve İnsanlığın İlerlemesi" adlı eserinde şöyle diyor: "Ahlâksal ve dinsel değerler gevşemeğe başladı mı bir yurda yahut bir sınıfa körü körüne bağlılık ortaya çıkarak Tanrı'ya bağlılığın yerini almaktadır."

Bu kitabın daha önceki bölümlerinde zorbalık doktrinlerinin öncülerinden sözedilmektedir: Bu doktrinlerin kimisi, Robespierre ve Saint-Just'ün tethişçi temizlik hareketleri gibi siliktir. Başka doktrinciler ise biçimleri daha belirli ideolojik yapılar kurma işine girişmişlerdir. Bunlar arasında özellikle Marat vardır. Unutmamalı ki kendisi hekim ve biyologdu, ömrünün sonuna doğru kendi sindirme doktrinini geride bırakarak bir öldürme, yoketme doktrinini yaymağa başladı. Bu doktrini yalnız etkin (aktif) düşmanlara değil, muhalifler yaratabilecek bütün sosyal kategorilere uyguluyordu. Bu arada özellikle bütün eski asillerle ailelerinin toptan öldürülmesini öğütlemekteydi.

Hânedanların meşruluğuna düşkün gelenekçi Avrupa için, daha sonra demokratik meşruluğa önem veren 1789 İhtilâli için iktidara zorbalıkla geçmek, sadece bir şiddet hareketinden ibaretti. Bunun öncüsü olan Babeuf'ten başlıyarak, iktidarı,

bunu ele geçirebilecek olan teşkilâtlı ve gözü pek azınlıklara sağlayan siyasi doktrinlerin doğup geliştiklerini görüyoruz. O zamana kadar bu doktrin Doğulu ve Müslüman âleme özgü bir şeydi. Yunan ve Roma geleneği iktidarı kanundışı yollarla ele geçiren bir kimseye "tiran" yaftasını yapıştırıyordu. Tersine, eski Bizans'ta olduğu gibi Doğu'da da egemenlik "inayetin tasdik ettiği fiilî bir durum" sayılmaktaydı.

Suikast, Ortaçağ ve İtalyan Rönesansı Devletlerinde büyük bir rol oynamıştı. Bunun çok daha sistemli yeni bir biçim altında, ilkin Babeuf'le birlikte yeniden doğduğunu görüyoruz: Söylendiğine göre onun ünlü suikast planı Lenin'e de ilham vermişti. Bonaparte'ın iktidara geçmesiyle sonuçlanan 18 Brumaire darbesi bu metodun teslirlilliğini meydana çıkardı ve geleceğin III. Napoleon'u, 2 Aralık 1852 de bunu daha da mükemmelleştirdi. Bakunin, Blanqui, Georges Sorel, Trotzki, Mussolini, Göbbels bu doktrine bağlıdır. Bir hükûmet darbesi başaran azınlığa mensup olma keyfiyeti sonunda öylesine romantik bir hâle ile çevrili duruma geldi ki, iktidara kanun yollarıyle gelmiş olan Nazi'lerin, haşarı ve saldırgan bir azınlık tavrı takınmağı tercih ettikleri görüldü. İktidarları usulüne uygun olarak yapılan seçimlerle genel oydan geçip İtalya Kıralı tarafından tasdik edilen Faşizm şefleri de böyle davrandılar.

1918 den sonraki siyasi zorbalığın bir başka vasfı da sürekliliğidir. O zamana değin yeni iktidar sağlamlaştırıldı mı, çabucak bir kanunilik kuruluveriyordu. Robespierre'e göre Tethiş, esef verici bir dönemdi, bunu mümkün olduğu kadar çabuk kapamak istediğini söylüyordu. Tersine, 1918 den beri büyük milletlerin istikrarlı bir siyasi rejim içine yerleşir gibi Tethişin içine yerleştikleri görüldü.

Bu rejim ilkin amansız bir siyasi polis teşkilâtına dayanır: Bu polis her türlü muhalefet yeltenişlerini önceden bastırır ve muhaliflerle şüphelileri sistemli şekilde yokeder. 1919 dan 1945 e kadar olan dönem tarihte, Gestapo gibi adı amansız tethişle aynı anlama gelen polis teşkilâtlarının devri olarak kalacaktır. Sosyolojik bakımdan deney uzun sürmediğinden böyle bir casusluk, gammazlık ve tethiş rejiminin bilgili bir medeniyete sahip büyük milletler üzerindeki sonucunu incelemek mümkün olamamıştır. Bu deney topyekûn bir konformizm yaratma işini başaracak mıydı? Metodlarında yine öyle zorba ve zâlim muhalefet hareketlerine meydan verecek miydi? Bez-

ginlik ve daha yumuşak usullere karşı bir özleyiş doğuracak mıydı?

Milletlerarası politikada da zorbalığın, hattâ sistemli öldürmelerin istikrarlı metodlar halini aldığı görülmektedir. Bazı defalar bu öldürme işi dinsel taassubun eski geleneğini devam ettirmektedir. Örneğin 1918-1919 yıllarında Türkiye'deki Ermenilerin son ve kesin olarak öldürülmeleri gibi. Bağımsız bir Ermenistan kurmak isteyen Wilson, Ermeni diye kimse kalmadığı için bu tasarının gerçekleşemiyeceğini görünce ağzı bir karış açık kalmıştı (1).

Olaylar Türkiye ile öteki Balkan memleketleri arasında ahali mübadeleri ile de devam etti. O zamandan beri gittikçe büyüyen tethiş şartları içinde daha birçok millî ve dinî azınlıklarla siyasi hasımları sürme ve toptan yoketme işleri yapıldı. Hepsini saymak neye yarar, herkes biliyor bunları. Bu, eskiden, Asurluların boyunduruk altına aldıkları halk yığınlarını - hâtırası bunca yıl dahi bütün korkunçluğu ile kalmış bulunan - sürmelerine bir dönüş demekti. Son elli yıl, ırkları toptan yoketme dönemi olarak tarihe geçecektir.

Fakat sosyologun rolü dövünmek, ah-vah etmek değildir. İnsaniyetçi ve cömertçe düşüncelerin dilden düşmediği bir sırada başlayan ve her seferinde en iyi niyetlerle kanlı çıkmazlara saplanan bir yüzyılın bütün bu hazin döneminden ortada bir problem kalmaktadır: *Nasıl oluyor da bunca çeşitli ve hattâ birbirlerine zıt doktrinler uygulama alanında hep aynı davranışlarla sonuçlanıyor?*

İktidardaki siyasi doktrin ne olursa olsun, çağımızdaki bü-

---

(1) En son verilere göre dünyadaki Ermenilerin sayısı 3 milyon kadardır. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşamakta olan Ermenilerin sayısı 1914 e dek 2 milyon kadardı. İmparatorluğun parçalanışı, göçler v.b. sebepler yüzünden bu, 1920 yıllarında 300.000 e indi. Göçler devam ettiğinden şimdi Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sayısı 90.000 kadardır. Beri yandan, S.S.C.B. ne dahil Ermenistan Cumhuriyetinin nüfusu 1.600.000 dir. Fakat Sovyetler Birliği'nin başka yerlerinde yaşayanlarla birlikte o memlekette bulunan Ermenilerin sayısı 2 milyon kadardır. Bu şartlar altında, Başkan Wilson'un Birinci Dünya Savaşından sonra nasıl olup da dünyada Ermeni diye kimse kalmadığı gibi bir sonuca varmış olduğu, sorulmağa değer (Çeviren).

tün hükûmetler çeşitli sebepler arasından geçerek döne dolaşa gelip savaşa dayanmışlardır. Nasıl oluyor da bunca özel tarihî durumlar; en birbirine uymayan haller arasında hep zorbalığın, zâlimliğin, teşkilâtlı ve yığın halinde adam öldürmenin hep aynı artışına gelinip dayanılıyor? Tarihçiler cevap vermediğine göre, bu soruya çağımızı inceleyen sosyologlar cevap vermeğe çabalamak durumundadırlar (Kendi hesabımıza biz "Yüz milyon ölü ve sekiz bin barış anlaşması" başlıklı iki denememizde bu soruyu cevaplandıracak bir faraziye kurmağa çalıştık).

XLV

EMPERYALİST DOKTRİNLERİN 1914 TEN BERİ TEKÂMÜLÜ

Her medeniyet gibi her politik durum da kendine özgü bir emperyalizm ya da egemenlik biçimi göstermiştir. Çünkü eşit olmayan kudrette birkaç Devlet varolduğu zaman bunlardan birinin, hattâ özellikle bunu istemediği halde, bir hakem ya da bir hâkim rolünü üzerine alması kaçınılmaz bir şeydir. Bu, çekim kanunu kadar mukadder bir olaydır. Nitekim Roma Senatosu da tıpkı bugünkü Washington Senatosu ya da Kremlin sarayı gibi boyuna kavgalarda aracılık etme dilekleriyle karşılaşıyordu. Genellikle ideolojilerin, özellikle siyasi doktrinlerin nüfuzunun ,1914 ten beri çeşitli emperyalizmler tarihinde bu kadar etkili göründüğü alanlar pek azdır. İnsan bu dönemin büyük sarsıntılarına bakınca tarihin gidişini siyasî doktrinlerin yönettiklerini düşüneceği gelir; bu doktrinler hiç değilse tarihin her zaman hazır-nâzır olan gerektirici seceplerdir, (causes occasionelles). çünkü bunlar, tutumları ve davranışları ilham eden *sürekli bir telkinler kaynağıdır.* Yürürlükte olan siyasi doktrinlere göredir ki programlar hazırlanır, günün meseleleri gözden geçirilir. Bu doktrinler yapılacak işe yön vermek değilse bile hiç olmazsa bunun için gerekli kanıtları verirler.

Tarihin ilk topyekûn savaşı olan 1914 - 1918 savaşı bütün Devletleri derinden derine sarsmıştır. Fakat ana ideolojisi ge

nel zihniyete artık uymayan Devletlerin, bu savaşın sarsıntılarına daha az dayandıkları görülmektedir.

1914 ten beri başlıca İmparatorlukların tarihlerine bir bakalım: En ağır darbeyi yiyenler, resmî doktrinleri hânedan ilkesi olarak kalmış bulunanlar oldu. Monarşik ve dinsel olan geniş İspanyol İmparatorluğu daha XIX. yüzyıl boyunca parçalanmıştı. 1914-1918 savaşının sonunda harbe katılan Devletlerden yalnız bir teki, sırf bu hânedan ilkesi üzerine birliğini kurmuş bulunan Avusturya-Macaristan, tamamen yıkıldı. Bununla beraber Habsburg İmparatorluğu çok büyük sağduyu ile yönetilen gerçek bir Milletler Cemiyeti halindeydi ve bütün XIX. yüzyılın hayalini kurduğu, Victor Hugo'nun da şiirlerinde terennüm ettiği Avrupa Birliği'ne o, önceden biçim vermiş bulunuyordu. Ayrıca görünüşe göre bu İmparatorluk jeopolitik bakımdan bir ihtiyaca da cevap vermekteydi; çünkü onu meydana getiren parçalar hürlüğe kavuştuktan az zaman sonra ister istemez başka imparatorluklara ekleniverdiler. Tek değişiklik şu oldu ki bunların yeni bağları - artık modası geçmiş bir ilke olan - bir hanedana sadakat esası üzerine kurulu değildi.

1940 tan sonra ve İngiltere zaferi de kazanmış olmakla beraber Britanya İmparatorluğunun Kırala sadakattan gayrı anavatanla ideolojik bağı olmayan parçaları (yani Hindistan, Birmanya ve Mısır) ondan ayrılıverdiler. Britanya İmparatorluğu şimdi İngilizce konuşan ve İngiliz zihniyetine sahip olan bir Devletler Konfederasyonu, yani milliyetler ilkesi üzerine kurulu bir Commonwealth olma yolundadır.

1914 savaşı din düşüncesi üzerine kurulu iki büyük emperyalizme de son verdi ki bunlardan biri başında Emîr-ü Mü'minîn Halifenin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu, öteki de Ortodoks Kilisesinin şefleri ve millî birliğin canlı merkezleri olan Çarların İmparatorluğudur.

Ayrı milliyetlerden meydana gelme Devletleri birleştirmek sözkonusu olduğu zaman federalci doktrinler gerçekleşme bakımından bugünedek oldukça zayıf görünmüşlerdir. İsviçre örneği bir istisna ve milletlerarası bakımdan başarılması güç bir marifettir. Son zamanlarda Kanada da buna benzer bir başarı teşkil eder gibidir. Bugünkü günde Fransa da büyük güçlükleri yenmeğe çalışarak ayrı halklardan, ırklardan ve dinlerden meydana gelme bir Fransız Birliği kurmağa çalışmaktadır. Modern tarihte örneği görülmemiş bu cesaretli teşebbüsün sonucu hakkında söz söylemek için vakit henüz çok erken-

dir. Görünüşe göre bunun başarı kazanması için yenilmesi gerekli en büyük güçlük kimi zaman dinî, kimi zaman milliyetçi taassuptur.

Fakat federalizm tasarılarının en büyüğü tarihlerinin etkisi altında olan ,taassuplarına bağlı ve birbirleriyle her alanda savaşmağa alışık uluslar arasında bir federasyon kurma teşebbüsüdür (Avrupa Federasyonu ve Birliği'nin şimdiki teoricileri ve teşvikçileri arasında Coudenhove-Kalergi, Jean Monet, René Courtin v.b. anmak yerinde olur). Şimdiyedek bu birliği kurma teşebbüsleri yalnız ve yalnız fetih üzerine kurulmuştur. Şarlman'dan Şarlken'e, XIV. Louis'den Napoleon'a kadar bir Avrupa İmparatorluğu ya da hattâ istikrarlı bir hegemonya kurma deneyleri, aslında ancak savaşçı ve emperyalist itişleri haklı gösteren bahanelerdi. Son iki Alman teşebbüsü ise saldırgan bir sosyolojik dengesizlikten doğmuşa benzemektedir ki bunlar, ideolojik bahaneli birer "hacamat", birer "fazla kanı alma" savaşı olmuştur. Burada da şimdiyedek birlik ihtiyacı ya da arzusu, milliyetçilikle denge sağlıyacak kuvvette görünmemiştir.

Hebegomyanın yahut emperyalizmin en zengin ya da en kudretli Devletler tarafından icrası genel bir kural halindedir ama emperyalizmin ana vasfı, çift anlamlı oluşudur. Hâkim Devlet peyklerini korur, onlara yardım eder ama aynı zamanda onlara hükmeder, hattâ bazı bakımlardan onları sömürür ya da tek bir yönetim altında toplar. Hâkimiyet ya da hegemonya az-çok serttir ama, ana çizgileri bakımından hep bu belli başlı vasıflardan ibaret kalır.

Emperyalizmlerin bir başka vasfı da (tek bir hâkimiyetin - Roma âlemi, Çin âlemi gibi - aşağı yukarı kapalı bir âlemde kurulmak imkânını bulduğu haller hariç) şudur ki, bunlar birbirine rakip çiftler halinde yürürler. Herbiri sömürgelerini, peyklerini, vasallerini ve müttefiklerini savaşa sürükler. Nitekim Eskiçağ'da Atina ve Isparta, Roma ve Kartaca v.b... böyle yapmışlardır. Yakındoğu âleminde ise ilkin Türkiye ile İran, sonra XVII. yüzyıldan başlıyarak da Türkiye ile Rusya arasında çatışma olmuştur; Batı'da Fransa - Almanya, Fransa - İngiltere rekabetlerini görmekteyiz. Günümüzde ise, Tocqueville'in de önceden sezip haber verdiği gibi, iki yeni ve dev yapılı Devlet arasındaki muazzam çatışma karşısında bulunuyoruz. Bunların herbiri - kendi itişlerine atlama tahtası vazi-

fesini gören - rakip birer siyasi doktrinin şampiyonu durumundadır.

Bununla beraber işaret edelim ki dünyamızı kana ve ateşe bulamak tehlikesini yaratan bu çatışmayı ekonomi ya da hayat sahasıyla ilgili düşüncelerle izah katiyen mümkün değildir. Çünkü rakiplerin herbiri hammaddelere, geniş topraklara ve her çeşit zenginliklere bol bol sahip bulunmaktadır. Bu çatışmayı ırk sebepleriyle izah da mümkün değildir, çünkü Rusya'da da, Kuzey Amerika'da da nüfusun büyük çoğunluğunu Nordik tipte sarışınlar teşkil etmektedir. Hattâ aslında bu çatışma ideolojik sebeplerle de izah edilemez. Çünkü kelimelerin dış görünüşü altında Rusya da, Amerika da aynı maddeci değerleri yaymaktadırlar. İstatistiklere saygı göstermekte, tekniğe tapınmakta, seri halinde üretim yapmağı hayal etmektedirler ve ahlâksal ülkü olarak burjuva saygıdeğerliği ile konforla bağlı bulunmakadırlar.

Bu türlü izahı imkânsız çatışmaların varlığı - ki bunlar en kötü israflara, en büyük ıztıraplara yol açar - öyle bir olaydır ki bunu ne tarih, ne de iktisat siyaseti izah edebilmiştir. Tarihçiler bize *her* savaşı anlatıp yorumlarlar ama *asıl* savaşı hiçbir zaman izah etmemişlerdir. Çünkü savaş yalnız bir tarih dönemi değildir, sosyal bir olaydır, aynı şeyin tekrarlanışıdır, ki gerçek sebeplerinin belki de göze görünen nedenleri ile hiçbir ilgisi yoktur.

XLVI

MİLLİYETÇİ DOKTRİNLER

Milliyetçi doktrinler ne 1914 te, hattâ ne de 1910 da doğmuş değillerdir ama, çağımızda meyvelerini vermiş ve sonuçlarını açığa vurmuşlardır.

Görünüşe göre, milliyetçilik aslında - özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren idareci sınıfların kozmopolitliğine ve ünlü tarihçi Ferrero'nun "Saraylar Enternasyonali" diye adlandırdığı nesneye baş kaldıran bir halk tepkisi olmuştur. Daha reform sırasında Ökümenik Kiliseye karşı bir tepki belirmiş ve âyinlerinde zamanın bilim dili olan Lâtince yerine mahallî diyelekleri, kozmopolit bir rahipler aristokrasisi yerine de mil-

lî bir hiyerarşiyi kullanan millî kiliselerin kurulmasiyle sonuçlanmıştı.

Fransız İhtilâli "Yaşasın Kıral" seslenişinin yerini "Yaşasın Millet" seslenişinin almasında ifadesini bulan muhalefeti daha başlangıçta açıkça göstermiş bulunmaktadır. İhtilâl böylece kıralın imtiyazlarına milletin mirasçı olacağını anlatmaktaydı. Fakat aynı zamanda gerek toprak, gerek hegemonya bakımından eski hanedan isteklerine de mirasçı oldu. Aynı anda da işler çatallaşıverdi, çünkü bir topluluk adına yapılan bir fetih ya da bir ilhak, buna katılanan için, egemenliğin sadece bir kıraldan öbürüne aktarılışına göre, daha ağırdır. Geleneksel olarak kırallar sadakat andı ve cizye ile yetiniyorlardı. Milliyetleri ne olursa olsun herkes, eşit olarak, kıralın uyruğu idi. Onun içindir ki, Vico'nun da, Montesquieu'nün de anlattıkları gibi genel olarak "kıralî" savaşların, millî savaşlara göre, başka türlü iyi bir yanları vardı. Yine bunun gibi, onların çağında fethedilen bir sitenin kaderi, başka bir site tarafından fethedileninkine göre çok daha yumuşaktı: Örneğin, Cumhuriyet daha sonra İmparatorluk çağında Roma tarafından fethedilen yerler halkının kaderi bir düşünülsün. Nitekim, Amerikan bağımsızlığı da Kızılderililer için zararlı olmuştur: Bunlar, İngiltere hükümdarının uyrukluğu durumundan kendilerinin yokedilmesine imkân veren belirsiz bir statüye geçmişlerdir.

Bir başka milliyetçilik kaynağı da - özellikle Almanya'da - Napoleon fetihlerinin yarattığı tepki olmuştur. Yabancı bir istilâcıya karşı duyulan ve yukarıda sözünü ettiğimiz anti-kozmopolit akımla birleşen bu tepkiyi en iyi ifadelendiren, Fichte'dir. Alman Devletlerinin (yani, Almanca konuşan Devletlerin) tümünün tek bir Devlet halinde birleşmesini iler sürmekle beraber Fchte aynı zamanda bu milletin kendi yağı ile kavrulmasını; zekâca, ahlâkça v.b. bakımlardan - tabiî - üstün olduğu komşularından ayrı olmasını istiyordu (ki tipik bir düşünce olan bu kendine hayranlık, bütün milliyetçiliklerin benzer yönüdür). Fichte bu ayrılığı hattâ ekonomik hayatı da kapsayacak kadar ileriye vardırıyordu. Az tanınmış bir eserinde (Kapalı ticarî Devlet) daha o zamandan tam bir otarşi kurulmasını öğütlemekteydi. Millet, saflığını muhafaza etmek ve her türlü bozuluştan korunmak için dış ülkelerle alışveriş etmekten kaçınmalıdır. Tabiatiyle kutsal olan kendi toprağının ürünleriyle geçinmelidir. Hattâ kapılarını yabancı tu-

ristlere de kapamalıdır: Çünkü bunlar gelip kendi işsiz-güçsüzlüklerini ve ahlâksızlıklarını yerlilerin gözleri önüne sererler.

Fichte'nin görüşüne Herder'inkini eklemek gerektir: O da en başta bütün insanlara açık olan geleneksel Yunan-Lâtin lise öğreniminin yerine, kimsenin erişip giremiyeceği bir "ulusal ruh" konulmasını ileri sürüyordu ki, bundan, milletlerin düşünce bakımından dörtduvar arasında kalmaları ve entelektüel bakımdan birbirlerinden ayrılmaları gibi bir durum ortaya çıkacaktı. Herder, Avrupa'nın her yanında kendisi gibi düşünen birçok kimseler buldu. Hor görülen ya da görüldüklerini sanan ulusların aşağılık komplekslerini kişiliğinde birleştiren kimse oldu. XIX. yüzyıl boyunca her boydan sayısız Herder'ler ortaya çıktı. Bunların çoğu Ortaçağın en eski devirlerinden beri kaybolmuş dilleri, milliyetleri diriltmeğe çabaladılar ve az-çok başarı da elde ettiler. Versailles barış andlaşması ve onun doğurduğu şeyler, onların zaferi oldu. Herder'in çömezleri arasına - hiç değilse bazı yönleri bakımından - Maurice Barres'i ve ayrıca Dostoyevski'yi sokmak mümkündür: Dostoyevski de oldukça karanlık ve tamamen hissî bir şekilde "İslavizm"in bütün öbür milliyetçiliklere olan üstünlüğünü övmektedir. Bu konuda ileri sürdüğü sebepler özellikle ahlâksaldır ama, romanlarında ne türlü tablolar çizdiği düşünülürse, buna en azından şaşmak gerektir.

Görüldüğü gibi, milliyetçilik hem dış, hem iç politikayı kollektif tekelcilik gibi kıskanç bir duygu üzerine kurmak amacını güder. Bu böylece ortaya çıktıktan sonra, milliyetçilik XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca çok çeşitli kılıklara girmiştir. Politis'in silâhlanma hakkında söylediklerini, milliyetçilik için de söylemek mümkündür: "Sonunda bütün yollar buna çıkar". Milliyetçiliğin bütün siyasi rejimler için aşağılık, saldırganlık duygularını ve her türlü istekleri dışarıya doğru çevirmek gibi harikûlâde bir faydası vardır. Onun için bütün rejimler bununla çok iyi anlaşırlar.

Son yüzyılın yarısında ortaya çıkmış olan milliyetçi doktrinler en çeşitli kanıtlar üzerine kurulmuşlardı.

Maurres'ya göre milliyetçilik kıralcı ve gelenekçidir: "İtiraz götürmez meşruluğundan kuvvet alan monarşi, kendini tamamen milletin hizmetine adayabilir. Demokratik ya da diktatörce rejimler gibi kendini boyuna halkın gözünde haklı çıkarmağa çalışmaksızın, yalnız "hikmet-i hükûmet"le ve ka-

mu yararıyle uğraşacaktır," der. Görüldüğü gibi Maurras'nın mutlakçı krallığı üstün tutuşunun sebebi, milliyetçiliktir, çünkü milliyetçilik, ulusun "kutsal benclilliği"ni daha iyi değerlendirecek durumdadır.

Maurice Barrès milliyetçiliğe "ben kültü" ile gelmiştir. İnsanın kendini iyi tanıması ve anlaması için kollektif ve ulusal varlığa bağlanması gerektiğini düşünür: "Politika, fertlerin ve milletlerin ilkel yaşayışlarına yön veren şuurdışı ve soydan gelme içgüdüsel hareketlerine uymak zorundadır," der. Barrès ayrıca taşra milliyetçiliğini de icad eder: Millî şuur benliğimize ancak kendi ilimizin aracılığı ile işler. Şu halde mahallî değerlerin dirilişini kolaylaştırmak gerektir. Böylelikle de geleneksel Fransız milliyetçiliğinin tam tersini tutar, ki bu milliyetçilik I. François'dan Jakoben'lere kadar eski illerin tekelciliği ile mücadele etmişti.i

Almanya'da milliyetçilik, zoolojik ırkçılığa, Birleşik Devletlerde ise birçok yazarların "Amerikan masûmluğu mitos'u" diye adlandırdıkları nesneye dayanır. Başkalarına göre ise milliyetçilik, eski tarihsel üstünlükleri yeniden elde etmeğe çalışmak, atalardan kalma sınırlara tekrar sahip olmak, yüzyıllardan beri kaybedilmiş illeri bir daha ele geçirmek... gibi şeylerden ibarettir.

Propaganda ve ulaştırmanın günümüzdeki kolaylıkları, milletler arasındaki antipati ve kıskançlık duygularını genel olarak arttırmıştır. XVIII. yüzyıl düşünürleri milletlerin yakından tanışarak birbirlerine daha çok değer vereceklerine, sevgi besliyeceklerine inanırlarken, görünüşe göre bu temasların bambaşka duygulara yol açtıkları sâbit olmuştur. Zengin ya da müreffeh turist gıpta uyandırmaktadır; yoksul göçmen ya da geri kalmış yolcu küçümsemeye yol açmaktadır. Sinema, Birleşik Amerika'da ve Batı Avrupa'da hüküm süren zenginlikle tutum ve ahlâk hürlüğü hakkında - zaten büyük kısmı yanlış olan - bir fikir vererek, Doğu memleketlerini imrenış ve kıskançlıktan çatlıyacak hale getirmiştir. Bu duygular, örneğin Çin'de, geleneksel müesseselerin kesin olarak terkedilişine yol açmak bakımından, o zamana değin bütün misyonerlerden ve kullanılmış bütün sokulma usullerinden daha fazla etki yapmıştır.

Bütün milliyetçilik doktrinlerinden en insicamlısı ve en tesirlisi Versailles andlaşmasının içinde yazılıdır. Bu andlaş-

ma, milletlerin kendi kaderlerine kendilerinin hâkim olmaları prensibini koymaktadır. Fakat bu hak yalnız dil milliyetçiliğine atıf yapmaktadır ve bu "auto-determination" hakkının bütün öteki temelleri, belirsiz olarak kalmaktadır.

Âmme hukuku profesörü olan Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'la başka birkaç Amerikan hukukçusunun özellikle ortaya attıkları bu doktrin, Birleşik Amerika gibi göçmenlerden meydana gelme yeni ülkelerin lehine idi. Bu göçmenler en âciz ve en çok baskı altında sınıflara mensuptular, asıl yurtlarından tiksindikleri için onu inkâr etmişlerdi ve çoğu Amerika'ya kültürsüz, câhil olarak geldiklerinden, ana yurtlariyle kültür bağları da yoktu.

Fakat Avrupa gibi derebeylik parçalanmasının kalıntılariyle dolu eski ülkelerde her diyelek, her lehçe millî bir isteğin temeli halini almaktadır. Avrupa'da tek şehir, tek il yoktur ki zamanında egemen bir site, ya da bağımsız bir Devlet olduğunu, yahut herhangi başka bir millete bağlı bulunduğunu hatırlamasın, bu yüzden de kiminin isteklerinden, kiminin ayrılma arzularından meydana gelen bir kaynaşma ortaya çıkıyor, bu ise Avrupa Devletlerinin iç ve dış politik hayatlarına daimî bir kargaşalık ve güvensizlik unsuru sokuyordu. Kısacası, bu amaca varmağı istesin ya da istemesin, Wilson doktrini Avrupa'yı - biricik yekpare millî blok olan - Birleşik Amerika yararına parçalayıp zayıflattı. Buna karşılık, daha sonra, nazizmin zaferleri sırasında Birleşik Amerika ırkçı ideolojiyi red zorunda kaldı. Çünkü Amerika çeşitli ırklardan meydana gelmiş bulunduğundan, bu ideoloji tersine olarak, onu zayıflatıp parçalıyacaktı.

Paul Valéry bu düşünce üzerine hiç değilse Avrupa'ya mahsus gerçek bir siyasî doktrin kurmuş bulunmaktadır. Avrupa milletlerinin, tarihe olan bağlılıkları dolayısiyle, tamamen zehirlenmiş oldukları ve bu bağlılığın onları yeni şartlara uyamaz hale getirdiği düşüncesindedir. Gözlerini geçmişlerine çevirmiş olan bu milletler, bıkıp usanmadan eski takazaları, modası geçmiş toprak isteklerini, ölmüş zaferlerin saldırgan anılarını sayıklayıp dururlar, Paul Valéry: "Tarihini unutamadığı için Avrupa, egemenliğini kaybedecek ve - tarihi bilmediği için onu bir kalemde silip atacak olan bir Amerikan Komisyonuna benzer şey tarafından yönetilecek hale gelmiştir," der.

"Avrupa'nın, dünyanın bütün öteki kıtalarından, hiç de

politikası bakımından değil, fakat politikasına rağmen" ayrıldığını da ilâve eder. "Avrupa düşünce hürlüğünü alabildiğine geliştirmesini bilmiştir. Fakat zenginliklerden ve kaynaklardan ancak bu ilkel politikayı kuvvetlendirmek ve ona daha korkunç, daha barbar silâhlar vermek için gerekli olanı çekip almış, politikası değişmeksizin kalmıştır."

Versailles andlaşmasmın ikinci siyasî doktrini gizli diplomasinin mahkûm edilişi olmuştur: Bu diplomasinin yerini Parlâmento tartışmaları örneğine uygun açık görüşmelerin alması gerekmekteydi. Asırlık bir tecrübe, eski Devletlere anlaşmazlıkları vahimleştirmemek için şekilci, ağır işleyen ve özellikle gizli bir diplomasinin gerekli olduğunu öğretmişti. 1921 de Milletler Cemiyeti "Covenant"ının, bugün de Birleşmiş Milletler paktının metodlariyle millî onur, en ufak tartışmada dahi, alenî olarak ortaya dökülmüş bulunmaktadır. Bütün pazarlıkların ve bütün uzlaşmaların geleneksel alanı olan milletlerarası müzakereler şimdi, kibirliliğin ve dikbaşlılığın alanı haline gelmiştir. Milliyetçilikler gün ışığında çatışıp birbirlerini tehdit etmektedir. En ufak taviz bir bozgun ve çekilmez bir hakaret haline gelmektedir. Problemler çözülemez hal almakta, bu milletlerarası toplantılar hıncın geliştirilmesine hasrolunmaktadır. Milletler Cemiyeti deneyi ile bunun sonuçları *"alenî diplomasiden topyekûn savaşa"* sözleriyle özetlenebilir. Birleşmiş Milletler teşkilâtı acaba daha talihli olacak mı?

Versailles andlaşmasmın ve Milletler Cemiyeti'nin milliyetçi doktrini - o zamana dek, sadece halkın değişik ve başka şeylere beslediği ilkel düşmanlık duygusunun bir tepkisi olan yabancı düşmanlığını, siyasî doktrin mertebesine yükseltmiştir. Medenî ülkelerde ayrılıkları ve tefrikleri ortadan kaldırarak bütün vatandaşları kamu hakları karşısında eşit sayma eğilimi belirmişken, Milletler Cemiyeti azınlıklar statüsünü yaratmıştır. Böylece bu azınlıklar millî birlik ve bütünlüğü tehdit edici birer unsur olarak daha kuvvetlilerin öcalma duygularına maruz bırakılmıştır. Bu sözde, korumanın beklenmedik sonucu, millî azınlıkların yokedilmesi ve ya da sürgüne gönderilmesi olmuştur. Çünkü itiraz götürmez bir şeydir ki, asırlardır terkedilmiş olan bu iki usul, Versailles andlaşması imzalanıp Milletler Cemiyeti paktı da yürürlüğe girer girmez yeniden görülmeğe başlandı. Böylesine sürekli bir tesadüfü işaretlemek yerinde olur:

Olayların tarihsel görünüşündeki eksikliği ve asırların uzaklığını metodlu bir düşünce gayretiyle gidermeğe çabalayan bir sosyolog için, son elli yıl içindeki yazar, gazeteci ya da siyaset adamı gibi şahsiyetler arasında milliyetçi doktrinlerin en göze çarpan temsilcilerini aramak güçtür. Çünkü çağımızın bütün politik davranışları, kaçınılmaz bir şekilde, daima gelip milliyetçiliğe dayanmıştır. Milliyetçilik, tıpkı vaktiyle dinsel inançlar gibi, her politikaya gizlice hareket veren bir unsur haline gelmiştir. Onda da aynı karartıcı, gölgeleyici hassalar vardır. 1920 de Milletler Cemiyeti Paktını hazırlıyanlar, cömertçe ve insancı düşüncelerle hareket ettiklerini sanıyorlardı. Tersine, insanlığı, 1940 savaşiyle sonuçlanan, patlayıcı bir daralmaya doğru götürdüler. Milletler Cemiyeti Paktının başlıca hazırlayıcıları olan Amerikan Devlet adamları kendilerinin de hemen hemen farketmez göründükleri - bir tezatla Avrupa'dan gelecek göçlere ve en şiddetli koruyucu gümrük tarifelerine karşı en yüksek engeli kurmuş oldular.

Eski Jakoben'lerinki, Déroulède'inki, faşistlerinki, İngiliz Tory'lerininki, Rus komünistlerininki v.b. gibi akla gelen ve birbirine tamamen zıt olan türlü biçimler altında, bütün milletlerin ve bütün siyasî rejimlerin aynı milliyetçi davranışı açığa vurdukları görülmektedir. Bu davranışlar ardı arası gelmeyen kendine saygı, kendine hayranlık gösterilerine yol açmakta, bunların yanısıra öteki milletlere karşı gıpta, güvensizlik ya da küçümserlik duyguları bulunmaktadır. Bütün milletlerin bugünkü müesseselerinde bir sürü istisnalar ve engeller vardır ki bunların hepsinin temelinde milliyetçi tefrikler bulunmaktadır. Düşüncelerle sözler değişmektedir ama, milliyetçi davranışların hepsi, her yerde aynıdır.

İnsan sözlerde değilse bile, fiillerde böylesine bir tıpkılığa sebebin ne olduğunu düşünebilir. Görünüşe göre bu, artık altüst olmuş, düzensiz bir dünyanın yarattığı kaygının sonucudur: Öyle bir dünya ki, her yeri birtakım bölmelere ayrılmıştır ve insanlarla milletler bunun içine gittikçe daha sığışamaz hale gelmektedirler.

Toynbee'nin de belirttiği gibi, çağımızın vasfı, eski "Sınır illeri"nin artık yokolmuş bulunmasıdır. Şimdi milletler birbirlerine çok yakın bulunmaktadır. Sınırları birbirlerine değmektedir. Ayrıca hepsi de topyekûn savaşı denemiş bulunmaktadır. Çoğu ablukalara, istilâlara uğramıştır. Milliyetçi doktrinler ilkel toplumların güvensizlik ve düşmanlık havasını ye-

niden yaratmak eğilimindedir. Böyle bir hava içinde yabancı sözü, düşman ya da casus'la aynı anlama gelmektedir. Böyle bir psikolojik iklim içinde, milletler arasındaki münasebetlerin her zaman için geçmişteki, şimdiki, gelecekteki savaş açısından düşünülmesi mukadderdir. Her ne olursa olsun, en çeşitli şartlar altında böylesine bir tıpkılık, modern Devletlerin politik hayatında milliyetçiliğin, tıpkı bir içgüdü gibi kör bir kuvvete ve fark gütmezliğe sahip olduğunu gösterir mahiyettedir... Canlılar da içgüdüleri yüzünden yokolurlar zaten.

XLVII

EKONOMİK VE DEMOGRAFİK MİLLİYETÇİLİK

Çağımız, ekonomi ve demografi alanlarında da milliyetçi doktrinlerin gelişmesine şahit olmuştur. XX. yüzyıl ekonomiyi serbest mübadele ve birleşmiş bir dünya pazarı umudu ile ele alnuşken, XX. yüzyıl ekonomisi List okulunun gittikçe büyüyen etkisi altında kaldı. Milletlerarası rekabet kavramının kendisi dahi (ayrılık güden fiyatlar, para yardımları, risturnlar... gibi) her türlü biçimler altında *dumping* yapılması dolayısiyle çığırından çıktı. Nihayet 1914 savaşı, sebep olduğu enflâsyan bolluğu dolayısiyle, paraların milletlerarası "konvertibillite"sine öldürücü bir darbe indirdi. Beri yandan savaşın yoksunlukları ve ablukanın tesirliliği bütün Devlet adamlarını otarsi'ye rağbet eder hale soktu.

Ekonomide milliyetçi düşüncelerin ağır bastıklarının en iyi kanıtı, buhranların ya da güçlüklerin bugün dahi daima ulusal ayrılanma (infirad) reflekslerine yol açtığıdır. Sınırların kapatılması, kontenjanlamalar, dışarıya para götürme yasakları, kambiyo kontrolü, dış ticaret tekeli... gibi hallerin hepsi, ekonomi tekniği mülâhazaları dolayısiyle haklı olsun ya da olmasın, aynı zamanda, kendi içine kapanmış bir milliyetçiliğin tepkileridir.

1914 savaşı sürekliliği ve ondan da çok, sonuçlariyle, gerçek bir savaş ekonomisi biliminin kurulmasına yol açmıştır. Bu hal, 1940 savaşına gebe olduğu son ferahlık yılları boyunca, Hitler Almanya'sının yaptığı işlemlerle zirveye ulaşmıştır. O zaman *Bullionizm*'in (değerli madenlerin ihracının ölüm ce-

zasiyle yasaklanması, bir savaş hazinesi kurulması) ve *Colbertizm*'in yeni adlar altında tekrar doğduğu görüldü. Artık ekonominin tümü dahi bir "ekonomik strateji" olarak düşünülür oldu.

Sözün kısası, milletlerin otarsi ile birbirlerinden ayrılmalarına ve savaş tahribatına doğru yönelmiş bir kudret ekonomisi her yerde, faydacı ve Hedonist (hazcı) ekonominin yerini alma eğilimini gösterdi. Her buhran ve her savaş korumacılığın ve otarsi eğilimlerinin yeniden sıkılaşmasına yol açtı. Modern teknik, Devletlerin ekonomik bakımdan birbirlerine bağlı olmalarını ya da hiç değilse - François Perroux'nun dediği gibi - ekonomik topluluklar kurulmasını emrederken bunun böyle olması, daha da tezatlı bir haldir. Siyasî doktrinler, istemeksizin dahi, bu eğilime yer verecekler mi? Mutlak ve kayıtsız şartsız egemenlik düşüncesine saplanmağa devam edecekler mi? Oysa artık bir taarruzu durdurmacak sınırlileri ve stratejik sınırları olmayan; hava bombardımanlarına, paraşütle indirilen ordulara ve nükleer olan ya da olmayan füzelere açık bulunan milletler için bu hal boş şeydir.

Fakat milliyetçi doktrinlerin çok şiddetli olarak kendilerini gösterdikleri bir başka alan daha vardır ki bu, nüfus siyaseti alanıdır. Bu konudaki doktrinal davranışlar aşağıdaki gibi çözümlenebilir:

1 — Faşist rejimler, çoğunluk ve eşitlik hakkındaki demokratik kanunla bol bol alay etmekle beraber, milletlerarası isteklerini ortaya atmak gerekti mi tam mânasiyle sayı çokluğuna dayanan riyazî bir demokrasinin en gayretli savunucuları haline gelmekte idiler. Hiç değilse Avrupa milletleri arasında toprakların, ham maddelerin, sömürgelerin - bu milletlerin nüfuslariyle orantılı olarak yeniden paylaşılmasını istemekteydiler. Hattâ 1930 buhranı sırasında, Strakosh'un altının yeniden dağıtılması hakkındaki teorileri tartışıldığı sırada Almanların, bu değerli madenin nüfus sayısına göre yeniden dağıtılmasını isteyen bir yorumda bulundukları dahi görülmüştür.

2 — Japonya ile faşist Devletler modern dünyada yeni bir demografik politika kurdular ki bu, *nüfus enflâsyonu*'na dayanmaktaydı: Yani sınırları içine sığışamamaktan ve ham madde sıkıntısı çekmekten şikâyetçi olan bu memleketlerde (primler, her çeşit teşvikler ve hattâ zorlamalar gibi) birçok tedbirlerle, doğumların arttırılması yoluna dahi gidildi. Hat-

tâ Japonya'da erkeklerin 25, kadınların 20 yaşında evlenmelerini ve - iktidarsızlığın tıbbî bakımdan isbat edildiği haller hariç her ailenin en az beş çocuğa sahip olmasını mecburî kılan bir kanun tasarısının hazırlandığı bile görüldü. Böylece nüfus politikasının ilk defa ve sistemli olarak emperyalist ve milliyetçi amaçlarla kullanılışına şahit olundu. Sağlık şartlarının ilerleyişi, çocuk ölümlerinin çok azalışı ve insan ömrünün uzayışı herhangi bir milletin uçsuz bucaksız toprakları çabucak nüfuslandırmasını artık mümkün kılmaktadır. Bu yüzden de - eski sâkinlerini kovup, yahut yokedip buralara kendi vatandaşlarını yerleştirmek için - komşu toprakları "boşaltma" dürtüsü meydana çıkmıştır. Reich'ın ırksal sınırlarını genişletmek üzere özellikle Almanya'nın doğusunu boşaltmak isteyen bazı nazi teoricileri, bunu açıktan açığa ilân ettiler. Japonya'da siyaset adamları - Etienne Denery'nin deyişi ile - gerçek bir "sayının verdiği başdönmesi" illetine tutulmuş bulunmaktaydılar: Daha fazla çoğalmak ve Mançurya ile Pasifik'in bütün çevresini kendi kolon'ları ile doldurmak sözkonusu idi. Böylece bir fâsit dairenin tam ortasına düşülmüş bulunulmaktaydı: Kalabalık bir nüfus saldırgan bir politikayı haklı gösteriyor, saldırgan bir politika da nüfusun çoğaltılmasını gerekli kılıyordu.

3 — Tuhaf bir tezatla, silâhlar ilerleyip geliştiği ölçüde kamu oylarında da nüfus çokluğunun askerî bakımdan iyilikleri hakkında bir inanç yayılmaktaydı. Görünüşe göre, doktrinciler de, halk yığınları da bunun tersini isbat eden ve henüz yeni olan örnekleri görmüyorlardı sanki. Fransa'da "1870 bozgununa nüfus azlığı sebep olmuştur," demeğe getiren birtakım teoricilerin görüldüğü nâdir değildi. Oysa o tarihte Fransa ile Almanya'nın nüfusları aşağı yukarı eşitti. 1914-1918 savaşı için durum, İtalyan iktisatçısı A. Laurla tarafından şu sözlerle özetlenmişti: "Netice itibariyle bu savaş, az nüfuslu ve az doğurmlu milletlerin daha kalabalık ve daha doğurgan milletlere karşı kazandıkları zafer olmuştur." Nihayet, Birleşik Amerika'nın da savaşa girmesine kadar 1942 de durum şöyleydi: 500 milyon nüfuslu Çin, yüz milyon kadar nüfuslu Japonya tarafından; Polonya ile Rusya da Almanya tarafından dize getirilmişti. Nitekim, Avrupa büyük genel savaşlarının ilkinde de zafer hep sayıca az olan grup, yani Napoleon tarafından kazanıldı.

Nihayet, 1945 te savaşın sona erişinden beri 1868 den

önceki eski Japon geleneklerine uygun olarak doğum kontrolü politikasının cesaretli bir şekilde uygulandığı Japonya hariç - her yanda nüfus enflâsyonunun arttığına şahit olmaktayız. Bu artış savaşçı bir ideoloji ile açıktan açığa savunulmamaktadır şüphesiz. Fakat bu davranışın altında savaş saplantısı da gizlidir, çünkü savaşın yoksullaştırdığı ya da az gelişmiş olan bu ülkelerde üretimi çok fazla geliştirerek nüfusun sayısını da arttırmakta acele için başka hiçbir sebep yoktur. Çağımızdaki vahim bir eksiklik de bir *nüfus siyaseti doktrini*'nin olmayışıdır ki bu, ona pahalıya oturmak gibi bir tehlike yaratmaktadır.

XLVIII

LİBERALLERLE OTORİTERLER ARASINDAKİ ÇATIŞMA

Siyasî doktrinlerin her zaman normatif bir nitelikleri vardır. Nihai amaçları belirli sayıda birtakım kurumları övmek ya da savunmaktır. Siyasî doktrinler muhafazakâr olduklarında, yürülükteki politik müesseselerl doğru ve yerinde göstermeğe çabalarlar. Tersine hallerde ise bunları az veya çok şiddetle tenkid ederler ve onların yerine geçmek üzere başka kurumlar ileri sürerler, bunların da fiiliyatta uygulanmasını isterler.

Netice itibariyle her siyasî doktrin, aşağıdaki sorulara cevap vermeğe çalışır:

1 — Devletin temeli nedir? Onu meydana getiren *topraklarla insanların birliği*, hangi *ilke* üzerine kuruludur?

2 — Politik yetkilerin aktarılmasının ve Devletin en yüksek makamlarının el değiştirmesi usullerine hâkim olmak gereken ilkeler nelerdir? Başka bir deyişle, G. Ferrero'nun da işaret ettiği gibi, her siyasî doktrin ortaya bir meşruluk problemi çıkarır: Egemenliği icra hakkı hangi tâyin ya da seçim usullerine göre, kime aittir?

3 — Sonra da *idareci sınıf* problemi gelir ki bu, iki taraflıdır. En başta Prof. Mosca'nın *politik sınıf* diye adlandırdığı, yani siyasî iktidarın kendisini gerçek olarak icra eden sınıf gelir.

Onun ardından *zenginliklere sahip olma* problemi gelir. Siyasî iktidara sahip olmanın her zaman için zenginlik demek olmadığı da çoğu zaman ileri sürülmüştür şüphesiz. Siyasi iktidarı kullanan (ruhanî reisler, diktatörler, partilerin ya da ruhanî kurulların şefleri gibi) kişiler çok defa kendileri için dünya malını hor gören tavırlar takınırlar. Fakat, hattâ bu hor görüş samimî olduğu zaman dahi bu, onların bu malları sanki sahibi imişler gibi kullanmalarına engel olmaz. Nihayet, iktidarın uzun zaman icrasının, zengin olmağa kararlı bulunanları zengin etmediği de görülmüş şey değildir (Bu bakımdan Fransızcada "zengin" anlamına gelen "riche" sözünün Almanca "reich"tan geldiğini hatırlatalım. İspanyolcada muteber ve kudretli kişilere "ricos hombres (zengin kişiler)" denir). Pek çok hallerde siyasî iktidar, zenginlikten doğar ya da zenginliğe götürür. Hattâ görünüşe göre, zenginlikle siyasi iktidarın böyle bir arada oluşunun liberal rejimlerde, komünist rejimlerde yıldızının kararmasından sonra, derhal daha göze görünür hal alması muhtemeldir. O zaman bu bir arada oluş, makama ve politik hiyerarşiye bağlı olan ve hemen elde edilen faydalarda kendini gösterir. Bu takdirde iktidar sarih bir zenginlik, yani maaşlar ve özellikle hizmetler ve kullanma, rahatlık ve lüks hakları olarak, insana muazzam gelirlere sahip olmanın mundilini getirir ama bunların idaresinden ve muhafazasından doğma sorumluluklarla kaygılar diye bir şey yoktur.

4 — Hiyerarşi problemi aynı zamanda işbölümünün yönlerinden biridir. Bu işbölümü - Bastiat cinsinden liberaller, sosyalistler, Galton'un çömezleri ve Burnham'ın müridleri gibi iyimserlerin iddia ettikleri üzere - yalnız bir teknik liyakat meselesi değildir. Çünkü bu, şu soru ile ifade edilebilir: Eşit ya da benzer liyakat halinde en şerefli, en hoş, (para, mesken, boş vakit, yiyip içme menfaatleri v.b. gibi bakımlardan) en kazançlı görevleri icra edenler kimlerdir? Kısacası, Th. Veblen'in de diyeceği gibi, işbölümünde *en imrenilen* basamaklara kimler geçecektir?

Çünkü her toplumda işbölümünün aynı zamanda hiyerarşik ve ekonomik bir yönü vardır. Bu işbölümü *tüketim değerleri* ile *saygı görme değerleri*'ni (tekaddüm hakkı, "pohpohlayıcı tüketim") ortaya çıkarır. Her toplumda ekonomi ile ilgili olmakla beraber izahları ancak sosyoloji ile mümkün olabilen değerler vardır. Bu arada bazı görevler asilleştirici, baş-

ka bazıları ise aşağılatıcı, hattâ utandırıcı sayılır. Bu bir *zihniyet meselesidir.*

5 — İdareci sınıf için adam bulmak meselesi her politik siyasî doktrinin başlıca yönlerinden biri olagelmiştir. Fikrimizce bu, özellikle sosyolojiktir. Çünkü bunun rasyonel ifadesi sadece bir dış cephedir ki masalvari ve özellikle tarihsel birtakım gerçekleri dağınık terimlerle ifade eder. J. Frazer'in de çok iyi görmüş olduğu gibi ayrıca buna az-çok damla büyü ile, dinle ilgili unsurlar da karışır.

Siyasî iktidara ulaşmanın çeşitli usullerine taraftar olanlar arasında bitmek bilmeyen bir tartışma vardır. Bunların başında seçim taraftarları gelir ama, o zaman da seçmenler topluluğu ile seçilebilme kuralları meselesi ortaya çıkar. Modern demokrasiler hariç, seçim ötedenberi bazı kategorilere münhasırdır (Yani eski sitedeki gibi asiller, Kilisedeki gibi mistikler, ya da vaktiyle Mandarinlerin seçiminde olduğu gibi yarışmalar ve sınavlarda kendini gösterenler seçilir). Bugün totaliter Devletlerde seçmenler ancak iktidardaki partinin hazırladığı tek bir listeye oylarını verebilirler. Nitekim İkinci İmparatorluk devrinde de resmî adaylık vardı. Seçim çoğu zaman gizli değildir, bu da korku ve sindirme yoluyla seçmenlerin oybirliğini sağlar.

Sonra doğum yoluyla edinilen siyasî hakların taraftarları gelir ki bunlar, her türlü biçimleri altında, aristokratik doktrinlerdir. Son olarak da dâhi kişilerin, peygamberce vergilerin hakları üzerine kurulu romantik v.b. doktrinler gelir. 1914 te başlayan dönem, "parlak sözlü Führer", "daima haklı olan Duce" v.b. gibi en çeşitli diktatörlükler yolu ile bu son teorilerin şaşırtıcı bir başarı kazandıklarına şahit olmuştur.

6 — Son olarak siyasî doktrinler Devletin nihaî amaçlariyle ilgili problemleri ortaya koyar. Haklı savaş problemleri dolayısiyle ilâhiyatçıların klâsik temalarını yine ele alarak söyliyelim: Hükümdarın amacı "İmparatorluğun genişletilmesi" midir? Aziz Augustinus'un dediği gibi, onun doktrinal bakımdan varlık sebebi adaleti mi - ve hangi adaleti hâkim kılmaktır? Yoksa vatandaşlarının maddî rahatlığı ya da ruhlarının selâmeti ile mi, yahut grupun "mistik sağlığı" veya zevkiyle mi meşgul oluyor? Kudreti mi, mutluluğu, yahut kutsallığı mı (ve bunlardan hangisini) hedef tutmalıdır?

Zamanımızda, hiç değilse hemen varılması gereken amaçlar bakımından, siyasî doktrinlere faydacılığın hâkim olma

eğilimini göstermekte olduğu söylenebilir. Çinli, Japon, Alman v.b. "cihangirler"in bozguna uğrayışlarından beri hiçbir hükûmet, hiç değilse şu anda (yani 1955 te, ama bu belki yarın değişebilir), amacının savaşla genişlemek ya da uyruklarını dayanıklı hale sokup disiplin altına almak için bunları zorla acılara ve hakaretlere katlandırmak olduğunu açıkça söylemeğe cesaret edememektedir. Fakat Devletin yetkileriyle amaçları ve siyasî iktidarın kaynağı bakımından yine de büyük bir anlaşmazlık devam edip gitmektedir.

XLIX

DEMOKRASİNİN TENKİDLERİ

Demokrasi için yapılan tenkidler birkaç çeşittir:

Bazıları Nietzsche'nin halkın aşağılığı, uğraştığı nesnelerin bayağılığı a'eyhinde ileri sürdüğü yargıları çeşitli biçimler altında yeniden ele almaktadırlar. Bunlar demokrasiyi, halkın karakterini daha da gevşetmekle suçlayanlardır. Georges Sorel: "Artık 'yüce' diye bir şey yoktur, onun için de ahlâk çok aşağılık bir şeydir", diyor. Aynı yazara göre: "Zorbalık ahlâkidir", çünkü yığınları fedakârlığın ve yiğitliğin pınarında yeniden kuvvetlendirir.

Oswald Spengler aynı sebeplerle Batı'nın çökeceğini haber vermektedir ve bu, ona göre demokratik ve sosyalist eğilimle düşüncelerden ileri gelmektedir. Spengler güven'ik arzusuna karşı isyan etmekte ve şöyle demektedir: "Politik ücretin temeli olan sosyal güvenlik, rekabetten ve aşırı üretimden daha büyük ölçüde olarak, Avrupa ülkelerinin endüstrisini haddinden fazla gelişmeye ve dünya ekonomisini de felâkete sürüklemiştir". Onun fikrince demokrasiye vergi olan sorumsuzluk kültü, hayatiyetin azalmasına ve medenî cesaretin kaybolmasına yol açmaktadır. Yine ona göre sosyal güvenlik yüksek emekçileri, aşağı emekçilerin yararına olarak, aşırı külfetler altına sokmaktadır. Felsefede olduğu gibi sosyal alanda da Spengler, Rönesans'tan beri tamamen Avrupalı olan her şeyi inkâr etmek ve Doğu ile Ortaçağın değerlerine geri dönmek gerektiği gibi bir sonuca varmaktadır.

Mussolini ise, kendiliğinden kahramanca kararlar almak-

tan âciz olan halkın gevşekliğine karşı Sorel'in yaptığı tenkidleri tekrar ele alır. Fakat gerçekte halkın hiçbir zaman egemen olmadığını da ilâve eder. Bu fiili bir imkânsızlıktır ki açıkça kabul ederek bundan bütün gerekli sonuçları çıkarmak daha iyi bir şeydir. Mussolini: "Temsilî sistemler ahlâktan çok mekanikle ilgilidir," der. "Vahim anlarda halkın elinden onun sözde egemenliğinin mukavvadan yapılmış tâcı çekilip alınır ve ona, bir savaşın bütün meçhullerine doğru yürümesi emredilir... Ancak zararsız olduğu zamandır ki egemenliği halka bırakılır. Daima da tam ona ihtiyaç duyduğu anlarda elinden çekilip alınır." Sonra Mossolini ilâve eder: "Halk kararsızdır, halk artık inanmadığı zaman onu zorla inandırabilmek için her çareye başvurmak gerektir."

Fakat halkın işte bu kararsızlığı değil midir ki birçok hallerde hatada ayak diremekten kaçınmak imkânını verir? Demokrasinin özelliği şu veya bu yana temayül ederek iş görmek ve hataları telâfiye, böylece, kendiliğinden imkân vermektir. Halkın bezginliği çoğu zaman birçok şeyleri açığa vurur, onun özleyişleri birer işarettir, oy hakkı sosyolojik bir soruşturmadan başka şey değildir. Fakat şu şartla ki kamu oyu yeteri kadar aydınlanmış olsun, az-çok huzurla hüküm verebilsin, yani bir mesele hakkında ona danışmak için panik ya da felâketli hamle anları seçilmesin. Nihayet kamu oyunun, karşılıklı tezlerin serbestçe izahını dinliyebilmesi ve bunları az-çok anlıyabilmesi de şarttır. Sözün kısası, Mussolini'nin kamu oyu aleyhindeki tenkidleri, sosyal yapıları eski olan cahil halk yığınları için panik ya da taassup anlarında özellikle muteberdir. Tarihçilerin çoğu Faşizmin kuruluşundan ve Hitler'in iktidara geçişinden az sonra İtalyan ve Alman milletlerinin oylarına serbest seçim yoluyla başvurulsaydı halkın bu rejimleri hiç şüphesiz azınlıkta bırakacak olduğu düşüncesindedirler. Yani, başka bir deyişle bu milletlerin kararsızlığı, onları kurtarmış olacaktı. İktidarı geneloy yoluyla ele geçirme tekniği, elverişli bir durumdan yararlanarak duyguların kabarıp taşmasına yol açmak, fakat duyguların yatışmasını sunî olarak önlemekten ibarettir. Duygular sonunda yine yatışır ama, bu Waterloo, Sedan, Matapan Burnu ya da Stalingrad bozgunları gibi herhangi bir felâket olup bittikten sonra vukubulur.

L

CHARLES MAURRAS

Demokrasinin en insicamlı ve en sistemli tenkidlerinden biri de Charles Maurras'nın eserleri olmuştur. Kendisi ilkin klâsik sanata ve Yunan-Lâtin medeniyetine hayranlık beslemiş ve ilk eserlerini bunlara adamıştır. Maurras, Yunan-Lâtin medeniyetini her ikisi de Cermen kökünden olan - Reform Zihniyetinin ve Romantizmin karşısına çıkarıyor ve bunları şiddetle tenkid ediyordu.

Maurras, De Maistre ve Bonald'ın siyasî kanıtlarını tekrar ele alır ama, bunlara, demokratik düşüncelerin olayların sınavından geçmiş oldukları tam bir asırlık bir tecrübenin yorumunu da ilâve eder.

Tek dereceli seçim için Maurras tarafından ileri sürülen tenkidler Mussolini'ninkilerin tam tersi sebepler üzerine dayanır. Mussolini'ye göre demokrasi gevşektir ve kahramanlık göstermekten âcizdir. Maurras'ya göre ise tersine, demokrasi fevrî kararlar vermek eğilimindedir. Maceracıların ve demagogların eline düşmeğe mahkûmdur. Onun için Maurras'nın ihtilâl aleyhtarı durumu, Faşizmden çok farklıdır. Maurras kendini açıktan açığa gerici diye tanıtır: 1789 İhtilâli bir hata olmuştur. Onun yaptığı bütün işler silinip yokedilmeli ve ilk hareket noktası olan mutlakçı ve parlâmentarizm aleyhtarı monarşiye tekrar dönülmelidir.

Maurras: "Hatalı taraf, insanın tâbi olacağı kanunu yaratacağının mümkün ve doğru olacağına inanmış bulunmaktır," der. "Aşağıdan yukarıya doğru seçim sistemiyle iktidar, çağımızın kamu oyu diye saygı gösterdiği o cehalet ve isteri karışımının keyfine bağlı kalır. Seçmenlerin muazzam çoğunluğu genel yarara ve gelecek günlere aldırmaksızın, kendi özel çıkarının politikasını en az çaba politikasını kabule hükûmeti zorlar.

Seçimle kurulan Devlet, kargaşalık ve yığınların değerine olan romantik bir inanç üzerine kurulmuştur. Fakat romantizm belirsiz ve şiddetli - yani tek kelime ile gürültülü - duyguların karmakarışık şekilde açığa vurulmasına yol açar. Onun içindir ki, Maurras ihtilâlci düşüncenin yayılışından ro-

mantizmi suçlu tutar. Seçim her türlü akılcı yahut bilimsel politikaya engel olur. Maurras: "Lâzım olan şey genel selâmetin şartları hakkında Fransızların onda dokuzunun düşüncesini öğrenmek değil, bu genel selâmetin gerçek şartlarının neler olduğunu bilmektir," der.

Yine Maurras'ya göre, "netice itibariyle Düzeni hiçbir zaman gözden kaybetmemek gerektir. Fakat düzen ancak otoriteden doğabilir. Amma, otorite ne yukarıdan, ne de aşağıdan yaratılır: O, doğar". Durum böyle olunca otorite de istikrarlı ve sürekli olur. Otorite tek kişinin ya da bir topluluğun tiranlığından ayrıdır. Tiranlıklar - Bonapart'çılık olduğu kadar diktatörlük de kamu oyuna bağlıdır. Halkın sevgisini ne pahasına olursa olsun, muhafaza zorundadırlar. Şevk ve heyecan sayesinde yaşarlar ve onun malıdırlar. Fakat şevk ve heyecan olagandışı bir hal değil midir? Maurras: "Onun içindir ki, İmparatorlukla parlâmanter rejim birbirlerine düşman olmakla beraber, aslında aynı cinstendirler" der. Diktatörlükle parlâmentarizm arasındaki karşıtlık esasta değil, daha çok şekildedir, çünkü her ikisi de halkın tasvibine bağlıdır. Bunlar. demagojinin iki tane ikiz görünüşüdür.

Maurras bu bakımdan Fransa kırallarının yavaş ve sabırlı dış politikası ile İhtilâlden beri güdülen dış politikanın saldırgan kargaşalığını kıyaslar. Aradaki fark hiçbir noktada savaşların yönetiminde olduğu kadar açık ve belirli değildir: Kıralların yaptıkları savaş, va ıtaları bakımından daima tutumlu ,amaçları bakımından da sınırlı olmuştur. İhtilâl ise "nefîr-i âm" yoluyla insanlığa aykırı savaşı ihdas ve mecburî askerliği icadetmiştir. Carnot ile İhtilâl Meclisinin taktiği askerî hareketler üzerine değil, toptan öldürmeler üzerine kuruludur. İki yıllık ihtilâl savaşı, asırlar boyunca yapılan kırallık savaşlarına göre daha çok adam öldürmüştür. İmparatorluk savaşları birer maceracılar savaşıdır; bunların maceranın kendisinden gayrı belirli amacı ve halkın sevgisini kamu oyunun gözlerini kamaştırıp onu boyunduruk altına almak suretiyle muhafaza ihtiyacından başka hedefi yoktur.

Maurras'ın politik psikolojisi şevk ve heyecanın kötülükleri üzerinde ısrarla durur. Bu türlü dalgalanmalara tâbi bir duygudan, düzen nasıl doğabilir? "Şevk ve heyecan, sonra bitkinlik: Her zamanki tempo, işte budur". Otorite şevk ve heyecana tâbi olmamalıdır ve bunun için de onun istikrarı hattâ bir insan ömrü ile değil - hiç olmazsa bütün öteki otorite

şekillerinin kaynağı olan en yüksek iktidar için uzun bir sülâle ile sınırlanmalıdır.

İşte bu sebeptendir ki, şahsen Tanrıya inanmamakla beraber Maurras, yine Tanrıya inanmayan Auguste Comte'un Kilise lehinde ve Reform aleyhindeki kanıtlarını tekrar ele alır: "Doğrudan doğruya Tanrıya hitabeden kişi, en hezeyanlı hamleleriyle yargılarını tanrısal ilhama yorabilir". Kendi otorite ilkesi sayesinde Katoliklik "ferdî keyifin, saçmasapan sözlerin ve çılgınlıkların zararlarını asgariye indirir". Bununla beraber, Maurras Katolikliğe karşı güvensizlik gösterir. Yahudi kökünden gelmiş olduğu, âcizlerle mazlûmlara sevgi beslediği, insancı ve kozmopolit nitelikte olduğu için onu tenkid eder ki bu sonuncu nokta aslında Katolikliği, "kutsal bencillik" üzerine kurulmuş olan milliyetçiliğin hasmı haline sokmaktadır.

Fakat Maurras bir parlâmentonun varlığını reddetmez. "Fakat," der, "parlâmento kamu oyunun temsilcisi rolünün çerçevesi içinde kalmalıdır. Bir hükûmet unsuru olmamalı ve hükûmeti de kendine tâbi tutmamalıdır. Sadece istişarî bir haberalma organı olmalıdır. Gerçek iktidar hesapla, hareketle, sessizlik ve gizlilikle yürütülür. İktidar umumî meydanlarda yürütülmemeli, şevk ve heyecana, halkın sevgisine tâbi olmamalıdır: Çünkü bu, Bonapartçı İmparatorluğa, diktatörlere ve parlâmanter Devlet başkanlarına özgü bir şeydir: Siyasî rejimler arasındaki gerçek temel fark, bunlarda otoritenin babadan kalma olup olmadığıdır.

Maurras politikada sınırlı amaçların önemi üzerinde daima ve tekrar tekrar durur. Nitekim, "Düzen ve Düzensizlik" adlı eserinde şöyle der: "Sınır yokluğu düşüncenin belirliliğine, açıklığına ve kuvvetine engel olur... sonsuzluk, yokluk demektir." Politika sayının tiranlığı ve atılışları üzerine değil, deney ve yargılama üzerine kurulmalıdır. Auguste Comte'un "Olumlu Politika" adlı kitabındaki formülü Maurras da ele alarak şöyle der: "Fikir yüreğin kölesi değil, güdücüsü ve önderi olmak gerektir." "İlerleyiş düzenin gelişmesidir, itaat de mükemmelleşmenin temelidir."

Maurras kendi monarşist milliyetçiliğini bir düzen ve barış unsuru olarak gösterir. Şovenlik ve yabancı düşmanlığının halk hükûmetlerine özgü olduğuna ve bunların Jakobenlerin dış politikasına da ilham verdiğine dikkati çeker. Savaşın mü-

vaş olarak göklere çıkarılmasına gelince bu, "romantizm ve onun taşkınlıklariyle ilgili bir şeydir."

Maurras'nın düşüncelerini hangi kategoriye sokmak gerekir? İlkin bunları faşist ideolojilerden mutlak surette aşırmak doğru olur gibi gelir bize. Düzen ve istikrar şampiyonu olan Maurras - XX. yüzyıl diktatörlerinin vasıfları olan deliliğe varan bir demagojiden ve macera düşkünlüğünden olduğu kadar hiçbir şeyden tiksinmemekteydi. İlkin Jakobenlerin, daha sonra totaliterlerin fikri olan "Devletin mutlak kudreti" düşüncesini de reddediyordu. Geleneksel monarşi, geleneğin kendisince inanca altına alınmış sınırlar ve hürlüklerle çevrilidir: "Otoriter ve kudretli bir merkezî iktidara karşılık bir mahallî hürriyetler rejimi bulunacak ve bu, korporasyonlarla kamunların ve bölgelerin kendi kendilerini yönetmelerine imkân bırakacaktır".

Maurras'da uzaklıktan ileri gelme bir çeşit özlemin bulunduğunu kabul etmek gerektir. Nasıl ki "İmparatorluk devrinde Cumhuriyet güzel" idi ise, monarşi de aradan yüz yıl geçtikten sonra bin çeşit güzelliklere bürünmektedir. Fakat Maurras, Spinoza'nın "Teolojik ve Politik Konular" adlı kitabında kırallık aleyhinde yaptığı - artık klâsikleşmiş - tenkidleri, eski rejimin yolsuzluklariyle rezaletlerini ve kırallık devrinin Maliye Bakanı Calonne'un meşhur hesap pusulalarını unutmuştur. Sonra asillerle papazların imtiyazları ve eski rejimin hâlâ ayakta duran Ortaçağ kalıntıları ile ilgili sorunları da cevapsız geçiştirmektedir. Bu nokta belirtildikten sonra Maurras'da çok ilgi çeken bir araştırma gayreti kalmaktadır. Bu, onun, hiç değilse en yüksek iktidarı demagojinin köle'liğinden kurtarmak üzere bir çözüm bulmak için yaptığı çabadır. Başarıdan başarıya gitmek, şevk ve heyecanı boyuna canlı tutmak gerekliği modern Devlet adamını çileden çıkarmaktadır. Bu hal onu da kollektif cezbe hallerine katılmağa sevketmektedir: Oysa onun, tersine, bu halden büyük bir özenle masun kalması gerektir. Belki de bu sebepten dolayı en usta Devlet adamı, yabancı bir teknisyendir: Nitekim Mazarin de böyleydi, ortamın zihniyetine yabancı olduğu, do'ayısiyle bu zihniyet ona bulaşmadığı için buna karşı duygusuzdu.

Demokratik Devlet adamı daima hoşa gitmeme korkusunun baskısı altındadır. Gelecek seçimlerde boşluğun içine yuvarlanmak istemiyorsa faydalıdan çok hoşa gideni araştır-

mak zorunda kalır. En aşağı seviyeye inerek seçmenin, çoğunluğun dalkavuğu haline girer. Diktatörün durumu ise daha da kötüdür. O, yalnız hoşa gitmek değil, şaşırtmak ve susturmak da zorundadır. Çünkü demokratik bir bakana göre bir diktatörün devrilişinin başka türlü çaresiz ve felâketli bir yönü vardır ama, her ikisi de boyuna kendini göstermeğe, gözalıcı bir şeyler yapmağa mahkûmdur. Bundan da kumarbazdan beter bir borsaçı zihniyeti doğar ve sonunda bu hal, delice istikrarsızlığının kaygılarını bütün millete bulaştırır. "Onun için" der Maurras, "otoritenin varlık sebebi huzurlu bir düzene önayak olmaktır ve bu sebepten, iktidara irs yoluyla geçen kimse, borsacıdan üstündür".

LI

NEO-DEMOKRATİK DOKTRİNLER

Demokrasi ilkin bir yandan faşistlerin, öbür yandan otoriter sosyalistlerin delice saldırışları karşısında çöker gibi olmuştur. Fakat totaliter rejimler demokratik hürriyetleri tamamen yoketmekle beraber yine de demokratik ilkelere bağlı olduklarını ilâna devam ediyorlardı. Hepsi de - dilsiz parlâmentolar, sonucu önceden belli seçimler gibi - demokratik müesseselerin taslaklarını muhafaza etmişlerdi.

Şu halde ilk iş olarak bu sistemli kargaşalığın içyüzünü açığa vurmak ve gerçek demokrasiye gerekli şartların neler olduğunu belirtmek gerekiyordu. Parodi'ye göre demokrasi, Devletin haklarını tanıdığı vatandaşın varolması, diye tarif olunabilir. "Aynı zamanda kanuni bir muhalefetin varlığını da kabul etmektir," der Parodi, "bu muhalefetin hakları da tanınacak, o da sesini duyurabilecek, seçimlerde aday gösterebilecek, gazeteleri olabilecek ve bütün propaganda araçlarını kullanabilecektir".

Başkan Roosevelt de savaşın en civcivli zamanında şu tarifi yapmıştır: "Demokrasi, bu ada lâyık bir rejimde bütün vatandaşların yararlanması gereken (ve daha önce aşağı-yukarı aynı sözlerle Tocqueville tarafından da tarif edilmiş olan)

Dört Hürriyet'ten ibarettir." Daha sonra UNESCO da eski Amerikan "Haklar Bildirisi"ne ve 1790 İhtilâl Meclisininkine göre daha tam bir İnsan Hakları Şart'ı düzenlemek üzere bir dünya konferansını toplantıya çağırdı.

Walter Lippman "Hür Site" adlı eserinde 1930 dan 1945 e kadar cereyan eden olayların ışığında siyasî liberalizmin bir övgüsünü yaparak "Demokrasi, İşbölümü ile bağdaşabilen tek rejimdir" der. "Gericiler muharebeleri kazanmakla beraber, sonunda harpleri kaybederler". Totaliter rejimlerden sözederken ve şunları söyler: "Milletlere hürriyet miraslarından ve insanlık haysiyetinden vazgeçmeğe razı olmaları şartiyle bolluk, güvenlik ve barış vaadedildi. Hiçbir yerde de bu vaad tutulmadı". Winston Churchill'in dediği gibi, "bu milelttler şerefsizliği seçtiler, üstelik harple de karşılaştılar".

LII

RADİKALİZM DOKTRİNLERİ

Bu doktrinlerin nasıl doğduklarını anlamak için Fransa'da İkinci İmparatorluğun yıkılışından sonraki ıztıraplı döneme kadar çıkmak gerektir. 1870 askerî bozgunu ve onun peşinden gelen kargaşalık bir çeşit "saltanat fâsılası" yarattı ve bunun devamınca Montesquieu'den ve Jean-Jacques Rousseau'dan beri Fransa'da kaynaşmakta olan bütün siyasî doktrinler, feci bir kaygı havası içinde karşı karşıya geldiler. Monarşist meşruculuğun yeni bir taarruza ve özellikle Haziran Günleri'nden daha kanlı, korkunç bir ayaklanmaya - Commune ayaklanmasına - şahit olundu. İdeolojik bakımdan bu, doğrusunu söylemek gerekirse, oldukça karışık bir kavga oldu. Bunda da, kuşatmanın acıları ve ihanet dedikodulariyle kamçılanan çileden çıkmış bir yurtseverliğin sıçrayışlariyle birlikte anarşist, komünist ve federalist eğilimler birbirine karıştı.

Commune'den sonra seçilen ve çoğunluğu muhafazakâr olan Parlâmentoda demokratik fikirler Gambetta tarafından temsil edildi. Gambetta "Oportünizm" adı altında orijinal bir doktrinin yaratıcısı değilse bile destekleyicisi oldu. Gambetta ne Demokrasinin, ne de onun şefleriyle ondan çıkma hükûmetlerin, basmakalıp ideolojilere hiçbir zaman bağlanmamala-

rı gerektiği düşüncesindeydi. Çünkü bunlar böyle yaparak esnekliklerini, intıbak ve icad kabiliyetlerini kaybetmekteydiler. Hükûmetin görevi ne türlü olursa olsun bir ideolojinin değil, Milletin hizmetinde olmaktı.

Böylelikle eski "Oportünizm"den doğan ve 1870 den beri iktidarı sık sık elinde bulunduran Radikal parti, doktrinsiz olmamak değilse bile, katı bir ideolojiye sahip olmamak gibi bir özellik gösteriyordu. Demokrasinin genel ilkelerini ve ilerlemeye olan inancı kabul ediyordu ama, bunu çok genel bir tarzda ve hiçbir doktrini belirtmeksizin yapmakta idi.

Bununla beraber bazı düşünürler, demokrasinin radikal eğilime göre göstereceği faaliyete hâkim olması gerektiğine inandıkları düşünceleri, sistemli bir tarzda formülleştirmeği denediler.

Filozof Renouvier, Üçüncü Cumhuriyetin ilk idarecileri üzerinde büyük etki yaptı. Politik alanda o, özellikle bir ahlâkçı oldu. "Tanrı'nın, kendilerini bir maceracıya teslim ettikleri için Fransızları 1870 bozgunu ile cezalandırdığını" söylüyor ve özellikle Kant'ın ilkelerini benimsemiş bulunuyordu. Tek ahlâksal unsur, kişinin kendisidir: "Ahlâk kanunu her bir kişide olduğu içindir ki herkeste değildir. büyük ölçüde özel olduğu içindir ki evrenseldir ve tamamen her vicdana özgü olup onu meydana getirir".

Sosyal felsefe bakımından Renouvier, hem Olguculuğa, hem de evrimci doktrinlere hücum eder. İlerleme kanununun mukadder ve gerekli niteliğine besledikleri inan dolayısiyle onları tenkid eder. Bu nitelik ancak insanların çabaları ve sağduyusu sayesinde meydana gelir. Kısacası ilerleme karşılıksız bir vergi (don) değil, meziyetlerin, liyakatlerin taclanmasıdır. Renouvier "mutlak başlangıçlar"ın her an için mümkün olduğunu kabul eder. Tarih sadece ferdî işlemlerden meydana gelmedir ve her an en umulmalık dönemeçlere sapabilir. Renouvir, Toplumu ya da Devleti gerçek varlıklar saymak yolundaki eğilimi de tenkid eder.

Devletin iktidarını ancak kişinin yararına olarak kabul eder. Devlet ferde en âhenkli şekilde gelişmek imkânını sağlamak için ona en elverişli şartları sağlamakla görevlidir. Fakat Renouvier teorik bir hürlükle yetinmez. Ferdin hürlüğüne ve bağımsızlığına titiz bir saygı gösteren oldukça geniş bir Sosyalizmden yanadır. Şöyle der: "Milleti yüzüstü bırakmak barbarcadır, fakat koruma genel olarak tiranlıkla birlikte yü-

rür. Baskıların teşkilâtlayıcısı olarak Sosyalizmi, çürütmek gerektir".

Olumlu siyasî rejimler bakımından Renouvier demokratik Cumhuriyeti göklere çıkarır. Boyun eğeceği kanunların yapımına ferdin tamamen katıldığı tek rejim, demokratik Cumhuriyettir. Nihayet Renouvier ilk papaz aleyhtarlarından biri olmuştur; "müsamahasız bir teokrasi" olan Kilisenin eğitimci fonksiyonunu yasaklamak ister.

Siyasî Liberalizmin bir başka biçimi de "Sosyal Hak" diye adlandırılan ve başlangıçta özellikle Alman Otto von Gierke tarafından savunulan teoride ifadesini bulur. Bu teori, bazı bakımlardan eski Avrupa geleneksel monarşilerini hatırlatır: Bunlarda kıralın iktidarı loncaların tüzükleri, şehirlerin ya da illerin imtiyazları, derebeylik haklarından arta kalanlar v.b. ile sınırlanmış bulunmaktaydı. "Sosyal Hak" teorisine göre Devlet siyasî bir gruplaşmadan başka şey değildir. Yanısıra dinsel, ekonomik, meslekî, kültürel gruplar vardır ki, Devletten geniş ölçüde bağımsızdırlar. Herbiri Devletinki ile eş tutulamıyacak olan kendi özel hakkına sahiptir. Devlet bazen herşeyi kendinde toplamak ister ama, boşuna: Bu özel haklar eninde sonunda herhangi başka bir kılığa girerek daima yeniden doğarlar.

Léon Duguit vatandaşların düşünce hürlüğüne kasitte bulunma imkânını sağlamak için Devlete metafizik bir cevher, bir öz niteliği vermek isteyen bütün doktrinleri reddeder ve şöyle der: "Netice itibariyle Devlet, iktidarla cihazlandırılmış fertlerden, idarecilerden başka şey değildir."

Yarının Devleti "sendikalist bir federalizm" ve aynı zamanda ademî merkeziyetçi olmalıdır. Devletin iktidarı bir hak değil, sadece bir görevdir.

Hauriou'ya göre de sosyal grupların birden fazlalığı ile egemenliklerin birden fazlalığı diye bir şey vardır. Der ki: "Sosyal hayat çok basittir. Bir kurtuluş usulü bulmuştur ki bu, aynı ferdi paylaşamıyan kurumların çoğaltılmasıdır. Fert bu kurumların herbirini ötekiyle çatıştırır, kendisini biri tarafından ötekine karşı korundurur".

Filozof Alain, öğrenimi yarıda bıraktırılıp askere alınarak 1914-1918 savaşının acıklı gerçeklerini yaşayınca, sosyal konuları da düşünmeğe başladı. 1925 te "Radikal bir doktrinin unsurları" başlıklı meşhur bir eser çıkardı. Düşüncelerinin hareket noktası savaştı ve aynı zamanda Faşizmdi: O sıralarda

Faşizmin yaygaracı doktrini bütün zihinleri kurcalıyor, herkesi kaygılandırmağa başlıyor, Almanya'da ise Nazi tahrikleri korkulacak hale girmeğe başlıyordu.

Hauriou gibi Alain'e göre de Devlet, iktidardaki fertlerden başka şey değildir. Der ki: "İmdi, İktidarın özü, onu yürütmekte olan fertleri tabiatiyle baştan çıkarmaktır. İktidar bunların kusurlarını, kötü huylarını âdeta belirtip şişirir. Gurur, istibdad, açgözlülük son hadde vardırılır. Şu halde vatandaş daima ve her türlü şartlar altında, iktidarda bulunan kişilere karşı en büyük güvensizliği gösterecektir. İktidarı denetliyen kurumları çoğaltmak ve onun yürütülmesini güçleştirmek gerektir. Vatandaş halkın seçtiği milletvekili, bakan v.b. gibi kimselerin şef olmak üzere değil, denetçi olmak üzere seçildikleri düşüncesindedir: Bunların rolü seçmenlerini Devlet daireleriyle idarenin daimi istibdadına karşı korumaktır.

Hele vatandaş iktidara karşı hiçbir tâzim, hattâ saygı göstermiyecektir, çünkü "gerekliğe tapınmak değil, onu kabul etmek" lâzımdır. Alain'in temel siyasi tezi, "İktidarlara karşı vatandaş" tır. Ona göre demokrasinin özü, bütün vatandaşlar için iktidarı yürütenleri açıkça tenkit hakkıdır.

Hegel gibi, fakat tam tersi sonuçlara varmak üzere Alain, savaşın Devletin tam mânası ile açılıp geliştiği an olduğunu düşünmektedir: "Her iktidar emin bir içgüdü ve her türlü sağduyuyu iğrenç hale sokan bir tercihle, savaşı sever, arar, ilân eder, uzatır". "Askerî İktidar, iktidar tipinin ta kendisidir ve her İktidar bu tipe doğru yönelir".

Kısacası, Alain'in doktrini Devleti "kutsallıktan çıkarmak" için çok ustaca bir çaba yapar. "Yaratıcı tanrı-Devlet" ya da "Cevher, öz-Devlet" yolundaki hemen hemen dinsel ve metafizik kavramı yalancılık olarak vasıflandırır. Alain'e göre Devlet, bir sözden ibarettir; dediğimiz gibi ,olayların zoruyla kendilerine belirli sayıda bir takım iktidarlar emanet edilen fertlerin birleşmesinden meydana gelir; bunlar da bu iktidarları kötüye kullanmağa fazlasıyle can atarlar. Vatandaş bu yolsuzlukları önlemek için bütün uyanıklığına fazla sahip değildir. Alain Eskiçağın "Magistratus" kavramını yeniler. Meşruluğunu işbaşına seçimle gelişinden alan bu kişi, vatandaşlar adına ve yerine İdareyi denetlemek üzere onları temsil eder. Alain, hipotaz (uknum) ve söz kavgası tarafları bol olan belirsiz ve iddialı teorilerin tam tersini tutar. Siyasal bilimi çok sade bir denkleme irca ve onları sağduyuya uygun terimlerle

ortaya koymayı dener. Kısacası, Alain'in tarif ettiği şekildeki radikalizm, İncil'den ilham alınarak şöyle bir sözle özetlenebilir: Devlet İnsan için yapılmıştır, yoksa İnsan, Devlet için değil. Aynı zamanda Alain, daha çok politika-dışı görünür. Ona göre Hükûmet, lüzumlu bir fenalıktır. Politik faaliyete olduğu kadar politika mesleğine karşı da hiç saygı göstermez. Politika entelektüel faaliyetin en aşağılık şekli değil midir? Sağını ve solunu ayırdedebilen ve birkaç "slogan" geveliyebilen herhangi bir kimse, parlak bir politikacı mesleğine hak iddia edebilir.

Son olarak Alain, Rousseau'nun tersine olarak, vatandaşların aralıksız bir tarzda siyasî hayata katılmaları gerektiğine inanmaz. Ona göre en tesirli politik faaliyet, çoğu zaman pasiftir. Politik faaliyet kamu oyunun gücünden ve sağduyu ile ahlâk duygusunun genelliğinden doğmadır ve aynı zihniyette olan bütün insanlar da kendiliklerinden ve irade-dışı olarak ona başvururlar. Alain der ki: "İktidardaki kişiler için kendi fiillerini yargılayan belirli sayıda Bilgelerden meydana gelme bir kamu oyunun varolduğunu sadece bilmek dahi gerçek bir frendir ki, onları ihtiyata ve tevazua sevkeder. Yere oturarak cambazın yapıp ettiklerini yargılayan kalabalık bir Bilgeler topluluğunun harikulâde ağırlığına eşit hiçbir şey yoktur."

Alain'in düşünceleri, hiç değilse birkaç Batı milletinin durumu bakımından, bir paradoks değildir. Bu düşünceler, Fransa'da ve Batı ülkelerinin çoğundaki bazı mutedil demokratik partilerin, Devletin işleyişinin bugünkü anlayış tarzlarına oldukça uygun düşmektedir. Alain'in durumu, bütün Bilgelerin ve özellikle Eskiçağ Bilgelerinin durumunu, aynı zamanda "Bir İmparatorluk, küçük bir balığın kızartıldığı gibi yönetilir" diyen Çinli filozof Lao Tseu'nun "hatadan sâlim" bilgeliğini de hatırlatır. Fakat sosyal dengelerin ve dönemlerin şaşmaz kanunları bizim ahlâksal meziyetlerimizden daha kuvvetli değiller midir?

Ancak, yalnız iyi niyetlerle bilgelik, âhengin hüküm sürmesine ve kollektif korkuların önlenmesine yeter görünmemektedir. Tarihimizin en korkunç iki savaşı, radikal bir babacanlıkla dolu idareciler devrinde patlak vermiştir. Bütün olaylar, henüz iyi bilinmeyen, zaman zaman da kör ve şiddetli hamleler doğuran sosyal kuvvetlerin varlığını gösterir gibidir. İdarecilerin iyi niyeti, sağduyuları ve bilgelikleri onları durdurmağa hiçbir zaman yetmemiştir; çünkü bilgi olmadı mı, iyi niye-

tin eli-kolu bağlı kalır. Siyasal bilim - buna siyasal sanat demek daha doğru olur - bunları özetleyip sentezliyen sosyal bilimlerle genel sosyoloji daha çok ilerlemedikleri sürece, fazla bir şey yapmağa kaadir olamıyacaklardır.

LIII

BERGSON

Bergson da sırası geldikçe siyasi doktrinler üzerine belirli sayıda görüşlerini açıklamış ve bunu "Ahlâkın ve Dinin iki Kaynağı" adlı son eserinde yapmıştır. Eser 1936 da çıkmış olduğuna göre, bu görüşleri en yeniler olarak saymak mümkündür. Gerçekten bu görüşler Bergson'a ömrünün sonunda şahidi olduğu hâdiseler ve özellikle totaliter rejimlerin yıldırım gibi ortaya çıkışları üzerine ilham edilmiş olsa gerektir. Bunun içindir ki onda, varlıkları ancak o anın aktüalitesi ile izah edilebilen belirli sayıda bir takım düşüncelere rastlanır. Bu büyük fikir adamı, işe karışmağı gerekli görmüştü. Bunu da demokratik ilkeleri kendi felsefesinin ve yeni tarihsel deneyin ışığında "tekrar düşünmeğe" çalışarak ve aynı zamanda çağdaş otorite rejimlerinin doktrinal temellerini tenkid ederek yapmağa çalıştı.

Bütün totaliter rejimlerin ortak yönleri şuydu ki bunlar kendilerini, insanlığın bütün tarihsel evriminin nihai sonucu olarak tanıtıyorlardı. Fakat acaip bir tezatla bunlar tarihin tekâmülüne kendilerini - hattâ olağanüstü kalitede - bir zincir halkası saymaktan kaçınıyorlardı. Sadece *intikali* olmak, ancak onlardan öncekilere yaraşan bir şeydi. Onlar, kendileri *ebedi* olsunlar istiyorlardı. Örneğin Hitler üçüncü Reich'ın kesin olarak en azından "bin yıl için" kurulmuş olduğunu söylüyor; Mussolini de İtalya'nın ebediyen faşist kalacağını her fırsatta tekrarlıyordu!

Bergson kendi felsefi doktrinine dayanarak buna, evrimin daima yeni ve beklenmedik durumlar yarattığı şeklinde cevap verir. Cournot'nun "düşüncelerin zincirlenişi ve tesadüf üzerine" olan fikirlerini yeniden ele alarak, gerçekleşme kabiliyetindeki mukadder nesneler (virtualites) alanının sanıldığından çok daha geniş olduğunu söyler. Bunların sayısı, toplum-

larımızın karmaşıklığı ile beraber artmak eğilimindedir.

Bununla birlikte Bergson hiç de iyimser görünmez. Ona göre insanların her zaman ve kendiliklerinden, inançlarının ve kanaatlerinin daima en sonuna kadar gitme eğiliminde oluşları, insan dinamizminin bir vasfıdır. Bunları tam anlamıyle gerçekleştirmek isterler. Bu vasıf ise öteki alanlara göre politikada daha açık ve belirlidir. Bu "aşırı" eğilim yalnız savaşkanlıktan değil, aynı zamanda meraktan da ileri gelir.

Bergson: "Buna politikada "İnsanların dramdan hoşlandığı" gibi çok vahim bir müşahede de eklenir," der. Adam öldürmekten ve hasımlarla onların eserlerini sembolik olarak yoketmekten zevkalmak, derin politik inançların çok sık görülen bir vasfıdır. Anatole France'ın dediği gibi "tanrılar" kurbanların "kanına susamış" bulunmaktadırlar. Politikada adam öldürmek yalnız mücadelenin bir gereği değildir, büyü usûl ve âdetlerinin, tanrının gazabını yatıştırmak için kurban kesmelerin bir kalıntısıdır. Adam öldürmenin tasdik edici bir değeri vardır ve bu aynı zamanda, doktrinin müridleri arasında, bunların inançlarını kuvvetlendiren bir çeşit ortak bağın meydana gelmesine yarar.

Siyasi felsefede Bergson, Hegel'in tam zıddı görüşü tutar. Bilindiği gibi Hegel'e göre evrim tez-antitez ve sentez yoluyla olmaktadır. Bergson'a göre ise siyasi evrim ilkin, herbiri kendi tümevarımının (déduction) bitimine ulaşmağa çabalayan zıt eğilim çiftleri arasındaki gidiş-gelişler yoluyla olur. Fakat yaratıcı evrim bu iki eğilimin bir sentezine ulaşacak yerde bunları aşar ve yerlerine ,önceden kestirilemiyen yenilikler koyar.

İktidardaki siyasi doktrin kendini sonuna kadar kabul ettirmeğe çalışmakla beraber aynı zamanda direnmelere de yol açar. Çünkü bütün sonuçlarını geliştirerek, sakıncalarını ve zararlarını da ortaya koymuş olur. Ayrıca, hiç değilse bir kamu oyunun varolduğu medeni memleketlerde bunun tekrarlanışı ve çevresini alan konformizm de sonunda can sıkıntısı, bezginlik ve alışkanlık uyandırır. O zaman yavaş yavaş rakip eğilimin yeniden ortaya çıktığı görülür. O zamana kadar yenilmiş ya da iktidardan uzaklaştırılmışken kalkınıp doğrulur, mensuplarının sayısını arttırıp kalitesini düzeltir. Büyük Fransız filozofunun Hegel'den ayrıldığı ikinci bir nokta da budur. Hegel'e göre iktidardaki doktrini ifade eden yahut hiç değilse buna uyan, "düşünceyi temsil eden", Devlettir, yani İdaredir. Bergson'a göre ise tersine, iktidardan bir an için uzaklaştırı-

lıp yoksun bırakılan eğilim, gözden düşmüş olduğu dönem içinde sanki düşünmek, "zenginleşmek" ve özellikle yenileşmek zorunda kalır. Bergson: "İlkeler muhalefet saflarında yer alırlar," der. Onun için sonuç olarak Bergson siyasi hayata bu "çifte delilik kanunu"nun aşırılıklarını ve öldürücü zorbalıklarını demokratik kurumların işleyişi ile önlemek tavsiyesinde bulunur: Bu kurumlar ilerleme kanununa uymağı şiddetsiz ve ıztırapsız olarak mümkün kılacaktır; bu kanun ise, Bergson'a göre, *gidiş-gelişler (oscillations)* ile işler.

Bergson'un siyasi doktrininin üçüncü esaslı ayrılığı, "kapalı" toplumlarla "açık" toplumlar arasında kurduğu farktır. Birinciler ilkel toplumlara yakındır: Yabancı düşmanıdır, yenilik düşmanıdır ve mütaassıptır. İkinciler açıktır. Karşılaştırmaları ve serbest tartışmaları kabul ederler. Müsamahalıdırlar, insan kişiliğine saygı gösterirler ki bu kişiliğin korunması, her siyasî rejim için "son kanıt" olarak kalmaktadır.

Bergson "açık" - yani (kast, sosyal sınıflar, dinler, milliyetler v.b. gibi)çeşitli sosyal grupların ayrılmasını önleyen ve birinden ötekine geçişleri ve mübadeleleri kolaylaştıran - politik sistemler kurulmasını da öğütler. Bu da birkaç yıl sonra 1940 felâketiyle sonuçlanacak olan aşırı milliyetçiliğe ve siyasi taassuba karşı son bir itirazdır.

LIV

OTORİTER SOSYALİZM ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Bu tartışmaların Rus tecrübesi çevresinde toplanmış oldukları apaçıktır. Lenin'in ölümünden sonra iktidarı Stalin ele aldı ve Rus İhtilâline aşırı derecede enerjik ve otoriter bir yön verdi. Büyük çoğunluğu bakımından Doğulu, feodal ve Ortaçağlı kalmış muazzam bir milleti teknik ve endüstriyel bir medeniyete doğru çabuk ilerletmek için bu sertlik belki de lâzımdı. Nüfusun büyük ölçüde arttığı ucsuz bucaksız bir ülkede zihniyeti, yaşama tarzını ve temposunu çabucak ve kökünden değiştirmek gerekiyordu (Karl Marx'ın "ilkel birikim" diye adlandırdığı ve Batı'da iki asra kadar zaman gerektirmiş olan bir ilerleme ve gelişmeyi Rusya'da bir kuşak süresince

gerçekleştirmek lâzımdı, yoksa topyekûn bir başarısızlığa uğramak mukadderdi). Oysa ,kendiliğinden yaratıcı evrime, serbest taklide, hattâ sömürgeciliğe göre, kendini sömürgeleştirme (auto-colonisation) metodlarının çok daha sert olduğunu, tarih tecrübesi daima göstermiştir.

Lenin: 'Sosyalizm, burjuvazinin baskı âleti ve bir sömürme aracı olan, bir sınıfın öbürü üzerindeki hâkimiyetini muhafaza için kurulmuş bulunan Devlete son vermelidir," der. Stalin ise tersine, bütün iç ve dış engeller ortadan kalkmadığı ve bütün direnenler ezilmediği sürece, Devletin muhafazası gerekliğini belirtir. Böylece Devlet sömürme âleti iken, yoketme âleti mertebesine yükselmiş olur. Fakat ne yazık ki tetbiş denen nesnenin sonu hiçbir zaman gelmiş değildir. Çünkü her kuvvet ve her gelişme engeller çıkmasına yol açar, her hâkimiyet direnmeler ve hoşnudsuzluk konuları doğurur. Onun için Devletin bu yokoluşu, boyuna uzaklaşması mukadder bir seraptan ibarettir.

Bugünün genel eğilimi siyasi doktrinleri iktisadî doktrinlerle eş tutma yolundadır. Bunlar hiç şüphesiz sıkı temas halindedir. Fakat birbirleri arasında mutlaka bir bağ da yoktur. Demokratik bir Devletin adaletsiz ve gerici bir iktisat politikası gütmesi mümkün olduğu gibi, sosyalist bir Devletin hattâ askerî bir diktatörlük tarafından yönetildiği de görülebilir.

Onun içindir ki komünizmin tenkidleri Hayek ve Schumpeter gibi iktisadî Liberalizm taraftarlarından gelebilir ve dolayısiyle de komünizmin ekonomik teorisine uygulanabilir. Fakat bu tenkidler inançlı komünistlerden de gelebilir ve bunlar ekonomik tezi değil, şu ya da bu komünist hâkûmetin güttüğü politik metodları tenkid edebilirler.

Stalinci otoriter komünizm hakkındaki en sert tenkidler Lev Troçki tarafından yapılmıştır. Şimdi bu iki insan da ölmüş ve tarihin malı olmuş bulunduklarına göre, denebilir ki hiçbir şey - birinin öbürüne tarihte "Haşşâşîn" adıyla anılan İsmailî'lerin yenilenmiş metodlarıyle öldürttüğü güne değin - ikisinin birbirlerine besledikleri korkunç kin kadar heyecan verici, gözalıcı ve hattâ muhteşem olmamıştır. Lenin der ki: "Memurluk müessesesi ve daimî ordu, burjuva toplumun lüzumlu parazitleridir... Bunla dan korunmak için proletaryanın Marâ ve Engels tarafından incelenen silâhları alması gerektir: 1 — Her an seçilebilmek ve işten çıkarılabilmek; 2 — Emekçinin gündeliğinden üstün aylık almamak; 3 — Herkesin geçici olarak

bürokrat olacağı bir durumdan, herkesin sırası gelince mürakabe ve kontrol görevleri yapacağı bir duruma hemen geçmek..." Troçki de şunları ilâve eder: "İmdi, Sovyet Devleti tarihte eşi bulunmıyan bir baskı cihazı haline gelmiştir... bürokrasi yığınlara hükmeden kontrolsüz bir kuvvet olmuştur... silâhlı millet tarafından yeri alınmaktan uzak olan ordu, imtiyazlı bir subaylar kast'ı kurmuş, bunun zirvesinde mareşaller peyda olmuştur... Emekçi Devletin kesin fizyonomisinin, jandarma Devletin yokoluşu ve Devletin, kendini idare eden bir toplum içinde eriyip gitmesi demek olduğu tamamen unutulmuştur."

Aynı nitelikte tenkidler Victor Serge tarafından "Bir İhtilâlin Kaderi" adlı eserde de yapılmıştır. Bu yazar: "Sovyet tecrübesinin, Lenin'in tasvir ettiği savaşlar dönemi komünist Devletiyle hiçbir ortak yönü yoktur," der. "Bu, gasp hareketlerini zorla kabul ettirmek için Sosyalizmin temel ilkeleriyle bağları koparmak zorunda kalan muzaffer bürokratların eseridir."

Dış politika alanında Tito: "Rus İhtilâlinin dış politikası artık geleneksel Rus emperyalizminin - milletleri aldatan - bir devamından başka şey değildir," der, bunun sebebini de Rusya'nın iç durumunda ve özellikle İhtilâlin bürokratlaştırılmasında görür.

Komünist olmayan başka tenkidcilere göre de yeni Rus Devleti Komünizm adına kurulmuş olmakla beraber, endüstriyel cihazlanma ve askeri kudret alanındaki muazzam başarılarına rağmen Komünizmin bir tasdiki olmaktan çok uzaktır. Tersine, bu Devlet Ekonomi alanında olduğu kadar siyasi teşkilâtlanma alanında da komünizm doktrininin uygulanamaz olduğunu isbat etmiş bulunmaktadır.

Raymond Aron "Rus tecrübesinin, Proletaryanın idareci bir sınıf olamıyacağını ispat etmiş bulunduğunu" söyler. Eski asiller ve burjuvalar hiyerarşisi yokedilmiştir ama bunun yerine yeni bir hiyerarşi ve - gerçek bir aydınlar, bürokratlar ve askerler burjuvazisi olan - yeni bir idareci sınıf geçirilmiştir. İşbölümü otoriter olduğu için özellikle daha sıkıdır, yaşayış tarzları ve ücretler arasındaki muazzam farklar, görevlerin azçok irsî olması yolundaki eğilim daha şimdiden gerçek sınıflar yaratmış bulunmaktadır.

Demokratik sosyalizmle otoriter sosyalizm arasında yeni bir doktrin yer almıştır ki bu, teknokrasidir ve Sermaye ile

Emek arasındaki geleneksel nöbetleşmeyi aşmağa doğru yönelmektedir. Teknokratlar şöyle diyorlar: "Kapitalizmin yerini daha şimdiden yeni bir idareci sınıfın, teknisyenlerin, müdürlerin hâkimiyetiyle vasıflanan yeni bir sosyal şekil almıştır ve bu ileride, daha fazla böyle olacaktır. Bu, müdürler İhtilâli olacaktır." Bu tez Burnham tarafından, Fransa'da da Jean Courtot ve ekonomik Hümanizma grupu tarafından savunulmuştur.

Bu tez büyük ölçüde doğru görünmektedir. Papitalist memleketlerin büyük endüstrilerine sermayenin sahibi olan aksiyon sahiplerinden fazla teknisyenlerin ve müdürlerin hakim oldukları çok uzun zamandan geri söylenilegelmiştir. Komünist memleketlerdeki endüstriler de aynı şekilde ve aşağı yukarı benzer şartlar altında teknisyenler ve uzmanlar tarafından idare edilmektedir. İşçiler onlara itaatle görevlidir ve idare kuralları aşağı yukarı tıpkıdır. Aynı şekilde, en demokratik memleketler de plânlama, kredi dağıtımı ve başka finansman usul ve şartları altında Devletin Ekonomiye müdahalesini şimdi - hattâ Keynes'in teorilerinden beri daha da fazlasıyle - kabul etmektedirler.

Bununla birlikte Burnham'ın tezi fazlaca harfiyen alındı mı, bir çeşit teknik ve politik nüfuz doğurmak tehlikesini yaratmaktadır. Bu ruh hali her çeşit buluşlar ve yenilikler konusunda özellikle tehlikelidir. Özellikle grup halinde oldukları zaman teknisyenlerin ve üyelerini kendileri seçen kurulların yeniliklere karşı çok muhafazakâr ve güvensiz olduklarını tarihsel tecrübe göstermektedir. Zaten büyük yaratıcıların teknik alanda olduğu kadar teşkilâtçılık alanında da uzman olduklarına çok seyrek görülmüştür. Ne Ford, ne Carnegie, ne Eugène Pereire, ne de Ballin uzman değillerdi.

Teknokratik doktrin otoriter rejimlerden yana olan birçok kimseler tarafından bir çeşit Faşizm gibi benimsenmiştir ama bu Faşizm artık demagoji ve zorbalığa değil de, kendi topluluğunun üyelerini kendileri arasından seçme usulüne dayanmaktadır. Léon Blum bu eğilimi tenkid ederken şöyle demiştir: "James Burnham'ın müdürlük rejimini sosyalist rejim haline koymak için, buna Demokrasiyi sokmak yeter".

LV

FAŞİST VE TOTALİTER DOKTRİNLER

Tarihsel nitelikte ortak bir vasıf, 1914 - 1918 savaşından sonra doğan otoriter rejimlerin meydana çıkışlarında az-çok bir benzerlik kurmağa imkân vermektedir.

Savaştan en çok acı çeken ya da onun yüzünden en fazla hayal kırıklığına uğrayan ülkelerdeki genel hoşnudsuzluk, birçok sorumlular ya da "şamar oğlanları" grupunu birbiri ardınca yutup yokedecek kadar derin olmuştur. Almanya'da, Avusturya'da, Rusya'da buna ilkin saltanat sürmekte olan hânedanlar hedef oldular, ya kovuldular, ya da öldürüldüler. Fakat bu yeter değildi. Siyasi şeflerin ustalıklarına göre sorumluluğun yükünü sonunda idareci sınıfın şu veya bu grupu sırtına aldı. Almanya'da barış müzakerelerini yapıp andlaşmayı imzalıyan Sosyal Demokrat partisinin zararına olarak "arkadan indirilen hançer darbesi" tezi icad edildi. Bu, yenilemiyeceği apaçık olan Alman ordusunun, sonunda sosyalist şeflerin ihaneti yüzünden yere serildiği anlamına gelmekteydi. Olayların bu şekilde yorumlanışını Erzberger, Rathenau v.b. hayatlarıyle ödediler. Nazizmin demagoji dalgaları kabardığı sırada Alman burjuvazisi, üyelerinin bir kısmını feda ederek, fırtınayı savuşturdu. Rusya'da idareci sınıfın tümü, yani asillerle burjuvalar yokedildi. Bu sınıf mensuplarının nisbeten az sayıda olmaları dolayısiyle iş kolaydı. Fakat daha açıkgöz davranan İtalyan idareci sınıfı, savaşsonrası halk hoşnudsuzluğunun ve taşkınlığının fırtınasını savuşturma işini, Faşizmi icad ederek başardı.

Faşizmi anlamak için onu ,içinde doğmuş olduğu tarihsel ortama yerleştirmek gerektir. Bu olayın ortaya çıktığı iki memleketin ortak bir vasıfları vardı: İkisi de savaşa şevkle, heyecanla girmişlerdi. Belirli sayıda bir takım iniş ve çıkışlar sonunda Almanya bozgun yüzünden, İtalya da zaferin çıkarlarına yeteri kadar ortak olamayışı yüzünden olmak üzere, her iki memleket derin bir hayal kırıklığına uğradı. Bu iki ülke ekonomik bakımdan büyük ölçüde yoksullaştılar, işsizliğin pençesine düştüler ve özellikle - XIX. yüzyılın başından beri çıkan yepyeni bir olay sonucunda - kendi göçmenleri için Ame-

rika'nın teşkil ettiği büyük mahrecin kapandığını gördüler. Bilindiği gibi Amerika'ya İtalyan göçü 1914 ten önceki son yıllarda (mevsimlik göçenler de dahil) yılda 900.000 kişiye kadar yükselmişti. Başka bir deyişle bu iki memleket, yani Almanya ile İtalya savaşın ertesinde çok vahim bir demografik ve ekonomik durum içinde kaldılar ki bu, âni bir nüfus çoğalışının bütün veçhelerini haiz bulunmaktaydı. Yani ortada hem işsizlik, hem gerçek gündeliklerin düşüşü ve özellikle gençlerin işsizliği vardı ki bu, patlayıcı bir demografik-ekonomik yapı diye adlandırdığımız nesnenin vasfıydı; zorbalığa, dış ya da iç savaşa doğru götüren haldi. Demek oluyor ki iklim, taşkınlığa çok elverişliydi. Savaş, yığınları çarpışma disiplinine, tehlike zevkine, baskınlara ve genellikle insan hayatını hiçe saymağa alıştırmıştı. Böyle bir ahlâksal eğilim ergeç ve daima nüfus fazlalığından doğar (Şunu da hatırlatalım ki nüfus artışından katiyen mutlak değil de, nisbi anlamda sözedilebilir. Fikrimizce nüfus artışının psikososyal tepkileri, *nüfus kaynaklara göre daha çabuk arttığı zaman* meydana çıkar).

Bu duruma tarihsel bir örnek de vardır ki hatırlatmak yerinde olur. Direktuvar devrinde Fransa da buna benzer bir durumda bulunmuştu: Yani fazla sayıda insan, genel yoksullaşma, para sarsıntıları (Markın ve Orta ve Doğu Avrupa'daki bütün paraların düşeceğini daha o zamandan haber verir şekilde, Fransa'da da kaimeler düşmüştü), kargaşalık havası eninde sonunda kuvvetli bir iktidara dönüşü gerektiriyordu. Bu kırallık, ya da Eskiçağ usulü tiranlık, yani kısacası ömür boyunca diktatörlük demekti, başka formül yoktu. Fakat kırallık moda değildi, çünkü bunun vasfı statik ve muhafazakâr olmaktır. Savaşla, ihtilâlle kışkırtılan yığınlar demagojiye alışmışlardı, yalnız diktatörlük onları sürükliyebilecek ve onlara söz geçirebilecek durumdaydı. "Consulat" ve Napoleon macerası böyle doğdu.

Napoleon'un politikasının bir yorumu vardır ki buna yeteri kadar dikkat edilmemiştir. İmparator, talihsiz XVI. Louis'nin, saltanat devrinde halk tarafından sevildiği tek dönemin, Amerika savaşı olduğunu anlamıştı. Barış tekrar kurulunca, hoşnudsuzluk ve kargaşalıklar yeniden ortaya çıkmıştı. Napoleon'un dış politikası ve onunki kadar objektif bir deha için çoğu zaman izahı imkânsız o bir sıra savaşlar belki ancak bu tarzda yorumlanabilir: İçeride her türlü kargaşalığı yoketmek için, eldeki insan kuvvetlerinin fazlasını savaşa yö-

neltmek gerektiğini o, anlamış bulunuyordu. Netice itibariyle ve çeşitli safhalar bir yana bırakılırsa Napoleon'un politikası her yıl 90.000 Fransız delikanlısını alıp sınırların ötesinde yokolmağa götürmekten ibaretti. Alt tarafı sadece bir takım safhalardan ve yorumlardan ibarettir. Montaigne gibi birçok yazarların çok iyi ifade ettikleri bu teoriyi açıktan açığa söylemek hayâsızlığını Napoleon hiç şüphesiz göstermemiştir. Fakat bu - yani öbür dünyaya göçmen yollamak - onun politikasında zımnî olarak vardır.

Sosyal bakımdan İtalyan Faşizmi herşeyden önce Georges Sorel'i benimsiyor ve Mussolini onun çömezi olduğunu ilân ediyordu. Sorel'in: "Biyolojide eşitlik, mezarlık demektir," sözünü sık sık tekrarlıyor ve Sorel'in, sendikacı olmakla beraber "ateşli ve inançlı bir kapitalist sınıfı" üstün tuttuğunu da hatırlatıyordu. Faşizm, kimilerinin "Burjuvazinin Karl Marx'ı" diye adlandırdıkları Vilfredo Pareto'yu da benimsemiş bulunmaktaydı.

Pareto - kendisinin de benimsemiş olduğu Gustave Le Bon ve Le Dantec gibi Darwincilerin "gerçekçi" ve biyolojik sosyolojisini andıran ve - "gerçekçi" denen tipte, yani aslında ancak kuvvete inanan, şüpheci ve alaycı bir sosyoloji kurmuştu.

Cenova'lı aristokrat bir ailenin çocuğu olan Pareto, Walras'nın çömezliğini yaptı ve o da onun gibi Lozan Üniversitesinde iktisat siyaseti okuttu. Matematik iktisadın ustalarından biri oldu, ayrıca kendini sosyolojiye de adadı. Sorel gibi o da mitos'lara büyük önem verir. Bu noktada ikisi de dolayısiyle Karl Marx'la birleşirler, nitekim Karl Marx da halk yığınlarını itaat çerçevesinde tutup onları gerçek çıkarlarından saptıracak ideolojik aldatmalara çok geniş yer verir.

Pareto'ya göre bütün hükûmet biçimleri döne dolaşa oligarşide karar kılar. Yalnız değişen şeyler, bu oligarşinin kendine itaat ettirmek için dayandığı mitos'lardır ve oligarşi mensuplarının toplanılış tarzıdır. Onun düşüncesine göre en temenniye değer politik yapı, idareci sınıfın sertleşmesini önlemek için milletin geri kalan kısmının en liyakatli kişilerinin de sosyal yükselmesine imkân veren yapıdır. Her oligarşi iktidarlarını ve imtiyazlarını çocuklarına aktarmak eğilimini kendiliğinden gösterdiği için, (Pareto'nun yarattığı ünlü formüle göre) "seçkinlerin tedavülü" ancak idareci sınıfların demografik bakımdan az doğurgan olmaları sayesinde mümkün olabilir. Bu gittikçe azalan doğurganlığın varolmadığı her yer-

de seçkinlerin tedavülü engellenir ya da yavaşlar.

Pareto ana hatlarını çizdiği demo-politik teorinin bütün sonuçlarını ortaya dökmüş değildir. Bizce bu teori çok geniş gelişmelere elverişli görünmektedir. İdareci sınıflar mensuplarının birden fazla kadınla evlenmedikleri Batı ülkelerinin daha âhenkli şekilde gelişmelerindeki başlıca sebebi bunda görmek mümkündür. Tersine, Doğu ülkelerinde bu gittikçe azalan velûdluk hali (fécondité differentielle), aksi yönde işlemekteydi. Birden fazla kadınla evlenme usulünün varlığı, en kudretli kişilerin en çok evlâda sahip olmaları sonucunu doğuruyor, bu ülkelerde de en ufak sosyal ilerleme bu yüzden imkânsızlaşıyordu. Beri yandan Avrupa'da Faşizmin, idareci ve varlıklı sınıflarından doğumların fazla olduğu milletlerde özellikle gelişmesi de dikkate değer. Bu sınıfların kuvvetli bir hiyerarşi kurarak kendi çocuklarına çıkarlı, şerefli ya da hoş makamları - halk sınıflarının rekabetine ve onlardan yükselen isteklere karşı - sağlamaları imkânını hazırlıyan, işte bu haldir.

Rousseau'nun çömezlerine ,halk iradesi teoricilerine ve demokrasiyi kaçınılmaz sayanlara karşı Pareto şu itirazı ileri sürer: Doğu'nun despotik monarşilerinin, kast'ler üzerine kurulu rejimlerin ve genellikle - Venedik Cumhuriyeti gibi - sert ve otoriteleri bakımından kıskanç oligarşilerin - yani gerçekten sert rejimlerin - hiç değilse içeriden yıkılmalarına imkân olmadığı dalma meydana çıkmıştır.

Faşizmin siyasi doktrininin vasıfları şunlardır: Demokrasi ilkelerinden vazgeçmek. İlk olarak seçim ilkesini terketmek gerektir ki bunun hakkında, bu gibi durumlarda yapılması âdet olan tenkidler yapılır: Aptal insanla akıllı insana birer oy vermek saçmadır; sayıya dayanan demokrasi saçmadır; siyaset adamlarının kudretsiz gevezelikleri saçmadır v.b. Faşizm bu palavraların karşısına güçlü adamın estetiğini, boş ve dipsiz tartışmaları bertaraf ederek kesip atan askerce bir az konuşurluğu çıkarır. Fakat bu hal Mussolini ile Hitler'in en parlak "geveze adam" örnekleri olmalarını önliyememişti. Tek bir siyasi parti Deveti ele geçirir ve onu canının istediği gibi yönetir. Partinin ne içinde, ne dışında hiçbir muhalefeti hoşgörmez. Parti askeri tipte bir disipline, bir hiyerarşiye ve bir teşkilâtlanmaya tâbidir. Uygulama alanında bu durum, kılık-kıyafet ve hal ve gidişle ilgili bir estetiğe dayanır. Bir kumanda görevi yürüten herkes üniformalıdır, sırmalıdır, süslüpüslüdür, çizmelidir, mahmuzludur. Şefler dalma silâh taşırlar

ve günlük hayatın bütün safhalarında cart-curt ederler.

Faşizm tek dereceli seçimi kaldırmakla beraber Bonapartçı geneloy sistemini benimsemişti: Yani hükûmet darbesi bir kere başarıldı mı halk "evet" ya da "hayır" diyerek açık bir oylama ile bunu tasdike çağırılıyordu. Bu oylama, makamlarına oturan yüksek şeflere milletin artık bütün iktidarlarını kesin olarak verdiği anlamına gelmekteydi.

Yine Bonapartçılık gibi Faşizm de ilham alan ve hemen hemen peygamber gibi bir şef teorisi kurmuştu. Eskiden mutlakçı kıral Tanrı ile millet arasında bir aracıydı. Faşizm, formülünü Hegel'de buldu: Şef (en yüksek yönetici, Duce ya da Führer) milletle - kader'in bir çeşit hipostazı (uknum'u) anlamına alınan - Tarih arasındaki aracıydı. "Tarihi yapmak"la görevliydi ve ancak ona karşı sorumluydu.

Bu "Führer prinzip"in çevresinde bütün bir mistik doktrin kuruldu. Şef hem kendi zaferi, hem de milletin onu bu makama yükseltişi dolayısiyle kutsallaştırıldı. Pétain hükûmeti kurulduğu sırada Vichy'nin resmi gazetecileri Durkhelm'a atıf yaparak - ki o bunu duysa pek şaşardı - Mareşalın kişiliğinin "Fransız toplumunun kollektif şuuru" olduğunu ciddi bir tavırla yazıyorlardı.

Bonapartçılığa göre daha radikal olan Faşizm, Hobbes'un Leviathan'la ilgili düşüncelerini benimsemişti. Örneğin İtalya'daki Gentile gibi teoricileri, hukukun ve ahlâkın yaratıcısının Devlet olduğunu savunuyorlardı. Bu hal onu hem - kendilerini daima ahlâksal değerlerin bekçileri sayan - dinler; hem de insan hakları ve tabiî hak doktrini ile çatışma haline koyuyordu.

Faşizme göre insanların hakları, Devletin onlara verdiklerinden ibarettir. *Totaliter* doktrinin özü budur. Partinin kişileştirdiği Devlet, bütün milletin ve onun herbir mensubunun hayatının tümünü yönetir. Onun otoritesine ne maddi ne manevi hiçbir sınır yoktur. Vatandaşların malı da canı da onundur. Hiçbir müktesep hakka saygı göstermez, hiçbir düşünce ve söz hürriyetini hoşgörmez. Muhalifler hain ya da cani sayılır. İtalya'da işler az-çok itidalle yürümüştür ama Alman milletinin mucizevi itaatkârlığından ve eleştirme zihniyeti noksanlığından da yardım gören Alman nazilerinin nasıl hezeyan derecesini bulan aşırılıklar yaptıkları, bilinen bir şeydir.

Bazıları daimi tedhişin totaliter rejimin özü olduğu dü-

şüncesindedirler. Tethiş bu rejimi tiranlıktan (tek kişinin mutlak iktidarından) ayırdeder. Fakat totaliter rejimlerde tedhiş bir ideoloji adına yürütülür ve iktidardaki parti de insanlarla nesneleri ne bahasına olursa olsun bu ideolojiye boyun eğdirmek ister.

Fransız İhtilâlinden - yahut daha doğrusu, netice itibariyle onun birçok safhalarından biri olan tethiş döneminden - Faşizm, Jakobenlerin "ideolojisini herkese zorla kabul ettiren ve başka hiçbir ideolojiyi kabul etmeyen, kendi üyeleri arasında da sert ve daimi bir temizlik yapan tek parti" düşüncesini almıştır. Bonapart'ın kendisi de eski bir Jakobendi ve iktidara geçince bütün partileri kapatarak İhtilâlöncesi politikasına geri dönmüştü. Fakat Faşist ve totaliter şefler, Bonapart'tan farklı olarak, iktidara geçince partilerinin yapısıyla dallarını, kollarını aşırı derecede geliştirdiler. Parti de onlar için - aynı zamanda hem gözetleme, hem haberalma organı olan munzam bir polis gibi - milleti çember içine almak hizmeti gördü. Aynı zamanda Devlet şefi olan diktatör, partinin en yüksek şefi olarak kaldı. Kişisel bir andla kendisine bağlı olan parti üyeleri de onun doğrudan doğruya ve itirazsız yargılama yetkisi içine girdiler.

Sosyal ve ekonomik teşkilâtlanma bakımından faşist doktrini hem demokratik sosyalizmin, hem marksizmin şiddetli bir muhalifi olarak ortaya çıkmıştı; kendisini, korporatif bir teşkilâtlanma ile ,sınıfların kavgasına son vermek görevinde sayıyordu. Bunun için de her endüstrinin ya da üretim kolunun patronlarıyle emekçilerini aynı kurumlar içinde gruplamıştı. Kendi bakımlarından korporasyonlar da birer sendika olarak - fiiliyatta kendilerini yönetmekte olan - tek partiye giriyorlardı. Naziler tarafından da az-çok kopye edilmiş olan Mussolini korporasyonculuğu, kısmen sendikalist doktrinlerden ve özellikle Sorel'den de ilhamlandı ve kendine başlıca teoriciler olarak, onun eski bir çömezi olan Lagardelle ile bir Maurras'cı olan La Tour du Pin'i seçti. Bu karporasyonculuk, Fransız İhtilâlinden önceki eski loncaların nizamî ve hiyerarşik geleneklerini tekrar benimsemişti. Bu da sıkı bir denetlemeye imkân veriyordu: Korporasyonların izni olmadıkça, hiç kimse, herhangi bir faaliyette bulunamamaktaydı. Böylelikle korporasyon aynı zamanda müktesep hakları korumağa, gözde olanları zenginleştirmeğe ve rejim düşmanlarına göz açtırmamağa yarıyordu.

Siyasi bakımdan Faşizmin vasfı, Fransız İhtilâlinin ilkelerini kabul etmemiş olan eski gerici sağ kanadla eski sosyalist ve sendikalistler arasında bir birleşme oluşuydu. Emekçilerin kaderi bakımından, bu sonunculardan gerçek bir ilgi ve yardım gördü. Her yanda Faşist rejimler emekçilerin korunması, sosyal mevzuat v.b. işlerle tesirli bir tarzda uğraştılar. Fakat aynı zamanda bunları askeri bir disiplini kabule de zorluyorlardı. Sendika hayatında olduğu kadar siyasi hayatta da hiçbir tartışma ile seçimleri hoşgörmüyorlardı. İşin hiyerarşik tarafını ve cezanın her zaman hazır olduğunu iyice göstermek için "sorumlu" diye adlandırılan sendika yöneticileri, iktidar ya da parti tarafından işbaşına getirilmekteydiler. Kısacası işler bir çeşit otoriter baba idaresine (paternalizm) ulaşıyordu. Halka daha iyi bir maddi hayat sağlanıyor, fakat karşılığında hürlüğü elinden alınıyordu.

Faşizmin bir vasfı da daima mücadele ve faaliyet halinde olan Feminizm aleyhtarlığı idi. Mussolini bazı üniversite öğrenim kollarına ve özellikle felsefe bölümlerine kadınların girmelerini yasak etmişti. Hitler gibi o da kadınlara ve kadın zihniyetine karşı en büyük güvensizliği gösterir, birçok yasaklar koyar ve israfları önleyici kanunlar çıkarır. İkisi de Almanların eski "üç K" (Yani Kirche "kilise", Küche "mutfak" ve Kinder "çocuk") kuralını diriltirler ve Nietzsche'nin kadın aleyhtarı şu meşhur sözünden ilham alırlar: "Kadın, bir problemdir ki çözümü gebeliktir".

Faşizmin kadınları eski tâbi durumlarına döndürmek için bu direnmesi, izahını Faşizmin nüfus politikasında bulmaktadır .Bu ideoloji nerede iktidara geçmişse hemencecik bir *nüfus enflâsyonu* politikası uygulamağa başlamıştır. Tam da işsizliğin tehdidi altında olan, bulundukları yere sığışamıyan, mallarını satacak, göçmenlerini gönderecek yer, endüstrilerini besliyecek hammadde bulanıyan bu ülkelerde, bir sürü teşkilât, tertibat doğumları en yüksek hadde çıkarmağa çalışmaktaydı. Hal böyleyken erken evlenmelere prim, ilk doğuma prim, daha sonraki doğumlara gittikçe yükselen primler, analık yardımları, evlenme dışı çocuk peydahlıyan kızlara teşvikler v.b. hem bütçelere ağır bir yük oluyor, hem geleceğin işsizlerini arttırdıkça arttırıyordu. Bu politikanın yanısıra öbür Devletlere karşı toprak istekleri ya da başka bakımlardan zorbaca istekler ileri sürülüyordu. (Nitekim 1923 te Birleşik Amerika İtalyan göçünü fiilen ortadan kaldıran tedbirler aldığı za-

man birçok Faşist gazeteler sevindiler. Bunlardan biri şöyle yazıyordu: "Artık bizim nüfusça gelişmemiz meselesi göç gibi aşağılatıcı bir alanda değil, emperyalizm gibi vecid verici bir alanda yeralmış bulunmaktadır").

Tarih, emperyalizmin normal olarak bir sonuç olduğunu gösterir. Emperyalizm bazı dengesizliklerden gayet tabiî olarak doğar ve en zengin, en kudretli Devletlere kendini âdeta zorla kabul ettirir. Faşizm bu sorunu tersine çevirdi: Emperyalizm için gerekli araçlara sahip olmadan, bunu gütmek azminde olduğunu söyledi ve çabucak bir silâhlanma yarışına atıldı. Zaten işsizlere iş bulmak için silâhlanma da tek çareydi, ki bu yersiz örnek o zamandan beri durmadan artmış ve genişlemiştir. Çünkü denebilir ki bugün bütün dünyada işsizler - teoride hiç kimsenin istemediği - bir savaşın hazırlığı için uğraşmaktadırlar. Bu politika aslında daha da saçmadır, çünkü bu sefer bu, demokrasi ve insancı fikirler adına yürütülmektedir!

Faşizmin siyasi hasımlarına ve kendisinden sempatisini esirgediğinden şüphelendiği azınlıklara karşı olan davranışı da bu saldırgan vasıfları özetler. Faşizm onlara seslerini duyurmak imkânını vermemekle işe başlar, basımlarını ortadan kaldırır, bütün birlikleri ve her türlü söz hürriyetini yokeder. Gammazlığı, casusluğu, teşvik eder, baskının bütün geleneksel biçimlerini uygular. Almanya'da buna toplama kampları gibi korkunç bir yenilik de ilâve eder. Bütün şüpheliler ve çoğu zaman bunların aileleri hiçbir yargılama olmaksızın buralara kapatılır, ilkin bunlar aşağılatıcı bir muameleye tâbi tutulur; sonra bu, derece derece şiddetlenerek öldürmeye, ya da daha kötüsü, ölüm kamplarında ağır ağır ölmeğe kadar varır.

Aşırı gerginlik ve saldırganlıkla dolu bu havanın yaratılıp devam ettirilmesidir ki Faşist rejimlerin mahvına sebep olmuştur. İçerideki hasımlarını çabucak yokediverince, diktatörler dışarıda da hücuma geçmeğe kendilerini hemen hemen mecbur saymışlardır. Başlıca sözkonusu olan, hasımlarını destekliyen yabancıları yoketmektir. Böylece dış savaş iç savaşın bir çeşit devamı gibi gösterilir. İdeolojik savaşların ana vasfı budur.

Beri yandan Faşizm kendini kuvvetlendirmek, sertliğini ve zâlimliğini gevşetmemek için de savaş tehlikesini, tehdidini canlı tutmak zorundaydı. Bu bal, olağanüstü durumu, devamlı bir sıkı yönetim havasını haklı gösteriyordu çünkü. Bütün to-

taliter rejimler korkuyu hâkim kılmak ve en taassuplu üyelerini enkizisyonu andıran geleneksel cinayetler içinde birleştirmek için çoğu zaman -özellikle Almanya'da- kendi kamu oylarında "çemberlenme psikozu"nu geliştirmeğe çabalamışlardır. Herkesi "istim üzerinde" tutmak ve korkuyu devam ettirmek için, bu rejimlerin belirli bir takım suçlulara, düşmanlara ihtiyaçları vardı, bu yüzden de zulümlerle işkenceler halkın şu veya bu sınıfı üzerine birbiri ardınca çöküveriyordu. Nazizm devrileceği sırada, milliyetçiliğe aykırı bir kozmopolitizmle suçladığı Alman asiller sınıfını ("prender"i) yoketmeğe hazırlanıyordu. Son olarak da Nazizm ırkçı teorileri benimsemişti ama bunları özel bir gaddarlıkla Yahudilere karşı yöneltmişti. Aslında bu siyasi bir ırkçılıktı, çünkü kendine karşı azıcık saygısı olsa idi nüfus kütüğü ya da bir dine mensup olma gibi şeyler üzerine değil, sadece beden ölçüleri üzerine kurulması gerekirdi. Fakat bu ölçülerin de Hitler'in esmer brakisefaller diye adlandırılan aşağı ırktan olduğunu, Göbbels'in ise belirli bir Yahudi tipine sahip bulunduğunu göstermek gibi kusurları vardı tabii.

Siyasi doktrinleri kuranların âdetinin tersine olarak Mussolini ile Hitler kendi düşüncelerini kendileri uygulamak gibi bir zevke eriştiler. Macera kötü bitti ve Kutsal Kitap'a yaraşır bir "kıssa"nın "hisse"sini hatırlatır tarzda, Hitler bir mahzende kebap olup öldü, Mussolini de Milano'daki "ne alırsan al şu kadara" diye satış yapan bir mağazanın camekânına tepe aşağı asılarak halka gösterildi. En vahimi şu ki bunlar, Avrupa'nın uzun zaman için alçalışına sebep olmuşlardır: Çünkü Avrupa milletleri adam öldürmenin kutsal bağlarıyle aşırı derecede birleştiklerinden, bu kıtanın "tarih yapmak" görevi artık son bulmuştur.

LVI

DOĞU'NUN SİYASİ DOKTRİNLERİ

Bütün Doğu ülkelerinin en eski çağlardan beri eş bir sosyal yapıya ve özellikle hep aynı siyasi doktrine sahip oldukları söylenebilir. Aslında bu her yanda, aynı zamanda din şefi olan mutlakçı bir hükümdarın saltanat sürmesi demekti. Bu

milletlerin bağlı oldukları dinî ve felsefi inançlar ne olursa olsun, siyasi iktidar anlayışları hep aynıydı. Her zaman görülen şey az-çok, hattâ bazen de tamamen tanrılaştırılan bir hükümdarın mutlakçı saltanatıydı. Eski çağların Firavun'u gibi Mikado da, hiç değilse 1945 e kadar tam bir tanrıydı ve o zamanki Japon Saray Bakanlığının adı "Tapınma İşleri Bakanlığı" idi. Çin İmparatoru "Tanrı'nın oğlu", İstanbul'daki Sultan da peygamberin Halifesi ve "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" idi. Bu hükümdarlar hem ruhani, hem cismani yetkiye sahiptiler. Yalnız Katolik Kilisesidir ki yüzyıllar süren savaşlar boyunca İmparatorun yanıbaşına Papa'yı da koyarak, hattâ Papa'yı onun karşısına dikerek Avrupa'da siyasi iktidarın böyle mistik bir renge bürünmesini önlemişti. Bunu yaparken de Yunan-Roma usulü cismani idareci -yargıçlar- hattâ bunlar Batılı kırallar gibi babadan oğula bu göreve gelseler dahi - geleneğine geri dönmüştü. Fakat Doğu Kilisesinin ayrılmasıyle hem hükümdar, hem başrahip olan İmparator geleneği Bizans'ta, sonra -başta Çar'ın Sen-Sinod Meclisi reisi olduğu Rusya olmak üzere- bütün ortodoks ülkelerde yeniden kurulmuştu. İşte son elli yıl boyunca ortaya çıkacak olan, bütün Doğu Devletlerinin bu binlerce yıllık birbirinin tıpkısı siyasi geleneğiydi.

İki çeşit düşünce akımı böylesine istikrarlı ve böylesine eski, saygıdeğer bir doktrinin ilkin gözden düşmesine, sonra büsbütün yokolmasına yol açtı: Birincisi, şeflerin kendilerinden gelen bir taklid ihtiyacıydı. Bunlar -Komodor Peary'nin Japonya'ya yaptığı sefer ya da Çin'deki Boxer'ler savaşı v.b. gibi- ilk temaslarda ve ilk çatışmalarda Batılıların kendilerine karşı kazandıkları başarılardan şaşırıp, yabancıları horgörmeyi gelenek haline getirmelerine ve yabancı düşmanlığı beslemelerine rağmen, onlar gibi davranmak gerektiğini anladılar. Fakat taklidin acı lüzumunu kabul ederken, bu işin bakan Li-Hung-Şang gibi öncüleri yalnız askeri teknikleri -yani silâhlanma ile taktik teşkilâtlanma tekniklerini-, benimsemekle kalmak niyetindeydiler. Daha önce Yakındoğu da zaten böyle yapmıştı: Osmanlı İmparatorluğunda yapılan ilk ıslahat, Avrupa usulünce teçhiz ve büyük bir gizlilik içinde talim ettirilen bir askerî kıtanın kurulması oldu (ama bu gizlilik, bu ilk alayın öfkelenen yeniçeriler tarafından taarruza uğrayıp yokedilmesine engel olmadı).

Fakat taklit tek bir bölüme inhisar edip kalamazdı. Ja-

ponya'da birçok gençler Avrupa Üniversitelerine gönderildi. Çin'de ve Türkiye'de de aynı şey oldu; üstelik buralara Batılı personelle okullar ve misyoner kurulları yerleştiler. Bunun sonucu da - otoritenin yalnız kendisine faydalı olabileceklere inhisar ettirmek istediği tamamen teknik taklit akımının yanısıra - geleneksel kurumların kökten altüst olmasını hedef tutan doktrinlerin doğuşu oldu.

Osmanlı İmparatorluğunda bu teoricilerin ilki Paris'te kalmış olan ve Sultan Abdülhamid'in müşavirliğini de yapan Şeyh Cemaleddin Efgani oldu. Sultanın üzerinde büyük nüfuzu olan Şeyh Cemaleddin Efgani'nin doktrini hiç de monarşiye karşıt değildi. Hattâ hilâfeti kuvvetlendirmeği ve Osmanlı İmparatorluğuna kaybettiği kudreti yeniden kazandırmağı bile hedef tutuyordu. Şeyh Cemaleddin Efgani bu amaçla, bütün müslüman milletleri İstanbul'daki Halifenin otoritesi altında tek Devlet olarak toplamak gayesini güden Panislâmizm doktrinini kurdu. Bu Devlet en koyu müslüman geleneğini muhafaza etmekle beraber Avrupa'nın çeşitli tekniklerini benimsiyecekti. Çin'de sonuncu İmparatoriçenin saltanatının son dönemi boyunca Pekin Sarayına hâkim olan hayale, hattâ daha ufak ölçüde Kuomintang'ın beslediği hayale burada da rastlıyoeuz.

Bu kısmen muhafazakâr politikanın yanısıra ihtilâlci doktrinler de kendiliklerinden doğmaktaydılar. Türkiye'de bunların en hareketlisi ve faali öğrenimlerini Batı'da yapmış aydınlarla genç subayların kurdukları "İttihad ve Terrakki" fırkasının doktrini oldu. Bu Komite mason locaları gibi teşkilâtlanmıştı ve parlâmanter bir monarşi kurmak amacını güdüyordu. Bununla birlikte Komitenin üyeleri - kendileri dindar olmamakla beraber - İmparatorluğun birliğini bozmamak amaciyle İslâm dinine önem veriyorlar ve bunu, kültür seviyesi çok eşitsiz, dağınık halk yığınları arasında lüzumlu bir bağ sayıyorlardı. Bu partinin Enver Paşa tarafından yönetilen çoğunluğu ,Panislâmizmi benimsemiş bulunmaktaydı. Özellikle Türkiye'nin Balkan ve 1914 - 1918 savaşlarında uğradığı yenilgilerden sonra bu doktrinin karşısına Kemal Atatürk'ün doktrini çıktı ki bu, Panislâmizmden vazgeçip Batı Cumhuriyetleri örnek tutularak tamamen millî ve lâik bir Devlet kurmak amacını güdüyordu.

Çin'de Sun Yat Sen de bir doktrin kurdu ki bu da Batı demokrasilerini ve özellikle, kendisinin yaşamış olduğu Bir-

leşik Amerika Devletlerini örnek almaktaydı. Sun'un doktrini en çok Jakobenlerinkini hatırlatır. Vatanseverliğe önem verir ve eğitimi yayarak halkın refahını gerçekleştirmek amacını güder. Sun'un çömezleri, tıpkı 1793 te Jakobenler gibi, her yana kol salan komiteler (Kuomintang) halinde teşkilâtlanmışlardı. Sun Yat Sen geniş bir demokrasi rejiminden yana olmakla beraber Çin'in tam egemenliğinin kuruluşuna - yani "eşitsiz andlaşmalar" denen ve XIX. yüzyılda Batı Devletleri tarafından zorla kabul ettirilen andlaşmaların iptaline ve Çin toprağındaki Avrupa imtiyaz bölgelerinin geri alınışına - kadar bu programı ertelemek gerektiği düşüncesindeydi. Sosyal bakımdan Kuomintang, geleneksel zihniyeti değiştirmek için, ahlâkı yükseltici olmakla beraber az tesirli olan bir çeşit Yeni-Konfuçyusçuluğu yaymağa çalıştı.

Kuomintang'ın programının uygulanması çok büyük güçlüklerle karşılaştı. Çin'in başına gelenler, demokratik kurumların ancak belirli sosyal yapı şartları altında uygulanabileceğini gösterir niteliktedir. Bunlar asgari bir iktisadi ferahlığı ve yığınların az-çok eğitilmiş olmasını gerektirir. Büyük çoğunluğu sefalet içinde, aç, fazla nüfuslu ve câhil olan Çin, bu şartların çoğu bakımdan elverişli olamazdı. İmparatorluğun çöküşünden sonra Çin teorik olarak bir Cumhuriyet haline geldi. Fakat aslında, "Savaşçı Kırallıklar" devrinde - yani M.Ö. V - II. yüzyıllarda - olduğu gibi bir sıra küçük feodal Devletlere bölündü ki bunlar yarı çete reisi, yarı astığı astık, kestiği kestik askeri valiler olan "savaş beyleri"nin elindeydi. Bütün bu kötülüklere - Kore'yi, Mançurya'yı, Doğu Çin'in büyük bir parçasını sömürgeleştirme işini başaran - Japon istilâsı da eklendi.

1945 savaşından sonra Çin Komünist partisi yıldırım hızıyle zaferler kazanmağa başladı ve bu partinin Kuzey'den gelen orduları Kuomintang'ın ordularını yenip - Japonların boşaltıkları Mançurya da dahil - bütün Çin'i fethetme işini başardılar.

Bu konuda gerçekten orijinal bir doktrinden sözetmek güçtür. Prensip olarak Mao Tse Tung Marx'la Lenin'in izinde yürüdüğünü ilân etmiştir. Fiiliyatta ise Çin'in zaten çok kolay bozulabilecek olan ilkel ekonomisini daha fazla altüst etmemek için Rus ihtilâlininki kadar geniş ölçüde elkomalara ve devletleştirmelere şimdiye kadar girişmediği anlaşılmaktadır. Fakat komünist metodların sertliği Çin'i, Kuomintang'ın eski alış-

kanlıklarından ve geleneksel zihniyetten çıkarmağa imkân verecek gibi görünmektedir. Aile teşkilâtının istibdadına, kadının köleliğine, cahilliğe, tarım, ölü gömme, derebeylik tahakkümü gibi konularda el-kol bağlayıcı Konfuçyus geleneği saygısına, sağlık şartlarının eksikliği yanında boş-inançlara karşı açılan savaş, bu zorbaca kendini sömürgeleştirme metodlarının tesirliliklerini ortaya koydukları birçok alanlardır. Fakat gerçekte Çin komünistlerinin programı böylesine yoksul, nüfusu bol ve ilkel bir ülkeye gerekli ,tek parti diktatörlüğü altında olmakla beraber, yine de bir sosyalizm ya da İngiliz İşçi partisininki gibi bir sistem kurmak amacını mı güdüyor? Yoksa netice itibariyle Sovyet kurumlarını tıpa-tıp kopye etmeği mi hedef tutmaktadır? Her ne olursa olsun, bu ihtilâlin en önemli tarafı Çin'in, tarihinin başka dönemlerinde tanımış olduğu sosyalistleştirmenin yalnız devrin tekniğine uygun hale sokulması demek değildir. Bizim anladığımıza göre asıl önemlisi Çin milletinin zihniyetini değiştirmek, Konfuçyus'u yenen Marksizm kanaliyle onu, Aristotelesçi mantığı ve deneysel metodu kabule zorlamak için yapılan çabadır.

Doğu'nun bu siyasi doktrinlerinin vasfı, orijinallikten yoksun oluşlarıdır. Bunların hepsi Avrupa doktrinlerinin az-çok kopyeleri ya da belirli bir bünyeye uydurulmuş şekilleridir... Bu doktrinlerin o milletlerin zihniyetleri ve medeniyetleriyle birkaç yıl içinde bağdaştırılmasının ne türlü bir sonuç vereceğini istikbal ve tecrübe gösterecektir. Örneğin İngiliz parlâmanter ilkelerinin Avrupa kıtası milletlerince benimsendiği zaman da bu böyle olmuştur .Oysa bu milletler, örnek tuttukları İngiltere'ye çok daha fazla yakındılar.

Asya'da kurulan gerçekten orijinal tek siyasi doktrin, Gandi'ninkidir.

Hindistan'da İngiliz egemenliğinin kurulması başlangıçta halkın hiçbir tepki göstermesine yol açmamıştı. Milliyet duygusu diye bir şey yoktu, oradaki milletler fetih hakkının meşrulaştırdığı yabancı hânedanlara tâbi olmağa alışıktılar. Özellikle birkaç yüzyıldan beri en büyük iktidar, yani Moğol hanlarınınki, Hind yığınına boyun eğdirmiş olan müslüman fâtihlerin oğulları, torunları tarafından kullanılmaktaydı. Müslümanlarla Hindular nasıl zaman zaman gelen taassup krizleri sırasında arada bir çatışıyorlar idiyse, İngilizlere karşı tek önemli ayaklanma da yine çok aşırı din muhafazakârlığının bir şahlanışı olan ünlü Sipahiler ayaklanması oldu.

İngiliz Üniversitelerinde yetişen gençler arasında XIX. yüzyılın başından itibaren Batı milliyetçiliklerine benzer bir millî bağımsızlık hareketi belirmeğe başladı. Fakat bu teoriler yığınlar üzerinde büyük etki yapmışa benzememektedir. Bunun tesirleri Batılılaşmış çevrelere sınırlanmaktan ibaret kalıyordu. Hindistan'ın halk yığınlarını ateşlendirmek ve derin bir bağımsızlık hareketi yaratmak, Gandi'ye nasibolacaktı.

Gandi Batılılaşmış bir adamdı. İngiltere'de hukuk öğrenimi yapmıştı ve "sollicitor" luk (dâva vekilliği) mesleğini de uzun zaman başarı ile icra etti. Mesleği icabı Güney Afrika'da kaldığı sırada, söylendiğine göre bu memlekette güdülen ırkçı politikaya karşı bir tepki olarak doktrinini hazırladı. Gandi'nin bütün kanıtlarına kaynak olan kaziyesi şudur ki Batı yenilikleri memlekete girmeden önce Hind halkı çok daha mutluydu. Dışarıdan gelme hiçbir endüstrinin rekabet etmediği tarımda ve endüstride hüküm süren az-çok müstebitçe derebeylik, emeklerle kaynakların daha âdil ve daha geniş bir bölünüşünü sağlamaktaydı. "Kast"lar sistemi hiyerarşiye ve işbölümüne dinî bir temel vermekte, bu da bu alanlarda her türlü çekememezliği ve aşağılık duygusunu önlemekteydi. O zamanlar Hind toplumunda çocukların bülûğa ermeden evlenmeleri, ölen kocalarının peşinden dulların canlarına kıymaları, ineklere tapınış, kast'lar rejimi...gibi bir takım töreler vardı. Bunları Gandi'nin kendi aydın yurttaşları dahi ayıplıyorlardı ama o bunların hepsini gayet güzel buluyor, Batı'nın bilim, sosyoloji ve felsefe hazinesinden bulup çıkardığı yeni yeni kanıtlarla bunları haklı gösteriyordu. Nitekim vaktiyle Batı'da "konformist" diye adlandırılan okul da Kutsal Kitap'ın dinî öğütlerinde eskimiş ne varsa hepsini sağlığa, modern bilimlere dayanan yargılarla haklı göstermek işine girişmişti.

Gandi Hind bağımsızlığının önderliğini eline aldı. İngilizlerin Hindistan'dan çıkıp gitmelerini milliyetçilik adına değil de, onlar Batı'dan gelip ortalığı karıştırdılar, özellikle endüstriyi ve makineleşmeyi memlekete soktular diye istiyordu. Hindistan'da sosyal meselenin dokumacılıkta çıkrığa dönüşle çözüleceği düşüncesindeydi: Çıkrıkla iplik eğirip bez dokumak eskiden zanaatların en yaygın koluydu ama İngiliz dokuma fabrikaları onu alaşağı etmişlerdi.

Sömürgeleştirilmiş çeşitli ülkelerin milliyetçi burjuvazileri hep şöyle bir program uygulamaktaydılar: Kendilerini boyunduruk altında tutan yabancıları kovduktan sonra batılılaşmaya

daha da hız veriyorlar, fakat onun yönetimiyle çıkarlarım kendi tekellerine alıyorlardı. Gandi'nin programının ise hiç buna benzer bir yanı yoktur. Tersine, Gandi ilkel Hinduizme dönüşü ister. Maddeci kıstaslara göre daha büyük bir tüketim üzerine dayanan yaşama seviyeleri kurulmasını hiç arzulamaz. Şöyle bir olay anlatırlar: Bir sendikacı Hind işçilerinin sigara ve et alacak kadar paraları olmadığından sızlanıyormuş. Gandi ona şu cevabı vermiş: "Bu hal onların manevi hayatı ve ruhlarının selâmeti için çok iyidir".

Gandi'nin Fransisken keşişleri gibi - hiç değilse yiyecek ve giyerek bakımından; çünkü o afif kalmağı ve kadınlarla düşüp kalkmağı öğütlemiyordu - kanaatkârlığa dayanan bu öğütleri gerek millî, gerek sosyal bir takım istekler ileri sürmek için kurulmuş bütün modern doktrinlerle taban tabana zıttı ama, tuhafı şu ki çok büyük bir başarı kazandı ve Hindistan'daki milletlerle dinî mezheplerin İngiltere'ye karşı tek vücut haline gelmeleri işini gerçekleştirdi.

Gandi'nin doktrininin bir başka esaslı noktası da modern genel eğilimle çelişme halindedir: Çünkü o, zorbalığa başvurmamanın bir havarisi kesilmişti. Doktrini, zora başvurmayı kesin olarak reddediyordu. Bununla birlikte bu noktada Gandi'nin doktriniyle - sık sık kendisini benzettikleri - Tolstoy'un doktrini arasında bir ayırım yapmak gerektir. Tolstoy kötülüğe karşı hiçbir direnme gösterilmemesini öğütler. Böylelikle de tiranların, zorbaların ekmeğine yağ sürer: Çünkü bunlar çevrelerinde herkesin hem ferd olarak, hem toplum olarak kendilerine boyun eğeceğinden emindirler. Gandi ise tevekkülü öğütlemez ama direnenlerin zor kullanmalarını yasak eder. Vergileri ödememek, şu veya bu nizama saygı göstermemek gibi şeylerden ibaret olan sivil itaatsizliğin teorisini ve metodlarını bulan, odur. Gandi toplu halde yapılan işbirliğinden kaçınma, grev, boykot... gibi hareketlerin bütün biçimlerini kabul ve teşvik ediyordu ama, bunların yanısıra zorbalık yapılmamak şartiyle.

Gandi'nin doktrini muazzam bir başarı kazandı. Hindistan'ın İngilizlere karşı bir savaşa başvurmadan elde etmeği başardığı bağımsızlığın gerçek âleti, o oldu. Bütün bunların üzerinden birkaç yıl geçmiş bulunuyor ve olaylara böyle uzaktan bakmak imkânı ortaya çıkınca, Gandizm hakkında birkaç düşünce yürütmek zamanı da gelmiş sayılır.

Herşeyden önce, Hindistan'ın zora başvurulmadan bağım-

sızlığa kavuşmuş olduğu, tam tamına doğru değildir. Sadece şu oldu ki, bunun için gerekli olan darbe, dışarıdan geldi. İngiltere'nin kudreti anavatanın içinde iki muazzam savaş yüzünden sarsılmış bulunuyordu. Bunların her ikisinin yanısıra çok pahalıya oturan bir denizaltı ablukası yapılmış, hele sonuncusunda memleket ,korkunç hava bombardımanlarına uğramıştı. Çok pahalı bir zaferle nihayet bulan son savaşa gelince bu, Hindistan'ın da kapılarında cereyan etmiş ve İngiltere'ye, bir Hind ayaklanmasının sebep olabileceği fedakârlıklardan muhakkak ki çok daha üstün fedakârlıklara malolmuştu. Amerikan bağımsızlığı için olup biten şeyler, kısmen Hindistan için de olmuştur: Kesin darbeler dışarıdan gelmiştir.

Şu halde Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasında faal rolü Gandizmin oynadığı söylenemez ama şu da var ki Gandizm bu yönde bir kamu oyu yaratarak sosyal psikoloji alanında kesin rol oynamıştır. Gandizm çok ustalıklı bir taktik âlet olmuştur. Doğu'daki halk hareketleri geleneğini modern milliyetçilik terimlerine çevirip ifade etmiştir. İbn-i Haldun'un da belirttiği gibi, Doğu'nun dinî medeniyetlerinde az-çok önemli her siyasi kargaşalık, inancın saflığını yeniden kurma bahanesi altına gizlenir. Gandizmin orijinal tarafı din bakımından gerici, iktisat bakımından eski kafalı olmak; fakat - bu doktrinde teokratik özlemlerin üstüne eklenmiş olan - milliyetçiliği ve (tek dereceli seçim ,eşitçilik... gibi) Batı taklidi az-çok şeklî bir demokrasiyi benimsemiş bulunmaktır.

Bağımsızlığın ilânından hemen sonra olup biten hâdiseler, - Batılıların özellikle demokratik yönünü gördükleri - Gandizmin aslında dinî taassup ve dar görüşlülüğün körüklenmesi üzerine kurulmuş olduğunu acı bir şekilde ispat ettiler. Bu bağımsızlık tarihin en korkunç katliâmlarından biriyle kutlandı (!), Hindlilerle Müslümanlar arasındaki kutsal savaş her yanı kasıp kavurdu, bunun yanısıra halk yığınlarının toplu halde, öldürücü göçler yaptıkları görüldü. Asyalılara özgü doğurganlığa eşit bu toptan öldürmelerin yanında, İngiliz fethinin savaşları solda sıfır kaldı. Gandi'nin kendisi de zincirden boşanmasına sebep olduğu taassuba kurban giderek, aşırı eğilimli bir Hindu tarafından öldürüldü.

Şurası da dikkate değer ki bağımsız Hindistan'da Gandi'nin ekonomik programından hiçbir şey kalmadı. İlkel ekonomiye ve çıkmağa dönmek şöyle dursun, yeni Hindistan endüstrisini geliştirmeğe ve tarımını modernleştirmeğe çalışmaktadır.

İktidarda bulunan "Kongre Partisi" ihtiyatlı bir şekilde olmakla beraber, Hind törelerini batılılaştırmağa gayret etmektedir. Çocukların evlenmelerini yasak eden kanunlarla aile statüsü hakkında - uygulanması gerçekte ihtiyarî olan - başka kanunlar çıkarmıştır, ki İngiliz sömürge idaresi bütün bunları yapmağa hiçbir zaman cesaret edememişti. Bu da taklit yoluyla "kendini sömürgeleştirme"nin düpedüz sömürgeleştirmeye göre metodlarında çok daha enerjik olduğunu bir kere daha ispat eder. Çünkü aile statüsü konusunda İngiliz sömürgecisi ancak ve ancak dulların ,ölen kocalarıyle birlikte yakılmalarını yasak edebilmişti.

Gandi şimdi artık tanrılaşmıştır (kendisi bugüne bugün tanrı Şiva'nın girdiği kalıplardan biri sayılmaktadır) ama doktrininden geriye pek az şey kalmış bulunmaktadır. Eski, köhne usullerin altun çağına dönüşü vaadederek Hind yığınlarını derinden derine sarstıktan sonra, bu doktrin daha bağımsızlığın ertesi günü yalanlanıvermiştir. Gandizm sadece Hindistan'ın hızla batılılaşmasının paradoksal bir âleti olarak kalacaktır.

LVII

FEMİNİST DOKTRİNLER

Son çeyrek yüzyılın siyasî yenilikleri arasında tartışma götürmemecesine gerçek ve tek bir yenilik, bize göre, kadının siyasî alanda birdenbire elde ettiği ilerlemedir. Gerçi eskiden de şu veya bu ilkel kabilenin anaerkil (mâderşahi) rejimi uyguladığı, acaip bir şey olarak anlatılırdı. Fakat genel bir kural olarak ataerkil (pederşâhi) rejimlerin en eskileri kadar modern Devletlerin en demokratikleri de 1914 e değin ortak bir siyasî vasfa sahiptiler ki bu, kadının tâbiliği idi.

Ancak, Feminizmin başlıca üç yönü vardır. Birincisi, kadının kişi olarak medenî hakları ile ilgilidir. Sözkonusu olan, bütün medeniyetlerin az veya çok sıkı olarak kadını içinde tuttukları ebedî "vasiye muhtaç" durumundan kurtarmaktı, Evlilikte onu kocanın - hiç değilse hukuk alanında - üstün yetkisinden kurtarmak ve malına mülküne, boşanma ile de kişiliğine serbestçe sahip olma imkânını ona verecekti.

İkinci yön entelektüel bakımdan hürriyete kavuşmaktır. İtiraf etmek gerektir ki bu noktada - hiç değilse idareci sınıflar bakımından - yol gösteren, Lâtin kültürleri olmuştur. Kadınların eşit, hattâ görünürde de olsa, üstün oldukları kabul edilerek kadınlarla erkeklerin karşılaştıkları monden hayatın geleneği ve bunun gerektirdiği nezaket İtalya'da ve Provansa ile Languedoc'un sohbet ve şiir toplantılarında doğmuştur. İlk kadın şair ve yazarlar Lâtin ülkelerde görülmüştür; XVII. yüzyılda Yeni Dünya'da yüksek bir felsefî ilhama sahip ilk büyük kadın şairlerden biri, Meksikalı Sor İnes de la Cruz olmuştur.

Ancak üçüncü derecede ve daha öneeki bu iki hürriyet biçiminin bir sonucu olaraktır ki, siyasî Feminizm gelmektedir.

Zaten şuna da işaret edelim ki, acaip bir tezadla, birçok memleketlerde kadının durumu özel hukukta ayrı olmamakla beraber, hânedan ilkesi bazen dullara ve tek mirasçı olan kız ve kadınlara saltanat sürmek, yani siyasî iktidarın tümünü tek başına kullanmak imkânını vermekteydi. Fakat bu istisna yalnız hükümdarlığa ve bazı ülkelere münhasırdı. Bilindiği gibi, Fransa'da "Loi Salique" adlı meşhur kanunun kurduğu gelenek, kadınların saltanat sürmesini yasak ediyordu ki, Yüz Yıl savaşının patlak vermesine sebep oldu. Fakat Cumhuriyetlerde kadınların bu gibi işlerin dışında tutuluşu çok kesindi. Roma İmparatorluğunda İmparatoriçeler görüldü ama, Roma Cumhuriyeti hiçbir zaman kadın Devlet başkanlarına sahip olmadı.

Modern Feminizmin gerçek kurucusu, Condorcet olmuştur. Feminizmin yalnız siyasal değil sosyal bakımdan da bütün doktrini, İhtilâlin ilk iki Meclisindeki söylevlerinde, onun tarafından gayet güzel bir şekilde ortaya serilmiştir. Fakat onun sözleri hiçbir yankı uyandırmadı. Tethiş devrinin ve silâh gürültülerinin kadın nüfuzu diye bir şeye aldırdıkları yoktu. Birkaç kadın seslerini duyurmakta ayak dirediler, fakat bu, onlar için çok kötü oldu: Örneğin zavallı Théroigne de Méricourt Grève meydanında halkın gözü önünde dayak yedi, duyduğu öfke ve gördüğü hakaret yüzünden çıldırdı.

Fransız Medenî Kanunu bu bakımdan ihtilâlci düşüncelere göre tam bir gericilik gösterir. Napoleon kadın düşmanıydı. Kanunun hazırlık çalışmalarında yaptığı müdahaleler, ateşli ve haksız bir alaycılıkla doluydu. Kadın nüfuzunun çok bü-

yük bir rol oynadığı XVIII. yüzyılın ilk yarısına göre XIX. yüzyılın ilk yarısı boyunca sosyal hayat, belirli bir gerileme gösterir.

Napoleon Kanunu da, başka ülkelerin aynı dönemdeki kanunları da kadına, ebediyen vasiye muhtaç bir yaratık muamelesi eder: Kadının ne kişiliğine, ne çocuklarına, ne malına mülküne, hattâ aldığı ücrete dahi istediği gibi sahip olmağa hakkı yoktur.

XIX. yüzyılın başında Feminist doktrin Saint-Simon'a ve onun ilk zamanlardaki birkaç çömezine münhasır kaldı. Feminist doktrinlerin yeniden ifade edildiklerini görmek için XIX. yüzyılın ortalarına kadar gitmek gerektir. 1848 İhtilâlinden başlıyarak Louis Michel, Condorcet'nin düşünceleri uğrunda savaşır ama, bu konudaki düşüncelerini ileri sürerek sesini yükselten, Auguste Comte olmuştur. İlk olarak kadının da şeref bakımından eşit olduğunu, bu noktada ustası Saint-Simon'un düşüncelerini yeniden ele alıp ileri süren, odur. Yine Saint-Simon gibi o da en yüksek görevlerin tek kişi tarafından değil, daima bir çift tarafından yürütülmesi gerektiği düşüncesindedir. Saint-Simonizmin tarihinde "baba ve ana Enfantin"in (1) önemini hep biliriz, ki bunlar, Saint-Simon mezhebinin gerçek "imam"larıdır. Fakat Auguste Comte daha ileri gitti: Clotilde de Vaux'ya karşı beslediği tapınma derecesini bulan sevgiyle hareket ederek, kadının rolünü daha da büyüttü. Auguste Comte kadın düşüncesinin hâkim olduğu bir insanlık âleminde daha az zorbaca davranma eğiliminin belireceğini ve bu âlemde daha anlayışlı bir yumuşaklık ve sevgi hüküm süreceğini düşünüyordu. Hattâ büsbütün ileriye gitti: Erkek üstünlüğünün sonucu olan ve birbirini kovalıyan ihtilâllerin, tenkillerin, savaşların zorbalıklarından tiksinti duyduğundan, bizim biyolojimizin en son buluşlarından da önce davranarak şöyle bir şey düşündü: Yalnız "partenogenez (döllenmemiş yumurta)" den meydana gelme bir insanlık kurulacak, böylece de bu insanlık, zararlı ve hoyrat erkek irsiyetinden bağışık kalacaktı. Olguculuğundan daha çok Feminizmi ile, Auguste Comte gerçekten Yeni Dünyanın filozofudur.

Auguste Comte'la sıkı münasebetleri olan John Stuart Mill aynı temayı daha az heyecanlı, fakat hemen sonuç verecek

---

(1) Bilindiği gibi, Enfantin, Saint-Simon'un çömezlerinden biriydi - Bk. Bölüm XXXII. (Çeviren).

tarzda ele aldı. Unutulmuş olması cidden haksızlık olan bir eserinde, kadınlar fiilen katılmadıkça gerçek bir demokrasi olamıyacağını isbata çalıştı. Kadınlar neler yapabileceklerinin binlerce kanıtını vermişlerken onlara hâlâ "vasiye muhtaç" kimseler muamelesi yapmağa devamın saçmalığını ortaya koydu, Bu temel haksızlık sürüp gittiği müddetçe sosyal hayat da bozuk olacaktı. Hattâ, sonrada H. G. Wells'in "İleride olacak şeyler" başlığı altmdaki sosyal yazılarında yeniden ele aldığı bir formül gereğince, şunları da ilâve ediyordu: "İngiliz milletinin öbür milletlerle olan münasebetlerinden daha önemli bir şey vardır ki bu, İngiliz erkeklerinin İngiliz kadınlariyle olan münasebetleridir". Feminizm, demokrasinin lüzumlu bir tamamlayıcısıdır.

Stuart Mill'in Feminist programı, onun liberal doktrininin genel çizgileri içinde yer alır. Kadın oldum olası içinde tutulduğu cinsel kölelikten kurtulmadığı ve yalnız evlenmeyi değil, çocuk yapmayı da kabule veya redde kanunî bir hak edinmediği sürece, onun gerçek bir kurtuluşundan sözedilemiyeceğini Stuart Mill gayet iyi gördü.

Stuart Mill'in Feminizmi cesaretle savunması onun nüfuzuna çok zarar verdi. Bu durumu o zamanlar ciddîlikten öylesine uzak görüldü ki bu, onun iktisatçı ve sosyolog olarak yazdığı eserlerin değerinin kamu oyunda küçümsenmesine yol açtı.

Avrupa'da geleneğin gücü o kadar büyüktü ki, doktrin bakımından Feminizm meselesi, böylece XIX. yüzyılın sonuna kadar hasıraltı edildi. İngiltere'de Miss Pankhurst tarafından yönetilen Feminist kargaşalıklar o sırada başladı. Bu da öyle bir başarı kazandı ki 1914 savaşının arifesinde İngiliz kamu oyu artık fethedilmişti, 1919 da da yeni kanunları kolayca onaylamaktan başka şey yapmadı.

Bununla birlikte Batılı ve Hristiyan medeniyetin iki kutbunda, yani Birleşik Devletlerde ve Rusya'da yeni bir olay kendiliğinden meydana çıkıvermişti: Prensip meseleleri ortaya atılmaksızın kadınlar da yüksek öğrenim yapmağa ve hekimlik, gazetecilik, avukatlık... gibi bazı entelektüel mesleklere girmeğe başlamışlardı.

Bu olayı nasıl izah etmeli? Birleşik Amerika'da bu, Roma hukuku ile derebeylik hukukunun yokluğundan ve (sömürgeleştirmenin başında) kadınların sayıca az oluşlarından ileri gelmekteydi: Bu sonuncu nokta da onlara bir otorite ve nâdir-

likten doğma bir değer veriyordu. Rusya'da kadınların ihtilâlci savaşlardaki payları ve zaten erkeklerin de siyasî hürriyetlerden hiçbir zaman yararlanmamış olmaları keyfiyeti, kadınlarla erkeklerin siyasî haklar alanında yanyana ilerliyebilmiş olmalarını izah eder.

1914 savaşından sonra özellikle Fransa'da mücadele yeniden başladı. Doğrusu şu ki bunun yanısıra doktrin bakımından yenilikler yoktu. Bu işe önayak olanlar, sadece sağduyuya ve adalete hitapla yetiniyorlardı. Erkekler, kendi tekelci politik yönetimlerinin doğurduğu sonuç olan Dünya savaşından herhalde fazla gurur duymamış olmalılar ki bu işe artık fazla sertlikle karşı durmağa cesaret edemediler. Ufaktan başlıyarak kadınların medenî haklarını arttıran kanunların yavaş yavaş değiştirildiği ve kadının entelektüel hürriyetine kavuştuğu görülür oldu.

Fransa'da Feminizmin yavaş yavaş içinde gerçekleştiği şartlar, çoğu zaman tezatlı oldu. Örneğin kadınların orta öğrenim yapmalarını düşünüp uygulayan, Voltaireci ve radikal burjuvazi oldu. Özellikle şu sebepten ki, bu burjuvazi, manastırlarda okumuş ve günah çıkartan papazlar tarafından yönetilen kendi eşlerinden bıkıp usanmıştı. Lâik zihniyetli eşler yetiştirmek için liseler ve kız öğretmen okulları kuruldu. Bunların öğretim tarzının şu özelliği ve kurucularının niyetlerini açığa vuran şu tarafı vardı ki, bu kurumlar mezunlarını yüksek öğrenime yöneltmiyorlar ve onlara hiçbir meslekî sıfat vermiyorlardı. Netice itibariyle bu, kızların eğitimi bakımından Fénelon'un düşünceleriydi ama lâik bir kalıba sokulmuş bulunmaktaydı. Ancak, uzun bir evrim sonundadır ki, kız okullarının da erkek öğretimiyle eşitliği elde etmelerine şahit olunabildi.

Bununla birlikte Fransa ve Almanya'da kadınlara bütün siyasî hakların verilişini görmek için - erkek yönetimini beğendirmekten yana daha da düşük seviyede olan - İkinci Dünya Savaşını beklemek gerekti. Tuhafı şu ki, bu konudaki parlâmento tartışmaları uzun zamandır artık doktrinal ve bilimsel itirazlarla karşılaşmıyordu. Hiç değilse Fransa'da bu tartışmalar genel olarak birkaç alay, şaka ve açık-saçık cinasla geçiştiriliyordu. Kimileri de kadınların dinsel etkilere fazla tâbi olmalarından çekinmekteydiler. Fakat kadın her zaman için, bütün teolojilerin sertliklerine hedef olmuş değil

miydi: Doğu teolojileri onu kafes arkasına kapatır, Batı teolojileri ise kasvetlendirir.

Lâtin ülkelerin senatörleri tarafından her seferinde ileri sürülen tek ciddî itiraz, kökünü Roma geleneğinden almaktadır: Antik sitede siyasî hakların karşılığı olarak askerlik hizmeti vardı. Biri olmadan öteki de olmuyordu. Nitekim Atina'da meteka'larla köleler sınıfı silâh taşımak gerefinden yoksundu. Bu da herhalde yerinde bir itirazdı, çünkü sistemin mantığı, Feminist milletlerin ilki olan İngiltere'yi - o zamana kadar görülmedik şekilde - 1940 savaşı boyunca kadınları seferber etmeğe sevketti. Böylece hem devre, hem topykûn harp tamam olmuş bulunuyordu.

Fransa'da kadınlara siyasî haklar 1945 savaşının ertesinde, kimse hiç farkına varmaksızın veriliverdi. Böylece, insanlığın tam yarısını etkileyen, bütün çağların en büyük İhtilâli kavgasız gürültüsüz, hattâ tartışmasız olup bitiverdi. Bu da sağduyudaki değişmelerin en dikkate değer hallerinden biridir. 1939 a kadar kamu oyunun büyük bir parçası kadın-erkek siyasî eşitliğini saçma, gülünç bir şey sayıyordu; 1945 ten sonra ise hiç kimse buna şaşmağı dahi aklından geçirmemekteydi ve bugün de bunun tersi saçma görünmeğe başlamıştır. Böylece, bedahet anlam değiştirmiş olmaktadır.

Bununla birlikte kadınların siyasî hakları meselesi Fransa'da parlâmanter tartışmalar safhasına ulaştığı zaman çeşitli partilerin durumları da az-çok tezatlı olmaktan geri kalmadı. Doktrinleri bu hakların verilmesi lehinde olan sosyalistler, bunların aleyhinde bulundular, çünkü partilerinde az kadın vardı. Buna karşılık doktrini - hele o zaman - Feminizmin hiç de lehinde olmayan (çünkü Feminizm, kadının tâbiliğinde ittifak eden bütün dünya teolojik geleneklerinne aykırıdır) katolik partisi bu reformu kabul etti, çünkü bu sayede birçok oy elde etmiş olacaktı. Aynı sebepten ve rühban aleyhtarı olmaları dolayısiyle radikaller de bunun aleyhindeydiler. Böylece seçim taktiği her yerde prensiplerden daha baskın çıkmıştı.

Kadınların politika sahnesine girişleri kimilerinin korktuğu, kimilerinin de dilediği gibi, olayların gidişini değiştirmiş midir? Bu konuda kesin bir şey söylemek için vakit şüphesiz ki henüz erkendir: Tarih için çeyrek yüzyıl nedir ki? Troçki'nin bu konuda aldandığını anladıktan sonra söylediği bir sözü naklederler: Rus İhtilâlinin hem İbsenvari, hem de sosyal

bir isyanla dolu eski kadın kahramanları, Stalinizm bunları silik bir rol oynamağa zorlayınca, hemencecik kocalarının arkasına gizlenip, ortalıktan çekilivermişlerdi. Troçki de bu hali görünce şöyle demişti: "Bu hanımları çok iyi anlıyorum: *Ubi penis, ubi patria*)" (1).

Bu nükte, kadın oylarından yeni bir politika bekliyenlerin uğradıkları hayal kırıklığını anlatır. Çünkü hiç değilse şimdiye kadar kadın topluluklarının ortalığı sel gibi kaplayıvermesi ne yeni bir siyasî doktrin, ne de yeni bir siyasî parti doğurmuş, kadınlar klâsik politikanın eski kadrolarında yer almışlardır.

Doğu ülkelerinde kadınlarla ilgili siyasî inançların değişmesi ise çok daha fazla şaşırtıcı olmuştur. Denebilir ki, Doğu medeniyetlerinin bu konudaki en yaygın vasfı - yani ilk bakışta onları, hattâ ilkel ya da eski durumlarında dahi Batı medeniyetlerinden ayırdeden vasıf - kadının her zaman için daha sıkı bir köleliğe tâbi tutulması olmuştur. Japonya'dan tutun da, Çin'den, Hind'den ve İran'dan geçip tâ Akdeniz'e kadar her yerde Doğu kadınının kanunî durumu şöyleydi: Çarşaf-peçe altında, kafes arasında yaşayacak, babasının ya da kocasının keyfine tâbi olacak, koca istediği anda onu boşayacak ama, o hiçbir şey yapamıyacak, koca istediği kadar çok kadınla evlenecek ama, o ses çıkaramıyacak, sayısız denecek kadar da çok çocuk doğuracaktı. Doğu ile Batı arasında bu noktada öyle derin bir uçurum vardı ki, Deli Petro'dan Kemal Atatürk'e kadar bir medeniyetten öbürüne geçişin temel kıstası daima kadının peçeden, müslümanlarda harem'den, Eski Rusya'da da "Terem"den kurtulması olmuştur.

1914 savaşında Türkiye uçsuz bucaksız Osmanlı İmparatorluğundan elinde kalan hergeyi kaybetti. Böylece geçirdiği sarsıntı bu memlekette olaganüstü bir psikolojik silkinmeye yol açtı. Kemal Atatürk o zamana değin Türk liberalizminin doktrincileri arasında çekingen bir şekilde yayılmış bulunan eğilimleri belirli hale sokup, kuvvetle ifadelendirdi. Büyük Petro'ya yaraşan bir enerjiyle Türk toplumuna kabul ettirdiği bütün batılaştırıcı inkılâplardan en cür'etlisi, kadının hürriyeti-

---

(1) Latince bir atasözü: "Ubi bene, ibi patria (insan nerede iyi ise yurt orasıdır)" der. Troçki de bu sözü değiştirmiş, aşağı yukarı: "Erkek nerdeyse yurt oradadır)" biçimine sokmuştur (Çeviren).

ne kavuşması oldu, ki müslüman bir ülkede böyle bir ihtilâlin önemi, ölçülemiyecek kadar büyüktür.

1918 den sonra Doğu siyasî doktrinlerinin çoğu ve özellikle Çin Kuomintang'ının siyasî doktrini de oybirliği ile kendi "teorik" programlarına, kadının hürriyetine kavuşmasını da soktular.

Bu sırada Avrupa'da 1918 den birkaç yıl sonra otoriter doktrinlerin ve militarizmin hortlaması bu alanda bir gericiliğe yol açtı. Bu Feminizm aleyhtarı eğilimi ilkin Mussolini açığa vurdu, Hitler de bunun üstüne tuz-biber ekti: Siyasî hak diye zaten hiç kimse için artık bir şey yoktu ama, kadın hoyrat bir şekilde evine yollanmakta ve özellikle, geleceğin savaşçılarını doğurmakla görevlendirilmekteydi.

Son elli yılda kadınlarla ilgili olarak siyasî doktrinlerde olup bitenler, bundan âdeta sosyolojik bir kanun çıkarmak imkânını verir: Feminizmle savaşçı politika birbirleriyle tersine orantılıdır. Çünkü büyük ölçüde çocuk ölümlerinin kadını köleliğe zorladığı çağdaki demografik gereklikler, modern dünyada artık yoktur. Bundan sonra sözkonusu olan artık hayatî bir lüzum değil, nüfus enflâsyonudur. Onun için, yalnız savaşı iç ya da dış politika hayatına gerekli bir âlet sayan doktrinlerdir ki bugün kadını bir kuluçka makinesi rolü içine kapamak isteğindedirler. Bu konuda Napoleon'un çok açık Feminizm aleyhtarlığını hatırlıyalım. Zorbalığı, öcalmaya ve misillemeyi hayal eden siyasî doktrinler ve rejimler, kadınlara tek ödev olarak, geleceğin savaşlarını ceset adaylariyle beslemek işini zorla kabul ettirmek isterler. Nietzsche'nin kudret iradesi bunu renkli ve dokunaklı bir şekilde ifade eder: "Kadın bir problemdir ki çözümü gebeliktir".

Rahatlığa ve konfora düşkünlük, süslenmekten, eğlenmekten hoşlanmak... gibi özellikle kadınca zevklerin sosyal sonuçları bakımından da durum aynıdır. Bütün bu zevkler, medeniyet faktörleridir. İngiliz yazarı Mandeville'in XVIII yüzyılda görmüş olduğu gibi, ilerlemeyi yaratan nesneler hoyrat ve asık yüzlü erdemler değil, zevkli ve havaî eğilimlerle meraktır, çünkü o erdemler ilkel bir yaşayışla da pekâlâ bağdaşabilirler. Ispartalılar kasvetli birkaç özdeyiş dışında hiçbir şey icad etmemişlerdir. Genel bir kural olarak şöyle denebilir ki, bir medeniyette kadın ortadan silindi mi, o medeniyet daha fazla zâlim olur. Tarih boyunca kadının müfuzunun azalışı her zaman sosyal gerileyişlerin habercisi olmuştur. Bu, Nazilerin

dedikleri gibi "tereyağ yerine topun" seçildiğini ve sayısız mezarların yükseleceği, harabelerin belireceği saatin yakın olduğunu gösterir. Çünkü kadınlar ne savaştan, ne de asık yüzlülükten hoşlanırlar. Yıkıcı kuvvetleri serbest bırakmak için onları susturmak gerektir.

Muhakkak ki Feminizm daha şimdiden şaşırtıcı bazı sonuçlar vermiştir. Genel zihniyet bakımından kadının (Simone de Beauvoir'ın deyimine göre) üzerine çöken asılsız efsanelerden kurtulmaya başlaması imkânını yaratmıştır. Çünkü kadının temiz olmadığı yolundaki taş devri zihniyetinin inançları bizim hâlâ içimize işlemiş bulunmaktadır. Kadının köleliği ve erkekten ayrı muameleye tâbi tutulması, bu topluluğun "mistik sağlığı" için gerekli görünmekteydi. Kadın şeytana uymayı, günahı, kir ve lekeyi, şerefsizliği temsil ediyor ve erkek komplekslerinin ağırlığını taşıyordu.

Siyasal-sosyal alanda Feminizm bütün Devletleri faydacı görüşleri benimsemeğe zorlamıştır. Çünkü evin işleri ve gündelik yaşayışın hemen karşılanması lâzım. maddî ve elle tutulur gereklikleriyle sürekli temas halinde olan kadınlar, tabiîdir ki, kocalarına göre daha müsbet bir zihniyete sahip bulunmaktadırlar. Tâbir caizse onlar, kelimenin gerçek anlamiyle maddecidirler. Erkeklerin pek hoşuna giden aldatmacalara kapılmağa daha az eğilimlidirler. Olgucu felsefenin ve faydacılığın kadınların etkisiyle doğmuş olması sebepsiz değildir. Unutmıyalım ki Saint-Simon'un ünlü "Ten'in yeniden itibar kazanması" formülü, kadının da lâyik olduğu yeri ve değeri almasını gerektirmekteydi. Ayrıca politikada kadınlar, "sözlü" değerlerden çok, gerçek değerlere karşı daha fazla duyguludurlar. Vaitlerle daha az yetinirler ve şan-şeref hulyalariyle daha az ateşlenirler. Görünüşe göre, toplu cezbe halleri kadınlara tesir etse bile, onlarda daha az süreklidir. Boccacio da Ortaçağın bütün ahlâkçılariyle birlikte: "Kadınlar bütün nesnelere erdemlerini kaybettirirler" diyor. O çağın en yüce erdemi keşişlerin, sofuların lekesiz inancı ve - gerek hissedilir gerçeklerden. gerekse eleştirimsel zihniyetten gelen - bütün dürtülerin horgörülmesiydi.

Kadınlar sayesinde insanlık belki de hazcı (hedonik) bir medeniyete erişecektir. Şimdi bile kadınların politik etkisi olmasa, birbirlerine rakip Devletler ya da siyasî rejimler arasındaki rekabetin, bazılarının umdukları gibi, günün birinde bunların vatandaşlarına sağladıkları yaşama seviyesi ve ra-

hatlık arasında bir yarışma haline gelebileceğini aklımız dahi almıyacaktı. Bugüne dek bu rekabet yalnız ve sadece fetih zihniyetine ve iktidar iradesine bakılarak tasavvur edilmişti.

Kısacası, kadının siyasal alandaki ilerleyişi bize bu son yüzyıl boyunca en belirli ve gerçekten en yeni bir olay diye görünmektedir. Çünkü tarih her çeşit diktatörlüklerin, cumhuriyetlerin ve monarşilerin ortaklığa dayanan, ya da (Communataire) ya da sosyalist rejimlerini çok defa görmüştür ama, ne Feminist rejimi, ne de hattâ kadın-erkek eşitliğini hiç görmemiştir. Görünüşe göre, böylesine önemli ve böyl sine yeni bir olaya lâyik olduğu dikkat gösterilmemişe benzemektedir. Her zaman olduğu gibi, tarihçilerin dikkatlerini yine en gürültülü ve en öldürücü dönemler çekmektedir. Bununla birlikte bize öyle geliyor ki, kadınların hâkim oldukları değilse bile, kuvvetle etkiledikleri bir siyasi hayattan - bu konuda büyük amaçlar güden doktrinler formüleştirilmiş olmamakla beraber - sosyal hayatın hiç görülmedik bir âhenge erişmesi beklenebilir. Bu, gerçek bir ihtilâldir, hem de en derinlerinden biridir, çünkü bütün politik değerlerin ve bizim zihniyetimizin yavaş yavaş değişmesine yol açmaktadır.

LVIII

SİYASÎ DOKTRİNLER VE SOSYOLOJİ

Hemen bütün siyasi doktrinler bir tarih felsefesi üzerine kuruludur. Bunu açıkça ifade etmeseler bile, altık (zımnî) olarak söylerler. Bu doktrinlerin tarih felsefesi özellikle olayların birbiri ardınca akışına bir anlam vermekten, bunları anlaşılır ve mantıklı bir süreklilik olarak yorumlamaktan ibarettir. Sosyolojinin amacı ise bambaşkadır. Teorilerden sıyırıldığı ölçüde - ki bunlar (ilerlemeye ya da bunun tersine olan inanç gibi) iyimser ve kötümser olabilirler - sosyoloji, toplum olaylarının ve bunların işleyişlerinin bir incelenmesi, toplumların bir çeşit tabiat bilgisidir. Benzerlikleri, uygunlukları, tekrarlanışları araştırır. Böylelikle, olayların dönemsel değişikliklerinin altında çoğu zaman sürekli oluşmalar ve denge bağları bulunduğunu müşahede imkânını elde eder. Onun için bize öyle geliyor ki, sosyal bilimler zenginleştiği ölçüde siyasi

doktrinler de tarih felsefesine dayanmaktan çok, kendilerini gittikçe daha fazla sosyolojinin mihengine vuracaklardır.

Sözgelimi, günümüzün en büyük politik problemini ele alalım. Şimdi herkesin düşüncesi odur ki, insanlığın gelecekteki kaderi kendine "komünist" adını veren dünya ile, kendine "liberal" adını veren dünya arasındaki çekişmenin çözülmesine bağlıdır. İkisi de yayılma ve gelişme halinde olan ve kendini bir siyasî doktrinin temsilcisi sayan iki rakip grup - herbirinin çevresinde müttefikleri, peykleri ve tâbileri de olduğu halde barış içinde bir arada yaşıyabilecekler mi, yoksa eninde sonunda çatışmak zorunda mı kalacaklar? Ki zorbalığa her başvuruş az-çok sürekli ve geniş bir hal alınca bunun sonuçları nasıl önceden kestirilemezse, böyle bir çatışmanın sonuçlarını da önceden kestirmek mümkün olamıyacaktır.

Fakat bu, durumun, siyaset adamı ve tarihçi açısından bakıldığı zaman göze görünen şeklidir. Biri de, öbürü de inceleme konusu olayların sübjektif nedenlerini sadece ve ancak her iki tarafın anlattıkları şekilde dinlemektedirler. Klâsik tipte tarihin metodu, yani Tükidides'in, Firdevsî'nin veya Michelet'nin metodları da budur ve daima dramatik bir psikoloji üzerine kuruludur. Bundan da her durumun, saldırgan birer çifte ircaı gibi bir sonuç çıkar. Tragedyanın dramatik havasını arttırmak ve tartışmayı, çatışmayı - yükseltmek değilse bile - asilleştirmek için, rakipler ortaya bir dâvanın ya da bir doktrinin savunucuları olarak çıkarlar, yahut öyle gösterilirler. Böylece de tarih, rakip dâvaların önderleri arasındaki hem şairane, hem belâgatli, hem de silâhlı bir seri düellolar olarak vücut bulur. Dramatik sanatın zirvesi de kahramanını, iki şıktan birini seçmeğe mecbur bırakmak değil midir?

Klâsik tragedyanın tarihe uydurulmasından başka şey olmayan bu köhnemiş metod, çatışmaların niteliği ne olursa olsun, öylece uygulanır. Bütün çatışmaların irca edildiği teke tek savaş, o ânın durumuna yahut ideolojik modalarına göre, saldırganlık krizi geçirmekte olan toplumları bir hânedanın olduğu kadar o hânedanın bir parçasının, bir dinin olduğu kadar bir râfızîlik hareketinin, bir gümrük tarifesinin olduğu kadar bir siyasî doktrinin ya da bir toprak rekabetinin önderleri haline sokacaktır.

Sosyolojinin ödevi, çatışmaların hemen o andaki nedenle-

rinin daha ötesine bakmaktır. Tutkuların esiri kimselerin - "homo furiosus'un (kuduruk, zırdeli insan'ın)" - yaptıkları izahlar, boş şeyler değil midir? Had bir delilik krizi geçiren akıl hastasının ya da sarhoş bir kimsenin ilk bahaneden faydalanarak herhangi birine saldıracağını biliyoruz. Tutkular konusunda harekete getirici ve teşvik edici atılışlar, kişinin kendisinden gelir, dış şartlar ancak tesadüfî sebepler olarak silik bir rol oynarlar. Şayet kişi, ferd olsun topluluk olsun, saldırganlık krizi içindeyse, ana sebep dışarıda değil, onun kendisindedir. O zaman bu kriz bize bir iç dengesizlikten, yani bir çeşit ruh ve beden zehirlenmesi yaratan bir durumdan doğar gibi görünür ki, bu hal şuuru alteder, eleştirimsel zihniyeti susturur, hattâ korunma içgüdüsünü dahi felce uğratır. İşte asıl izahı gereken nesne, bazı anlarda şaşırtıcı hal alan, toplu haldeki çılgınlıklar ve yıkıp yoketmenin kollektif olarak kabul edilişidir. Olayları harekete getiren, işte budur (meğer ki bu hareket ettirici unsur peşinen izahı imkânsız ve tamamen sebepsiz, "hasbî" sayılsın). İşte siyasî doktrinlerin asıl rolü de sosyal kargaşalık unsurlarını ya da bunlar arasından filâncasını sınırlayacak, yönetecek, yahut - şayet lâzımsa aşırı hale sokacak pratik çareleri ileri sürmek olacaktır.

Yine tarihçilerin ve siyaset adamlarının bir eğilimi de karşılaştıkları durumların her seferinde yeni, eşsiz ve tek vasıfta olduklarına inanmalarıdır. Örnek olarak bizim şu bir arada yaşama, varolma problemini (ya da sözde-problemini) ele alalım. Bizimkine benzeyen bu gibi çatışmalar tarihte daha önce birçok defalar ortaya çıkmış değil midir? Sözgelimi Roma ile Kartaca, daha sonra Roma İmparatorluğu ile İran İmparatorluğu arasındaki çatışma gibi; Moğol fetihleri, daha sonra büyük Müslüman yayılışı sırasında ve hattâ - daha sınırlı bir çerçeve içinde olmakla beraber - Katoliklerle Protestanlar arasındaki din savaşları sırasında dünyayı ikiye bölen çatışmalar gibi. Sözün kısası, hiçbir tarih dönemi yoktur ki rakip Devletler arasındaki bir çatışmanın üzerine eklenen büyük bir doktrin anlaşmazlığı bunda ön plânı işgal etmesin. Bu, hemen hemen sürekli, dolayısiyle sosyolojik bir olaydır ki ortaya çıktığı her sefer, yanısıra görülen özel safhalar yüzünden tarihin malı olur. Herbiri kendi alanında olmak üzere Roma İmparatorluğu ya da Çin İmparatorluğu gibi birçok bölgeleri içine alan büyük Devletlerin kuruluşları dolayısiyle milletlerarası rekabetlerin geçici olarak son bulduğu anlarda bu reka-

betler iç çekişmeler, parti ve doktrin hizipleşmeleri kılığına girer ve klâsik olarak da iç savaşla sonuçlanır.

Siyasî doktrinlerle giriftleşen ve bu doktrinlerin yorumlarında olsun, gelecekle ilgili tahminlerinde olsun, hesaba katmaları gereken ikinci sınıf olaylar da vardır ki bunlar belirli sayıda ve dikkate değer derecede istikrarlı jeopolitik münasebetlerde mündemiçtir.

Bu konuda tarihçi E. F. Gautier çok şaşırtıcı birkaç müşahedede bulunmuştur. Katoliklerle protestanlar arasındaki ilk mütarekede, yani Otuz Yıl savaşından sonra, iki dinden olan Devletler arasında çizilen sınırın herkese derme-çatma ve geçici göründüğünü tesbit etmiştir. Herkes yeni çatışmalar olmasını, bunların da bu sınırı sarsıp değiştirmesini beklemekteydi. Bununla birlikte bu sınır o zamandan beri hemen hemen değişmeksizin kalmıştır. Fakat bu konuda daha meraklı bir olay vardır ki, E. F. Gautier bunun üzerinde de durmaktadır: İstikrar bulmuş olan bu sınır, aşağı yukarı eski Roma *limes*'lerini (sınır bölgelerini) takibetmektedir; bu ise belirtilmesi gereken coğrafî bir sürekliliktir. Aynı yazar, Müslümanlığın gerçekten ele geçirip yerleşmiş olduğu Batı dünyası parçalarının - yani zamanımıza kadar, ya da hiç değilse asırlar boyunca kaldığı yerlerin, - eskiden Arius rafızîleri tarafından fethedilen yerler olduklarını da tesbit etmiştir.

Biz de kendi payımıza bunların yanısıra bir başka coğrafî sürekliliğin belirtilmesi mümkün olduğunu ilâve edeceğiz. İspanya ile İtalya'nın aşağı yukarı ortasından geçip Baltık denizinin doğusunda son bulan bir çizgi çektiğimiz zaman, bir yandan Batı'da hattâ mutlakçı monarşi zamanında dahi rahiplere, asillere, bazı burjuvazilere, kamunlara, illere... - yani kısacası İspanyolların "fueros" diye dlandırdıkları nesneye verilen sınıf ya da bölge imtiyazlariyle kırallık otoritesinin mutedil hale sokulduğu Devletlerin sınırını çizmiş oluruz. Öbür yanda merkezî iktidar anlayışı geleneksel olarak daha "birlikçi, tekçi" dir ve sınırlamaları kabul etmez. Netice itibariyle bu, Devlet kavramının Doğulu anlayışiyle Batılı anlayışı arasındaki sınır çizgisidir. Bu gibi jeopolitik sürekliliklerin bir sosyologu düşüncelere daldıracak tarafları vardır.

Bir öteki alanda yapılmış başka bir müşahedeyi de ekliyelim: Siyasî inançlar ne olursa olsun, askerlik tekniği savunmaya elverişli hale girdi mi, toprak egemenlikleri parçalanma eğilimi gösterir; silâhların niteliği saldırganlığa elverişli ha-

le girdi mi, ortaya geniş Devletler kurma eğiliminin çıktığı görülür.

Bir de üçüncü sınıf olaylar bize bundan böyle geleceğin siyasî doktrinlerini etkileyecek nitelikte görünmektedir. Bunlar bu olayları mutlaka hesaba katmak zorundadırlar, katmazlarsa tamamen havaî fantaziler, utopyalar ve alelâde lâf ebelikleri olmaktan ileriye gidemiyeceklerdir: Belirli zamanlarda meydana çıkan, dönemsel toplum olaylarını sözkonusu etmek istiyoruz.

Bunlar ilkin iktisat alanında incelenmiştir. Geçen yüzyılın başından beri ekonomik krizler birçok çalışmaların yapılmasına yol açmıştır. Bu çalışmalar ilkin, o zaman fazla üretim diye adlandırılan krizlerle ilgili olmuştur. Fakat çok geçmeden başka bir dönemsel olay daha meydana çıkarılmıştır ki, bu, öbür krizleri de içine almaktadır, bunlar uzun süreli fiyat hareketleridir.

Toplum hayatının başka birçok alanlarında da bu dönemsel hareketlerin varoldukları şimdi anlaşılmış bulunmaktadır. Yeremya'nın Ağıtları, birtakım tarihsel ve psikolojik olayların düzenli aralıklarla tekrarlanan bir nitelik taşıdıklarını daha o zamandan sezmiş bulunmaktaydı. Bu araştırmaların modern öncüleri arasında Ferrari ile Albay Millard'ı anacağız. Matematik biyoloji çalışmaları - toplum biyolojisine (ayrılıklar mahfuz kalmak şartiyle) birçok noktalarda benzeyen - hayvan toplumlarındaki hayatın bazı olaylarında dönemsel zincirlenişin mekanizmalarını aydınlatmağa yardımcı olmuştur. Biz de kendi hesabımıza savaşlar üzerine yaptığımız araştırmalar sırasında bu özellikle gürültülü toplum olayının dönemsel - ya da hiç değilse öyle görünen - niteliği yüzünden bilhassa hayrete düştük. Bu müşahedelerle yorumlarının ayrıntılarına girmeksizin şu kadarını söyliyelim ki, bunlar yalnız ekonominin değil, fakat demografinin, savaşların ve modaların dahi dönemsel değişiklikler tarafından yönetildiğini göstermektedir. Bundan böyle de toplum sarsıntıları karşımıza büsbütün başka bir görünüş altında çıkmaktadırlar.

Genel bir kural olarak denebilir ki, bir siyasî doktrin ilkel zihniyet üzerine ne kadar fazla dayanırsa, dramatik unsur da bunda o kadar fazla baş rolü oynar. Mitos ve sembolik adam öldürmenin sosyal erdemi, onun en hoşlandığı araçlardır. Zaten bu da, gayet mantıkî olarak, insanın sosyal olaylar üzerindeki sınırsız kudretlerine olan aşırı bir inançtan doğ-

maktadır. İktisadî krizlerin mekanizması ve dönemselliği henüz bilinmediği sıralarda hava oyuncularını asarak, müflisleri kadırgalarda kürek çekmeğe göndererek ve işsizleri kurşuna dizerek bu krizlerin giderileceğine inanılıyordu. Yine bunun gibi, eskiden yanardağların lâv püskürmelerinden ve yer sarsıntılarından sorumlu olanlar, Lizbon depreminden sonra olduğu gibi, (Voltaire'in "Safoğlan" adlı eserinin unutulmaz bölümüne bakınız), râfızîler ve kâfirler yakılarak araştırılıyordu.

İstatistikî düzenliliklerin (régularités statistiques) keşfedilişinin ilk etkisi, buna tâbi tutulan olayları "heyecandışı" bir açıdan göstermek olmuştur. Bunlar artık tutku değil ,bilgi alanına girmiş bulunmaktadır.

Fikrimizce bu çeşit müşahedeler geleceğin gerçek siyasî doktrinlerini büyük ölçüde ihtiva etmektedir. Çünkü bize gittikçe daha fazla öyle geliyor ki, büyük siyasal ve tarihsel olayların çoğu için gösterdiğimiz nedenler aslında boş olmasın. Bu olayların gerçek sebepleri coğrafî ve teknik bünye değişiklikleriyle sosyal dengelerin ekonomik, teknik, demografik ve ideolojik görünüşlerindeki değişme yahut dalgalanma, aralıklanma ve dönem dışına çıkmalarda araştırılmak gerektir. Çünkü düşüncelerin kendileri de birtakım olaylardır. Toplumların zihnî yapılariyle maddî yapıları arasında ilişki vardır ve bunlar birbirlerini karşılıklı etki altında tutarlar.

Modern siyasî doktrinlerin büyük öncüleri olan Saint-Simon ve Marx, bu noktada bize yol göstermişlerdir. Çünkü her ikisinde de bize apayrı görünen en çelişik doktrinal görünüş vardır: Bu bir yanda romantik bir unsur, devlerle tanrılar arasındaki, bitip bitip boyuna yeniden başlayan, mitolojik büyük savaşların hâtırasıdır. Çünkü biz her zaman düşüncemizin yokedilemez bir alt-yapısı olan ilkel zihniyetin yanısıra yürümekteyiz. Fakat, eski mitos'lardan kalma bu dramatik zihniyetle "dost-düşman" kategorisi üzerinde mihverlenen ve olayları gözalıcı savaşlar gibi gösteren gizli Manesçiliğin yanısıra bu iki yazarda, sosyal yapılarla kurumların yapılarındaki değişiklikler arasında görülen münasebetin çok iyi bir anlayışı vardır.

Genel olarak sosyal bilimler ve özel olarak da onların sentezi olan sosyoloji, siyasî doktrinleri gittikçe daha fazla etkilemeğe namzet bulunmaktadırlar. Bu fonksiyon eninde sonunda *tarihin ve politikanın dışkutsal hale sokulması* yönünde et-

kisini gösterecektir, ki madde bilimleri alanından kovulan büyü zihniyeti, bu ikisine sığınmış bulunmaktaydı. Sosyal dinamizmler mekanizmasının ve bunların kapsadıkları ittiradlarla dönemlerin; ayrıca demografik ,ekonomik, politik dengelerin bilinip tanınması; her çeşit kollektif itilişlerin sosyal değişmelerle olan münasebetlerinin incelenmesi sayesinde, dogmadışı ve heyecandışı bir siyasal bilimin sabırla kurulması mümkün olacaktır. O zaman sosyal ereklikler (finalités) bu bilgiden kendi kendilerine meydana çıkacaklardır. Nasıl ki fizik insanı yerçekiminden ya da yıldırımdan kurtardıysa, sosyoloji de onu şimdiye kadar oyuncağı olduğu kollektif ve kör itilişlerden öylece kurtaracaktır.

S O N

İtalyan profesörü Mosca'nın kaleminden çıkan ve onun ölümünden sonra Gaston Bouthoul tarafından tamamlanarak günümüze kadar getirilen bu eserde insanlık tarihi boyunca yer almış siyasî doktrinler tam bir tarafsızlıkla açıklanmakta, incelenmektedir.

Politikaya ilgi duyan her yurttaşın siyasî doktrinleri yakından ve iyice tanıması gerekliğini gözönünde tutarak dilimize çevirdiğimiz bu kitabın gerçek değerince takdir edileceğini umuyoruz.

---

8 lira